

TERDIK SZILVESZTER

A magyarországi görögkatolikusok
és a képzőművészet
(1780–1972)

Hittner Mátyás (?): Jó Pásztor a hajdúdorogi első székesegyház püspöki trónján
(Bakos Zoltán, 2010)

Terdik Szilveszter

A magyarországi görögkatolikusok
és a képzőművészet
(1780–1972)

Nyíregyháza

2023

COLLECTANEA ATHANASIANA
VI. Ars Sacra byzantino-carpathiensis
vol. 5.

Kiadja
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola

H-4400 Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13–19.
Tel. +36 42 597 600
www.szentatanaz.hu
kiadvanyok@szentatanaz.hu
Felelős kiadó: *Odrobina László mb. rektor*

A kötet
az MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport
2018–2023 között megvalósított kutatási projektje keretében jelent meg.
www.byzhun.hu
byzhun@gmail.com

© Terdik Szilveszter, 2023

ISSN 2416-0326
ISBN 978-615-6201-31-7

A borítón a hajdúdorogi első székesegyház ikonosztázanak részlete
(*Mózes az égő csipkebokor előtt*) látható. Bakos Zoltán felvétele

Képfeldolgozás: Áment Gellért
Olvasószerkesztő: Hradeczky Moni
Grafikai tervező, tördelő: Hollós János
A borítót Hollós János készítette

Nyomdai kivitelezés: Kapitális Nyomda, Debrecen
Felelős vezető: Joó László

TARTALOM

Bevezetés	7
Festők és szobrászok a 18. század második felében és a 19. század elején	11
Az első egyházmegyei festők: Mankovits és Miklóssy	59
Faragók és festők 1820 és 1860 között	93
Egyházmegyei festő kerestetik: Révész, Vidra, Roskovics?	127
Változó művészeti tendenciák a 20. században (1912–1972)	183
Összegzés	233
Függelék	236
Rövidítések	236
Felhasznált irodalom	236
Névmutató	247

BEVEZETÉS

Spalinszky Mihály (?): Aranyszájú Szent János a sátoraljaújhelyi templom szószékén (Áment Gellért, 2021)

A kutatás tér- és időbeli határai

A magyarországi görögkatolikusok és a képzőművészet című könyvünk a 2018 és 2023 között, Véghseő Tamás vezetésével a nyíregyházi Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán működő MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport kutatási projektjének részeként jelenik meg. Az eredeti tervek szerint ez a munka egy kötetben szerepelt volna két másik, a magyar görögkatolikuságot egyháztörténeti és kánonjogi szempontból feldolgozó művel, melyek közül az előbbit Véghseő Tamás, az utóbbit Szabó Péter jegyzi. Úgy alakult, hogy a három munka magyar változata végül önálló kötetben lát napvilágot. A művészettörténeti folyamatok megértéséhez azonban sok esetben jó szolgálatot tesz, ha az egyháztörténet eseményeivel is tisztában vagyunk, ezért azt ajánljuk a kedves olvasónak, hogy ha teheti, a két könyvet lehetőleg együtt forgassa.¹

A kutatás idő- és térbeli határait a magyarországi görögkatolikuságon belül a magyar identitású közösségek fejlődésének keretei adták meg: utóbbiak önszerveződésének jelei a 18. század végén válnak érzékelhetővé, aminek meghatározó, bár valójában inkább szimbolikus eseménye az első magyar liturgiafordítások megszületése, míg a kutatás időbeli határát 1972, a 20. századi magyar görögkatolikuság egyik meghatározó személyiségének, Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök halálának éve jelenti. A földrajzi keretet a történeti Magyarország északkeleti részén tizenhárom vármegyére kiterjedő Munkácsi Egyházmegye területe adja, amelyből a 19. században több új egyházmegye született meg. A 20. századi kutatások alapvetően a Trianon utáni Magyarország görögkatolikuságának egyházkormányzati egységeire, az 1912-ben felállított Hajdúdorogi Egyházmegyére, majd az 1924-ben az Eperjesi és a Munkácsi Egyházmegye hazánkban maradt parókiáiból létrejött Miskolci Apostoli Exarchátus területére korlátozódnak.

Kötetünk címe némi magyarázatra szorul. A „magyarországi” jelző egyszerre szűkítő és tágító értelmű: utal arra, hogy a tárgyalt emléktanyag 18. és 19. századi része a történeti Magyarország görögkatolikusainak legnagyobb egyházmegyéje, a munkácsi területéhez

kapcsolódik, s nem, vagy csak alig érintjük a nagyváradi görögkatolikus püspökség területén zajló művészeti folyamatokat, az erdélyi és horvátországi egyházmegyékkel pedig egyáltalán nem foglalkozunk; ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a Munkácsi Egyházmegye és az annak területén később önállósult egyházmegyék emlékeinek kutatása nem korlátozódik csupán a 18. század végétől etnikai értelemben is egyre inkább hangsúlyossá váló magyar görögkatolikus közösségekre. Bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy a tárgyalt időszak első nagyobb szakasza – a körülbelül 1780 és 1912 közötti évek – roppant mennyiségű emléktanyagának válogatása során figyelembe vettük, hogy azok a műalkotások, amelyek a Hajdúdorogi Egyházmegye, vagyis a modern értelemben vett magyar görögkatolikusok saját püspöksége, és az alig több mint egy évtizeddel később létrejött Miskolci Apostoli Exarchátus művészeti élete szempontjából is meghatározó jelentőségűek, mindenképp szerepeljenek. A címben olvasható főnév, vagyis a „képzőművészet” pedig arra utal, hogy tudatosan csak a festészeti emlékekre koncentráltunk, bár a faragóknak – akiknek a munkássága inkább az iparművészetnek tekintett, díszítő jellegű faragáshoz, semmint a képzőművészet egyik ágának számító szobrászathoz tartozik – jutott némi figyelem, hiszen műveik hosszú időre meghatározták a görögkatolikus templomok arculatát.

Külön kötetben kell majd feldolgozni az építészeti emléktanyagot. A 19. században a korábbi évszázadokra szinte kizárólagosan jellemző faépítészetet a szilárd anyagok használata váltotta fel, ami egyrészt az állami hatóságok fokozódó elvárásának való megfelelésnek, másrészt a közösségek saját belső igényeinek átalakulásával és anyagi hátterük megerősödésével, a kor-szellemhez való igazodással magyarázható. Míg a 18. század közepétől megjelenő szilárd anyagból épített templomok esetében egyértelműen érezhető a bizánci hagyományokhoz való ragaszkodás, vagy legalábbis törekvés arra, hogy a templomok külsőleg is különbözzenek a latin falusi templomok többségétől,² addig a 19. században ez az igény szinte teljesen visszaszorul, és csupán a 20. század elején, a historizmus késői folyományaként megjelenő neobizánci épületeken válik újra érzékelhetővé.³ A 19. századi görögkatolikus

¹ VÉGHSEŐ Tamás, *Bizánci rítus, katolikus hit, magyar identitás. Magyar görögkatolikusok*, Nyíregyháza, 2023.

² Minderről a korábbi irodalommal: TERDIK 2020b, 174–177.

³ Vö. TERDIK 2020e, 353–356.

építészet eddig elenyésző figyelmet kapott, ezért is fontos két olyan munkát megemlíteni, amelyek a későbbi feldolgozások számára is fontos tanulságokkal szolgálhatnak: az egyik könyv a Szamosújvári Egyházmegye 19. századi anyagát dolgozza fel az alapítástól a püspökség megszüntetéséig,⁴ míg a másik kötet a Nagyváradi Egyházmegye 19. századi építészetét tárgyalja, gazdag levéltári forrásanyag felhasználásával.⁵

A kötet előzményei

2011-ben jelent meg a történeti Munkácsi és a belőle önállósult Egyházmegyék (Eperjesi, Hajdúdorogi) területén folyó művészeti tevékenységet a 18. század második felétől a 20. század elejéig vázlatosan bemutató könyvünk,⁶ amelyet 2020-ban egy másik, alapvetően a Munkácsi Egyházmegye területén folyó festészeti tevékenységre koncentráló kötetünk követett.⁷ Mind a két könyvben fontosnak tartottuk az újonnan feltárt levéltári forrásanyag megismertetését, melynek eredményeként a két mű végén gazdag, egymást kiegészítő, számos forrásszöveg átiratát tartalmazó dokumentumgyűjteményt közöltünk. Az utóbbi években három görögkatolikus festő monografikus feldolgozására is kísérletet tettünk: elsőként Mankovits Mihállyal,⁸ a Munkácsi Egyházmegye első hivatalos festőjével foglalkoztunk, majd Roskovics Ignáccal, aki utolsóként töltötte be ezt az egyházmegyei tisztséget,⁹ végül pedig Petrasovszky Manóval, aki a 20. században a magyar görögkatolikusok számára kiemelkedő jelentőségű alkotóként dolgozott.¹⁰ Az utóbbi két kötetben nem csupán a két festő számos művét közöltük először, hanem a személyükhöz köthető dokumentumokból, a számunkra is elérhető levelezésükből publikáltunk bőséges válogatást.

Jelen munkában igyekeztünk ezen művekre támaszkodni, különösen a Munkácsi Egyházmegye 19. századi festészetét feldolgozó könyvünkre, amelyek szövegét kiindulási alapként kezeltük, de számos helyen

javítottuk és bővítettük, a 19. század végi és a 20. századi események feldolgozását is elvégezve. A korábbi könyvekben publikált forrásszövegek újraközlésétől eltekintettünk. A képanyagot átalakítottuk, lehetőség szerint igyekeztünk jobb minőségű felvételekkel dolgozni.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet fejezem ki a levéltári kutatómunkában végzett segítségükért a Görögkatolikus Metropólia három egyházmegyei levéltárában dolgozó kollégák önzetlen segítségéért: Majchricsné Ujteleki Zsuzsannának, Zakor Ivettnek és Szabó Rolandnak. A kárpátaljai levéltári anyag feldolgozásában és feltárásában Marosi István és Makarij Medvigy (Jeromonah Makarij) atyák nyújtottak nélkülözhetetlen segítséget, ami nélkül ez a munka nem valósulhatott volna meg.

Számos helyszínrre nem sikerült személyesen eljutnom ezért köszönetemet fejezem ki azoknak a kollégáknak, akik fényképeiket önzetlenül megosztották és publikálásukat is engedélyezték. Különösen Makarij Medvigy atyának tartozom hálával, aki nem csupán a levéltári forrásokról készült felvételeit, hanem a kárpátaljai és a szlovákiai templomok fotódokumentációit is rendelkezésemre bocsátotta.

A levéltári kutatás mellett fontos eredmény, hogy az emlékanyag nagy részének szakszerű fotóztatása is megtörtént. A felvételek zömét Bakos Zoltán és Áment Gellért fotósok készítették, utóbbi a fotók grafikai előkészítését is elvégezte.

Köszönet illeti a nyelvi szerkesztőt, Hradeczky Monit nagyon pontos munkájáért, és Hollós János tördelőt, aki esztétikai szempontból is élvezhető formába öntötte ezt a munkát.

A sort folytathatnám a név szerint nem említett párokusokkal, muzeológusokkal, levéltárosokkal, s mindenkiel, aki valamilyen formában hozzájárult ehhez a munkához, mindannyiuknak őszinte hálával tartozom.

⁴ ROȘU VĂDEANU 2018.

⁵ RUS 2023.

⁶ TERDIK 2011a.

⁷ TERDIK 2020f.

⁸ TERDIK–DEMJÁN 2020.

⁹ TERDIK 2022a.

¹⁰ TERDIK 2022b.

FESTŐK ÉS SZOBRÁSZOK A 18. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN ÉS A 19. SZÁZAD ELEJÉN

A hajdúdorogi székesegyház ikonosztázanak királyi ajtaja (Bakos Zoltán, 2010)

1. A máriapócsi kegytemplom ikonosztáza (Áment Gellért, 2014)

A Munkácsi Egyházmegyében folyó művészeti tevékenység a 18. században roppant változatos képet mutatott. A templomi berendezések készítéséről gyakran csak elszórt adataink vannak, különösen a század végéig, ez alól csupán a nagyobb jelentőségű egyházi központokban, a Máriapócsra és Ungváron zajló munkálatok jelentenek kivételt.¹

Olsavszky Mánuel püspök idejében (1742–1767) a munkácsi püspökség területén a máriapócsi kegytemplom folyó munka számított a legreprezentatívabb építkezésnek. Az 1732 és 1757 között épült zarándoktemplom belső díszítése 1748-ban kezdődött. Az erre alkalmas mesterek megtalálása és kiválasztása nem lehetett egyszerű feladat, hiszen ehhez hasonló léptékű egyházi épület még nem állt a püspökségben. A templom meghatározó eleme lett a monumentális méretű

ikonosztázion, amelyet Konsztantinosz Thaliodorosz, a Balkánról érkező mester faragott 1749-ben (1. kép).² A balkáni hagyományokat (például hangsúlyos oromzati kereszt, tövében sárkányokkal) tükröző mű, amelynek királyi ajtaja felett kapott helyet a kegykép, stílusa később nem talált követőkre a munkácsi püspökség területén (2–3. kép). Úgy tűnik, hogy Olsavszky a speciálisan bizánci hagyományokat érintő feladatra, mint például az ikonosztázion építése, igyekezett a liturgikus életet belülről ismerő mestereket találni.

A pócsi ikonosztáz képeinek első festőjét eddig nem ismertük. Nemrég került elő az a szerződés, amelyben Olsavszky püspök 1752. január 20-án, Máriapócsra Csongrádi Péter egri lakost, a „festés művészetének mesterét” bízta meg az ikonok elkészítésével. A szerződésben foglaltak szerint a mester a legjobb anyagokat

¹ Lásd TERDIK 2014a, 27–128, 227–272.

² TERDIK 2014a, 236–237.

2. A máriapócsi kegytemplom ikonosztáza a 20. század elején. NSZBRGY

fogja használni, aminek köszönhetően a festésen nem lesznek repedések vagy hamar bekövetkező elváltozások, és minden egyéb külső vagy belső hiányosságtól mentes lesz, hogy „a pócsi csodatevő Nagyasszony ékességét és az öt tisztelő nép buzgalmát szolgálja”. A püspök azt is leszögezte a megállapodásban, hogy ha a mester által kidolgozandó képek közül neki egynek vagy kettőnek nem tetszene a formája, az ezekért már megkapott díját a festő ellenkezés nélkül a későbbi munkájából engedje el. A dokumentum hátoldalán a pócsi bazilita monostor igumenje vezette a festőnek szóló kifizetések adatait, amelyekből jól látszik, hogy Csongrádi 1755 januárjára lett teljesen készen, s az egészért 516 rajnai forintot fizettek neki.³ Olsavszky püspök 1752. március 31-én, az igumennek írt levelében minden bizonnyal Csongrádira utalt, amikor azt kérte, hogy a mester fesse az ünnepikonokat, amíg

3. A máriapócsi kegytemplom ikonosztáza oromzatának részlete (Áment Gellért, 2014)

meg nem érkeznek a hársfa táblák, s azt is meghagyta, hogy fatáblák készítésére a tokaji ácsot kell felfogadni 110 forintért.⁴ Minden bizonnyal arról lehet szó, hogy a pócsi ikonosztáz négy alapképéhez való fatáblák elkészültére vártak, s azok hiánya miatt a festőnek egy sorral feljebb kellett munkához látnia. A rendben zajló kifizetések alapján úgy tűnik, hogy a püspök alapvetően elégedett lehetett az egri festő munkájával, legalábbis konfliktusra utaló dokumentum eddig nem került elő. 1756 augusztusában pontosabban meg nem nevezett kassai festőknek is fizettek 950 forintot „az ikonosztázért”.⁵ A számadások során nem részletezett feladatok minden bizonnyal a faragott szerkezet aranyozása, festése és márványozása lehettek.

Csongrádi Péter (1720–1798) munkásságával eddig még csak érintőlegesen foglalkozott a művészettörténeti kutatás. Eger városának adóösszeírásaiban 1756 és 1780 között „rác képíróként” szerepel, 1791-ben a város IV. negyedének 4. fertályában lakott (ma: Fasola Henrik utca 2.) mint bérlő.⁶ A szentendrei Szerb Ortodox Egyházi Múzeumban őrzött ikonjait Vukovits Koszta ismertette először behatóbban, amelyek kapcsán már fölvetette, hogy a szentendrei Úrszínváltás (Preobrazsenszka) ortodox templom ikonosztázának képei is Csongrádi művei lehetnek.⁷ A monumentális ikonosztáz több évig tartó restaurálása nemrégben fejeződött be (4. kép), melynek tanulságai Vukovits

³ DAZO fond 151, opisz 1, no. 1351, fol. 1. A latin nyelvű szerződés szövege közölve itt: TERDIK 2020f, 313.

⁴ A levél szövegét közölte Hodinka Antal: РОМАНУВЪ 1934, 23. Magyarra fordított részletét idézi: PUSKÁS 1995, 175. Ugyanez a levél megjelent máshol is: ГОДИНКА 1935, 241–242.

⁵ TERDIK 2014a, 248.

⁶ DERCSÉNYI–VOIT 1969, 319.

⁷ ВУКОВИЋ–КОРОЛИЈА 2011, 68–73.

4. A szentendrei Úrszínváltás szerb ortodox templom ikonosztáza (Jaksity Iván, 2023)

Kosztát még jobban megerősítették a szóban forgó attribúció helyességében. Néhány évvel ezelőtt már fölvetette, hogy a máriapócsi ikonosztáz 2009-ben feltárt prófétasorában előkerült töredékes ábrázolások stílusa⁸ nagyon közel áll Csongrádi műveihez (5–6. kép). Vukovits Koszta stíluskritikai megfigyelését most a levéltári adatok igazolták. A szentendrei és a pócsi ikonosztáz mesterének azonosságát látszik megerősíteni továbbá Forrai Kornélia festő-restaurátor művész megfigyelése, aki a pócsi ikonosztáz Krisztus Főpap ikonjának fatábláján az ugyan csak nyomokban fellelhető, lekapart, s mára csupán előrajzban tanulmányozható korábbi ábrázolás legjobb párhuzamát a szentendrei Úrszínváltás-templom ikonosztázának Krisztus Főpap ikonjában vélte megtalálni (7. kép).⁹ Csongrádi további művei az egri ortodox templomon

5. Csongrádi Péter: Salamon király a máriapócsi ikonosztázon. Tisztított állapot (Somogyi Márton, 2010)

6. Csongrádi Péter: Illés próféta a máriapócsi ikonosztázon. Tisztított állapot (Somogyi Márton, 2010)

kívül a miskolci és a kecskeméti közösségekhez kapcsolódó ikonok között maradtak fenn. Rövid életrajzát – az egri ortodox parókia anyakönyvi adatainak felhasználásával – Branislav Todić írta meg.¹⁰

A munkácsi püspökség területén a korszakban épült fatemplomokban sokszor a Kárpátok túlsó oldaláról, a lengyel–ukrán területekről érkező vándormesterek által kínált, s gyakran már készen hozott elemeket használtak fel az ikonosztázok, oltárok, előkészítő oltárok felállításánál.¹¹ Ezek a mesterek általában még a 17. vagy a korábbi századokban kikristályosodott formanyelvet követték, de a nyugati ikonográfiától inspirálódott új ábrázolási témák iránt is nagy fogékonyságot

⁸ A festmények feltárt állapotáról készült fotók: TERDIK 2014a, 63–66, 57–64, 66–67.

⁹ TERDIK 2014a, 66; TERDIK 2020a, 233–234, Kat. III.31. (Terdik Szilveszter).

¹⁰ ТОДИЋ 2013, 98–100.

¹¹ Ezek a festők gyakran Posada Rybotyczkából vagy Szudova Visnyáról érkeztek. Tevékenységükről újabban lásd PUSKÁS 2020a, 80–91.

7. Csongrádi Péter: Krisztus, a Nagy Főpap. Ūrszínváltozás-templom ikonosztáza. Szentendre

mutattak. Művészeti stílusukat tehát egyszerre jellemezte a hagyományörzés, ami időnként meglehetősen egyszerű, néha sematikus megoldásokhoz vezetett, másszor pedig az ikonográfiai újításokat követő nyitottság. A hazai emléanyagban is számos töredék képviseli ezeket a műveket, például a baktakéki és tolcsvai templomok korábbi ikonosztázainak ikonjai.¹² Nemrég került elő Vajdácskáról egy körmeneti kereszt, melynek legjobb párhuzamai szintén az úgynevezett rybotyzei mesterek művei között található meg. Érdekessége, hogy a Krisztus névtáblájának felirata szláv

8. Jézus megkeresztelkedése. Körmeneti kereszt Vajdácskáról (Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2023)

9. Keresztre feszítés. Körmeneti kereszt Vajdácskáról (Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2023)

és latin rövidítésben szerepel egymás mellett, bár az utóbbiban a mester a latin „n” betű helyett annak cirill megfelelőjét használta (8–9. kép).¹³

Úgy sejtjük, hogy Olsavszky utóda, Bradács János munkácsi püspök (1767–1772) 1769. július 26-án kiadott körlevele, amelyben arra inti a papokat, hogy csak olyan festőt bízzanak meg, akinek a munkára való alkalmasságát ő maga igazolja pecsétes papírral,¹⁴ éppen ezeknek a vándormestereknek a tevékenysége ellen irányul. Bradács részletesen ecseteli a festők által ejtett hibákat, amelyek alapvetően esztétikai természetűeknek tűnnek, s az igazán megbotránkoztató táblákkal kapcsolatban azt a határozatot hozza, hogy a temetőben el kell őket égetni, hamujukat el is kell ott ásní. Ez a körlevél azért is nagyon fontos, mert ez az első olyan ismert püspöki

¹² A baktakéki töredékekről legutóbb: TERDIK 2020a, 102, 105–109, Kat. II.25, II.28–31. (Puskás Bernadett). A tolcsvai töredékekről: TERDIK 2020a, 109–113, Kat. II.32–35. (Puskás Bernadett).

¹³ A vajdácskai templom a 20. század elején épült, ami arra utal, hogy ez a 18. század közepére datálható kereszt eredetileg valamelyik környékbeli parókia – talán éppen az anyaegyház, Sárospatak – felszereléséhez tartozhatott. A kereszt a budapesti Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátorképző Intézetében, végzős hallgatók (Sikli Kincső és Makk Cecília) diplomamunkájaként a 2022/2023-as tanévben újult meg. Hasonló darab van például a baktakéki templomban, amely a Jézus megkeresztelkedését ábrázoló oldal alsó szarán olvasható szláv betűévszám szerint 1751-ben készült. A mai Szlovákia területén található analógiák: a bártfai ikonmúzeumban Sősfüredről (Šarišský Štiavnik), ezt 1730 és 1750 közé datálják, amelyen szintén cirill és latin betűs a névtábla (GREŠLÍK 1994, 80, kat. 54.); a kisgereblyési (Hrabová Roztoka) fatemplomban (FRICKÝ 1971, 165, 88); a sárosbujáki (Brežany) fatemplomban (PAVLOVSKÝ 2008, 14–15); a felsővízközi (Svidník) skanzenben felállított mérgevségásai (Nova Polianka) fatemplomban (PAVLOVSKÝ 2007b, 110–111); a kisolysói (Olysvavka/Olšavka) templomban, melynek fotóját Makarij Medvigy atyának köszönöm. Több hasonló darab maradt fenn lengyelországi fatemplomokban és gyűjteményekben is (például Sánokon, a Történeti Múzeumban és a skanzenben), egyet ismertem Świątkowa Mala fatemplomból: GIEMZA 2017, 425. A műfajjal újabban alaposan foglalkozott: KOCIB 2019, 164–177, illetve 155–170.

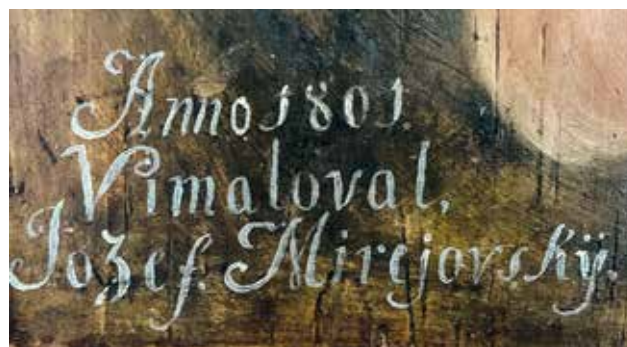
¹⁴ A körlevél vonatkozó részének magyar fordítása: UDVARI 1994, 190. Az egész körlevél eredeti egyházi szláv szövege kiadva: UDVARI 2005, 72–80. Idézi: PUSKÁS 2008, 199–200.

10. Mirejovskij József: Krisztus, a Nagy Főpap. Alsómerse (Makarij Medvigy, 2021)

megnyilatkozás a korszakból, amelyben egy főpásztor művészeti tevékenységre reflektál. Annál inkább meglepő ez, mivel a bizánci hagyományban a képhasználat a kultusz elengedhetetlen része, s az egyházi felügyelet magától értetődő. Ennek a felügyeletnek azonban nagyon kevés írásos nyoma van.¹⁵

A püspöki körlevelet olvasva joggal tehetjük fel a kérdést: vajon kik lehettek a főpásztor által támogatott meseterek? Az utóbbi időben a Munkácsi Egyházmegye egykori levéltárából előkerült egy dokumentumegyüttes, amelyben egy ilyen „pecsétes levél” – igaz, pecsét nélkül, csupán hiteles másolata – is megbúvik.¹⁶ Az 1801-ben kelt kísérlévélben Mijerovszki (Mirejovskij) József bártfai (Bardejov, Szlovákia) polgár és festő panaszkodik Bacsinszky András munkácsi püspöknek (1772–1809),

11. Mirejovskij József szignója a Krisztus, a Nagy Főpap képen, Alsómerse (Makarij Medvigy, 2021)

hogy a kontár festők nagy károkat és botrányokat okoznak az egyházmegye területén (egy bártfai „kontárt” név szerint meg is nevez). Kéri a főpásztort, hogy kaphasson egy olyan püspöki ajánlólevelet, amelyben engedélyezik számára a parókiális templomokban, a búcsújáró helyek és monostorok egyházaiban való festést. Hivatkozik Bradács János 1770-ben kelt levelére is, amelyet másolatban mellékel, aztán csatolja még Bradács Mihály Eperjesen (Prešov, Szlovákia) székelő kassai (Košice, Szlovákia) püspöki helynök 1796-ban kelt ajánlását is, amelyben őt a helynökség területén fekvő parókiák papjainak figyelmébe ajánlotta. Az 1770-es dokumentum azért érdekes, mert egyelőre ez az egyetlen ismert, olyan „pecsétes” levél, amelyet Bradács János egy évvel korábban kelt körlevelében említett, s amely nélkül a papok egy festőt sem bízhattak volna meg munkával. Mijerovszki ebben a püspöki igazolásban még zborói (Zborov, Szlovákia) mesterként szerepel (a nevét itt Mireóvszkinak írja), de két év múlva, 1772-ben már bártfai polgárként említik.¹⁷ Zboró Sáros vármegyében fekvő, egykor a Rákóczi-család birtokában lévő makovicaai uradalom központja volt. A városka népességét római katolikus szlovákok adták, a környező falvak többségében azonban görögkatolikus ruszinok éltek, a feltehetően római katolikus Mijerovszki még itt kerülhetett kapcsolatba velük.

Mijerovszki (vagy Mirejovskij) tevékenysége nem ismeretlen a művészettörténeti szakirodalomban, de a hozzá kapcsolható művek sora még minden bizonynyal növekedni fog, ha stíluskritikai megfontolások alapján újra szemügyre veszik a szepességi, sárosi

¹⁵ A magyarországi szerbeknél már egy emberöltővel hamarabb megkezdődött ez a folyamat. A karlócai érsek, IV. Arsenije Jovanović 1743-ban körlevelet adott ki a tanulatlan vándorfestők megbízása ellen, helyettük a képzettebb, Kijevben tanult festőjét ajánlotta a papság figyelmébe: TIMOTIJEVIĆ 2010, 106–107. A kérdés rövid összefoglalója újabban: PIPERSKI 2022, 102–116; SIMIĆ 2022, 117–128.

¹⁶ DAZO fond 151, opisz 1, no. 1316, fol. 1r. Latin szövege közölve: TERDIK 2020f, 314.

¹⁷ GARAS 1955, 236. Ekkor Mejerovszkynak írják a nevét.

fatemplomokban fennmaradt ikonosztázokat, illetve múzeumokba vagy a későbbi kőtemplomokba áthelyezett töredékeket. Eddig egy szignált művet ismerjük: az alsómersei (Nižný Mirošov, Szlovákia) templomban fennmaradt Krisztus, a Nagy Főpap ikonjának bal alsó sarkában szláv nyelvű, de latin betűs feliratban örökítette meg magát 1801-ben (10–11. kép).¹⁸ Stílusát a barokk formanyelve határozta meg, festői képzettségét még a céhes keretek között sajátíthatta el.¹⁹ A család több tagja is festő lett, egészen a 19. század végéig kimutatható jelenlétük Felső-Magyarországon. Görögkatolikus megbízásaikra még a 19. század elejéről is vannak adatok.²⁰ Egyelőre nem ismert, hogy vajon Bacsinszky püspöktől is nyert-e hasonló tartalmú támogató nyilatkozatot.

Hogy mi motiválta Bradács Jánost a fentebb bemutatott, határozott fellépésre, egyelőre nem tudjuk. Rövid püspöki szolgálata előtt hosszú ideig elődje, Olsavszky Mánuel közvetlen környezetéhez tartozott, annak helynöke is volt, így kellő rálátással bírt a püspökség területén zajló művészeti folyamatokra. Világlátott embernek számított, hiszen a Szepességből származott, Nagyszombatban (Trnava, Szlovákia) tanulta a teológiát, majd hosszabb ideig Bécsben is tartózkodott. Szilárd viszonyítási alappal rendelkező tehát ahhoz, hogy pontosan megítélje püspöksége templomainak valós állapotát. Az ikonfestészetre vonatkozó rendelkezései nem önmagukban állnak, hanem az egész egyházmegye lelki megújulását előirányzó nagyszabású programjának részét alkotják.²¹

Bradács magvetése már inkább utóda, Bacsinszky András püspök (1772–1809) majd három évtizedig tartó szolgálata idején ért be. Bacsinszky püspökségének első éveire esik a Munkácsi Egyházmegye névadó városából az új központba, Ungvárra (Ужгород, Ukrajna) való átköltözés, és az ezzel járó nagyszabású feladatok: a vár szemináriummal, illetve az egykori jezsuita templom és rendház székesegyházzá, valamint püspöki székházzá történő átalakítása. Ugyanekkor az egész egyházmegye területén felgyorsult az

12. Spalinszky Mihály: Angyali üdvözet. Egykor az ungvári Mária-kongregáció könyvében. Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár, Kőszeghy Elemér ingóságeltára, 1941

új templomok építése, melyek berendezésének elkészítésével kapcsolatos ügyeket a püspök igyekezett – igaz, az espereseken keresztül – felügyelni. 1803-ban az egyik körlevelében arra is kitért, hogy a templomi munkákkal csak általa elfogadott mestereket lehet megbízni. A festőkkel és faragókkal kötött szerződéseket a parókusok kötelesek az espereseknek is bemutatni.²² A határozott állásfoglalásra talán Mijerovszki felterjesztése is motiválta az egyházfőt.

Bacsinszky idejében a legfontosabb megbízásokat Spalinszky Mihály festő nyerte el, aki ekkor már több évtizede a püspökség területén dolgozott, s a

¹⁸ A szignót közölte: FRICKÝ 1971, 16. Az ikonról készült felvételt Makarij Medvigy atyának köszönöm. A kép feltehetően a korábbi ikonosztáz része lehetett.

¹⁹ Az eddig ismert, rá és a Szepsiben (Moldava nad Bodvou, Szlovákia) élő Mirejovszki Jánosra vonatkozó adatokat korábban közöltem: TERDIK 2010a, 139–143.

²⁰ Mijerovszky József 1832-ben kolerában halt meg. LYKA 1981, 324, 464; PUSKÁS 2008, 257. Ebben az esetben már a család egy másik, későbbi generációhoz tartozó tagjáról lehet szó.

²¹ Életéről és munkásságáról: UDVARI 1994, 187–190.

²² UDVARI 2002, 168.

13. A sátoraljajhelyi görögkatolikus templom ikonosztáza (Áment Gellért, 2021)

legképzettebb festőnek számíthatott. Spalinszky Mihály pontos életrajzi adatait nem ismerjük. Feltehetően Galíciából származott, festői képzettségét is ott, talán valamelyik bazilita kolostorban szerezte.²³ Első ismert szignált munkája az ungvári jezsuiták Mária kongregációs albumának *Angyali üdvözlés*et ábrázoló címlapja volt 1756-ból (12. kép).²⁴ Ezek alapján úgy sejthető, hogy éppen „lemaradt” az Olsavszky püspök által kezdeményezett máriapócsi munkalehetőségekről, ahol ekkoriban már az ikonosztáz képei készen álltak. Puskás Bernadett neki attribúálja a sátoraljajhelyi Szent Miklós-templom teljes ikonosztázának képeit (13. kép). Ez az együttes szerkezetében, stílusában még a 17. században, Galíciában meghonosított formákat követi, faragóját nem ismerjük, képei az Istenszülő-ikon bal alsó sarkában olvasható évszám szerint 1759-ben készültek.²⁵

Spalinszky Mihály a bazilita közösségek számára is sokat dolgozhatott, bár ezekkel a munkáival

kapcsolatos levéltári dokumentumok – Máriapócsot kivéve, amint látni fogjuk – eddig még nem kerültek elő. A kisbereznai (Малий Березний, Ukrajna) bazilita monostor Szentlélek leszállása tiszteletére, a 18. század közepén épített templomának igényes barokk berendezése volt. A templom belsejéről csupán az 1940-es évek elejéről maradtak fenn fotók. Ezekon jól látszik, hogy a templom belsejét Boksay József festőművész ekkoriban gazdagon kifestette, és feltehetően ezzel magyarázható, hogy a rokokó faragásokkal díszített ikonosztáziának csak az alapképsorát hagyták meg, a felsőbb sorokat már ekkoriban leszerelték (14. kép).²⁶ A lebontott részek szerencsére nem vesztettek el, miután a monostort 1946-ban bezárták, hanem az alapképsorral együtt a pereházi (Перехресний, Ukrajna) Jézus mennybemenetele tiszteletére épült templomba kerültek (15. kép).²⁷ Az új helyen újra a teljes ikonosztáziót rakták össze: a felső három sort tagoló pilaszterek nem tartozhatnak az eredeti

²³ PUSKÁS 2015, 138.

²⁴ A mű elpusztult; archív fotója: TERDIK 2014a, 99, 120. kép.

²⁵ PUSKÁS 2015, 127–128.

²⁶ A templom belsejét ábrázoló képeslapot közölt: ПРИЙМИЧ 2014, 32. Az 1903-as leltár szerint még megvolt a teljes ikonosztáz: „Teljes ikonosztázió oldalt két kis oltárral”, Leltár a kisbereznai szent Bazil-rendi monostor-templom és kápolnák ingó vagyonáról 1903. június, DAZO fond 64, opisz 4, no. 457, fol. 120v.

²⁷ Az átszállítás történetét leírja, és az újra felállított együttesről fotót közöl: ПРИЙМИЧ 2014, 135–136.

14. A kisbereznai bazilita kolostortemplom egykori ikonosztáza 1940 körül. NSZBRGY

15. A kisbereznai bazilita kolostortemplom egykori ikonosztáza. Perekháza, ortodox templom (Makarij Medvigy, 2022)

rokokó faragványok közé, amelyek az alapképsoron és az ikonosztáz oromzatán még megvannak, azoknál későbbiek. Az utóbbi időben a helyszínen készült felvételeket tanulmányozva egyértelművé vált, hogy az

16. Spalinszky Mihály: A Szentlélek leszállása. Perekháza, ortodox templom (Makarij Medvigy, 2022)

egykori kisbereznai ikonosztáz ünnep-, apostol- és prófétasorának számos képe, de a királyi ajtó feletti Titkos vacsora kép is, stílusa alapján Spalinszky Mihály munkája lehet, ami még a gyakran nagyon bántó átfestések ellenére is egyértelmű.²⁸ Különösen igaz ez a Pünkösöd, vagyis az egykori monostori templom című ünnep ikonjára, amely egyedülként maradt fenn az eredeti négy alpkép közül (16. kép).²⁹ A kisbereznai ikonosztáz faragását az ukrán kutatás 1764-re teszi.³⁰ A képek sem készülhettek sokkal később, amelyek közül az apostolok leginkább Spalinszkynek az 1787-es tokaji apostolaihoz állnak közel.

Minden bizonnyal Spalinszky festette 1769-ben a krasznibródi (Laborcrév/Krasny Bród, Szlovákia) bazilita monostor főtemplomától délkeletre álló kápolna nagy tiszteletnek örvendő ősi ikonjának a másolatát, amely 19. századi leírások alapján arra szolgált, hogy az igen megbarnult, és díszes ezüstborítóval is ellátott,

²⁸ A templom belsejét 2022-ben Makarij Medvigy atya fotózta le, hálásan köszönöm, hogy felvételeit megosztotta velem.

²⁹ Ezt a képet is kiszerezték eredeti helyéről, mivel a befogadó templom című ünnepét festették meg a helyére, az új ábrázolás bal alsó sarkában olvasható felirat szerint 1963-ban. A régi, Pünkösödöt ábrázoló alpképet új keretbe helyezve, az ikonosztázion hátoldalára, a királyi ajtó fölé akasztották.

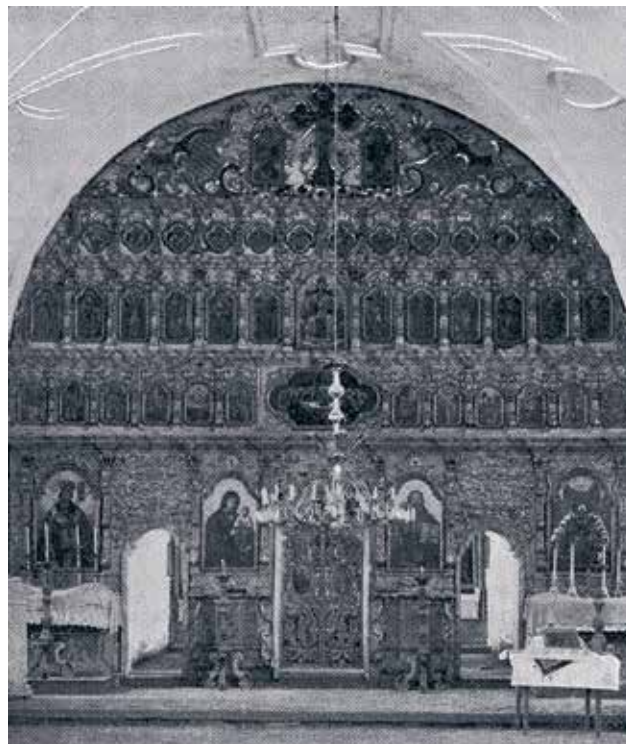
³⁰ Egy 1899-es közlésre hivatkozva az ikonosztáz faragását három eperjesi mesternek, Martin Duchnovicsnak, Georg Plebanovicsnak és Tiron Franznak tulajdonítják: Приймич 2014, 33.

17. Szűz Mária-kápolna belseje. Krasznibród (Terdik Szilveszter, 2008)

18. Spalinszky Mihály: Istenszülő-ikon. Krasznibród, Szűz Mária-kápolna (Terdik Szilveszter, 2008)

19. A krasznibródi bazilita kolostortemplom egykori ikonosztáza. BOROVSKY 1905 után

a kápolna oltárán álló ősi ikont védje (17–18. kép). A másolatot bizonyos alkalmakkor csörlőn húzták fel az eredeti elől, ami a barokk kegyképkultuszban egyáltalán nem volt ritka jelenség (így működik például a brnói Szent Tamás-templom híres Fekete Máriájának barokk keretszerkezete is).³¹ A vászonra festett Istenszülő-ikon hátoldalán „Mich[ael]; Spalinski pinxit” felirat is olvasható, amelyet a hordozó dublírözása után is híven reprodukáltak,³² és ami a szerző azonosítását elég egyértelművé teszi. A monostor egykori főtemplomában szép rokokó ikonosztáz állt, amelynek pontos készítési idejét nem ismerjük.³³ Sajnos

³¹ Hasonló szerkezet van nagyolsvai (Olšavica) görögkatolikus templom barokk főoltárán is: az Olsavszky püspök által szülőfalujában állított építményen ugyanis pócsi kegykép másolatának tűnő főoltárkép elé időnként egy Szent Miklóst ábrázoló ikont eresztenek le. TERDIK 2005, 52–53, 59, 4. kép.

³² A kegykép történetét ismerteti: PUSKÁS 2015, 122–126, 6. kép. Különös, hogy a szlovák szakirodalom ezt a másolatot tartja az eredeti képnek, s a szignó ellenére is Spalinszky Tádé bazilita festőnek tulajdonítják az 1769-es „átfestést”. Uo. 125. Az eredeti, fára festett kegykép holléte ismeretlen, a vászonnásolat fennmaradása is csodásnak tekinthető a kommunizmus alatti megpróbáltatások fényében.

³³ A monostor 1903-as leltárában ezt írják: „1896-ik évben az Ikonosztásion, a fő és mellék oltárok teljesen kijavítottak”. Leltár a krasznibródi Szent Bazil-rendi templom, kápolna ingó és ingatlan vagyonáról 1903-ik év június hó 2-án, DAZO fond 64, opisz 4, no. 457, fol. 2r. Hogy pontosan milyen mértékű volt ez a beavatkozás, az emlék hiányában nem állapítható meg.

20. Fájdalmas Istenszülő a krasznibródi kolostortemplom ikonosztázáról. Görögkatolikus Múzeum, Nyíregyháza

az együttes az 1915-ös orosz betörés során megsemmisült, de amennyire az egyetlen fennmaradt fénykép alapján megítélhető (19. kép),³⁴ a képek stílusa nem állt messze Spalinszky jól ismert művei festői jellemzőitől. Nemrég került elő azonban egy töredékes, repesztől sérült fájdalmas Istenszülő-kép is, amely formája alapján egészen biztosan egy ikonosztáz

21. Spalinszky Mihály: Az Istenszülő születése a miszticei bazilita kolostor látképpel

oromzatához tartozott (20. kép). A hátoldalán olvasható magyar nyelvű felirat („Szent Bazil[-rendi] zárda [1]915. V. 24.”) és a háborús sérülések alapján a krasznibródi ikonosztáz egyetlen ismert töredékét azonosíthatjuk benne. A barokkos, erősen sérült felületű kompozíció jelentős 19. századi átfestések sejtethők.³⁵ Az is elképzelhető, hogy a krasznibródi ikonosztázon más festők dolgoztak: a rend káptalani jegyzőkönyvei szerint az először csupán 1789-ben festőnek (pictor) nevezett Spalinszky Tádé szerzetes 1792-ben éppen itt élt.³⁶

Minden bizonnyal Spalinszky festette azt a miszticei (Імстичово, Ukrajna) bazilita monostorban fennmaradt vászonképet is, amely a templom címünnepét, vagyis az Istenszülő születését ábrázolja olyformán, hogy a jelenet alatt a korábbi monostorépület és különleges formájú, egykori fatemplomának ábrázolása

³⁴ BOROVSZKY [1905], 328. oldal után az ikonosztáz fényképe. Ezt újraközöltem: TERDIK 2014a, 25, 9. kép.

³⁵ Fatábla, olaj, 75 × 32,2 cm. A kép a budapesti Ecclesia Szövetkezet boltjában tűnt fel néhány éve. 2023 februárjában, vásárlás útján jutott a nyíregyházi Görögkatolikus Múzeum gyűjteményébe.

³⁶ TERDIK 2014a, 112.

22. Az ungvári székesegyház ikonosztáza (Mudrák Attila, 2012)

is feltűnik (21. kép).³⁷ Az utóbbi években restaurált festmény stílusa jól illeszkedik a mester egyéb helyekre készült munkáinak sorába.

Egy 19. századi leltárból tudható, hogy Spalinszky Mihály négy alapképe volt az 1771-ben épült ungváróci (ma Ungvár része) fatemplom ikonosztázán is, amelyeket a később épült kőtemplomba is átmentésre érdemesnek tartottak.³⁸

1778 áprilisában Bacsinszky püspök Spalinszky Mihállyal szerződött az ungvári székesegyház új ikonosztáza, valamint a szentélyben álló két előkészítő asztal képeinek megfestésére 500 rajnai forintért.³⁹ Az ungvári ikonosztázt és a többi faberendezést 1776-tól Franz Feeg (Feech/Feck) és Johannes Feeg, a bécsi képzőművészeti Akadémián is tanuló, majd Kassán letelepülő szobrászok faragták pompázatos rokokó stílusban (22. kép).⁴⁰

³⁷ A festmény kolostort ábrázoló részletét közölte: Приймич 2014, 13. A restaurált és az eredeti helyére visszakerült festményről készült fotót Makarij Medvigy atyának köszönöm.

³⁸ TERDIK 2020f, 14.

³⁹ A szerződés szövege: TERDIK 2014a, 262–263.

⁴⁰ Franz Feeg már 1779-ben elhunyt, Johannes a 18. század végéig aktívan dolgozott, pontos halálzási dátumát nem ismerjük. Ungvári munkájukról: TERDIK 2014a, 92–101, 109–115, 109–111, 122, 136–146. kép. A két szobrász pontosabb életrajzi adatai: TERDIK 2020c, 244, különösen 5. lábjegyzet.

23. Spalinszky Mihály: Istenszülő. Az ungvári székesegyház alapképének részlete feltárás közben (Makarij Medvigy, 2022)

24. Spalinszky Mihály: Tanító Krisztus. Az ungvári székesegyház alapképének részlete (Makarij Medvigy, 2022)

Spalinszky Mihály ungvári ikonjain megfigyelhető festői stílusa sok szállal kötődik az ukrán barokk festészethez, amelyben már jó ideje teret nyert a nyugati előképek alkalmazása, különösen az ünnepek történeti jeleneteiben, az apostolok és próféták ábrázolásain, de az is megfigyelhető, hogy az ikonosztázok alsó sorát alkotó alapikonok esetében erősebben ragaszkodtak a bizánci művészet megszokott formáihoz, például a félalakos beállításhoz.⁴¹ Az ungvári ikonosztáz több festményét, különösen a két központi alapkép arcát jelentősen átfestette a 19. század közepén Vidra Ferdinánd.⁴² Az ikonosztázion 2019 és 2022 között zajló restaurálása során ezeket az átfestéseket eltávolították, így alattuk előkerültek az eredeti, Spalinszky által festett arcok (23–24. kép), amelyek arról tanúskodnak,

hogy a mester igyekezett pontos, részletgazdag, finom megoldásokat mutató kompozíciókat alkotni.⁴³

A nagy megbízás után Spalinszky Mihály további kisebb feladatokat is teljesített még 1780–1781-ben a székesegyházban, illetve a püspöki székházban.⁴⁴ Kutka János, az ungvári munkálatokat felügyelő egyházi személy az éppen aktuális helyzetet ismertető, Bacsinszky püspöknek címzett leveleiben következetesen csak „Michalkó”-nak nevezi Spalinszkyt.⁴⁵

Az ungvári munkálatokkal párhuzamosan, vagy annak végeztével a közeli Alsóhunkóc (Choňkovce, Szlovákia) Örömhírvétel tiszteletére szentelt parókialis temploma számára dolgozott. A templom barokk ikonosztázát 1899-ben újra cserélték, az eredeti együttesből csupán az ünnepsor lant alakú képeit őrizték meg

⁴¹ Az ukrán ikonfestészet központja ekkor a kijevi barlangmonostorhoz kapcsolódó akadémia volt: MILIAEVA 1997, 79–87.

⁴² TERDIK 2014a, 98, 118–119. kép.

⁴³ A munkát lvivi restaurátorok végezték Vaszily Karpiv vezetésével: Marjana Volosin, Halina Bruszilovszka, Nyelja Palahuszinyec, Olha Jak-torovics, Anasztaszija Havrilenko, Natalja Beznosz, Tetjana Kovaly, Vaszily Sztan, Makszim Kovalszkij, Olekszandr Szkakun.

⁴⁴ TERDIK 2014a, 97.

⁴⁵ Például a szentélybe szánt, két oltárképpel kapcsolatos, 1780 tavaszán írt beszámolóiban: DAZO fond 151, opisz 1, no. 2809, fol. 12r, 73r.

25. Spalinszky Mihály: Az Istenszülő születése. Az alsóhunkóci görögkatolikus templom egykori ikonostázáról (Makarij Medvigy, 2020)

26. Spalinszky Mihály: Az Istenszülő bevezetése a templomba. Az alsóhunkóci görögkatolikus templom egykori ikonostázáról (Makarij Medvigy, 2020)

27. Spalinszky Mihály: Krisztus születése. Az alsóhunkóci görögkatolikus templom egykori ikonostázáról (Makarij Medvigy, 2020)

28. Spalinszky Mihály: Menekülés Egyiptomba. Az alsóhunkóci görögkatolikus templom egykori ikonostázáról (Makarij Medvigy, 2020)

29. Spalinszky Mihály: Az Istenszülő oltalma. Az alsóhunkóci görögkatolikus templom egykori oltárképe. Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

csokolóikoként (25–28. kép).⁴⁶ Fönnmaradt még a templom egykori főoltárképe is, amelyen 1781-es évszám szerepel. A gyakran közölt kompozíció az Istenszülő oltalmát ábrázolja, s érdekessége, hogy az uralkodók között szerepel rajta az előző évben elhunyt Mária Terézia királynő, akinek a Munkácsi Egyházmegye oly sokat köszönhetett, illetve az ifjú II. József császár egész alakos képmása is. A világi előkelőségek feltehetően további magyar nemesek portréit rejtik, akik az ungvári építkezések irányításában, finansziális ellenőrzésében kaphattak fontosabb szerepet. A festményen szignó nem szerepel, de Puskás Bernadett Spalinszky Mihályra vonatkozó attribúciója meggyőző (29. kép).⁴⁷

⁴⁶ Az ikonosztáz hátoldalán volt egy kis méretű, cirill betűs felirat, amely a készítés évről és az egyházi előjárókról emlékezett meg. A szláv szöveg alá ezt írták magyarul: „Készítette Spisák Imre egyházi szobrász”. 2008 tavaszán a templom sekrestyéjében a következő barokk ünnepikonokat őrizték: Az Istenszülő születése, Az Istenszülő bevezetése a Templomba, Örömhírvétel, Jézus születése, Jézus bemutatása a Templomban, Menekülés Egyiptomba, Jézus megkeresztelkedése, Jézus bevonulása Jeruzsálembe, Jézus feltámadása, Jézus mennybemenetele, Pünkösöd, Az Istenszülő elhunyt.

⁴⁷ Az egykori oltárkép ma Budapesten található: Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 57.17M. A festményt legutóbb Puskás Bernadett ismertette: TERDIK 2020a, 173, Kat. III.5. (Puskás Bernadett). A barokk képet először Peregriny János írta le. A képet a Szépművészeti Múzeum a Történelmi Képcsarnok számára 1900. november 5-én Schatz Gusztávtól vásárolta meg 120 koronáért: PEREGRINY 1915, 142, 902. A templomban ma egy elég pontos másolatát őrzik, amely minden bizonnyal az új ikonosztáziót készítő Spisák testvérek közül a festéssel foglalkozó Gyula munkája, míg a díszes keretet pedig a szobrász Imre alkothatta. Erről írtam és a másolat fényképét közöltem: TERDIK 2011a, 81, 191, 110. kép.

⁴⁸ TERDIK 2014a, 65–66, 75, 250–251.

⁴⁹ A máriapócsi ikonosztáz feltárt prófétaképeiről: TERDIK 2014a, 64–66.

30. Spalinszky Mihály: Krisztus, a Nagy Főpap. Egykor a máriapócsi ikonosztázon (Áment Gellért, 2020)

Néhány év múlva Spalinszky a máriapócsi kegytemplom ikonosztázanak új ikonjai megfestésére szerződött, 1787-ben pedig a szószék kifestésére tett ajánlatot, de ezt végül nem ő készítette el.⁴⁸ Csongrádi Péter egri festő ikonjait tehát harminc évvel az elkészültük után teljesen újakra cserélték, illetve a próféták képeire ráfestették az új kompozíciókat.⁴⁹ Hogy pontosan milyen ok váltotta ki ezt a radikális döntést, egyelőre nem tudjuk. Ha Olsavszkynak még tetszettek Csongrádi, néha valóban eléggé változó színvonalú munkái, úgy

31. Spalinszky Mihály: Szent Márk evangélista. Egykor a máriapócsi ikonosztázon (Áment Gellért, 2020)

32. Spalinszky Mihály: Szent János evangélista. Egykor a máriapócsi ikonosztázon (Áment Gellért, 2020)

látszik, egy emberöltő múlva ezeket már nem tartották illőnek az egyházmegye legfontosabb zárandoktemplomához. Máriapócon 1896-ban Spalinszky képeit is kicserélték.⁵⁰ Noha a cserét követően néhány évig még az eredeti, régi alapképeket is őrizték a kegytemplom

egyik kápolnájában,⁵¹ mára csupán öt ikon maradt fenn a hozzá köthető apostolsorból (30–32. kép).⁵²

Spalinszky 1787-ben dolgozott Tokajban, ahol a barokk kori ikonosztázból napjainkra csak az apostolsor maradt meg eredeti szerepében a 19.

⁵⁰ Az új képeket Spisák Gyula festette. A faragói és festői munkákra Imre nevű testvérével szerződött 1896-ban: TERDIK 2011a, 135–137.

⁵¹ Az 1900-ban felvett leltár szerint az 1896-ban kicserélt régi ikonosztáz- és oltárképek közül még többet őriztek: „Az új belső kápolnában u. m. a 4 régi főkép, 1. a régi fő olt. kép és a sz. Anna és sz. Kereszt olt. képe a régi”, illetve „Az új sekrestyében, u. m. a régi sz. Bazil képe, 2. proszkómédiai régi kép az édes Jézusé és sz. Borbála, egy aranykeretű Mária kép (papírnyomat) Daruné dorogi lak. ajándéka és a Hozsovai kegykép”, Leltár a mária-pócsi sz. Bazil rendi monostor tulajdonát képező görög kath. kegytemplom összes tárgyairól 1900, DAZO fond 64, opisz 4, no. 423, fol. 23r és fol. 24v. Az itt említett régi képek közül csupán a Szent Kereszt oltár régi középképe, a Keresztre feszítés maradt fenn: TERDIK 2014a, 72–73, 80. kép.

⁵² A középkép, Krisztus, a Nagy Főpap, leírása: TERDIK 2020a, 233–235, Kat. III.31. (Terdik Szilveszter). Fennmaradt még Szent Bertalan apostol, Szent Máté, Szent Márk és Szent János evangélista ikonja. Ezeket legutóbb ismertette: TERDIK 2020a, 234–238, Kat. III.32–35. (Puskás Bernadett). A képek sorsa a 20. században kalandosan alakult: a Krisztus Főpap ikont az 1960-as évekig a kegytemplom kriptájában őrizték, legalábbis 1958-ban Nagy Mária fotós még ott készítette róla fényképet. Ez a fotó Petrasovszky Manó festőművész hagyatékában maradt fenn, jelenleg magántulajdonban van. A festmény később magántulajdonba került, majd 2013-ban az Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény birtokába jutott.

33. A tokaji Szent Miklós-templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

34. Spalinszky Mihály: Szent Péter apostol és Szent Márk evangélista a tokaji ikonosztázon (Bakos Zoltán, 2011)

35. Spalinszky Mihály: Istenszülő a Gyermekkel. Egykor a tokaji ikonosztáz alapképe (Áment Gellért, 2020)

36. Spalinszky Mihály: Tanító Krisztus. Egykor a tokaji ikonosztáz alapképe (Áment Gellért, 2020)

században többször jelentősen átalakított együttesből (33–34. kép).⁵³ Fennmaradt még két lant formájú alapkép is, a Tanító Krisztus és az Istenszülő a Gyermekkel

(35–36. kép),⁵⁴ de az 1940-ben végzett püspöki vizitáció során még további két alapképet is leírtak: az egyik Szent Miklóst, a másik pedig az eretnekségeket legyőző

⁵³ Az apostolsor egyik ikonjának hátoldalán lévő latin nyelvű emlékfeliratban nevezi meg magát, és adja meg a készítés idejét. A tokaji ikonosztáz 19. századi átalakításairól: TERDIK 2011a, 79–80. Fennmaradtak a tokaji templom számára 1791-ben Johann Ernt (Ertl) eperjesi mester által készített tervek is, amelyekben egyáltalán nem szerepelnek lant alakú képek, s feltehetően nem is valósult meg. Erről lásd TERDIK 2020b, 181, 6. kép.

⁵⁴ A nyíregyházi Görögkatolikus Múzeum gyűjteményében. Ezekről újabban Puskás Bernadett írt: TERDIK 2020a, Kat. III.36–37. (Puskás Bernadett), 239–240.

37. A máriapócsi kegytemplom Nagy Szent Bazil-oltára 1900 körül. Archív fotó, a 2. kép részlete

38. A nyírparasznyai görögkatolikus templom ikonosztáza (Áment Gellért, 2014)

Nagy Szent Bazilt ábrázolta.⁵⁵ Puskás Bernadett szerint a 19. századi szószerk hátfalába beillesztett Szent Miklós-kép, amely eredetileg lant formájú volt, talán a barokk ikonosztáz alapképe lehetett,⁵⁶ ami azt is jelentheti, hogy akkor a régi alapképek többsége megvan. A Szent Bazil-kép ma lappang. Hasonló ikonográfiájú ábrázolása állt a Szentnek a máriapócsi kegytemplom egyik mellékoltárán is, amelyen az egyházatya egész alakban jelent meg ugyan, de az eretnek könyvek pusztulása ezen is hangsúlyos volt: lábával megtaposta a tévtanításokat hordozó műveket, miközben az istenyila is rájuk sújtott. Ez az ikonográfiai hasonlóság is megerősítheti a stílusrokonságon alapuló attribúciót, amely a pócsi oltárképet is Spalinszky Mihály életművébe sorolná (37. kép).⁵⁷

Puskás Bernadett feltételesen Spalinszky Mihály-nak tulajdonította a nyírparasznyai templom négy alapképét is.⁵⁸ Ez az ikonosztázion 1907-ben a Munkács mellőli Őrhegyalja (Podhering, ma Munkács része) lebontott fatemplomából vásárlás útján került a Szatmár vármegyei településre. Az Őrhegyaljai paróikia 1784-es összeírása szerint ekkoriban már folyt az

ikonosztáz festése. A négy alapképet, mai napig ismeretlen okból, a többi ikon alkotójánál képzetesebb festő már ekkoriban átdolgozhatta, aki talán Spalinszkyvel azonos (38–40. kép). Az ikonosztáz érdekessége továbbá, hogy a megszokott öt soron kívül, a próféták fölül helyezett, faragott ornamensek között feltűnő, szabálytalan formájú képmezőkben a húsvéti időszak utáni vasárnapok (úgynevezett Virágos Triád) evangéliumainak ábrázolását festették meg.⁵⁹

Nyilvánvaló, hogy Spalinszky az ungvári székesegyház ikonosztázán mutatta meg tehetsége legjavát: ezen az együttesen a legaprólékosabban kidolgozottak a részletek, az egyes témák esetében változatos ikonográfiai és kompozicionális megoldásokat követ. Későbbi munkái közül a pócsi és a tokaji apostolok is hasonlóan igényesen megfestett, de egyszerűsített kompozíciók.

Az 1760-as évektől vannak adatok egy bazilita, Spalinszky Tádé működéséről is, akit – amint már említettük – a rend káptalani gyűléseinek jegyzőkönyvei 1787-ben, munkácsi szerzetesként neveznek először festőnek. Az ő nevét már a 19. század végétől kezdve ismeri a kutatás, míg Mihály nevét egyáltalán nem

⁵⁵ MAJCHRCSNÉ UJTELEKI 2014a, 58. A templom címünnepe Szent Miklós, ezért került a negyedik alapképre egy másik szent.

⁵⁶ PUSKÁS 2008, 189–190, 159. kép.

⁵⁷ Archív felvételek az oltár 1948 előtti állapotáról: Nagy Szent Bazil-rend gyűjteménye, Máriaócsa. A nagy méretű olajfestményt 1948-ban kicserélték, mára elkallódott.

⁵⁸ PUSKÁS 2008, 190.

⁵⁹ TERDIK 2014h, 229–231.

39. Istenszülő a Gyermekkel. A nyírparasznyai ikonosztáz alapképe (Áment Gellért, 2014)

40. Tanító Krisztus. A nyírparasznyai ikonosztáz alapképe (Áment Gellért, 2014)

említi.⁶⁰ Spalinszky Tádé 1767-ben a Munkács melletti Csernekhegy monostorában, 1772 és 1775 között szerzetestestvérként Kisberezsnán élt a káptalani jegyzőkönyvek adatai szerint. Az utóbbi helyszínhez kapcsolódnak a neki tulajdonított legismertebb együttetések, az egykor a kisberezsnai monostor szerzetesi klostrosában, vagyis a barokk templom északi és déli oldalapsziséban elhelyezkedő padokat díszítő két sorozat, amelyek közül az egyik a szent életű szerzetesatyákat, míg a másik a nyolc boldogság allegorikus alakjait ábrázolja, utóbbi németalföldi metszetelőkép alapján készült. A két együttetést Puskás Bernadett ismertette részletesen.⁶¹ Eddig talán nem sok figyelem jutott a monostorhoz közel eső egyik falu, Kálnarosztoka (Kálná Roztoka, Szlovákia) Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt fatemplomának ikonosztázára. Ez az együttes különböző korszakból származó ikonokból áll, többségük eltérő iskolázottságú mesterektől, főleg ryboticzei

műhelyekből származik. A két központi alapkép biztosan egy mester munkája (41–42. kép). A Krisztus-ikon alján, egy hosszabb liturgikus idézet alatt „az ikonok” – amin minden bizonnyal a két alapképet kell érteni – készítési idejéről megemlékező szláv felirat húzódik: „Ezek az ikonok újra díszítették a [...]i templom részére. Dicsőség az Istennek [...]. Festetett a kisberezsnai monostorban, az Úr 1773. évében. Th. S. m.” (43–44. kép).⁶² A feliratban éppen a helységnév töredékes, de ez alapján is sejthető, hogy az ikonok eredetileg nem ide készültek, feltehetően a kálnarosztokai fatemplom átalakítása során kerülhettek ide. A készítés helye és ideje elég világos. Különösen izgalmas a szöveg végén lévő három betű, melyek feloldását a készítés helye és az évszám alapján kísérelhetjük meg nagy biztonsággal feloldani: a monogram „Thadeus Spalinszky” nevét rejtheti, aki ebben az időben éppen a fent vezetett monostorban élt, amint láttuk. Kérdés marad

⁶⁰ A korábbi irodalom áttekintése: PUSKÁS 2015, 121.

⁶¹ PUSKÁS 2008, 186–187, 228–231; PUSKÁS 2015, 129–135.

⁶² „Сїѣ икѡны, вторицею оукрашєны. Ц(є)ркв[.] [...]нѣанскїѣ Б(о)гу слава да будєт [...]шаѣ.

Исписасѣ въ Обители ма(л)обере(з)ницкои, р(о)ку Б(о)жєѣ а.ψ.о.г. / Θ. С. м.” Az ikonról készült felvételt Makarij Medvigy atyának köszönöm, míg a szöveg átiratát és fordítását Golub Xénianak. A feliratot tudtommal eddig nem közzölték, csupán az 1773-as évszámra utal: КАВАЧОВИЧОВА-ПУШКАРЬОВА–ПУШКАР 1971, 161. A templomot 1988 és 1989, valamint 2002 és 2004 között restaurálták. PAVLOVSKÝ 2008, 54.

41. Spalinszky Tádé: Istenszülő a Gyermekkel. A kálnarosztokai fatemplom alapképe (Makarij Medvigy, 2021)

42. Spalinszky Tádé: Tanító Krisztus. A kálnarosztokai fatemplom alapképe (Makarij Medvigy, 2021)

43. Emlékfelirat részlete a kálnarosztokai fatemplom Krisztus-alapképén (Makarij Medvigy, 2021)

44. Emlékfelirat részlete a kálnarosztokai fatemplom Krisztus-alapképén (Makarij Medvigy, 2021)

viszont, hogy az utolsó betű, az „m” vajon a szerzetes (monach) vagy éppen a festő (malár?) szó kezdőbetűje. Az Istenszülő-alapkép erősen restaurált, Mária rekonstruált arcának néhány részlete nem nevezhető sikeresnek. Az Istenszülő-ikon jelentőségét csak növeli, hogy Spalinszky Tádé utolsó állomáshelyén, Mezőzomboron, ahol 1807-től parókusként szolgált és két év múlva itt is hunyt el, az egykori ikonosztáz állítólag

az ő munkája volt.⁶³ A mezőzombori templom a második világháborúban elpusztult a berendezésével együtt, az új templomban csupán egy olyan elem van, amely a korábbi templomból származhat: a hajóban álló Szűz Mária-kép és keretépítménye (45. kép). 1940-ben, amikor Dudás Miklós kánoni látogatást végzett a parókián, csak annyit írnak az ikonosztázról: „Képállványa régi, s 1911-ben lett renoválva.” Sem az előkészítő, sem a

⁶³ A munkát díjtalanul végezte: Adatok művészetünk történetéhez, *Művészet*, 8 (1909), 59.

45. Szűz Mária a Gyermekkel. Mezőzombor, görögkatolikus templom (Áment Gellért, 2021)

baldachinos főoltáron nem említene képeket, de mellékoltárok meglétéről sem esik szó.⁶⁴ Ettől függetlenül elképzelhető, hogy egyszerűen csak elfelejtették megemlíteni a hajóban álló képet, de az is lehet, hogy eredetileg valamely más berendezéshez tartozott a keret és a talán később behelyezett kép is. Az sem zárható ki, hogy a Mária-kép az egykori ikonosztáz alapképe volt, így ma másodlagos elhelyezésben van. A festmény készítési ideje stílusa alapján leginkább az 1911-es nagy felújításához köthető. Amikor 2021-ben surlófényes megvilágításban közelebről is megvizsgáltuk, egyértelművé vált, hogy a jelenlegi kép alól egy olyan Isten-szülő-ikon kontúrjai sejlenek fel, amely nagyon hasonlít a kálnarosztokai ikonosztáz egyező témájú alapképre (46. kép). Ha sejtésünk beigazolódnik, s egy jövőbeni

46. Surlófelvétel, a mezőzombori Szűz Mária-kép részlete (Áment Gellért, 2021)

restaurálás során sikerül feltárni a 20. századi átfestés alól az eredeti kompozíciót, talán egy újabb Spalinszky Tádé-művel gazdagodhatunk.

Hogy Tádé szerzetespap vajon rokoni és munkakapcsolatban állt-e Mihállyal, az források hiányában egyelőre nem dönthető el, mint ahogy az sem, hogy az újabban feltárt dokumentumokban szereplő Spalinszky András festő vajon ugyanebből a családból származott-e.⁶⁵ A Bereg vármegyei Drágabártfalva (Дороборатово, Ukrajna) templomának 1840-ben felvett inventáriumában azt írják, hogy az ikonosztáz négy alapképe, amelyet elegáns és szép munkának találtak, Spalinszky Ferenc műve 1765-ből.⁶⁶ A szóban

⁶⁴ MAJCHRICSNÉ UJTELEKI 2014a, 43.

⁶⁵ Spalinszky András egy 1778. szeptember 22-én kelt elszámolás szerint a nagymihályi templom toronykeresztjét 35 rajnai forintért és 30 krajcárért aranyozta. DAZO, fond 151, opisz 1, no. 2714, fol. 16. 1789-ben hunyt el, Erzsébet nevű lánya 1796-ban a püspöktől kért segítséget, hogy a falkusi (Falkušovce) ikonosztáz prófétasorának árát (13 rajnai forintot és 36 krajcárt) segítsen neki behajtani. DAZO, fond 151, opisz 5, no. 1428.

⁶⁶ „16. Iconostasis sculpturae, et picturae antiquissimae, et nimis simplicis. – Principales imagines sunt elegantes, opus Francisci Spalinszki, de anno 1765.” DAZO fond 151, opisz 8, no. 2427, fol. 16v.

forgó képfalat néhány év múlva újracsereélték, sajnos az alapképek további sorsát nem ismerjük, így azt sem lehet ellenőrizni, hogy vajon a Ferenc keresztnév valóban helyes olvasat volt-e, akár a képek hátoldalán, akár a parókia irattárában akkor még megtalálható dokumentumokból vették. Így már négy különböző keresztnévű Spalinszkyra vonatkozó adatunk van, de az egymáshoz való viszonyuk tisztázása még a jövő feladata.

A székesegyházzá alakított ungvári jezsuita templom új rokokó berendezését nagyon hamar mintaadóknak kezdték tekinteni az egész Munkácsi Egyházmegye területén. Az ikonosztáz, a baldachinos főoltár és a két előkészítő oltár elkészítésére Franz Feeg (Feck) szobrász szerződött Kassáról 1776-ban, de halála után a munkát testvére, Johann fejezte be 1779-ben, amint erre már korábban utaltunk. A következő évben Johann készítette a szószéket és a püspöki trónt is.⁶⁷ Minden bizonnyal a kamarai adminisztráció ajánlhatta a Kassán élő, egyébként bécsi tanultságú mestereket a püspök figyelmébe. A bizánci hagyományokat egyáltalán nem ismerő, római katolikus szobrászok irányába feltehetően maga Bacsinszky püspök és szűkebb környezete fogalmazta meg elképzeléseit. Ha ekkor talán nem is, később írásba foglalta az elvárásait: 1799-ben és 1800-ban a Magyar Királyság három görögkatolikus püspöke (a munkácsi, a nagyváradi és a körösi / Križevci/) a Helytartótanács számára röviden összefoglalta, hogy milyen alapvető berendezésre, felszerelésre van szüksége egy görögkatolikus templomnak. A három püspök elvárásaiban jól kirajzolódik egyházmegyéik sajátos hagyománya is. Bacsinszky például az oltár esetében a baldachin vagy oltárkép, az ikonosztázióknál pedig a négy alapkép elé helyezett „kis oltárok” (presztol) elkészítését is szükségesnek tartotta, a többiek nem.⁶⁸ Ezzel persze már az egyházmegye területén olyan szokásokat állandósított, amelyek még elődei idején terjedtek el. Az ungvári ikonosztáz rokokó faragványai, szerkezete, ornamentikakincse

hosszú időre kiapadhatatlan forrás lett az egyházmegye újonnan épülő templomai számára. A mű olyan jól sikerült, hogy a későbbi mesterek és a megrendelők is úgy gondolták, ezt kell követniük, amire a fennmaradt szerződések szövegében időnként utalnak,⁶⁹ s minden bizonnyal ez volt a püspök elvárása is.

Spalinszky Mihály ungvári ikonjai, a szobrászati munkákhoz hasonlóan, fontos referenciaponttá váltak az egyházmegyében. Festői stílusa sok szállal kötődik az ukrán barokk festészethez, amelyben már jó ideje teret nyert a nyugati előképek alkalmazása, különösen az ünnepek történeti jeleneteiben, az apostolok és próféták ábrázolásain, de az is megfigyelhető, hogy az ikonosztázok alsó sorát alkotó alapikonok esetében erősebben ragaszkodtak a bizánci művészet megszokott formáihoz.⁷⁰ Ennek a barokkos, számos realiztikus elemet alkalmazó stílusnak a korábbitól való különbözőségét a kortársak is érzékelték. Legalábbis erre utal Szécsényi József nagykarolyi festő Bacsinszky püspökhöz 1790. szeptember 16-án írt levele, amelyben panaszosan említi a Szatmár vármegyei Mezőterem (Tiream, Románia) ikonosztáza kapcsán neki felrótt kifogásokat. Szécsényi azzal utasítja ezeket vissza, hogy ő ebben a munkájában az ungvári székesegyház ikonosztázát igyekezett követni, s még Major Gergely püspöknek is tetszett, bár „jó lehet találkozni itt is némelyek, a kiknek ezen munka sem teszik, mivel azt állítják, hogy a Szentek sok sanyaruságban élvén; azok képjeinek fekete, sovány, és szomorkásnak kelletik lenni, nem pedig vidám és világos ábrázatunak; az alsó nagy képeknek pedig székből ülni kelletik, mint az Archijerei szokot festetni.”⁷¹ Mezőterem olyan román parókia volt, ahol a közösséget nagyobb fokú konzervativizmus jellemezte. Hogy milyen típusú festészetet tekintettek volna a „kritikusok” elfogadhatóbbnak, azt talán a máramarosi, szatmári és bihari fatemplomokban fennmaradt emlékek bizonyos csoportjai alapján lehet elképzelni, amelyeket időnként sematizmusba hajló egyszerűség jellemez.⁷²

⁶⁷ Minderről részletesebben: TERDIK 2014a, 91–115, 261, 264.

⁶⁸ TERDIK 2009, 135–36. Az alapképek előtti kis oltárokat egyedül a bazilita templomokban használták Szent Liturgia végzésére is. A parókiai templomokban általában a római katolikus papok miséztek rajtuk, amit 1781-ban Nyíregyházán és Bujon is feljegyeztek. Előbbihez lásd NYIRÁN–MAJCHRICSNÉ UJTELEKI 2017b, 184. Utóbbi: GKPL, IV–1–a, fasc. 2, no. 16.

⁶⁹ Például a hajdúdorogiak 1799-ben: TERDIK 2011a, 89–90.

⁷⁰ Az ukrán ikonfestészet központja ekkor a kijevi barlangmonostorhoz kapcsolódó akadémia volt: MILIAEVA 1997, 79–87.

⁷¹ DAZO, fond 151, opisz 5, no. 230, fol. 21–22. Közölve: TERDIK 2020f, 316–318. Major Gergely (Grigore Maior) fogarasi görögkatolikus püspök (1772–1783) volt. A mezőteremi ikonosztáz ma már nem létezik.

⁷² Máramarosban ilyenek voltak például Alexander Ponchalszki, Radu Munteanu és más, név szerint nem ismert festők. Vö. BRATU 2015, 94–217.

47. Szécsényi József (?): Istenszülő a Gyermekkel. Salánk (Kutas Eszter, 2006)

Az utolsó, formai kifogás, hogy tudniillik az alapképeken a szenteknek ülniük kellene, szintén a román területen is elterjedt balkáni tradícióra utal, amely egyértelműen érvényesült a nagyváradi (Oradea, Románia) és az erdélyi Balázsfalva (Blaj, Románia) székesegyházában is.⁷³ Szécsényi bemutatkozása nem volt hatástalan a püspöknél, a következő évben ugyanis egy általa festett ikont adományozott Abaújszántóra, az újonnan elkészült templomba. Ez az egyetlen eddig ismert, szignált műve. Későbbi munkáira nincs adatunk, 1795-ban már özvegyét említik.⁷⁴ Ugyancsak Abaújszántón található egy festett talpas, és egy körmeneti kereszt, előbbin 1791-es évszám is szerepel. A két kereszt biztosan egy mester munkája, s elképzelhető, hogy ezeket is Szécsényi festette az új templom számára.⁷⁵

⁷³ TERDIK 2014a, 171–173, 199–206.

⁷⁴ Az Istenszülő a Gyermekkel-ikon ma az egri Dobó István Múzeumban található. Részletesen ismerttettem: TERDIK 2020a, 241–242, Kat. III.38. (Terdik Szilveszter).

⁷⁵ TERDIK 2020a, 242–243, Kat. III.39–40. (Terdik Szilveszter). A körmeneti keresztet a 2021/2022-es tanévben Kormos Brigitta diplomamunkaként restaurálta a budapesti Magyar Képzőművészeti Egyetemen. ZSÁMBÉKI-VÁRFALVI 2022, 27, Kat. 22.

⁷⁶ Ez utóbbiak szláv nyelvű dokumentumok. DAZO, fond 151, opisz 5, no. 230, fol. 23–25. Közölve: TERDIK 2020f, 318–321.

⁷⁷ A kismajtényi egykori fatemplomról, amelyben Szécsényi dolgozott, a 19. század közepéről egy rajz maradt fenn. A rajzot és az egykori templomocskát ismerttettem: TERDIK 2009, 121–123, 147, 1. kép. Lásd még: Szócs 2010a, 25–30.

48. Szécsényi József (?): Tanító Krisztus. Salánk (Terdik Szilveszter, 2006)

Szécsényi igazából egy másik ügy kapcsán kereste meg a püspököt: a szatmári esperes ugyanis nem akarta engedni, hogy a kismajtényi (Moftinu Mic, Románia) templomban felvállalt munkáját folytassa. Alkalmasságát bizonyítandó egyrészt mellékelte a majtényaik elismerő levelét, másrészt a salánki (Шаланки, Ukrajna) ikonosztázra kötött szerződését, és az ottani parókus elismerő sorait a befejezett munkáról.⁷⁶ A mezőteremi, kismajtényi művei mára elenyésztek,⁷⁷ Salánkon azonban több ikont is őriznek, amelyeket ezek szerint Szécsényi műveinek is tarthatnák. A jelenlegi salánki templom az 1870-es években épült, a korábbi fatemplom ikonosztázát azonban egészen a 20. század elejéig használták, amikor a budapesti Réta és Benedek műipari intézet új, egységes berendezést készítettek. A korábbi együttes darbjait a templom tornyában deponálták. A régi ikonosztázból fennmaradt a négy alapkép és a tizenkét apostol ikonja, amelyek egy mester műveinek tűnnek, és stílusuk alapján valóban készülhettek

49. Szent Miklós-alapkép feltárás közben. A fancsikai Krisztus mennybemenetele templom ikonosztáza

50. Az Istenszülő-alapkép feltárás közben. Fancsika, ikonosztáz

51. Az Istenszülő-alapkép retusálás után. Fancsika, ikonosztáz

52. Tanító Krisztus-alapkép feltárás közben. Fancsika, ikonosztáz (Lángi József, 2015)

53. A magyarkomjáti görögkatolikus templom egykori ikonosztáza. Budapest, Iparművészeti Múzeum Adattár (S. Tóth Imre, 1913)

54. A magyarkomjáti ikonosztáz rekonstrukciója (Bakonyi Tímea, Terdik Szilveszter)

az 1770–1780-as években, tehát lehetnek Szécsényi művei (47–48. kép).⁷⁸ Stíluskritikai megfontolások alapján ehhez az együtteshez kapcsoltam a fancsikai (Фанчикове, Ukrajna) ikonosztáz 18. század végén

készült ikonjait is, de ez a kérdés még további kutatást igényel (49–52. kép).⁷⁹

Úgy tűnik azonban, hogy néhány év múlva már a román parókiákon is győzedelmeskedett az új stílus.

⁷⁸ Az ikonokat 2006 tavaszán, a helyszínen vizsgáltuk: ekkor két alapképet (Krisztus és Istenszülő) a templom szentélyében őriztek, ahol másodlagos elhelyezésben látható volt még két rokokó lizéna is, amelyek minden bizonnyal a korábbi ikonosztáz díszítőfaragványai közül származtak. A másik két alapképet és az apostolokat a parókia padlásán tárolták. Itt volt még egy Mandylion-ikon is, amely stílusában eltért a többi táblaképtől, feltehetően a 18. század elejéről származott. Az egykori királyi ajtó keretét, amely szintén inkább a 18. század elején készülhetett, a templom tornyában őrizték.

⁷⁹ TERDIK 2018a, 62–63.

Alsószopor (Supuru de Jos, Románia) faluban, amely a történeti Erdély és Magyarország határán feküdt, olyannyira, hogy a település nagyobb része Szatmár vármegyéhez, de a másik része az erdélyi Közép-Szolnokhoz tartozott közigazgatásilag, a templom ikonosztázanak megfestésére 1804. október 1-jén, Vörös Antal „érdemes Pictor”-ral kötött magyar nyelvű szerződésben egyértelműen leszögezik: „hogy mindenben hasonló legyen munka az Unghvári Cathedralis Templomban lévő munkához.”⁸⁰ Mivel a szerződésben szereplő ikonosztáz ma már nem áll a templomban, nem tudjuk megítélni, hogy Vörös mennyire felelt meg az elvárásoknak.⁸¹ Vörös Antal más munkáját egyelőre nem ismerjük, származásáról sincs fogalmunk. Talán valamelyik közeli nagyobb városból, Nagyváradról vagy Debrecenből, de akár Erdélyből is hívhatták erre a munkára.⁸² A szerződés szerint neki kellett gondoskodni a faragóról is, akinek nevét egyáltalán nem említik.

Spalinszky Mihály egyszerűbb kompozíciói (például Máriapócs, Tokaj) lesznek majd követői számára is a meghatározó minták, amint azt például Viller Vencel (1748–1806), Kassán letelepülő, aranyozóként induló, majd a görögkatolikus templomokban festői munkásságot is kifejtő mester tevékenysége mutatja. Ikonosztázai közül a magyarkomjátí (Nagykomját/Велики Ком’яти), amely 1913-tól múzeumi gyűjteményekben (a budapesti Iparművészeti Múzeum vette meg s adta át a Néprajzi Múzeumnak) található (53–54. kép), és a még eredeti helyén álló kenézlői együttes kiemelkedő, amely minden bizonnyal az egyik utolsó munkája volt, mert ennek tavaszi befejezése után hamarosan elhunyt (55. kép).⁸³ Csupán a kenézlői ikonosztáz esetében rendelkezünk biztos levéltári adatokkal, amelyek alapján egyértelműen őt tarthatjuk a képek festőjének.⁸⁴ Jellemző stílusa alapján azonban neki attribuálhattunk

55. A kenézlői görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

több más ikonosztázt, s úgy tűnik, hogy az attribúciók száma akár még növekedhet is.⁸⁵

A rokokóval párhuzamos késő barokk tendenciák

A Munkácsi Egyházmegyében uralkodóvá lett rokokó formanyelv mellett erősen tovább élt a korábbi, még a 17. században rögzült formarendszeren nyugvó, archaikusabb ikonosztázforma is, melynek egészen késői példái maradtak fenn Nyíracádön és Leveleken.

⁸⁰ DAZO, fond 151, opisz 6, no. 1355, fol. 38. Közölve: TERDIK 2020f, 322–324. Az alsószopori templom hajójának déli falán, kívül, a főpárkány alatt látható évszám szerint a templom 1792-ben épült. A templomról lásd még: Szócs 2008, 18, 26. 1795. június 3-án, Tasnádon Rosti Pál üvegesmesterrel kötöttek magyar nyelven szerződést a templom ablakainak elkészítésére (DAZO fond 151, opisz 1, no. 1099, fol. 8.), ami a befejezés évét is jelölheti.

⁸¹ Az ikonosztázt a 20. század végén bonthatták ki. Egyes töredékeit 2003-ban Szatmárnémetiben (Satu Mare), a Szatmár Megyei Múzeumban őrizték, de néhány év múlva visszakerültek a helyi ortodox esperesség birtokába.

⁸² A korszakból Veress Mátyás (1739–1809) kolozsvári festőre van adat, akinek volt egy Antal nevű fia is, de ő Baróton élt, és asztalosmesterként dolgozott. B. NAGY 1970, 328–329.

⁸³ Viller munkásságával részletesen foglalkoztam: TERDIK 2020c, 244–255. A magyarkomjátí ikonosztázion képanyagát az utóbbi években restaurálták, 2023 tavaszától tartós letétként a nyíregyházi Görögkatolikus Múzeum állandó kiállításán látható.

⁸⁴ TERDIK 2020c, 245.

⁸⁵ TERDIK 2020c, 247–248. Újabbán neki atribuálja Makarij Medvigy atya a szidorfalvi (Грабово, Ukrajna) és az izsnyétei (Жнятино, Ukrajna) templomok ikonosztázait is: МАКАРИЙ 2021e, 97–106.

56. A nyíracádi görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

A Nagyvárad és a Munkácsi Egyházmegye határán fekszik Nyíracád, ahol az Istenszülő oltalma tiszteletére épített templom a 18. század végén készült el. Teljes ikonosztázionját, amely a hagyományosabb, még a 17. századra visszanyúló, síkszerű formákból indul ki, Zetz Mihály debreceni asztalosmester faragta 1793-ban (56. kép). A mester az egyik faragott lizéna hátoldalára írta fel a nevét és a készítés dátumát, amely csak a legutóbbi restaurálás során vált láthatóvá.⁸⁶ Az ikonokat 1794-ben festette egy máig nem azonosított, feltehetően bihari vagy erdélyi román mester, az Áron próféta tekercsének alján olvasható évszám szerint (57. kép). Zetz Mihály asztalos fiatal mester lehetett, 1790-ben teljesítette a debreceni céhben az asztalosremekét.⁸⁷

Eddig még egy nem azonosított festő dolgozott a leveleki Istenszülő oltalma templom ikonosztázán (58. kép). Az épület a legegyszerűbb és legolcsóbb kamarai títusterveket idézve a 18. század utolsó negyedében épült, 1797-ben szentelték fel.⁸⁸ Később rokokó stílusú faragványokkal is díszített ikonosztáza és a főoltára 1815 körül készülhetett. Mind a kettőt jelentősen megújították 1889-ben a parókia számadáskönyvében található bejegyzések szerint. Az ikonosztáz esetében ez a beavatkozás a négy alapkép cseréjével, vagyis új, fémlemezre festett alapképek vásárlásával járt, amelyekkel a korábbi festményeket eltakarták.⁸⁹ Csupán a 2005-ben végzett restaurátori vizsgálat során derült ki, hogy a 19. századi, fémlemez Istenszülő-alapkép

⁸⁶ „Michael Z[et]z / tislér meister, / Von Debretzen, Anno 1793, / gebist [...] Sibebietren (?)” Az ikonosztázt a templom 1955-ben történt keleti bővítése után részben megcsonkították: a két szélső alapképet és a királyi ajtót kibontva, a középső alapképeket szélre csúsztatták, hogy az oltár láthatóvá váljon. Az ikonosztázt az 1990-es években eredeti formájában rekonstruálták, de a címünnep és Szent Miklós ikonja végleg elveszett, azok helyett újakat festettek.

⁸⁷ Zetz (Setz) Mihály 1790-ben jelentkezett a debreceni asztaloscéhbe, amelybe a következő évben került be. Munkásságáról: ZLINSZKYNÉ STERNEGG 2008, 196–198. 1800. október 27-én a karcagi reformátusok két ablakért fizettek neki 6 forintot. ELEK 1993, 298.

⁸⁸ TERDIK 2011a, 30–31; TERDIK 2018b, 588, 9–10. kép Az építésére vonatkozó adatok az 1824-es kánoni látogatás jegyzőkönyvéből: NYÍRÁN–MAJCHRICSNÉ UJTELEKI 2017a, 413.

⁸⁹ A számadáskönyvben 1889-ben már megjelennek a hívek által az oltár felújítására szánt kisebb-nagyobb összegek. Május 22-én „Az oltárhoz arany és egyéb szerekért B[uda]pestre – 13 frt. 37 kr.”-t, majd „Az oltár festéshez két ecset, terpentín és szögek – 1 frt. 25 kr.” címén fizettek. Június 9-én „Arany folyadékért b[uda]pestre – 6 frt. 80 kr.”-t, illetve ugyanaznap „festékért – 24 kr.”-t fizettek. Augusztus 12-én „Postadíj oltárfestékért” címén 98 krajcárt költöttek. Augusztus 27-én a meg nem nevezett „Az oltárkészítő művésznek – 20 frt.”-ot, míg ugyanaznap „festékért – 10 kr.”-t, majd „Az oltárra különfélékért – 1 frt. 10 kr.”-t adtak ki. Szeptember 1-jén „Festék, arany, és egyéb szerekért B[uda]pestre – 13 frt. 72 kr.”-t fizettek, míg a postadíj 21 és 98 kr.-ba került. Szeptember 4-én Fejér festékért – 86 kr.” járt. Tíz nap múlva „Az oltár készítő művésznek – 5 frt.” járt. Adott

57. Két próféta a nyíracskai ikonosztázon (Bakos Zoltán, 2011)

58. A leveleki görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

alatt megvan az első, fatáblára feszített vászonra festett, hagyományos ikonográfiát mutató, hodigitria típusú Istenszülő-ikon is (59. kép).⁹⁰ Az ikonosztáz felsőbb sorait 1969-ben alakították át: az ünnepsort fém-, az apostolokat farostlemezekkel takarták el, a próféta sor teljesen új, fémből készült.⁹¹ Az ünnepikonok jelentős részét is kiszerezték, de egy részük eredeti helyén maradt, teljes takarásban.⁹² Két tábla muzeális gyűjteménybe került: az Örömhírvétel és a Pünkösöd.⁹³ Az itt dolgozó festő meglehetősen egyszerű, már-már népiesen naiv mester lehetett, akinek azonosítása még a későbbi kutatás feladata.

A rokokó hagyománnyal szemben már klasszicizálóbb irányvonalat képvisel Arsenije Teodorovics nagyon igényesen megformált ikonosztáz- és oltárterve, amelyeket 1790-ben Budán, feltehetően az éppen ott tartózkodó Bacsinszky püspökkel egyeztetve a szepességi Kövesfalva (Kamjonka/Kamienka) Szent

59. A leveleki ikonosztáz régi Istenszülő-alapképe (Kiss Margit, 2004)

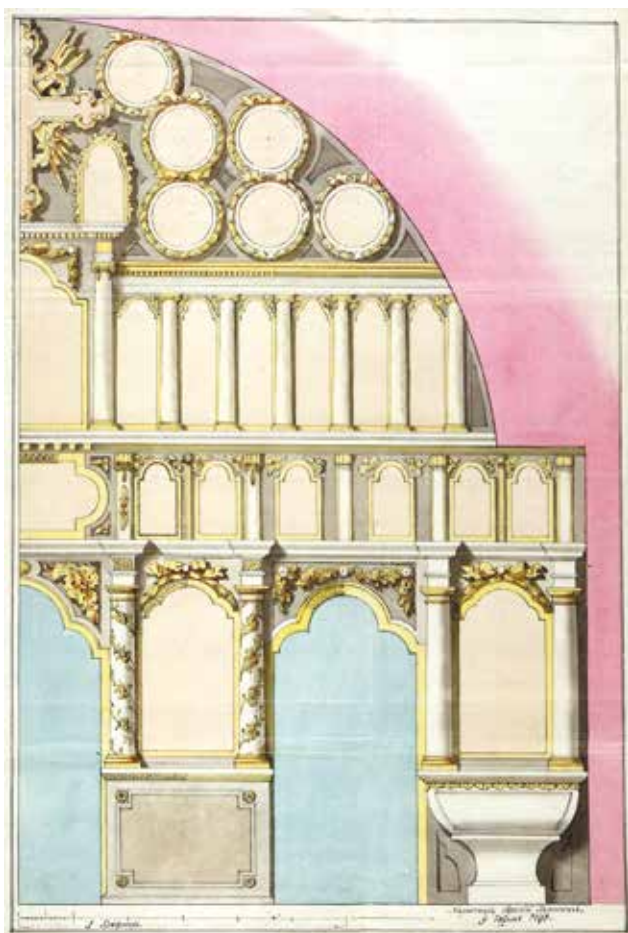
év utolsó hónapjaiban már több alkalommal fizetnek az ikonosztáz kapcsán is: novemberben („A képvány készítő művésznek – 20 frt”), majd decemberben („A képvány renoválásért a művésznek – 10 frt”), de sajnos a mester nevét egyszer sem említik. Ez a mester feltehetően a faragott részek megújításán dolgozott. A fémlemezeire festett új képeket (különösen a két alapképet) talán Budapestről és Ungvárról szerezhették be: egyszer azt említik, hogy október 18-án „Kertész Tódornak b[uda]pestre festék és aranyért – 16 frt 55 kr”-t fizettek, október 21-én „Képszállítási költség” címén 98 krajcárt adtak ki, míg a következő sorban azt jegyezték fel, hogy két nap múlva „Pénz küldés a két képért Ungvárra – 30 frt. 10 kr.”, majd november 4-én újra „Kertész Tódor műkereskedőnek” fizetnek 24 forintot és 60 krajcárt.

⁹⁰ Az ikonosztáz állapotát 2004-ben Kiss Margit mérte fel, és adott árajánlatot a restaurálásra is, amely akkor nem valósult meg. A dokumentáció és árajánlat megtalálható a parókia levéltárában.

⁹¹ A radikális beavatkozás részleteiről a parókia Historia Domusában számolt be az akkori parókus: „A templom ikonosztázionja nagyon rossz. [...] Megkezdtük hát a képek cseréjét dr. Kiss Lászlóné festői nevé: Jekelfalussy Éva festette. A búcsúra elkészült 12 apostol és 12 ünnep. A hívek (62. o.) örülnek mert nagyon megszépíti a templomot. Faszobrászi munkára is szükség van, s az ilyen jellegű munkákat Miskolcon a Herman Ottó múzeum faszobrásza végzi.” Historia Domus, 61–62. A leveleki parókia irattárában. Kiss Lászlóné Miskolcon élő restaurátor volt. A templom búcsúja október 1-jén van.

⁹² A Leveleken maradt táblák állapotáról a 2004-ben készült restaurátori dokumentációból tájékozódhatunk (lásd fentebb): ekkor a Bevonulás Jeruzsálembe táblát a parókián őrizték; az ikonosztázban maradt az Úrszínváltás, a Jézus bemutatása a templomban (erősen töredékes) és Az Istenszülő elhunyt (erősen töredékes) ikon.

⁹³ Előbbi korábban Nagymihályi Géza gyűjteményében volt (több alkalommal közölte, legutoljára: NAGYMIHÁLYI 2006, 80–81, 9. kép), onnan a Görögkatolikus Múzeumba jutott. A másik ikon a miskolci Herman Ottó Múzeumban van: ltsz. 80.62.1.

60. Arsenije Teodorovics: A kövesfalvi görögkatolikus templom ikonosztázanak terve. MNL OL T 62, 969/4.

Péter és Pál-templomának berendezéséhez készített. A Magyar Királyi Kamara kegyuraságához tartozó parókia számára több tervváltozatot mutattak be: két ikonosztájrát, amelyek közül az egyiket szepességi mesterek szignálták, a szobrász Johann Scholtz,⁹⁴ a másikat pedig a jobb sarokban olvasható cirill betűs

felirat szerint „Arszenij Pantaszics” rajzolta Budán, 1790-ben (60. kép).⁹⁵ A művész nem más, mint a néhány év múlva befutó hazai ortodox festő, aki az 1790-es évek közepétől már Arsenije Teodorovičnak nevezi magát. Rajza, amely az ikonosztáznak csak a felét ábrázolja, jóval igényesebb, szebben kidolgozott, gazdagabban színeztet a korabeli átlagnál. Jelzi az aranyozások és a márványozás lehetséges módját is. Arra, hogy a terv elkészítése során személyesen konzultálhatott a püspökkel, leginkább a szélső alapkép előtt alkalmazott kis oltár (presztol) utal, mivel ez az ortodox gyakorlatban ismeretlen, a hazai görögkatolikus egyházmegyék közül is csak a munkácsiban vált általánossá Bacsinszky hatására. Teodorovič a rajz készítésének idején épp a bécsi képművészeti akadémián folytatott tanulmányainak felénél tartott (1788 és 1792 között volt az intézmény hallgatója).⁹⁶ Bacsinszkyhoz fűződő személyes kapcsolatának érdekes emléke volt, hogy Ungváron még a 20. század közepén is őriztek egy anamorfikus portrét, melyet ő készített a főpásztorról.⁹⁷ Jellemző, hogy végül valószínűleg egyik terv sem valósult meg itt:⁹⁸ a templom csak a 19. század közepén kapott ikonosztázt.⁹⁹

Azonban a Johann Scholtz képfaragó által a kövesfalvi terven kidolgozott forma a Szepességben máshol egészen biztosan megvalósult. A kamarai iratok között egy egész akta foglalkozik a szepességi királyi uradalomhoz tartozó görögkatolikus parókiák igényeivel ebben az időszakban.¹⁰⁰ Az esperes által összesített kérvények híven dokumentálják, hogy az egyes közösségekben 1800 körül még éppen mi hiányzott. A berkenyédi (Jarembina/Jarabina, Szlovákia) parókia hívei 1797-ben új templom építését kezdeményezték,

⁹⁴ Az ikonosztázterv jelzete: MNL OL, T 62.959. A rajz egykori helyén van egy ikonosztázhhoz és egy főoltárhoz készült költségvetés is (881 rajnai forint értékben), amelyet Johann Scholtz képfaragó, Johann Setnik asztalos, Samuel Kramer festő, David Hanocz lakatos írtak alá: MNL OL, E 87. 50, csomó 26, kútfő 1790, fol. 5. Az ügyvel kapcsolatos levelezés (uo. fol. 305–310.), Bacsinszky püspök levelével (uo. fol. 1–4.): Az ikonosztájrát publikálta: PUSKÁS 2008, 166, 103. kép.

⁹⁵ MNL OL, T 62, 969/4. Ezt a rajzot, valamint két oltár és egy szószék tervét (uo. T 62.969/1–3) az ügy folytatását jelentő iratok közül emelték ki: MNL OL, E 87. 61, csomó 5, kútfő 1791. Az egyik oltárterv is Pantaszics rajza lehet, bár nincs szignálva, de stílusa egyezik az ikonosztázzal (MNL MOL, T 62. 969/3). A tervekhez a szepességi mesterek által készített 1791-es költségvetés is tartozik, amely már a templom teljes szobrászati és festészeti munkáit tartalmazza, s közel másfélszer több (2736 rajnai forint), mint a korábbi árajánlat. Uo. fol. 281–282.

⁹⁶ BUZÁSI 2016, 261; PLEČAŠ 2019, 322–323. 1790-ben a pomázi szerb templom kántorpadjain és püspöki trónján lévő ikonok megfestésére is szerződött. GOLUB 2022, 32.

⁹⁷ TERDIK 2020b, 184.

⁹⁸ A közösség még 1799-ben is kérvényezte az 1791-ben megítélt, a berendezés elkészítésére fordítható összeget (2629 fl. 19 xr). Vö. MNL OL, C 71. 1800, Fons 21. Positio 10, fol. 10v–12r.

⁹⁹ A faszerkezetet 1847-ben, a képeket, amelyeket Dobrovolszki József festett, egy év múlva állították be. Ma már ez az együttes sincs meg. A jelenlegi ikonosztáz az 1894-ben zajló nagy felújításhoz kapcsolódhat. LIŠKA–GOJDIČ 2015, 356, 361.

¹⁰⁰ Az itt összegyűjtött igények, iratok, tervek jórészt 1790 és 1800 között keletkeztek: MNL OL, C 71. 1800, Fons 21. Positio 10. Megköszönöm Kulcsár Krisztina levéltárosnak, hogy erre az iratanyagra felhívta a figyelmemet.

ugyanakkor már a berendezéshez, oltárokhöz, ikonosztázionhoz is készítették terveket, költségvetést. Azt is fölvetették, hogy a birtokukban lévő ezüstmonstranciát, amelyet a „görög rítusban használni nem lehet”, eladhassák, és árát a „főoltár”, vagyis az ikonosztáz bővítésére fordíthassák.¹⁰¹ Az ikonosztáz német nyelvű költségvetését Kraudy Ignác, Kisszeben (Sabinov, Szlovákia) szabad királyi városban élő festő készítette, amelyben a festői munkákon kívül a képfaragói és az asztalosmunka ára is benne van. Érdekes, hogy a festő az árajánlatában a képállvány egyes részeinek megnevezésekor néha a szláv kifejezéseket használja. A négy alapképnél külön kiemeli, hogy az álló figurák a „görög művészet” szerinti lesznek.¹⁰² Ugyancsak Kraudy készített még árajánlatot Nagyszulin (Sulín, Szlovákia) számára is, amelyhez rajzok is tartoznak. A szobrászi munkát itt is Johann Scholtz, ólublói (Stará Lubovňa, Szlovákia) szobrász vállalta volna.¹⁰³ Hársádon (Litmanová, Szlovákia) ikonosztázt és szószéket szerettek volna építeni (ennek költségét 618 forintra és 4 denárra becsülték), melyhez szintén Kraudy adott ajánlatot.¹⁰⁴ Hasonlóan jártak el Nagymajoron (Folyvárk/Strážany, Szlovákia)¹⁰⁵ és Osztornyán (Osturňa, Szlovákia) is.¹⁰⁶ A lublókorpai (Krempach/Kremná, Szlovákia) templom számára csak egy szószékre és annak kifestésére vonatkozott az ajánlatuk.¹⁰⁷

61. A berkenyédi görögkatolikus templom ikonosztáza (Makarij Medvigy, 2022)

Most csupán a berkenyédi ikonosztázt mutatjuk be, amelyet az utóbbi években szakszerűen restauráltak (61. kép). A Keresztelő Szent Jánost ábrázoló alapkép hátoldalán lévő latin nyelvű felirat eddig is olvasható

¹⁰¹ Az ikonosztázt főoltárnak nevezik, amikor a rajta lévő képekre hivatkoznak: „Pictura Arae principalis vulgo Iconos” MNL OL, C 71. 1800, Fons 21. Positio 10, fol. 7–9. Az új templom tervét is mellékelték, egy lublói mester, Ignaz Haerl szignálta. Uo. fol. 73.

¹⁰² „Imus Bildhauer arbit alle midt gutte Gold zu verzhieren – 180. Rfl / 2dus Tischler Arbit alle Alabaster weißgalieren – 135. Rfl / 3tius Die Mahlerai in Bildern, ober in daß grosses Kraizunsern Häuland figur a f. 3 x 40. untern Kraiz Mariam und Johanes eine per 2 f. x 18. macht sam – 8. Rgl. 16 xr / Nro 6. Profeten jeder stuk a f 3. x 36. macht zusam – 21. Rfl 36 xr / Nro 12. Aposteln jeder stuk a f 4. x 42. macht zusam – 56. Rfl 48 xr / vor daß Bild in der Mitte Archiere – 9. Rfl / Nro 12. Praznikii midt fille, und kleinen figuren a f 4. x 20. – 52. Rfl / 1 Bild in der Mitte – a f – 6. Rfl 40 x / Nro 4. haubt Bilder in ganze die figuren auf griechische art in Goldt Eingefast stuk a f 18. – 72. Rfl / Nro 6. klainen Bilder in der Raichs thir oder Czarske dwerea a f 1. 25 x – 8. Rfl 30. xr / Summa 549 Rfl 50 xr / Ignatius Kraudy aus Konigl. fraii Stadt Ceeben Mahler mp.” MNL OL, C 71. 1800, Fons 21. Positio 10, fol. 76.

¹⁰³ Egyik lapon az ikonosztáz, a másikon pedig a baldachinos főoltár, az előkészítő oltár és a szószék rajza szerepel. MNL OL, C 71. 1800, Fons 21. Positio 10, fol. 109, 111. Kraudy árajánlata: uo. fol. 108, Scholtz ajánlata: uo. fol. 107. A jelenlegi templom később épült, de az ikonosztáz stílusa alapján származhat a 19. század elejéről, igaz, 1896-ban ezt is átalakították, bővítették, a képek egy részét kicserélték. A szószék kosarán lévő egyházatya-ábrázolások azonban lehetnek Kraudy munkái. Az ikonosztázzal néhány adat és kép a szószékről: BORZA–GRADOŠ [2018], 588.

¹⁰⁴ MNL OL, C 71. 1800, Fons 21. Positio 10, fol. 11v–13r. A részletes árajánlat a berendezéshez: uo. fol. 106. A templom eredeti berendezése ma már nem létezik.

¹⁰⁵ Kraudy árajánlata a folyvárki templom berendezésének kifestésére (651 Rfl és 14 xr). MNL OL, C 71. 1800, Fons 21. Positio 10, fol. 113. Scholtz ajánlata a szobrászati munkára ugyanoda – 440 Rfl 23 xr, uo. fol. 114. A templomban ma nem áll régi ikonosztáz. A főoltár tűnik barokknak, de az meg korábbi lehet.

¹⁰⁶ Kraudy árajánlata az osztornyai templom berendezésének kifestésére: 801 Rfl 6 xr. MNL OL, C 71. 1800, Fons 21. Positio 10, fol. 122. Az itteni barokk templom a 20. század első felében átépítve, de ma is áll. Eredeti berendezéséből egy barokk szószék maradt meg. A rokokó ikonosztáz töredékei ma a padláson találhatóak. A szószék és az ikonosztáz látható képei (próféták, királyi ajtó) alapján itt végül nem Kraudy, hanem egy nála tehetségesebb mester dolgozott. A helyszínen készült fényképeket Makarij Medvigy atyának köszönöm.

¹⁰⁷ Szószékterv Krempach számára: MNL OL, C 71. 1800, Fons 21. Positio 10, fol. 113. Kraudy árajánlata a krempachi szószék kifestésére a 4 ev. képével, 100 Rfl-ért: uo. fol. 112. Scholtz ajánlata a krempachi szószék elkészítésére 93 Rfl. 51 xr.-ért: uo. fol. 111. A templomban ma már nincs szószék.

62. Kraudy Ignác: Istenszülő a Gyermekkel, A berkenyédi ikonosztáz alapképe (Makarij Medvigy, 2022)

63. Kraudy Ignác: Tanító Krisztus. A berkenyédi ikonosztáz alapképe (Makarij Medvigy, 2022)

64. Szűz Mária-mellékoltár a berkenyédi templomban (Makarij Medvigy, 2022)

volt, amelyből kiderül, hogy a templomépítést 1803-ban kezdték, és csak 1809-ben fejezték be teljesen, az ikonosztáz pedig tényleg Kraudy Ignác festette.¹⁰⁸ A restaurálás alatt derült ki, hogy Kraudy képeit a 19. században újjal fedték le. A helyreállítás során ezeket leszedték, így láthatóvá váltak az eredeti festmények (62–63. kép).¹⁰⁹ Ritka megoldás, hogy a templom címünnep ikonja, vagyis az Istenszülő születését ábrázoló kép közvetlenül a királyi ajtó fölé, az ünnepsor közep-tengelyébe került, ahol a Titkos vacsora képe szokott lenni. Minden bizonnyal a kompozíció szempontjából tarthatta kedvezőbbnek Kraudy ezt az elhelyezést, mivel az alapképek álló alakokra méretezett aránya nem kedvezett egy sokalakos jelenetnek, így a negyedik alapképen Keresztelő Szent János kapott helyet. Kraudy festményeit látva érthető a 19. századi utódok radikális döntése: a festőnek ugyanis nem volt erőssége a figurális ábrázolás, valószínűleg a márványozásban és aranyozásban rendelkezett nagyobb gyakorlattal. Egyéb munkáit

nem nagyon ismerjük, 1803-ban a nyíregyházi evangélikusokkal szerződött az ottani templom orgonájának és karzatának festésére-aranyozására.¹¹⁰

A berkenyédi templom hajójának északi oldalán áll egy barokk mellékoltár, amelynek oltárképe ugyan itt csak másodlagos elhelyezésben van, de egy ritka, barokk Istenszülő-ábrázolás: a bécsi Kilenc angyali kar tiszteletére szentelt udvari (am Hof), egykor jezsuita templom 16. századi eredetű kegyképének másolata, amely talán a 18. század végén valamelyik környékbeli felosztatott jezsuita rendházból kerülhetett ide (64. kép).¹¹¹

¹⁰⁸ „Franciscus I^{us} Regia Majestas Resolvit sumptu[m] / necessitatem proposuit Michael Kanjuk Parochus / secundavit Officiolatus / Plurimum dirigens Fiscalis Fischer operatus / Comunitas Jarabiensis suos manuales labores non denegando / nec parsimoniari pro decore prae oculis habendo / Ignatius Krau[dy] Pictor Cibinesis Ikonos investivit / et semet per suum laborem co[mun]abilem redidit / Michael Konjuk Parochus ex solidis mate[riis] Ec[c]le[siam] erigere A[nno]. 1803 incepit / et cum interna sua structura Anno 1809 finivit / die 5. 8bris.” A feliratról készült fotót Makarij Medvigy aryának köszönöm.

¹⁰⁹ A 19. századi képeket az ikonosztáz hátoldalán helyezték el. A restaurálásról, amely 2006 és 2014 között zajlott: TAHY 2018, 95.

¹¹⁰ Szlovák nyelvű szerződésének másolata a parókia jegyzőkönyvében maradt fenn. 1803. május 15-én írták alá a kontraktust, Kraudy ekkor az 1350 rajnai forint értékű munkájához 450 forint előleget vett fel. Lásd Nyíregyháza jegyzőkönyvek 1753–1820, 482–483. A Nyíregyházi Evangélikus Egyházközség Levéltárában.

¹¹¹ A bécsi kegyképről: AURENHAMMER 1956, 114–116. Görögkatolikus környezetben, a létavértesi Nagyboldogasszony-templomunkban maradt még fenn egy 1843-ból származó másolata. Ezzel és a bécsi kegyképpel foglalkoztam részletesebben: TERDIK Szilveszter, „Kegyelemnek Anyja” egy alig ismert bécsi kegykép másolata Nagylétán, *Görögkatolikus Szemlélet*, 7 (2020), 4. szám, 50–53.

65. A hajdúdorogi Istenszülő bevezetése a templomba székesegyház ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

Az ungváritól különböző, rokokó elemeket nélkülöző, késő barokk díszítő szobrászat kimagasló emléke a Munkácsi Egyházmegyében a hajdúdorogi templom berendezése lett, amelynek munkálatai már a 19. századra csúsznak át (65. kép). A monumentális ikonosztázion faragására 1799-ben szerződtek Jankovics Miklóssal, a Délvidékről Egerben letelepedő és dolgozó ortodox szobrásszal. A szerződésben az ungvári

székesegyház, a pesti görög ortodox templom és a karlócai (Сремски Карловци, Szerbia) szerb ortodox székesegyház ikonosztázaira mint figyelembe veendő előképekre hivatkoznak.¹¹² Ezen a széles horizonton egyrészt a megrendelők által ismert (Ungvár), másrészt a készítő mester saját kínálatából származó művek tűnnek fel. Jankovics saját munkájaként hivatkozhatott a pesti templomra, ugyanakkor stílusának gyökerére a

¹¹² TERDIK 2011a, 50–53. A faragóval kötött szerződés: uo. 89–90.

66. A szerencsi görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

67. Tanító Krisztus. A sajópálfalai templom egykori ikonosztáza alapképe (Bakos Zoltán, 2011)

karlócai monumentális ikonosztáz utal, amelyet az újvidéki (Нови Сад, Szerbia) Markovics dinasztia tagjai és tanítványaik emeltek az 1770-es években.¹¹³ Jankovics műhelyében feltehetően már egri tanítványa, Pádits Péter közreműködésével készült a 19. század elején több görögkatolikus templom ikonosztáza is (Szerencs, Sajópálfala, utóbbi mára elpusztult, csupán egy alapképe maradt fenn),¹¹⁴ (66–67. kép), amelyeket Jankovics halála után Pádits önálló munkái követték (Abod, Abaújszántó).¹¹⁵ Pádits legnagyobb szabású munkája a budai szerb ortodox székesegyház ikonosztáza lett (1813), amelynek képeit Arsenije Teodorović festette (1817–1820), akivel jóval annak rövid egri tartózkodása alatt még komaságba is került.¹¹⁶ A Jankovics által tervezett dorogi képfal képarányainak köszönhetően jelent meg az egyházmegye területén az álló alakos alapképek festésének lehetősége is, ami – jelenlegi tudásunk szerint – korábban nem fordult elő, de a hazai ortodox ikonosztázok döntő többségénél a 18. század közepétől kezdve már általánosnak mondható. Bár az is igaz, hogy a fentebb említett szepességi példák egész

alakos alapképei megelőzik a hajdúdorogi együtttest. Az ungvári székesegyház ikonosztázán még az ősi hagyományt, a félalakos beállítást preferálták.

A hajdúdorogi ikonosztázián nemcsak szobrászati, hanem festészeti stílusában is különbözik az ungvári székesegyházétól. Még Bacsinzsky püspök életében, 1808-ban szerződött két bajai származású festő, Szüts János és Hittner Mátyás a nagy munkára, amely miatt Miskolcra át is telepedtek családjukkal együtt a hajdúvárosba. A szerződésükben megjegyezték, hogy a képek „ritus szerint” lesznek kiosztva, és a „mai világnak leg jobb ezléssére” készülnek, amin a világos alapot és a szenteknek „a maga eredeti valóságában”, természetes színekkel történő ábrázolását értik.¹¹⁷ Az évekig húzódó munkát számos konfliktus kísérte: a festők először a várossal, majd egymással is összeveszttek. A várossal kialakult konfliktusok fő oka az volt, hogy a határidőket nem tudták betartani. A vitával kapcsolatos dokumentumok egyikében a festők többek között azt is a késedelmük okaként hozzák föl, hogy egy alkalommal „Főtisztelendő Tarkovics úr” azt

¹¹³ A Markovicsok munkásságáról: Кулић 2007. Tanítványokról, Manojlovićról, aki 1788-ban a bajai ikonosztáz elkészítésére szerződött: GOLUB 2011.

¹¹⁴ Krisztus háromnegyed alakban szerepel a képen. Festője ismeretlen, késő barokk stílusjegyeket mutat.

¹¹⁵ TERDIK 2011a, 53–54.

¹¹⁶ Erről lásd SIMIĆ 2019, 129–178; KULIĆ 2019, 179–188.

¹¹⁷ A szerződés szövege: TERDIK 2011a, 90–91.

68. A bajai szerb ortodox templom ikonosztáza (Jaksity Iván, 2011)

69. Arszenije Teodorovics: Szent Miklós-alapkép a bajai ikonosztázon (Jaksity Iván, 2011)

parancsolta: a képek festéséhez addig ne is fogjanak, amíg más templomi munkákat meg nem néztek. Tarkovics kiváltképpen a nagyváradi „orosz” templomot ajánlotta figyelmükbe, hogy a keleti képeknek a nyugatiaktól való megkülönböztetésében nehogy valami hiba essen.¹¹⁸ Tarkovics Gergely korábban dorogi parókus volt, ebben az időben pedig Budán dolgozott a szláv nyelvű könyvek cenzoraként.¹¹⁹ Utasításából jól látszik, hogy a kortársak számára fontos volt a bizánci rítus képeinek megkülönböztetése a latin rítusétól, nagy kár, hogy részletesebben nem fejtették ki, így nem tudni, vajon milyen fogalmak segítségével írták körül az elvárt különbségeket. Elképzelhető, hogy csak formai különbségekre gondoltak (például a feliratok, dicsfények alkalmazása). A kérdés eldöntésében segíthetne a Tarkovics által különösen nagyra tartott nagyváradi festmények vizsgálata, de ezzel sem jutottunk

előbbre, noha az „orosz” templom ma is áll.¹²⁰ Első ikonosztázanak elkészítésére Buda János festővel kötött szerződést,¹²¹ de az már nincs a templomban.¹²² Egyelőre Buda mester más munkája sem ismert, ezért egyéb analógiák alapján sem tudunk fogalmat alkotni művészetéről.

Szűts János a viták után Hajdúdorogon maradt, Hittner azonban Kassán telepedett le. Utóbbi működése több más görögkatolikus templomban is kimutatható (például Baskó, Tokaj, négy alapkép, hat ünnep és Az utolsó vacsora, 1820 körül).¹²³ Feltehetően Hittnert rejti a Magyar Tudományos Akadémia székházában őrzött Greguss Mihály- (1793–1835) portrén olvasható „M. Hüttner” szignó is,¹²⁴ amely világi tárgyú képeinek egyetlen ismert példája.

Valószínűleg egyikük sem járt akadémiaira, művészetükre viszont nagy hatást gyakoroltak a bécsi

¹¹⁸ A vitáról részletesen: TERDIK 2011a, 54–62. A festők 1811 februárjában 27 pontba foglalva magyarázták a városi magisztrátusnak késedelmük okait. A dokumentumok kiadva: uo. 93–104.

¹¹⁹ Tarkovics 1793 és 1797 között volt hajdúdorogi parókus, Budán pedig 1804 és 1813 között élt. DUCHNOVIČ 1971, 49–50.

¹²⁰ A kis méretű Szent Brigitta-templomról van szó, amely 1692-ben épült, és a török kiűzése után az első ideiglenes székesegyház volt. 1786-ban kapták meg a rutén görögkatolikusok, jelenleg ortodox templom. PÉTER I. 2008, 70–71.

¹²¹ 1788. október 20-án kötötték, a mester 200 forintért vállalta a munkát. A magyar nyelvű szerződés román fordítását közli: CHIRIAC 1996, 150–151.

¹²² A templomot az 1980-as években följújtották, berendezését kicserélték, az akkori ikonosztáziót egy faluba szállították. Ezeket az információkat Emódi Tamásnak köszönöm. Persze egyáltalán nem biztos, hogy ekkor még létezett az első, Buda-féle ikonosztázió.

¹²³ A dorogi és más munkáikról: TERDIK 2011a, 54–65.

¹²⁴ Ismeretlen (M Hüttner jelzéssel): Greguss Mihály. Olaj, vászon, 88 × 69,5 cm. Jelezve balra középen: „M Hüttner P.” Letét, Magyar Tudományos Akadémia, Művészeti Gyűjtemény. Megköszönöm Szentesi Editnek, hogy erre a festményre felhívta a figyelmemet.

70. Szent Miklós. A hajdúdorogi ikonosztáz alapképe (Bakos Zoltán, 2011)

71. A Szent Miklós-alapkép részlete (Bakos Zoltán, 2011)

72. Krisztus, a világ Üdvözítője. A hajdúdorogi ikonosztáz alapképe (Bakos Zoltán, 2011)

73. A Krisztus-alapkép részlete (Bakos Zoltán, 2011)

74. Az Istenszülő bevezetése a templomba. A hajdúdorogi ikonosztáz alapképe (Bakos Zoltán, 2011)

75. Menekülés Egyiptomba. A hajdúdorogi ikonosztáz ünnepsorából (Bakos Zoltán, 2011)

akadémiát is látogató festők, akik ekkoriban a hazai ortodox templomok monumentális ikonosztázain dolgoztak. Például Arsenije Teodorovič, akinek első nagyobb megbízása éppen Hittner szülővárosában, Baján, a Szent Miklós-templom ikonosztázának

megfestésére szólt 1793-tól kezdve – amelyet ők minden bizonnyal láthattak (68–69. kép). Miskolcon pedig tanulmányozhatták Anton Kuchlmeister bécsi festő munkáit is, aki 1801-től kezdve Pesten és az északkelet-magyarországi ortodox templomok

76. Hittner Mátyás: Istenszülő a Gyermekkel. A hajdúdorogi ikonosztáz alapképe (Bakos Zoltán, 2011)

többségében dolgozott.¹²⁵ A dorogi ikonok festői ugyanabból a metszethagyományból merítettek, mint nagyobb jelentőségű kortársaik,¹²⁶ de a festés-módon, a kompozíciók szerkesztésén, a sötét tónusú és a természeti hátterek alkalmazásán is érezhető a késő barokk bécsi akadémizmus követésének szándéka (70–75. kép).

77. A hajdúdorogi Istenszülő-alapkép részlete (Bakos Zoltán, 2011)

A hajdúdorogi ikonosztázion festményei között egyelőre egy olyan van, amelyet teljes biztonsággal Hittner Mátyás művének tarthatunk: az Istenszülőt ábrázoló alapkép (76–77. kép), amelyet 1812-ben Szüts suttagó propagandájában csak „pesti dámaként” említenek.¹²⁷ Most erre a képre tekintve kíséreljük meg föltárni, hogy Hittner milyen módon és mértékben teljesítette a szerződésben rögzített elvárásokat, hogy tudniillik képei a mostani világ ízlésének és a rítus módjának is megfeleljenek. Az alapképek között első ránézésre éppen a Szűz Mária-kép tűnik a megszokott bizánci megoldásoktól egészen távol eső alkotásnak. Szűz Mária egy glóbuszon áll, kontraposztos beállítás, a háta mögött szélből lebö vörös köntöse kecsességet és légiességet kölcsönöz

¹²⁵ Kuchlmeister munkásságáról újabban a korábbi irodalommal: TERDIK 2019, 205–210. Ő festette a miskolci ortodox templom boltozati képeit is, a nyugati karzat boltszakaszán olvasható latin nyelvű felirat szerint 1807-ben.

¹²⁶ A tabáni székesegyház ikonosztáza kapcsán tárták fel Arsenije Teodorovič metszethasználatát. Az ottani *Feltámadás*-ikon feltételezett metszet-előképét (lásd SIMIĆ 2019, 164–165) sokkal szorosabban követi a hajdúdorogi ikonosztáz középtengelyében elhelyezett *Feltámadás*-kép. Utóbbiról: TERDIK 2011a, 62, 174, 54. kép. A hajdúdorogi ünnepsorban található *Menekülés Egyiptomba*-kompozíció (75. kép) pedig a németalföldi Caspar Luykennek (1672–1708) attribuíált, de Christoph Weigel (1654–1712) által kiadott metszeten alapul. Vö. VYSKUPOVÁ 2016, 102, 160. kép.

¹²⁷ 1812-ben a két festő össze is verekedett. Szüts Hittner munkái ellen még paszkvillust, azaz gúnyverset is íratott, amelyet gyermekeivel másolatott, és a városban terjesztett. A gúnyvers szövege nem maradt fenn, de ebben titulálhatták „pesti dáma”-nak az Istenszülő-ikon Máriáját. TERDIK 2011a, 56–57.

78. „A pócsi Boldogságos Szűz”. Színezett rézmetszet. Széchényi Ferenc szentképalbuma, OSZK

79. Istenszülő a Gyermekkel. A nevekei görögkatolikus templom ikonostázájának alapképe (Terdik Szilveszter, 2009)

80. Istenszülő a Gyermekkel. A sósfüredi görögkatolikus templom ikonostázájának alapképe (Makarij Medvigy, 2022)

81. Istenszülő a Gyermekkel. Az irotai görögkatolikus templom ikonostázájának alapképe (Terdik Szilveszter, 2022)

82. Püspöki trón a hajdúdorogi székesegyházban (Bakos Zoltán, 2011)

83. Szószék a hajdúdorogi székesegyházban (Bakos Zoltán, 2011)

84. Magvető a hajdúdorogi székesegyház szószékén (Bakos Zoltán, 2011)

alakjának, amit túlméretezett lábfeje kicsit visszafog. Az anya és gyermeke közötti érzelmeket fokozza, hogy Mária szorosán magához vonja Jézust, tekintetét viszont merengően a távolba irányítja. A posztamensként alkalmazott glóbusz, Mária alakjának megformálása, mozgalmas ruharedőzete arra utalnak, hogy Hittner számára az Immaculata-képek álló változatai¹²⁸ lehetnek inspirálóak. Szokatlanak tűnik Mária kéztartása is – jobbajával fogja át bal kézfejét –, pedig ez a motívum a számos metszett és festett másolatban közismertnek számító római Santa Maria Maggiore-bazilikában őrzött, Szent Lukácsnak tulajdonított, a magyarban „Havi Boldogasszony” vagy „Csudálatos anya”¹²⁹ jelzővel illetett ősi ikon szinte egyedien speciális gesztusára tett utalásként is fölfogható. A festő talán ezzel a motívummal kívánt kapcsolatot teremteni saját műve és az egyik „ős” Mária-kép között. A helyzetet bonyolítja, hogy a 19. század elején a Havi Boldogasszony metszetei más kegyképre utaló aláírással is megjelenhettek: Széchenyi Ferenc szentképalbumából ismert az a kis színezett

rézmetset, amelyen a római Lukács-ikont ábrázoló metsetet alatt a következő felirat olvasható: A' Pócsi boldogságos Szűz (78. kép).¹³⁰ Ez azért is különös, mert fennmaradt egy 18. század végi, magyar nyelvű prédikáció is, amelyben a pócsi kegyképet éppen a Santa Maria Maggiore-bazilika kegyképéhez tartja hasonlatosnak a szónok.¹³¹ Bizonyítani nem lehet, de teljesen kizárni sem, hogy Hittner hasonló előképek alapján formálta meg a rábízott kompozíciót, ötvözve az „első” Mária-ikonok és a saját korában kifejlesztett Mária-ábrázolások festői megoldásait, ikonográfiai hagyományait. Arra is van példa, hogy a római kegykép ikonosztázok alapképeként is előfordul: Sósfüred és Nevicke (18. század vége) (79–80. kép), illetve Irota (19. század közepe) (81. kép). Ez talán azzal is magyarázható, hogy a lengyel–litván unió területén a római ikon másolatát mind latin, mind görög közegben kegyképként tisztelték.¹³²

Ők festették a templom szószékét és püspöki trónját is (82–83. kép). Előbbi hátfalán különösen szép a magvető alakja (84. kép), a kosarat díszítő

¹²⁸ Ezekről: SZILÁRDFY 2003, 20–25.

¹²⁹ Az ikon hazai kultuszáról: SZILÁRDFY 2003, 96–101.

¹³⁰ Gróf Széchenyi Ferenc szentképalbuma az Országos Széchenyi Könyvtárban található, jelzete: App. M. 1227. A metsetet ismertetése: TŰSKÉS 2010, 282. A szentképalbumról: TERDIK 2020a, 313, Kat. IV.4. (Terdik Szilveszter).

¹³¹ TERDIK 2020d, 295.

¹³² Erről lásd részletesebben: TERDIK Szilveszter: Egy csodatévő kegykép sajátos ökumenizmusa. A római Lukács-ikon példája, *Görögkatolikus Szemlélet*, 6 (2019), 3–4. szám, 112–115.

85. A rézkígyó. Falkép a hajdúdorogi székesegyház szentélyében (Bakos Zoltán, 2011)

86. Az Ígéret földje. Falkép a hajdúdorogi székesegyház szentélyében (Bakos Zoltán, 2011)

87. A bodrogmezői Istenszülő születése templom ikonosztáza (Áment Gellért, 2017)

88. A bodrogmezői ikonosztáz királyi ajtaja (Áment Gellért, 2017)

egyházatya-ábrázolások azonban már nem érik el ezt a minőséget. A hajdúdorogi templom falait kevés falkép díszítette: a szentélyben kis medalionképek az ószövetségi áldozatokat ábrázolják (85–86. kép), míg a hajóban az ikonosztáz előtti boltszakaszon eredetileg a Szentháromságot ábrázoló mennyezeti falkép kapott helyet, amely mára nyomtalanul eltűnt.¹³³

Hittner későbbi művei közül érdemes kiemelni a bodrogmezői (Leleszpolyán/Pol'any, Szlovákia)

rokokó ikonosztázba festett öt képét (alapképek és Krisztus, a Nagy Főpap), amelyeket először 2011-ben stíluskritikai megfontolások alapján attribúáltam neki (87–88. kép).¹³⁴ Az együtttest az elmúlt években restaurálták, melynek során a képek háttérét bearanyozták. Feltehetően a háttér modellálására használt bólusz alapján következtetett a restaurátor – sajnos tévesen – arra, hogy az alapképek háttérere eredetileg aranyozva lehetett (89–95. kép). Az ikonosztáz a hátoldalán

¹³³ Az ószövetségi képekről: PUSKÁS 2008, 156–157; TERDIK 2011a, 62.

¹³⁴ TERDIK 2011a, 63.

89. Hittner Mátyás: Istenszülő a Gyermekkel. A bodrogmezői ikonosztáz alapképe (Terdik Szilveszter, 2008)

90. Hittner Mátyás: Istenszülő a Gyermekkel. A bodrogmezői ikonosztáz alapképe (Áment Gellért, 2017)

91. Hittner Mátyás: Tanító Krisztus. A bodrogmezői ikonosztáz alapképe (Áment Gellért, 2017)

92. Hittner Mátyás: Szent Miklós. A bodrogmezői ikonosztáz alapképe (Áment Gellért, 2017)

93. Hittner Mátyás: Az Istenszülő születése. A bodrogmezői ikonosztáz alapképe (Áment Gellért, 2017)

94. Hittner Mátyás: Krisztus, a Nagy Főpap a bodrogmezői ikonosztázon (Áment Gellért, 2017)

95. Hittner Mátyás: Krisztus, a Nagy Főpap ikon részlete a bodrogmezői ikonosztázon (Áment Gellért, 2017)

96. Jézus születése és megkeresztelkedése a bodrogmezői ikonosztázon (Áment Gellért, 2017)

97. Apostolok a bodrogmezői ikonosztázon (Áment Gellért, 2017)

98. Áron főpap és Dávid király a bodrogmezői ikonosztázon (Áment Gellért, 2017)

olvasható 19. század végi felirat szerint 1800–1809 között készült, de a feliratban sem a faragók, sem a festők nevét nem említik. A képek többségét egy Hittnernél jóval képzetlenebb festő alkotta, akinek nevét eddig nem ismerjük. Ez a festő talán nem sokkal a faragó után dolgozott (96–98. kép). Hittner azonban csak 1820 körül, már kassai korszakában foghatott ehhez a munkához.

A bodrogmezői ikonosztáz rokokó faragása nagyon ügyes, gyakorlott, kiváló formaérzékkel rendelkező szobrászra vall, aki az építmény struktúrájának kialakítása során minden bizonnyal az ungvári székesegyház képfalából indult ki, azonban a faragványok finom részleteiben, a növényi ornamentek, virágok, szőlőfürtök merész, aprólékos kidolgozásában meg is haladja előképét. Különös fellángolása ez az időnként szertelennek tűnő rokokónak, amelyet ebben az időszakban már véglegesen kezdett felváltani – legalábbis országos szinten, de nem a Munkácsi Egyházmegyében – a klasszicizmus néhány évtized múlva végtelen unalomba fulladó, rendteremtő szemlélete. Szerencsére itt még nyoma sincs ennek a tendenciának. A faragványok stíluskapcsolatai alapján a bodrogmezői ikonosztáz szobrásza feltehetően az a Martin Duchnovics lehetett, aki a nevickei (Невицьке, Ukrajna) Istenszülő oltalma görögkatolikus templom pompás képfalát 1798-ban faragta az együttes hátoldalán olvasható egyházi szláv nyelvű felirat szerint (99. kép). Ugyanebben a feliratban az ikonfestő Timotej Koharszkij (Koharszky Timót) is megnevezi magát.¹³⁵ Az ikonosztáz festményeit szemlélve úgy tűnik, hogy nyugati előképek alapján dolgozó, de Spalinszky és szűkebb követőinek művészi színvonalát el nem érő festő volt. Az alapképek háttérének krétázott alapját vésett mustrával is díszítette.¹³⁶

Duchnovics szobrász életútjáról keveset tudunk. A magyar szakirodalomban felbukkan Duchnovszky Martinus szobrász neve, aki 1773-ban Bártfán kapott polgárjogot, és a katolikus „patrícusok” közé tartozott.¹³⁷ Egyelőre nem tudni, hogy lehet-e kapcsolat a két személy között. Az 1930-as években M. Lelekács foglalkozott Duchnovics műveivel, az általa közölt adatok szerint 1788-ban az ungi Koromlak (Korumlja/Koroml'a, Szlovákia) temploma számára dol-

¹³⁵ A felirat fotóját és átíratát közli: ПРИЙМИЧ 2014, 136, 138.

¹³⁶ A két központi alapképet valamikor erősen átdolgozhatták, de az eredeti mustrás háttér megmaradt.

¹³⁷ AGGHÁZY 1959, 186.

99. A nevickei Istenszüdő oltalma templom ikonosztáza (Terdik Szilveszter, 2009)

gozott, a szobrászt ekkoriban sztropkóiként (Stropkov, Szlovákia) vagy nagymihályiként (Michalovce, Szlovákia) említik. Nevicéken kívül dolgozott még Topolyán (Topoľa, ma Nagymihály része), Gezsényben (Gézsén/Hažin, Szlovákia) és Beregsárréten (Kálnik/Кальник, Ukrajna), s állítólag ez utóbbi helyen is hunyt el.¹³⁸ Ezek alapján Duchnovics pályája Felső-Zemplénből indult, de a legtöbb megbízást az ungi parókiáktól nyerte.

Duchnovics az ungi Drugetháza (Záricsó/Заричово, Ukrajna) templomában 1809-ben készítette el a faberendezést az ikonosztáz hátoldalán olvasható emlékfelirat szerint, a festést a fentebb említett Kohárszky Timót végezte.¹³⁹ A szerzőpárost a templom 1848-ban felvett leltára is említi, utóbbi színvonaláról nem volt túl jó véleménye a leltár készítőjének.¹⁴⁰ Feltehetően ez eredményezhette, hogy a 19. század második felében a képeket átfestették, először Vidra Ferdinánd 1859-ben,

¹³⁸ Idézi: Приймич 2014, 138. Ezek a művei nem maradtak fenn, a szóban forgó templomokat átépítették. A beregsárréti templomban a 18. század végén dolgozott, az itteni munkájával kapcsolatban Duchnovicski névalakot is közölnek. Vö. СИРОХМАН/СЯРОКНМАН 2000, 183.

¹³⁹ Az 1770-ben épült templom történetéről és az ikonosztáz készítőiről megemlékezett már: ТОРМА Яános: Záricsó községünk múltja és jelene. *Görög-katolikus Szemle*, 2 (1901), 2. szám, 2–3. A feliratot közölte: СИРОХМАН/СЯРОКНМАН 2000, 76.

¹⁴⁰ „A' képállvány, melly a' szentélyt a' hajótól elrekeszti, az egyház 's a' hívek költségén Duchnovits nevű fa metsző által 1809ik esztendőben kimetszetett, 's csakugyan ebben az évben Kohárszky Timók (!) által kifestetett. – Ezen képállvány áll négy fő sarkalatos képekből, királyi kétféle nyíló ajtóval, első osztályban; második osztályban vagy 12 kép 12 szentesített ünnepeket ábrázoló, 3ik osztályban 12 apostol, és Urunk Jesus Krisztusunk mind fő pap képe a' közepében; 4ik osztályban 12ot Próféták képei, mellyek felett Üdvözítőnk keresztje díszel, mellyet Szüz Mária, 's János Apostol ábrázoltatnak. Ezen képállvány festése tartós, aranyozása gyönyörűséges, képek azonban művészek avatatlan kezét tanúsítják.” DAZO fond 151, opisz 9, no. 2668, fol. 51.

majd a 20. század folyamán többször is. Duchnovics stílusa is visszafogottabb lett már ezen az együttesen. Az ikonosztáz oromzatán a kálváriacsoport körül itt is alkalmazta azonban azt a baldachinmotívumot, amely korábbi munkáin is látható.¹⁴¹

Két olyan helyszínről is tudunk tehát, ahol ez a szobrász és festő együtt dolgozott. Ezek alapján felmerülhet, hogy a bodrogmezői ünnep- és apostolors festőjének Koharszkyt tekintsük. A kérdés eldöntése azonban még további összehasonlító elemzést igényelne, amire a nevickei ikonosztáz kevésbé átfestett, felsőbb sorai még alkalmasak lehetnének.

Ezekben az években alkotott Ungvár környékén két másik mester, Zsolnai György festő és Majerhoffer János faragó. A levéltári forrásokban és a szakirodalomban Zsolnai György és Zsolnay György festő tevékenységére vannak adatok. Előbbit nagymihályi, utóbbit ungvári festőnek nevezik. Úgy tűnik, hogy két különböző személyről van szó, de rokonok (apa és fia?) is lehettek. A vezetéknev kétféle alakja abból adódhat, hogy a „Solnay” nevet különféleképpen olvasták, vagy hallás után különböző módon írták.

Georg Szolnay 1772 májusában a homonnai (Humenné, Szlovákia) Csáky-kastélyban dolgozott, de nem lehet tudni pontosan, mit.¹⁴² 1774. július 20-án a nagymihályi görögkatolikus templom teljes berendezésére (főoltár, előkészítő oltár, ötsoros ikonosztázion) Georgius Plebanovics homonnai szobrásszal együtt adott ajánlatot.¹⁴³ 1786-ban, nagymihályi festőként a tőketerebesi (Trebíšov, Szlovákia) pálos kolostor falképeinek értékbecslését végezte.¹⁴⁴

1792-ben Zsolnay György ajánlatát fogadta el a Magyar Királyi Kamara az ungvári római katolikus plébániatemplom főoltárának márványozására és aranyozására.¹⁴⁵ Az ungvári görögkatolikus székesegyház számadásai szerint 1794–1795-ben egy kisebb összeget fizettek neki, egy közelebről meg nem határozott munkáért.¹⁴⁶ 1799-ben és 1800-ban is adott árajánlatot a lakárti (Lekarovce, Szlovákia) görögkatolikus templom berendezésének festésére és aranyozására.¹⁴⁷ Ő festette az ungi Alsószlatina (Nagyszlatina/Нижне Солотвино, Ukrajna) templomának ikonosztázát, amelyről szláv nyelvű, de latin betűvel írt szerződése fönmaradt.¹⁴⁸ 1802-ben a turjasebesi (Turjabisztra/Тур'я-Бистра, Ukrajna) ikonosztáz festésére tett árajánlatot, amelyet Martin Duhnovszky faragott.¹⁴⁹ Zsolnay ezt a munkát nem kapta meg, helyette „Franciscus Paer” (más forrásokban: Peer, Beer vagy Ber) munkácsi festő nyerte el, aki Zsolnay 630 forintos ajánlatával szemben 440 forintért vállalta el a feladatot.¹⁵⁰ Az utóbbi festő munkásságával szemben Bacsinszky püspöknek is támadtak kételyei, ezért a kisbereznai bazilita házfőnököt kirendelte a helyszínre, hogy ellenőrizze, mit alkot. Az esperes beszámolója szerint az igumen az addigi munkát látva elégedett volt Peer teljesítményével.¹⁵¹ A vizsgálat ténye azért is különös, mert Peernek nem ezt volta az első ikonosztáza: 1784-ben ő festette a zugói (Hukliwa/Гукливиий, Ukrajna) Szentlélek leszállása fatemplom képalfát is.¹⁵²

Zsolnay 1803. július 20-án a kereknyei (Коритняни, Ukrajna) templom fő- és előkészítő oltárának,

¹⁴¹ A legutóbbi helyreállítás során állítólag az egész együttest egy másolattal helyettesítették, ami Kárpátalján az utóbbi évtizedekben elterjedt „restaurálási” módszernek számít. Makarij Medvigy atya személyes közlése.

¹⁴² GRANASZTÓI 2009, 123.

¹⁴³ Az ügyiratot ismertették, részben publikálták: HENSZLMANN 1973, 59.

¹⁴⁴ GARAS 1955, 256; JÁVOR 2000, 176.

¹⁴⁵ MNL OL, E 87, 81. csomó, 17. kútfő, fol. 112. Zsolnay 400. forintról szóló, német nyelvű árajánlata, 1792. május 19-én kelt. Uo. fol. 479.

¹⁴⁶ „110 – Pictori Georgio Zsolnay pro labore sub B.P. – 4 Rfl.” DAZO fond 151, opisz 25, no. 177, fol. 7r.

¹⁴⁷ Az első ajánlatot latinul adta. A szobrászati munkát 800, a festészetit 1200 rajnai forintra becsülte. A templom két keresztjének és a hozzá tartozó gomboknak az aranyozásáért 60 rajnai forintot kért volna. Az ajánlat 1799. augusztus 20-án kelt Ungváron. Latin aláírása mellett (Georgius Zsolnay Pictor Ung.) pecsétje is szerepel. MNL OL, E 87, 256. csomó, 20. kútfő, fol. 798r. A másik árajánlat sokkal részletesebb, német nyelvű. A szobrászati részre Majerhoffer András, ungvári szobrásszal közösen tettek ajánlatot Ungváron, 1800. január 18-án. Ezen is szerepel mindkettőjük pecsétje, Zsolnay aláírása német (Georg Zsolnay Maler). Uo. fol. 799.

¹⁴⁸ Kelt Lehócon, 1800. október 16. DAZO fond 151, opisz 6, no. 607, fol. 3. A szerződést a szerednyei esperes levele kíséri.

¹⁴⁹ Popovics András turjasebesi parókus levele a megyéspüspöknek 1802. július 9-ről. DAZO fond 151, opisz 6, no. 1053, fol. 36. Mellette egy kis cetlin a festő ajánlatának másolata. Uo. fol. 38.

¹⁵⁰ DAZO fond 151, opisz 6, no. 1053. fol. 65.

¹⁵¹ Lyachovits János esperes jelentése Nagybereznáról, kelt 1802. augusztus 30-án. DAZO, fond 151, opisz 6, no. 1063, fol. 65r.

¹⁵² ПРИЙМИЧ 2014, 127.

100. A Bukóc-hegyi bazilita kolostortemplom ikonosztáza (Térdik Szilveszter, 2008)

az előbbi baldachinjának, gyertyatartóinak festésére, aranyozására szerződött 200 rajnai forintért. Az oltárt fehér, vagyis „alabástrom” színűre kérték tőle.¹⁵³ Ezt valóban meg is csinálta, őt említik ezzel a munkával kapcsolatban a templom 1809 augusztusában felvett leltárában is.¹⁵⁴ Magát az oltárt 1798-ban „Vais” (feltehetően: Weiss) Jakab ungvári mester készítette, a szentségháza még 1770-ből származott, de 1801-ben a tetejére egy kis keresztet rakattak.¹⁵⁵ Zsolnay 1799-ben már festett egy sírleplet a kereknyei templom számára 12 forintért.¹⁵⁶

Az ikonosztázt 1798–1799-ben Johann Majerhoffer mester készítette. Az 1809-es leltárból az is megtudjuk, hogy a mester Eperjes közeléből, Sóvárról származott. A munkához szükséges hársfát Vajkajáról szereztek be, majd kétévnyi szárítás után az ungvári uradalomban vágatták fel különböző méretű deszkákra. A szobrász helyben dolgozott, 300 forintért, s a kész munkát be is állította a helyére.¹⁵⁷ A faragó úgy érezte, hogy a többletmunkáit nem fizetik meg, ezért a kifizetés kapcsán vitába keveredett a parókussal, majd a közösséggel is, amely az úriszék elé vitte az ügyet.

¹⁵³ Latin nyelvű szerződésének másolata: DAZO fond 151, opisz 6, no. 1202, fol. 122.

¹⁵⁴ DAZO fond 151, opisz 6, no. 1962, fol. 17v.

¹⁵⁵ DAZO fond 151, opisz 6, no. 1962, fol. 17r.

¹⁵⁶ „Syndon seu Plascsenitza, opus Zsolnaianum, Ao 1799. fl. 12 constat” DAZO fond 151, opisz 6, no. 1962, fol. 18r.

¹⁵⁷ „Novum, quod actu exstat Iconostasium, procuratis praevis Tiliaceis Lignis ex Vajkaja Possessione Filiali Orosz-Komorótzensim biennio ante, ac in Runcina Dominali Unghvariensi, in Asseres diversae crassitici conscissis, Anno 1799. velut Trabs interne exhibet, medio Joannis Majerhoffer sculptoris, origine ex Só-vár ad Eperiesinum, hic in Loco, in summa fl. 300. praeter victualia, Liberumque Hospitium exsculptum, ac suo Loco appositum est. Protocoll Tomo 1o Folio 36.” DAZO fond 151, opisz 6, no. 1962, fol. 18v.

101. Peer Ferenc (?): Szent Miklós. A kereknyei görögkatolikus templom ikonosztázának alapképe (Vasyl Derbalj, 2021)

102. Peer Ferenc (?): Istenszülő. A kereknyei görögkatolikus templom ikonosztázának alapképe (Vasyl Derbalj, 2021)

103. Peer Ferenc (?): Tanító Krisztus. A kereknyei görögkatolikus templom ikonosztázának alapképe (Vasyl Derbalj, 2021)

A vita lezárását nem ismerjük, de a közösség panaszából kiderül, hogy 1800 szeptemberében Majerhoffer már a Bukóc-hegyi (Buková Hôrka, Szlovákia) bazilita monostorban dolgozott (100. kép).¹⁵⁸ Az ügyiratban fennmaradt ikonosztázvázlat és a még ma is álló képállvány tanúsága szerint Majerhoffer Kereknyén az ungvári székesegyház ikonosztázát tekintette mintának.¹⁵⁹

Hat évvel később kérték fel ennek az ikonosztáznak a festésére Zsolnay Györgyöt, aki 1400 forintért fel is vállalta a munkát. Ugyanekkor Majerhofferrel egy szószék készítésében is megállapodtak, amely 150 rajnai forintba került. Ebben az évben szerződtek az

Árokiak (Ярок, Ukrajna) egy faragóval és egy festővel az ikonosztázuk elkészítésére: előbbi munkája 843 rajnai forintba és 58 krajcárba került volna, míg a festés és aranyozás 1127 forintot emésztett volna fel a kontraktusuk szerint.¹⁶⁰ A két mester nevét itt nem említik, s más forrás szerint csak 1825-ben lett kész a képfal.¹⁶¹

1800 júniusában egyébként még Kohárszky Timóteus is bejelentkezett a püspöknél a kereknyei ikonosztáz festésére, amelyet Barankovics nevű, hegygombási (Hlivisce/Hlivištia, Szlovákia) parókus ajánlott neki, s kérte a püspököt, hogy engedélyezze ezt a munkát. Aláírásából kiderül, hogy Sztropkón élt.¹⁶² A fentebb

¹⁵⁸ A közösség anyagi tehervállalásait felsoroló, latin nyelvű jegyzéknek a másolatát, amely 1798. október 22-én kelt, Majerhoffer egy olyan papírra írta át, amelyen egy ikonosztázrészlet (egy alpkép és egy ajtó kerete) rajza is látható. Ez és a panaszt ismertető, a püspöknek szóló kísérőlevele 1800 júniusában kelt: DAZO fond 151, opisz 6, no. 616, fol. 1–2. A parókus válasza és a közösség panasza: uo. fol. 3–4. A rajzot forrásmegjelölés nélkül közölte: ПРИЙМИЧ 2014, 140. Más források szerint Kereknyén 1799-ben az ikonosztáz Duhnovics vagy Plebanovics faragó készítette volna (СИРОХМАН/SYROKHMAN 2000, 35), ami az itt bemutatott források tükrében nehezen tartható. A Bukóc-hegyi bazilita monostor templomában valóban áll egy rokokó faragású ikonosztáz, amely lehet Majerhoffer műve. Képek az ikonosztázról: ТИМКОВИЧ 2004, 88, 120, 134, 161. Az ikonosztáz képeit a 19. század folyamán kicserélték, átfestették, feltehetően a galíciái Bogdanskik. 1903-ban ezt írják: „Az 1896ik évben az Ikonostasion, fő és mellék oltárok teljesen kijavítottak, a hiányzó képek helyett új képek állítottak [...]” Leltár a bukóczi szent Bazil-rendi templom, kápolna ingó és ingatlan vagyonáról 1903-ik év június hó, DAZO fond 64, opisz 4, no. 457, fol. 99r. Restaurálása éppen most zajlik (ТАНУ 2018, 96), ez talán a faragás korának pontosabb meghatározásában is segíteni fog.

¹⁵⁹ A kereknyei templom ikonosztázáról még a restaurálás előtti állapotát mutató képeket lásd ПРИЙМИЧ 2014, 141.

¹⁶⁰ A kereknyei latin nyelvű szerződés másolata, valamint az ároki parókia számadáskönyvéből kivett adatot a kerületi esperes jegyezte fel 1805-ben. Eredetije a DAZO-ban, fotóit Makarij Medvigy atyának köszönöm. Zsolnay és Majerhoffer 1805-ös szerződésének másolata: DAZO fond 151, opisz 6, no. 1505. fol. 23–24.

¹⁶¹ СИРОХМАН/SYROKHMAN 2000, 44.

¹⁶² DAZO fond 151, opisz 6, no. 617.

104. A fábiánházi görögkatolikus templom ikonosztáza (Áment Gellért, 2014)

ismertetett kereknyei szerződések fényében úgy tűnik, hogy ezt a megbízást nem ő nyerte el. Ha Kohárszky Sztropkóról származott, akkor talán onnan ismerte Duchnovicsot, ami részben meg is magyarázza, miért dolgoztak több helyen is együtt.

Zsolnay festészetének megítélését erősen nehezíti, hogy az itt felsorolt munkái közül egy sem maradt fenn, vagy ha igen, annyira átdolgozott állapotban, hogy tanulmányozásra alkalmatlan. A szabolcsi Kopócsapáti (ma: Aranyospáti) római katolikus templomának szentélyében ismertek még falképei és egy *Mater misericordiae*t ábrázoló oltárképe, amelyek 1806 körül készülhettek, de ezek is erős átdolgozást szenvedtek az utóbbi évtizedekben.¹⁶³

A kereknyei ikonosztáz utóbbi években zajló restaurálása során a Krisztust mint Nagy Főpapot ábrázoló ikon hátoldalán egy latin felirat került elő, amely alapján egyértelmű, hogy a munkát végül nem Zsolnay, hanem a munkácsi Ber (Beer, Peer) Ferenc mester és fiai, János és József készítették el (101–103. kép).¹⁶⁴ Ezeket az adatokat a templom későbbi leltárai is megerősítik, az 1809-es hivatkozik is a most újra előkerült táblára. Ebből azt is megtudjuk, hogy nemcsak az ikonosztázion, hanem az előkészítő oltár, valamint a főoltár asztalát körbevevő három ószövetségi áldozatot bemutató képet is ők festették, aztán megemelték egy kicsit a képállványt, illetve az előtte álló négy gyertyatartót még aranyozták is.¹⁶⁵ Az 1809-ben¹⁶⁶

¹⁶³ ENTZ 1986, 269–272, 133. kép.

¹⁶⁴ „SUB / EODEM PAROCHO, / FRANC. BER, CUM SUIS FILIIS / IOANNE, ET IOSEPHO, PINXIT, / 1807”. A restaurátori munkát Vasyi Derbalj végezte. A fotókat Makarij Medvigy atyának köszönöm.

¹⁶⁵ „Postmodum idem, post octo videlicet Annos, in defectu idonei Pictoris, medio Francisci Ber Pictoris Munkacsiensis, cum duobus suis filiis Joanne, et Josepho, Anno 1807. ut Tabella ex parte sanctuarii adnotata perhibet; intelligendo una cum Iconostasio: Prothesis Iconem, candelabra 4. inaurata ante Regales Imagines consistentia, Paruietum Fresco cum Choro Picturam, atque etiam Veteris Legis sacrificiorum circa Altare adumbrationem; quod Iconostasium in altitudine fere ad quinque orgias extenditur, praeter inaurationem viridi colore imbutum, in summa fl. 2218. non inclusive victualibus, perfectum.” DAZO fond 151, opisz 6, no. 1264, fol. 18v–19r. Az 1868-as leltárban azt írják: „Az ikonosztáz jó csinos, s gazdag aranyozással ízletesen, és erősen van kiállítva; a kép faragói munka 1799 évben, a festés pedig 1807 évben Ber festész által kiállítva.” DAZO fond 151, opisz 12, no. 2461. fol. 11.

¹⁶⁶ DAZO fond 151, opisz 6, no. 1264, fol. 17v.

105. Peer Ferenc (?): Szent Miklós. A fábiánházi ikonosztáz alapképe (Áment Gellért, 2014)

106. Peer Ferenc (?): Istenszülő. A fábiánházi ikonosztáz alapképe (Áment Gellért, 2014)

és 1868 októberében felvett leltárban azt írják, hogy az előkészítő oltáron egy érdekes ikonográfájú kép volt látható, most az utóbbi magyar nyelvű leírását idézzük: „Az olajfestményű eléggé nagy kép Krisztus felfeszítését ábrázolja, melly körül a kereten, rámán belül kisebb alakzatokban több apostolok kin szenvedése ábrázoltatik.”¹⁶⁷ Az is kiderül, hogy az ikonosztáz királyi ajtaja felett a pócsi kegykép másolata volt elhelyezve, éppen úgy, ahogy a zárandokhelyen eredetileg is láthatták: „Царски двери felett szép, arany rámába foglalt pócsi szűz Máriát ábrázoló, függöny és koszorúval díszített kép.”¹⁶⁸ Ez a szokás, tudniillik hogy egy kegyképmásolatot helyeznek a királyi ajtó fölé, mintegy függetlenül

az ikonosztáz eredeti szerkezetétől, Kárpátalján az egész 20. századra, de még napjainkban is jellemző.¹⁶⁹

A kereknyei együttes mesterkérdéseinek tisztázása azért is jelentős, mert így egy másik emlék, a szatmári Fábiánháza ikonosztázionjának készítőire is tehetünk javaslatot (104. kép). Fábiánházán a 18. század közepén a reformátusoktól vették át a falu középkori templomát a görögkatolikusok. 1800 körül állíthatták be az ungvárirra emlékeztető, rokokó ikonosztáziont. A szerkezet és a faragott ornamensek legközelebbi rokonának a kereknyei ikonosztázion tűnik, ami alapján feltételezhető, hogy itt is Majerhoffer János faragó dolgozhatott.¹⁷⁰ Az ikonokat a 2013–2014 között

¹⁶⁷ A festő minden bizonnyal metszet alapján inspirálódott. Hristofor Žefarović (+1753) hazánkban is alkotó balkáni mester is készített egy metszetet, amelyen a Keresztre feszítést az apostolok vértanúságainak jelenetei övezik eucharisztikus témákkal és a hopovói monostor látképeivel (1751). ДАВИДОВ 2006, 275–276, kat. 56, Fig. 68.

¹⁶⁸ DAZO fond 151, opisz 12, no. 2461. fol. 11. A leírás alapján ez a kép úgy nézhetett ki, mint az a pócsi másolat, amely a beregszászi római katolikus plébániatemplom oldalkápolnájában van: TERDIK 2005, 52, 58, 2. kép.

¹⁶⁹ Érdekes azonban, hogy napjainkban a királyi ajtó fölé helyezett ikon is felekezeti függővé vált: míg az ortodoxok a pocsajevi csodatévő ikont, időnként leszerelve, vagy elfedve a pócsi másolatot, addig a görögkatolikusok vagy a pócsi, vagy az egykori munkácsi bazilita kolostorban (ma Kisberezsnán) található Istenszülő-ikon másolatát helyezik oda.

¹⁷⁰ Képek a kereknyei ikonosztázról: ПРИЙМИЧ 2014, 141.

107. Az alsódomonyai templom királyi ajtaja (Terdik Szilveszter, 2017)

zajló restaurálás során szabadították meg a későbbi szennyeződésektől, átfestésektől.¹⁷¹ A tisztítás után egy kicsit naiv, de a Munkácsi Egyházmegye Spalinszky Mihály által alakított hagyományaihoz igazodó, friss megfogalmazású, üde színezésű képanyag tárult föl. Sajnos semmilyen szignó vagy emlékfelirat nem került elő. A fábiánházi megtisztított alapképeket (Istenszülő és Szent Miklós, 105–106. kép) összevetve a megtisztított kereknyei alapképekkel, elég egyértelműnek tűnik a mesterazonosság (101–102. kép). Ez alapján úgy véljük, hogy itt is a munkácsi Peer (Ber) Ferenc dolgozott, talán a fiaival együtt.

Bacsinszky püspök szolgálatának „megkoronázása lett”, hogy utolsó éveiben a Szent Korona is Ungvárra

látogatott, amely némely ikonosztázon látható nyomot eredményezett. A Szent Korona a napóleoni háborúk alatt kétszer is Ungváron, méghozzá a görögkatolikus püspöki palota egyik szobájában éjszákázott. Először 1805. december 9-én (mások szerint 10-én), amikor a királyi felségjelvényeket Budáról titokban Munkácsra (Мукачево, Ukrajna) menekítették. A visszatérés már ünnepélyes keretek között zajlott 1806 márciusában: Ungváron újra a püspöki palotában fogadták az ereklyét Bacsinszky András püspök vezetésével, számos egyházi, világi előkelőség, valamint a gimnázium diákjainak részvételével. Szónoklatok, ünnepi köszöntő versek sorozata hangzott el a nagy esemény alkalmából.¹⁷² Úgy vélem, hogy néhány

¹⁷¹ A fábiánházi templomot 1829-ben keleti és nyugati irányban bővítették, az ikonosztázt már ekkor egy kicsit átalakították, az apostol- és a prófétasor két-két képe elveszett. A 20. században az eredeti apostolsort teljesen átfestették, az egyik diakónusi ajtó elkallódott, a Krisztus-alapkép és a felette lévő három ünnep tűzben elégett. A legutóbbi restaurálás során az apostolok és a három ünnep helyett, valamint a rekonstruált déli diakónusi ajtóra új képeket festett Velledits Lajos, a Krisztus-ikont pedig Seres Tamás rekonstruálta. A kiszerezett későbbi képeket az ikonosztáz hátoldalára erősítették. Minderről részletesebben: TERDIK 2014f, 184–205.

¹⁷² DAZO fond 151, opisz 6, no. 1534.

108. Szent Korona az alsódomonyai királyi ajtón (Terdik Szilveszter, 2017)

109. A Szent Korona a jároki templom királyi ajtaján (Terdik Szilveszter, 2017)

év múlva az események hatása alatt készültek a Szent Koronával díszített királyi ajtók, emléket állítva ennek a rendkívüli vendégségnek. Egyelőre nem tudjuk, hogy a Szent Korona-motívum alkalmazása a faragó vagy éppen a megrendelő parókusok ötlete volt-e. A Munkácsi Egyházmegye templomaiban a 15. századtól kezdve a királyi ajtók szárnyai egyre díszesebbé váltak, a szerény méretű és léptékű fatemplomokban gyakran szinte az egyetlen igényes kialakítású berendezési tárgynak számítottak. A barokk térhódításával áttörtté váltak, a kis képmezőket burjánzó növényi ornamentek vették körül. A két ajtószárny zárólécének csúcsán általában egy díszesebb kereszt ékeskedett, időnként valamilyen stilizált korona is megjelent alattuk, amit az ajtó elnevezése inspirálhatott. Az ungvári székesegyház rokokó ikonosztáziójának királyi ajtajára egy hangsúlyos püspöki

mitrát helyeztek, amelyet a következő évtizedekben mintaadónak tekintettek a többi képfalon is. Ungvár környékén két olyan ikonosztázion is fennmaradt azonban, amelyeken nem püspöki, és nem is valamilyen világi uralkodói jelvény, hanem egyértelműen a magyar Szent Korona stilizált ábrázolása jelenik meg a királyi ajtó zárólécén. Az egyik az alsódomonyai (Доманинци, ma Ungvár része) (107–108. kép), a másik a városhoz közeli ároki templomában található (109. kép). Mind a két templom a 19. század első éveiben épült, ikonosztáziákat pedig a század második évtizedének végén faragta ugyanaz, egy eddig sajnos pontosan nem azonosított mester.¹⁷³ A képfalak szerkezete az ungvári székesegyházét követi, azonban faragott díszek már nem rokokó, hanem klasszicizáló jellegűek.

¹⁷³ A domonyairól: СИРОХМАН/СΥΡΟΚΗΜΑΝ 2000, 27. Az árokiról: uo. 44. Lásd még: TERDIK Szilveszter: A Szent Korona néhány különleges ábrázolása, *Görögkatolikus Szemle*, 30 (2019), 9. szám, 16–17.

AZ ELSŐ EGYHÁZMEGYEI FESTŐK: MANKOVITS ÉS MIKLÓSSY

110. Az abaújszántói görögkatolikus templom ikonosztázanak királyi ajtaja (Bakos Zoltán, 2011)

111. A csababázi Szent Mihály-templom ikonosztáza (Terdik Szilveszter, 2017)

Bacsinszky András püspök 1802-ben Mankovits Mihály papnövendéket küldte ki Bécsbe festészetet tanulni. Az ifjú azonban csak évekkel később, a püspök halála után tért vissza hazájába, ekkor már Bradács Mihály egyházmegyei kormányzó ajánlotta a papság figyelmébe.¹ Mankovits munkássága Pócsi Elek (1816–1831) és Popovics Bazil (1838–1864) munkácsi püspökök szolgálata idejére esett, előbbinek a hivatali portréját is ő festette meg.² Mind a két főpásztor komolyan hallgatott a festő véleményére, rendszeresen figyelmeztették a papságot a vele folytatott konzultáció fontosságára.

A 19. század első felének magyarországi művészetét tárgyaló munkákban Mankovits nevét a vallásos festéssel foglalkozó fejezetekben találjuk.³ Első életrajzát

levéltári kutatásokra és a késői oldalági leszármazottak anekdota jellegű elbeszéléseire alapozva Beszkid Miklós közölte 1914-ben.⁴ (Rövid életrajzát lásd a fejezet végén.) Bacsinszky püspök állítólag a kassai szemináriumban egy vizsga alatt fedezte fel a fiú művészetéhez való vonzódását, amiről később Mankovits is megemlékezik 1825-ben kelt levelében.⁵ Először úgy tűnt, hogy a császárvárosban az ifjú fő támogatója a testörként ott szolgáló nagybátyja lesz, aki azonban időközben elhagyta Bécset, így az ifjú pártfogó nélkül maradt. A Művészeti Akadémia látogatása helyett vándorútra indult, majd visszatérve Bécsbe, a Szent Borbála görögkatolikus templomban nyert kántori állást, ami megélhetését is biztosíthatta. Mankovits az egyetemi anyakönyvek bejegyzései szerint 1806 és 1807, majd 1810 és 1812

¹ A körlevél második pontja szól róla. Kelt: Ungvár, 1813. október 22. GKPL IV–1–a, fasc. 22, no. 19. A levél rövid regesztáját közlik a sátoraljaújhelyi parókia beadványi naplójában: „208. 1813. oct. 22. Bradács Mihály suffr. püspök. 1813/1129. Mankovics Mihály a bécsi Univerzitatson a gk. pictorságot megtanulta, pictor lesz.” Sátor Alja-Ujhelyi Gör. szert. kath. lelkeszi hivatal beadványi naplója. MEL V–34–c. Bradács Mihály káptalani helynök segédpüspökként 1809 és 1814 között irányította a munkácsi egyházmegyét. *Schematismus* 1899, XIV.

² Vázon, olaj; 104 × 78 cm. A festmény nincs szignálva, stíluskritikai megfontolások alapján attribuíjuk Mankovitsnak. Ungvár, Boksay József Kárpátalja Megyei Szépművészeti Múzeum, ltsz. VF-95. Közölve: TERDIK 2020f, 131, 35. kép.

³ SZÉPHELYI F. 1981, 91. Tévesen Miklós keresztnévvvel szerepel. A 19. század vallásos festészetének történetét legújabbban taglaló összefoglalóból már kimaradt, vö. SISA 2018, 98–118.

⁴ BESZKID 1914b, 422–427. A későbbi kutatók az itt közölt adatokat ismétlik, vö.: Károly LYKA, Mankovits M, in Hans VOLLMER (Hrsg.), *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart begründet von Ulrich Thieme und Felix Becker*, 24, Leipzig, 1930, 19; LYKA 1981, 81, 105, 136; ПАП 1992, 136–137. A Mankovits család történetével foglalkoztam máshol: TERDIK 2022b, 14–17.

⁵ DAZO fond 151, opisz 8, no. 299, fol. 45. Közölve: TERDIK 2020f, 325–326.

között látogatta a bécsi Képzőművészeti Akadémiát, ahol tájképfestészetet és rajzot, valamint történeti festészetet is tanult.⁶ Az 1725-től működő intézményben szerzett tudás és tapasztalat nyomai munkásságában jól felfedezhetők. Beszkid is érzekelte ezt, amikor a festő vallásos és világi tárgyú képeit is számba vette: „Ezek az elősorolt képek mind másolatok, aki megfordult a Belvederben, azonnal ráismer a mintára.”⁷ Nyilván van némi retorikai túlzás ebben a megállapításban, de Mankovits több fennmaradt képe esetében valóban másolatról beszélhetünk, kompozíciói gyakran a bécsi képtárakban található festmények közvetlen vagy sokszorosító eljárással készült változataik ismeretéről tanúskodnak. 1813-ban hazatért szülőföldre, ahol hamarosan megnősült, egykori pártfogója családjából választva magának feleséget.⁸ Ungváron, a püspöki udvar közelében telepedett le, innen járta aztán az óriási kiterjedésű Munkácsi Egyházmegye falvait, különböző munkákat vállalva. A fennmaradt ikonosztázain olvasható – kivétel nélkül latin nyelven írt – készítési feliratokból egyértelmű, hogy gyakran segítőkkel együtt dolgozott.

Mankovits első ismert ikonosztáza Csabaházán (Csabalóc/Čabalovce, Szlovákia) maradt fenn, amelyet 1814-ben festett (111. kép). A késő barokk, klasszicista stílusjegyeket is mutató, díszesen faragott képfal alkotóját nem ismerjük, ahogyan a készítés pontos idejét sem. Mankovits festményeinek értékelését jelentősen nehezíti, hogy a képeket többször is átfestették.⁹ Emiatt leginkább a kompozíciók szerkezetét lehet tanulmányozni: az alapképek félalakos, háromnegyed profilban beállított „portrék”, ami az egész történeti Munkácsi Egyházmegye területére a 17. század végétől jellemző hagyományt követi. Szokatlan megoldás, hogy Szent Miklós püspök mellett egy ötödik kompozíciót, az álló Keresztelő Szent Jánost ábrázoló, a többi alapképhez viszonyítva keskenyebb ikont is elhelyeztek. Ennek oka a templom építése során kialakult aszimmetriában keresendő. Az ünnepek között ikonográfiai ritkaságnak számít az Örömhírvétel ábrázolása, amelyen Szűz Mária fölött egy

112. Tapolyi Antal: Szent Lukács evangélista a laborcradványi görögkatolikus templom szószékén (Mankovits Tamás, 2019)

sugárkoszorúban a megtestesülő isteni Igére utaló, apró csecsemő ragyog, akit az Atya küld választottja felé.¹⁰

A laborcradványi (Radvaň nad Laborcom, Szlovákia) görögkatolikus templom főoltárára egy Örömhírvételt ábrázoló képet festett 1818-ban,¹¹ az

⁶ BUZÁSI 2016, 189.

⁷ BESZKID 1914b, 427.

⁸ TERDIK 2020f, 73.

⁹ Sűrűfényben a Szent Mihály-kép bal alsó sarkában az átfestés alatt rejtőző festőjelzés és a készítés dátuma jól kivehető: „[Pinxit] / Michael [Ma]nk[o]v[its] / 1814 sub [...]” A képek első átfestése talán ahhoz a Bogdanski Pálhoz köthető, aki az előkészítő oltár képét is festette 1865-ben. A Bogdanskik munkáiról a korábbi irodalommal: МАКАРИЇ 2021b, 5–32.

¹⁰ Ez az ikonográfia előfordult az 1820 körül festett leveleki ikonosztáz egyező témájú ikonján is. NAGYMIHÁLYI 2006, 80–81, 9. kép. A csabaházi ikonosztázról lásd még képekkel: TERDIK–DEMJÁN 2020, 24–27.

¹¹ Itt Izbugaradvány néven szerepel a község: BESZKID 1914b, 422.

113. Mankovits Mihály: Szűz Mária a Gyermekkel alapkép. Kacsány (Terdik Szilveszter, 2017)

oltárasztal oldalára pedig Izsák feláldozását.¹² Korábban úgy véltük, hogy a templom 1901-ben átalakított ikonosztázionjának¹³ eredeti képeit is Mankovits festette, a 2014-ben végzett restaurálás során előkerült eredeti Utolsó vacsora, valamint a szószék kosarán feltárt négy evangélista képe alapján. A templom 19. századi leltárainak adataiból aztán kiderült, hogy ezeket nem ő, hanem Tapolyi Antal alkotta 1829-ben és 1830-ban (112. kép).¹⁴ Tapolyi újonnan előkerült képei azért is jelentősek, mert eddig egy

munkáját sem ismertük, stílusa pedig erősen emlékeztet Mankovitséra.¹⁵

Néhány évvel később készülhetett a kacsányi (Kvacsány/Kvačany, Szlovákia) templom ikonosztáza. Sajnos a készítés körülményeire vonatkozó írott források nem ismertek, a képeken szignó sem szerepel. A festés idejére utal a Szent Mihály-főoltárkép (jelenleg a szentély falára függesztve) jobb alsó sarkában szereplő felirat és az 1817-es évszám.¹⁶ Noha a szövegben a festőt nem említik, az oltárkép és az ikonosztázionképek alkotója stiláris megfontolások alapján Mankovits lehetett. Egy újabban feldolgozott 19. századi parókialis leltár szerint az ikonokat 1825-ben festették, de mesternevet ebben sem közölnek.¹⁷

A kacsányi alapképek a csabaháziakhoz képest klaszszicizálóbbak: a nyitott könyvet tartó, Tanító Krisztus helyett itt már a nyugati előképek hatását mutató félalakos *Salvator Mundit* látjuk, aki frontális beállításban jobbjával áld, baljában a világmindenséget szimbolizáló glóbuszt tartja. Az Istenszülő-alapkép ikonográfija kifejezetten szokatlan: a háromnegyed alakos beállítású Szűz Mária jobb karjával egy barna színű kubuson támaszkodik, bal térdén a gyermek Jézust tartja, aki jobb kezében rózsával, baljában glóbuszsal a szemlélő felé fordul (113. kép). Szűz Mária a homloka felett és a keblén egy-egy gombbal összefogott, turbánra emlékeztető, zöld kendőt visel. Mankovits művészetében az alapképeken máshol is feltűnik ez a reneszánsz-barokk, talán Raffaello és Murillo Madonnáitól ihletett Istenszülő-típus. Az előképeket Mankovits tanulmányai során élőben is láthatta, de metszetekről mindenképp ismerhette.¹⁸

A kojsói (Kojšovce, Szlovákia) templom ikonosztázának Istenszülő-alapképe a kacsányi közeli rokonának tűnik (114. kép). A kojsói képet korábban Mankovits kortársának, Miklóssy Józsefnek attribúálták, és 1833-ra datálták.¹⁹ Azonban az újabb

¹² МАКАРИЙ 2021d, 87.

¹³ A templom építéséről és a képfal átalakításáról, de Mankovitsot nem említik: BORZA–GRADOŠ 2018, 472.

¹⁴ МАКАРИЙ 2021d, 87. Fotók az előkerült festményekről: TERDIK–DEMJÁN 2020, 66–67.

¹⁵ Tapolyi 1832-ben kolerában halt meg. LYKA 1981, 324.

¹⁶ A Szent Mihály-oltárkép felirata az adományozó (?) nevével: Joannes Tomassim (?) / Janow Sim, Fundator / 1817. A kacsányi munkákról: TERDIK–DEMJÁN 2020, 28–33.

¹⁷ МАКАРИЙ 2021d, 88.

¹⁸ Raffaello Madonnái közül a firenzei Palazzo Pitti gyűjteményében lévő úgynevezett Madonna della Sedia Máriaja visel turbánt. A bécsi Kunsthistorisches Museum gyűjteményében található Giovanni Andrea Sirani 1640 körül festett, Szibillát ábrázoló festménye, amelynek főszereplője szintén turbánt visel, vö. FERINO-PAGDEN 1991, Tafel 147.

¹⁹ FRICKÝ 1971, 167. fig. 99; FRICKÝ 1995, 179, 11. kép; PUSKÁS 2008, 261. 230. kép.

114. A kocsói görögkatolikus templom ikonosztáza (Makarij Medvigy, 2018)

feltárt levéltári források szerint az ikonosztáz képeit a kassai Hittner Mátyás festette 1823-ban.²⁰ Hittner, amint láttuk, egy évtizeddel korábban Hajdúdorogon, majd több más görögkatolikus templomban is dolgozott.²¹ A kocsói alapképek közül azonban éppen a Szűz Mária-kép nem emlékeztet Hittner más helyekről ismert munkáira, de Miklóssy közreműködésével sem nagyon számolhatunk, mivel ő csupán 1833-ban tért haza és lett az Eperjesi Egyházmegye festője.²² A kocsói Mária-kép inkább Mankovits művészetéhez áll közel, akár az ő közreműködését is feltételezhetnénk itt. Nem ritka ugyanis a korszakban, hogy egy ikonosztázionon több festő is dolgozott, hiszen a közösségek anyagi erejüktől függően ütemezték a munkákat. De azt sem zárhatjuk ki, hogy Hittner tudatosan másolta – talán a megrendelők

kérésére – ezt a Madonna-típust, amely Mankovits számára is oly kedves lett.

Rahón (Paxiv, Ukrajna) az Istenszülő elszenderülése-templomban az ikonosztázion képeinek egy részét, méghozzá a „felső részét” – feltehetően az alapképek feletti sorokról van szó – Mankovits festette 1819-ben segédjével, Mihalko Lukáccsal együtt, a munkát Szent Péter és Pál ünnepére fejezték be (vagyis az ónaptár szerint július 12-e körül) az Utolsó vacsora hátoldalán olvasható felirat szerint.²³ A templom szentség-házának hátoldalára írt másik latin nyelvű feliratban is szerepel a képállvány készítésének pontos dátuma, bár sajnos az átfestés miatt jelenleg nem olvasható a két utolsó számjegye, ezért csupán az ikonosztáz feliratából következtetünk arra, hogy minden bizonnyal még 1819 előtt állították be a faragott szerkezetet.

²⁰ GÁBOR 2017, 261–262.

²¹ Munkásságáról: TERDIK 2011a, 54–65.

²² TERDIK 2011a, 68–70.

²³ TERDIK–DEMJÁN 2020, 34–35. A felirat, két oszlopba írva:

„1819 / Pinxit Michael Mankovits / Partem Superiorem / cum adjuncto sibi / incipiente Luca Mihalko / Finivit in Festo / SS. Petri et Pauli / juxta Grecum calendarium / Finitum est [...] mense (az utolsó szavakat nem lehet elolvasni) // Existente a / hinc Parocho / Domino A[dmodum] Rev[erendo] / Basilio Miklosi / Curatore autem / Michaele Kolats / qui etiam Fundator / totius Iconostasii / fuit”

115. Mankovics Mihály: Bűnbeesés. Alsódomonya, görögkatolikus templom (Terdik Szilveszter, 2017)

A felirat folytatásából azt is megtudjuk, hogy a képfallal alsó részét az oltárral együtt Schaitzner Fülöp festette 1823-ban, ugyanazon parókus és gondnok idejében.²⁴

A 20. században radikálisan átfestett ikonosztáz restaurálása 2019-ben kezdődött meg.²⁵ A feltárt alapképek stílusa Mankovits munkáira emlékeztet. A felirattal ellentétben elképzelhetőnek tűnik, hogy később ezeket mégis ő festette, de az is lehet, hogy Schaitzner tudatosan követte a másikat, a képek többségét alkotó festő stílusát. Mankovits monogramja az ünnepsorban,

a Krisztus megkeresztelkedését ábrázoló kép jobb alsó sarkában is előkerült: „MM 1819.”

Schaitzner neve két évtizeddel később egy másik ügy kapcsán is előfordul a levéltári anyagban. 1842. április 15-én ő maga ír levelet Popovics András tarackközi esperesnek, amelyben azt kéri, hogy engedélyezzék neki a tereselpataki (Тарасівка, Ukrajna) filia templomában az ikonosztáz megfestését.²⁶ Leveléből kiderül, hogy már negyvenkét éve kap különböző festészeti és szobrászati megbízásokat, főképp a Királyi Kamara megbízásából, mind a latin, mind a görög rítusú templomokban, ami a mesterségben való jártasságának is bizonyítéka. Levelében a konkrét feladatokat nem, de a munkáit őrző települések neveit felsorolja: Jód (Ieud, Románia), Rahó, Leordina (Leordina, Románia), Nagybánya (Baia Mare, Románia), Tiszaújlak (Вилок, Ukrajna), Huszt (Хуст, Ukrajna), Máramarossziget (Sighetu Marmatiei, Románia) és még több más helyet. Ezek alapján nehéz meghatározni, hogy hol, mit dolgozott, de Jód és Leordina esetében, ahol csak görögkatolikus templomok voltak, talán azonosíthatók a művei.²⁷ Feltehetően ő készítette a rozáliai (Rozávlya/Rosavlea, Románia) fatemplom főoltárát is a rajta látható Szentháromság-képpel együtt az 1820-as években.²⁸ Tereselpatak esetében már egy évvel korábban, 1841-ben kértek véleményt Mankovitstól. Az esperes beküldte egy pontosan meg nem nevezett galíciai festő Szent Mihály-rajzát, hogy az egyházmegyei festő megítélhesse annak tehetségét. Mankovits lesújtó véleményt írt róla, a rajzot a gyerekekéhez hasonlította. Véleményének a püspök is helyt adott, arra intve a híveket, hogy ezzel a képzetlen mesterrel ne dolgoztassanak, inkább várjanak még, s gyűjtsenek több pénzt egy jobb festő megfizetésére.²⁹ A következő évben az

²⁴ A szentségház hátoldalán olvasható felirat:

„ANNO NATAE SALVTIS / M.DCCC.XXIII. / SUB AUSPICIIS AD[MODU]M R[EVERE]NDI D[OMI]NI / BASILII MIKLOSZY / LOCI PAROCHI. / [F]inita haec templi instructio / adiuvante ut plurimum curato/re honesto Michaelae Kolats / Praecedentibus ab hinc annis 18[...] / sculptura totaliter parata inferiorque / pars Iconostas hujus depicta per Philippum Schaitzner: nunc vero exor/nando Hoc s[anctum] Praestul finem Labo/ri huic posuit. Die 19 Februarii.”

²⁵ A helyreállítást Vasyl Derbalj végezte. A munkára Makarij Medvigy atya hívta fel a figyelmemet, a restaurálásról szóló munkaközi fotókat is ő mutatta meg, amit hálással köszönök.

²⁶ DAZO fond 151, opisz 9, no. 564, fol. 51. Közölve: TERDIK 2020f, 339–340. Popovics András (1795–1866) 1833-tól volt esperes. BENDÁSZ 2023, 681, no. 653.

²⁷ A jódi (Ieud Deal) fatemplom főoltárán álló szentségház és gazdag oltárral ellátott, Szűz Máriát a Gyermekkel ábrázoló oltárkép lehet az ő műve, illetve a templomban őrzött több, nyugati ikonográfijú fatábla is. Az oltár képe: [https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_de_lemn_din_Ieud_Deal#/media/Fi%C8%99ier:IeudBisDinDeal_\(21\).JPG](https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_de_lemn_din_Ieud_Deal#/media/Fi%C8%99ier:IeudBisDinDeal_(21).JPG) (letöltve: 2019. 10. 01.). Leordinán már nem létezik a fatemplom, ahol dolgozhatott.

²⁸ A készítési feliratban Filip Santer alakban szerepel. Vö. BRATU 2015, 277, 315. j. Az oltár képe: uo. 281.

²⁹ Mankovits véleménye 1841. október 21-én, Ungváron kelt. DAZO fond 151, opisz 9, no. 228, fol. 41. A kerületi esperesnek küldött püspöki válasz piszkozata október 23-án kelt. Uo. fol. 42. Közölve: TERDIK 2020f, 337–339. A rajz uo. 145, 49. kép.

esperes felterjesztette Schaitzner Fülöp már idézett levelét, amelynek írójáról azt is elárulja, hogy két fia is követi az apja mesterségét. Az egyik fiú kiszállt a helyszínre, ahol biztosította a közösséget, hogy 240 forintért felvállalná a munkát. Popovics püspök ennek hatására engedélyezte, hogy ők dolgozzanak, mivel sokkal kedvezőbb ajánlatot adtak, mint Mankovits.³⁰ Mégsem történt előrelépés 1848-ig, amikor a parókus újra engedélyt kért a munka folytatására. Ekkor Schaitzner Fülöp Máramarosszigeten élő fiai közül Imre és egy másik festő, Ungi Károly között folyik majd a vetélkedés a munkáért, amint később látni fogjuk.

Mankovits az alsódomonyai templom ikonosztázán is dolgozott.³¹ Az alsó részeket egészen az apostolokig az Utolsó vacsora kép hátoldalán olvasható felirat szerint 1820-ban festette, de 1911-ben az egészet átfestették.³²

A templom hajójában, az egykor csak a nők számára fenntartott, nyugati rész határán található még további két, az ikonosztáz alapképeivel egyező formájú és méretű festmény, egy Szent Mihály és egy Istenszülő. Noha ezek is erősen át vannak festve, a hozzájuk tartozó kis asztalokhoz nem nyúltak, melyek előlapján ovális képmezőbe helyezett kompozíciók vannak, s ezek biztosan Mankovits művei: az egyik a Bűnbeesést (115. kép), a másik Jézus körülmetélését ábrázolja.

A következő nagyobb szabású megbízást Mankovits Ökörmezőn (Міжгір'я, Ukrajna) kapta. A templom ikonosztázát a szovjet időkben szétbontották,³³ egyes darabjait múzeumi tárgyként kezelték.³⁴

116. Az ökörmezői görögkatolikus templom oltára (Terdik Szilveszter, 2017)

A festményeknek mára körülbelül a fele maradt fenn, amelyeket a parókia közösségi házában őriznek.³⁵ Az emlékfelirat szerint Mankovits 1824-ben Mihalko Lukáccsal együtt festette ezt az együttest.³⁶ A templom szentségházának hátoldalán egy másik, egyházi szláv felirat emlékezik meg az ikonosztáz állításáról, amelyben a készítés évét, 1822-et adják meg. A szláv felirat alatt latin mesternév is olvasható: „*Basilius Lengyel Sculptor*”, amelyből egyértelmű, hogy a faragást Lengyel Bazil (László) készítette (116. kép). Lengyel Hajdúdorogról származott, ahogyan a közeli Cserjésen (Лозянскі, Ukrajna) 1814-ben készített szentségház hátoldalára vésett feliratban szerepel (Базиліус Ленгел).³⁷ A szobrász életéről, munkásságáról még keveset tudunk.³⁸ Cserjésen az oltáron

³⁰ TERDIK 2020f, 339–340.

³¹ TERDIK–DEMJÁN 2020, 36–39.

³² A Titkos vacsora hátoldalán olvasható felirat:

„Pinxit/ 1820 / Michael Mankovits / Inferiorem partem usque Apostolis / Existente tunc Parocho A. R. Domino / Joanne Szilvay / Omnia repinxit 1911 / A[nton] Pilichowski”.

³³ A 19. század elején épült, késő barokk stílusú templomot 1961-ben zárták be, 1981-ben múzeummá alakították, ekkor bonthatták le az eredeti ikonosztáziót és oltárt. A politikai változások után, 1991-ben a templomot újranyitották és új berendezés készült. СИРОХМАН/SYROKHMAN 2000, 479.

³⁴ Az egyes darabokra leltári számot írtak. A Titkos vacsorát ábrázoló kompozíció 2017-ben az ungvári vármúzeum állandó kiállításán volt látható.

³⁵ TERDIK–DEMJÁN 2020, 40–45.

³⁶ A Krisztus, a Nagy Főpap ikon hátoldalán olvasható felirat: „Pinxit / Michael Mankovits. 1824. P[ictor] Dioe[cesanus] / cum adjuncto sibi Mihalko Luka, incipiente. / Parocho / existente eo tempore Domino A[dmodum] Reverendo / Demetrio Talapkovits. / Curatoribus autem Adr[eas] Szkundevits / Basilio Jon et Basilio Hrim.” A felirat képét közölte: ПРИЙМИЧ 2014, 148.

³⁷ A felirat átíratát közölte, az utolsó sorban olvasható évszámot 1841-nek értelmezte: СИРОХМАН/SYROKHMAN 2000, 474. A feliratot újraközölte, az évszámot 1819-nek olvasta: ПРИЙМИЧ 2014, 144, 147. A feliratról készült fotót, amely alapján az 1814-es évszámot olvassuk, Makarij Medvigy atyának köszönöm.

³⁸ Hajdúdorogon valóban élt egy Lengyel nevű nemesi család, amely a szatmári Kővár vidékéről származott. Apafy Mihály 1668-as katonajegyzéke alapján 1830-ban sikerült nemességüket igazolni, amelyet Szabolcs vármegye bocsátott ki László, Antal, János, József, Péter és Miklós számára. A Hajdúkerület is ez évben hirdette ki nemességüket, 1838-ban vették fel őket a nemesi névjegyzékbe. Vö. HERPAY 1926, 178. A hajdúdorogi görögkatolikus anyakönyv szerint özvegy, nemes „Basilius Lengyel” 1831. június 13-án hunyt el nyolcvankét éves korában, lásd Halottak

117. Mankovits Mihály: Szent György. Az egykori ökörmezői ikonosztáz diakónusi ajtaja (Makarij Medvigy, 2022)

kívül az ő munkája lehet az ikonosztáz is. Lengyel ökörmezői faragványai a korszakban már különösnek hathattak késő rokokó stílusukkal. A felső sorok képeinek formája, áttört, rokokó motívumos, a táblákkal egybefaragott kerete leginkább a bodzásújlaki (Novosad, Szlovákia) együttes darabjaira emlékeztet. Az Ökörmezőn fennmaradt diakónusi kapu ajtószárnyán a korban meglehetősen szokatlan módon Szent

György sárkányon győzedelmeskedő, lovas alakja tűnik fel, ami a Mankovits-életműben is egyedülálló (117. kép). Hasonló formájúak a cserjési ikonosztáz diakónusi ajtói is, amelyeket szintén egy-egy ovális képmező ural.³⁹ Ökörmezőn egy álló Szent Pál apostolt ábrázoló festmény is fennmaradt, amely az egykori szószék hátfalát díszítette. Ennek hátoldalára folyóírással, grafitceruzával írta fel a szobrász a mára töredékessé vált „Cathed[ra]” szót, amellyel a táblák azonosítását segítette a festőnek.

Az ökörmezői ikonosztázion festésére vonatkozó szláv nyelvű szerződés szövege is ismert. Mankovits 1840. december 25-én kelt, Popovics püspöknek szóló levelében azt kérte, hogy segítsen neki behajtani az ökörmezőiek tartozását. Leírja, hogy a munkát 1823-ban kezdte, s az őt illető 1600 váltóforintból eddig még 180-at nem kapott meg. A püspök ír is a helyi parókusnak, amelyben felszólítja a tartozás rendezésére.⁴⁰ Hrabár János parókus a következő évben válaszolt: kiderül, hogy ők csupán 110 forinttal maradtak adósai a festőnek. Ennek bizonyítására mellékeli az eredeti szerződés másolatát is. Leírja, hogy a mestertől rendeltek egy plascenyicát, amely 70 váltóforintba került. Az ikonosztáz alsó részének festéséből még valami hátravan, az meg kellene csinálni.⁴¹

A kispásztélyi (Пастілки, Ukrajna) ikonosztáziót az emlékfelirata szerint Mankovits Mihály festette 1825-ben Bukovszky Sándor közreműködésével.⁴² A képek nincsenek átfestve, de felületük erősen kopott (118–120. kép). A faragott szerkezet még az előző században megszokott arányokat és formákat idézi, azonban a díszítőmotívumok – főképp cserfa- és babérágakból kombinált faragványok – erős klasszicista határról árulkodnak. A faragó nevét nem ismerjük.

Kispásztélyon a kőtemplom később épült, mint az ikonosztáz. 1839. május 1-jén a bercsenyifalvi (Dubrinics/Дубриничі, Ukrajna) parókus, Szikora József engedélyt kér Popovics püspöktől az új templom

anyakönyve 1780–1835, 225. Görögkatolikus Parókia Irattára, Hajdúdorog. Elképzelhető, hogy ő a szobrásszal azonos. A 19. századi görögkatolikus anyakönyvekben a László nevet a Bazil/Vaszily névvel tartották egyezőnek.

³⁹ Az ikonosztáz fotóját közölte: ПРИЙМИЧ 2014, 147.

⁴⁰ A festő levelére van jegyezve a püspöki válasz piszkozata is. DAZO fond 151, opisz 8, no. 2344, fol. 62. Közölve: TERDIK 2020f, 333.

⁴¹ A parókus levele 1841. április 12-én kelt. DAZO fond 151, opisz 9, no. 900, fol. 18. Közölve: TERDIK 2020f, 334. A mellékelt szerződés: uo. fol. 17. Hrabár János (1802–1846) 1840-től haláláig szolgált itt. BENDÁSZ 2023, 327, no. 283.

⁴² A Titkos vacsora hátoldalán olvasható szöveg: „1825. / Pinxit / Michael Mankovits. / cum adjuncto sibi Incipiente / Alexandro Bukovszky. Parocho tunc existente / A. R. Domino Bazilio Tabakovits. Curatoribus / autem Domino Joanne Kovács Jun. Domino / Joanne Kovats Sen. Domino Bazilio Gerzand / D. Alexandro Kovács. Cantor autem fuit / eo tempore Dominus Andreas Gebe. / Sumptibus autem Communitatis. / 650 R. Flor. [...]” A felirat képét közölte: ПРИЙМИЧ 2014, 150.

118. A kispáztélyi Keresztelő Szent János születése templom ikonosztáza (Terdik Szilveszter, 2017)

119. Mankovits Mihály: Istenszülő a Gyermekkel. A kispáztélyi ikonosztáz alapképe (Terdik Szilveszter, 2017)

alapkövének letételéhez, megemlítve, hogy a korábbi templom ikonosztázát, amelyet Mankovits 1825-ben festett, s még alig avult meg, Bercsényifalva templomában helyezték el. Azt is kéri, hogy az új templom az ikonosztáz miatt a tervezettnél szélesebb lehessen. A püspök válaszában piszkozata a levél hátoldalán fennmaradt: a főpásztor ebben utal még az abban az évben kiadott 717. számú rendeletére, amelyben az új templomok építésével kapcsolatos elveket fogalmazott meg, s ezeket újra leírja öt pontba szedve.⁴³ A templom hamar el is készült, 1841. június 8-án kelt levelében a püspök már engedélyezte a kerületi esperesnek a megáldását.⁴⁴ Feltételezhetően ekkorra már visszavitték és beállították új helyére az ikonosztáz is.

Nyéresháza (Alsóneresznica/Нересниця, Ukrajna) 1813-ban épült fatemplomának ikonosztázát, amelyet 1823-ban Tomáskó Péter faragott, két évvel később Mankovits ugyancsak Bukovszky Sándorral együtt festette meg az Utolsó vacsora hátoldalán olvasható latin felirat szerint.⁴⁵

120. Az Istenszülő-alapkép részlete (Terdik Szilveszter, 2017)

Mankovits 1825-ben nehezményezte Pócsi püspök-nél, hogy egy Volosinovszky nevű festő is munkát kap az egyházmegyében.⁴⁶ Panaszkodásának meglett az eredménye, mert a püspök a következő év nyarán Volosinovszkyt valóban el is tiltja a munkáktól, s helyette Mankovitsot ajánlja a papság figyelmébe.⁴⁷ Minden

⁴³ DAZO fond 151, opisz 8, no. 2040, fol. 31. Közölve: TERDIK 2020f, 329–330. Megvan a templom tervrajza is, hátoldalára írva a költségvetése, illetve az építőmesterekkel kötött latin nyelvű szerződés, amely 1839. április 9-én kelt. Uo. fol. 32–33. Szikora József (1794–1848) 1832-től haláláig szolgált Bercsényifalván. BENDÁSZ 2023, 797, no. 174.

⁴⁴ A szentelésről szóló beszámoló ugyanezen a papíron azonban csak 1842. március 18-án kelt, Labancz Antal nagybereznai esperes tollából. DAZO fond 151, opisz 9, no. 565, fol. 32.

⁴⁵ Átiratát közlötték: СИРОХМАН/SYROKHMAN, 2000, 569. Archiv fotók a 2003-ban leégett fatemplom ikonosztázáról: СИРОХМАН 2021, 251.

⁴⁶ TERDIK 2020f, 325–326.

⁴⁷ Erre utaltam már: TERDIK 2011a, 68. A levél regesztája: „367. 1826. jún. 26. Pócsy püspök. 1826/729. Volosinovszky helyett Mankovitsot ajánlja festőnek.” Sátor Alja-Ujhelyi Gör. szert. kath. lelkeszi hivatal beadványi naplója 1575ik évtől kezdve. MEL, V–34–c.

bizonytal arról a mesterről van szó, aki 1811-ben Alsóverecskén (Нижні Ворота, Ukrajna) dolgozott, ahol az ikonosztáz oromzatán elhelyezett feliratban szerepel Volosinovszky Tódor neve.⁴⁸ 1816–1817-ben a nyírgyulaji templom – ma már nem létező – ikonosztázát is ő festette.⁴⁹ Amennyire az alsóverecskéi képek alapján megítélhető, valóban más tanultságú festő volt, mint Mankovits: jobban ragaszkodott az ungvári székesegyház ikonosztázán meghonosított formákhoz, de nem érte el 18. századi elődei színvonalát.

Mankovits a püspöki ajánlás ellenére sem kaphatott meg minden munkát. 1826. szeptember 14-én, Ungváron kelt, Pócsinak címzett levelében arra panaszkodik, hogy a hardicsai (Zemplínske Hradište, Szlovákia) hívek „Szalóky” újhelyi embert bízták meg az ikonosztázuk festésével. Ez a mester közvetlenül fenyőfa deszkákra festette képeit, az így létrejött minőség alapján nem is volna szabad festőnek nevezni. Mankovits azt is tudja, hogy már „Sámodon” (Sámogy, Šamudovce, Szlovákia) is megfestette az alapképeket 1600 forintért, de azok is olyan riasztók lettek, hogy a közösség nem fogadta el.⁵⁰ Ezek után a kerületi esperest is kirendelték a helyszínre. Damjanovics Demeter 1826. november 2-án kelt levelében a következőket jelenti a püspöknek a sámgogyi ikonosztázzal kapcsolatban: az ottani parókus, Prescsuk Mihály és a gondnokok az ő tudta nélkül szerződtek az ikonosztáz, a szentélyben három kép és a boltozat megfestésére egy újhelyi, Szalóky vezetéknevű festővel 1800 rajnai forintért. Mire az esperes eljutott Sámogyra, a négy alapkép már készen volt. Amikor említette a parókusnak és a gondnokoknak, hogy a püspök Mankovitsot nevezte ki egyházmegyei festőnek, azt válaszolták: megnézve Mankovits és Szalóky munkáit, arra jutottak, hogy az utóbbi műveit

szébbnek találják, és különösen az isztáncsi (Stanča, Szlovákia) templomban látottak tetszetek sokkal jobban. Ezeket hallva nem tudta őket meggyőzni, hogy utasítsák vissza Szalókyt, és válasszák Mankovitsot. Azután javasolta, hogy ha a megalkudott 1800 forintból 300-at már kifizettek Szalókyknak, a maradék 1500-ért bízzák meg Mankovitsot a folytatással. De a közösség ezt is visszautasította.⁵¹ Szalóky munkája ma már Sámogyon sem létezik, egyelőre nem tudunk róla többet, így művészetét sem tudjuk megítélni. Az isztáncsi ikonosztázon még fennáll, ezzel később foglalkozunk.

Bodzásújlakon Mankovits az ikonosztázt az emlékfelirat szerint Bukovszky Sándor és egy másik, mára már olvashatatlanra vált nevű segédjével 1829-ben festette.⁵² Az ikonosztázt 1905-ben bonthatták le, amikor a templom teljesen új neobarokk-eklektikus berendezést kapott.⁵³ Az együttes megmaradt képei a 20. század második felében a nagymihályi Zempléni Múzeumba kerültek.⁵⁴

A képfal faragott szerkezetét nem ismerjük, csupán a képtáblák kerete és az ugyanabból a fatáblából faragott rokokó keretdíszek alapján lehet némi sejtésünk egykori formájáról. Az ünnep-, apostol- és prófétasor rokokó keretdíszei a néhány évvel korábban, Lengyel Bazil által faragott ökörmezői ikonosztáz töredékeivel mutatnak szoros formai és stílári rokonságot, ami alapján feltételezhetjük, hogy Bodzásújlakon is ő dolgozott. A két együttes között fontos különbség, hogy itt nem fél-, hanem egész alakos, lant formájú, rokokó motívumokkal díszített alapképek voltak. Közülük az Istenszülő és a Tanító Krisztus érdemel külön figyelmet (kerettel együtt: 120 × 65 cm) (121–122. kép): a szentek felhőkön állnak, ruházatuk, gesztusaik hagyományosak, de a köntösük aljánál játszadozó kerubok

⁴⁸ Приймич 2014, 145–146.

⁴⁹ Az 1816-os kiadásnál ezt jegyzi fel: „Io Pictori Volosinovszky Bemina Ecclesiae Parochialis pingenti dati sunt – 978 [Rf.]”, de ezenfelül terményeket is kapott. 1817-ben még egy kisebb összeget adtak neki, és egy plascenyicéért is fizettek: „170, Pictori pro Sindone – 10 [Rf.]”. Számadáskönyv 1791–1853, NYEL II–13–a (11. doboz, 1. kötet). Lásd még: TERDIK 2011a, 68.

⁵⁰ DAZO fond 151, opisz 8, no. 385, fol. 54. Közölve: TERDIK 2020f, 326.

⁵¹ DAZO fond 151, opisz 8, no. 385, fol. 92. Damjanovics Demeter (1778–1834) 1801 és 1833 között volt a nagymihályi kerület esperese. BENDÁSZ 2023, 173, no. 8.

⁵² A Titkos vacsora hátoldalán olvasható felirat: „Pinxit Michael Man/kovits cum adjuncto sibi Alexandro / Bukovszky et Joan [...] [...] / incipiente. Parocho tunc existente / A. R. D. Josepho Gulovics / Cantore Michaele Karav[...] / Curatoribus vero Kuruk / Georgio Majcher Pujtal (?) / 1829.” Az ikont 2013-ban publikálták először, de a hátán olvasható felirat ellenére jóval korábbra, 1780–1790-re datálták. Vö. BENICKÁ 2013, 58–59.

⁵³ Az új képeket a szentségház hátoldalán olvasható felirat szerint Jan Bogdanski és Joszif Bulsovcsik festették. A korábbi, a 19. század elejéről származó szentségház töredékeit 2022-ben Makarij Medvigy a templom padlásán fotózta.

⁵⁴ Zemplínska múzeum v Michalovciach. A kassai restaurátorképző intézet hallgatóinak bevonásával 2011-től folyik a töredékek szakszerű helyreállítása. A múzeum részéről Dana Barnova felügyeli a munkát.

121. Istenszülő a Gyermekkel. Az egykori bodzásújlaki ikonosztáz alapképe. Zempléni Múzeum, Nagymihály (Terdik Szilveszter, 2012)

122. Tanító Krisztus. Az egykori bodzásújlaki ikonosztázion alapképe. Zempléni Múzeum, Nagymihály (Terdik Szilveszter, 2012)

játékossá teszik a beállítást. Ez a megoldás a kijevi barokk ortodox festészetben elterjedtnek számított a 18. században, a hazai művészetben is leginkább kijevi tanultságú szerb festők alkalmazták. Számukra a kijevi barlangmonostor Szentháromság-templomának ikonosztáza jelentette az egyik fő mintát, amely 1734-ben készült el.⁵⁵ Ugyanez a képi hagyomány figyelhető meg azonban egy jóval közelebbi emlék, a bécsi Szent Borbála görögkatolikus szeminárium templomának ikonosztázán is, amelyet Mankovits bécsi tanulmányai során látott. Ezt az ikonosztázt 1776-ban az újvidéki szerb ortodox Aksentije Marković műhelyében

faragták, festményeit Mojsej Subotić (?–1789) és az erdélyi román görögkatolikus festő, Efrem Micu (Klein von Munti) alkotta 1775 és 1780 között.⁵⁶ Mankovits minden bizonnyal szándékosan választotta a rokokó formájú táblákhoz jobban illő, még a 18. század második harmadában divatozó, barokkos ízű kompozíciókat, amelyek így egészen érdekes – a datálás tekintetében a mai kutatót is zavarba ejtő – színfoltjai lettek festői életművének. Figyelemre méltó, hogy a Munkácsi Egyházmegyében ebben az időszakban még nagyon ritkák voltak az egész alakos, álló formátumú alapképek – az ungvári székesegyház ikonosztáza is

⁵⁵ MILIAEVA 1997, 84–85; РЫЖОВА 2013, 110–135. A kijevi ikonosztáz hatásáról a hazai szerb festőkre: VUKOVITS 2019, 114–115.

⁵⁶ A faragás 1775-ben készült. КУЛИЋ 2007, 213–216. Subotićról: ТОДИЋ 2013, 40–43. Micuról: ПОРУМБ 2003, 71–75.

123. Szent Kozma ingyenes orvos. Az egykori fulyáni ikonosztázion alapképe, részlet (Terdik Szilveszter, 2017)

124. Szent Damján ingyenes orvos. Az egykori fulyáni ikonosztázion alapképe, részlet (Terdik Szilveszter, 2017)

a félalakos formát „kanonizálta” –, a már ismertett szepességi példákkal és a hajdúdorogi ikonosztázával indulhatott meg az egész alakos képek alkalmazása.

A bodzásújlaki ünnepsornak nyolc képe maradt fenn. Festészetileg érdekes a Menekülés Egyiptomba jelenet, ahol az éjszakai tájháttér finom megoldásokat mutat, kompozicionálisan pedig ritka, hogy Szűz Mária nem a szamar hátán ül, hanem József mögött, gyermekét ölében tartva az állattal együtt bandukol. Az álló apostolok közül tíz tábla, a prófétabüsztkökből hat, míg az oromzati Kálváriából pedig János apostol álló alakja ismert.⁵⁷

1830-ban Mankovits az Eperjesi Egyházmegye területén fekvő Fulyán (Fulianka, Szlovákia) 1804-ben megáldott görögkatolikus templomában dolgozott. Az ikonosztázion farészei már 1811 körül készen voltak, de ezt a képfalat a templom 1896–1897-ben végzett teljes körű felújítása során egy újjal helyettesítették.⁵⁸ A régi képei közül ma kettő található a templom szentélyében: a Szent Kozma és Damjánt

ábrázoló alapkép (123–124. kép), valamint a Krisztus mint Nagy Főpap ikon. A többi megmaradt képen különböző muzeális gyűjtemények osztoznak: a bártfai Sárosi Múzeum ikongyűjteménye⁵⁹ és a nagymihályi Zempléni Múzeum.⁶⁰ A fennmaradt festmények alapján úgy tűnik, hogy az ikonosztázion négysoros volt. A faragott szerkezet elemeit egyelőre nem ismerjük. Az eperjesi városi képtár gyűjteményében van egy Tanító Krisztust ábrázoló, ismeretlen helyről származó, szignálatlan ikon, amely egy ikonosztáz alapképe lehetett. Stílusa alapján Mankovits munkájának is tarthatjuk, mivel hasonló beállítású Krisztust festett Nyágón és Kacsányban. Elképzelhető, hogy ez az ikon eredetileg a fulyáni ikonosztázionhoz tartozott.⁶¹

A felső-zempléni Nyágó (Ňagov, Szlovákia) templomának ikonosztázát a következő évben festették. A képfal restaurálását évek óta Pozsonyban végzik, az elkészült képeket a falu egykori iskolájából kialakított téli kápolnában helyezik el ideiglenesen.⁶² Az ikonosztázion faragómesterét nem ismerjük, klasszicizáló, de

⁵⁷ TERDIK–DEMJÉN 2020, 50–53.

⁵⁸ LIŠKA–GOJDIČ 2015, 160–161. Az ikonosztáz faragójaként Bredikus András, vagy egy helyi mester, Josef Frimmel neve is felmerül. BORZA–GRADOŠ 2018, 123; TERDIK–DEMJÉN 2020, 54–55. Bredikuszal 1844-ben a lukói (Likov) templom ikonosztázának faragására szerződtek 500 váltóforintért. AGKA Protokoll Podaci Rok 1844. Inv. č. 117, no. 215.

⁵⁹ 1968-ban került ide az ünnepsorból az Istenszülő születése és Krisztus bevonulása Jeruzsálembe, Szent Fülöp és Lukács (?) apostolok, valamint Habakuk és Dániel a próféták közül. GREŠLIK 1994, 85–86, kat. 93–98; PUSKÁS 2008, 280, színes képek 166–171.

⁶⁰ Egy evangélistát, Szent Pál apostolt, Zakariás prófétát (hátoldalára ceruzával írta fel, minden bizonnyal Mankovits: *Zacharia*). Az ünnepek közül itt található: Jézus születése, Menekülés Egyiptomba, Keresztelkedés, Feltámadás, Mennybemenetel és az Istenszülő elhunytja.

⁶¹ Képe: TERDIK–DEMJÉN 2020, 69.

⁶² TERDIK–DEMJÉN 2020, 56–59.

125. Mankovits Mihály: Istenszülő-alapkép a nyágói ikonosztázzról (Mankovits Tamás, 2017)

még a késő barokk művészetéből táplálkozó stílusú ornamentális díszítmények jellemzik. Az alapképek arany háttérűek, közülük kettő, Szent Miklós és Krisztus félalakosak, utóbbi frontális beállítású Üdvözítő, aki glóbuszt tart a kezében. Szűz Mária ábrázolása reneszánsz előképekből merítő Madonna-típus, bájos festői beállításokkal (125. kép), akárcsak Kacsányban. A negyedik alapkép nem a templom címünnepét, hanem a Sátánt legyőző Mihály főangyalt ábrázolja.⁶³ Mankovits két helyen is szignálta művét: az Istenszülő-alapkép bal szélső sarkában, illetve a Krisztus Főpap kép olvashatatlan betűsorai között rejtette el nevét és a festés évét (126. kép). Az első szignóból egyértelműen

126. Krisztus, a Nagy Főpap a nyágói ikonosztázzról (Mankovits Tamás, 2017)

kiderül, hogy az együttest 1831-ben festette,⁶⁴ segédet nem említ. A már restaurált ünnepikonok azt mutatják, hogy Mankovits az egyes epizódokat igyekezett részletezően, aprólékosan megfesteni.

Ebben az időben dolgozott Mankovits a keleni (Klenová, Szlovákia) templom ikonosztázzán, amely ma is megvan, de a képek többségét, különösen az alapképeket 1900-ban jelentősen átdolgozták.⁶⁵

1833. január 1-jén a drágabártfalvi (Дороборатово, Ukrajna) parókus írt a püspöknek, hogy Medence (Мідяниця, Ukrajna) filia hívei a már évek óta kifaragva álló ikonosztázzukba szeretnének képeket festetni Mankovits Mihály egyházmegyei festővel. Árat nem ír, csak azt jelzi, hogy a szükséges összeg nem áll rendelkezésre, ezért arra kér engedélyt, hogy a hívek a krajnai esperesi kerület valamelyik egyházától saját felelősségükre kölcsönt vehessenek fel.⁶⁶ A hónap

⁶³ Ezeket a Szent Mihály-képeket is feltehetően a Bécsben látott barokk festmények ihlették: Luca Giordano, Szent Mihály legyőzi a Sátánt (1660/1665), vagy Esteban Murillo Szent Mihály-képe. Vö. FERINO-PAGDEN 1991, 62, Tafel 217; Uo. 86, Tafel 680.

⁶⁴ Az Istenszülő-ikonon olvasható jelzés: „Pinxit / Michael Mankovits / sub / A. R. Domino / Josepho Fejo / Parocho Csabalóczens. / Anno 1831°.” A Krisztus, a Nagy Főpap nyitott könyvébe írt krikoszkraszok közé rejtett szignója: Mankovits Pinxit 1831°.

⁶⁵ Egy 1831-es inventáriumban említik az évszámot: МАКАРІЙ 2021d, 90. A templom ma ortodox használatban van. Az Istenszülő-alapkép hátoldalán lévő felirat: „Ezen templom épült 1806-ban / javítatott 1900 évben Nagyméltóság- / gos gróf HADIK BARKÓCZY ENDRE / kegyur által, felszentelte / Jakovics János nagyprépost.”

⁶⁶ Pásztelyi András kerületi alesperesi levele, kelt 1833. január 1-jén. DAZO fond 151, opisz 8, no. 1088, fol. 7.

végén Závıdfalván (Завидово, Ukrajna) fel is vettek 200 váltóforint kölcsönt, de az ottani parókus olyan botrányt csapott, hogy a drágabártfalvi pap április 3-án arról tájékoztatta Csurgovics János helynököt, hogy inkább visszafizetik a hitelt.⁶⁷

Az ungi Turjaremete (Тур’ї Ремети, Ukrajna) temploma 1771-ben épült.⁶⁸ Tabakovics János turjai esperes jelenti Perecsenybıl (Перечин, Ukrajna) 1836. március 19-én kelt levelében Csurgovics János helynöknek, aki a püspöki széküresedés idején a Munkácsi Egyházmegyét vezette, hogy a turjaremetei ikonosztáz és szentély festésére Mankovits Mihály egyházmegyei festıvel szerzıdtek. A levélhez a szerzıdés eredeti példányát is mellékelte (sajnos ez nem maradt fenn, vagy lappang). A helynök válaszából kiderül, hogy a munka 850 forintba fog kerülni, amelyet az említett egyház pénztárából kifizetni engedélyez.⁶⁹

Ez az ikonosztáz ma is a helyén áll. A faragott szerkezet talán még a 19. század elsı évtizedében készülhetett, stílusa szorosan követi mintáját, az ungvári székesegyház ikonosztázát. Királyi ajtaja figyelemre méltó, még korábbinak tünik, akár a 18. század elsı felében is készülhetett, minden bizonnyal a mai barokk templom fa elıdjébıl mentették át. Az ikonokat az utóbbi évtizedekben részben átfestették, de még egyértelmően felsejlik Mankovits stílusa, akárcsak az ünnepsor besötétedett szennyezı rétegei alól.⁷⁰

Az egyházmegyei levéltárban elıkerült egy levél, amelynek eredeti szerepe a kísérı dokumentumok hiányában nehezen érthetı, mindenesetre az látszik, hogy a püspök komolyan kikérte az egyházmegyei festı véleményét. Mankovits 1838. július 1-jén kelt levelében arról számol be Popovics Bazil püspöknek, hogy a neki

átküldött négy képpel nem tud mit kezdeni. Ezek olyan rosszul vannak alapozva, hogy befejezni alig lehet őket, külsı formájukat, arányaikat tekintve is nélkülöznek minden könnyedséget, mivel a testrészek (tudniillik az ábrázolt figurákén) között sincs semmilyen arány, a rajzművészetet meg sem közelítik. A püspöki reakció piszkozata a levél hátoldalán olvasható. A házfınöknek (protoghegumen) meg kell írni: hogy szerzetesei arányos emberábrázolásokat nem tudnak festeni, ugyanezeknek még a zászlók festését is meg fogja tiltani.⁷¹ Ebbıl csak annyi sejthetı, hogy valamelyik bazilita rendházban próbálkoztak festéssel a testvérek, de Mankovits véleménye alapján a püspök ezt nem engedélyezte tovább.

1840-ben Popovics püspök újra intette a parókusokat, hogy lehetıleg Mankovitsot alkalmazzák. A december 7-én kiadott körlevél apropóját az adta, hogy a verebesi (Verbias/Верб’яж, Ukrajna) hívek az oltáruk készítésére már szerzıdtek Kovács István faragóval és Dobrovolszky József festıvel 80 forint értékben. A püspök engedélyezi ugyan, de felhívja a parókus figyelmét, hogy elıször az egyházmegyei festıt kell megkérdezni, s ha a többi mester munkájáról úgy vélekedik, hogy alkalmatlan a feladat elvégzésére, akkor a szerzıdéseket is vissza kell vonni. Az ügy hatására egy körlevelet is kiadott, amelyben hasonló eljárásmodra szólítja fel a papságot.⁷² Dobrovolszky József ezekben az években az Eperjesi Egyházmegye területén tevékenykedett (például Abodon). Tíz évvel késıbb ugyanitt Kovács István egy másik festıvel a rosztokai ikonosztáz elkészítésére szerzıdött.⁷³

Hasonló problémával szembesült a máramarosi Oroszmokra (Руська Мокра, Ukrajna) parókusa is.⁷⁴ Andruhovics István⁷⁵ arról tájékoztatja 1841.

⁶⁷ DAZO fond 151, opisz 8, no. 1088, fol. 30. Csurgovics János (1791–1862) káptalani helynök volt 1831–1837 között. BENDÁSZ 2023, 169, no. 147.

⁶⁸ СИРОХМАН/СЫРОКХМАН 2000, 89.

⁶⁹ DAZO fond 151, opisz 8, no. 1449, fol. 15. Tabakovics János (1795–1843) 1824-tıl haláláig volt turjai esperes. BENDÁSZ 2023, 834, no. 3.

⁷⁰ Az Istenszülı-alapkép hátoldalán lévı felirat: „Pinxit Mich. Mankovits. sub / A[dmodo] R[everendissimo] D[omino] Parocho Loci Georgio Neviczky, Curatoribus / vero Stephano Koroly, et Alexio Szkabenits. Penes Terre / Negotiacionis Manipulationem existentibus Dno / quippe S. Inspectore Ioanne Ruttner, et Dno Io-/-anne Kisztler Schafferio. Ioanne Otto Machinarum magistro, in Anno Christi 1836.” Az ikonosztázról képeket közölt: МАКАРІЙ 2021d, 94–96.

⁷¹ DAZO fond 151, opisz 8, no. 1742, fol. 52. A levél közölve: TERDIK 2020f, 328–329.

⁷² DAZO fond 151, opisz 8, no. 2344, fol. 60. A püspöki levelek piszkozatai: az egyik Serégély József perecsenyi esperesnek, a másik pedig a papságnak, kivéve az elıbb említettet. Egy másik piszkozat a vereckei esperesnek szól, akinek kerületében Verebes fekszik. Uo. fol. 61; TERDIK 2020f, 331–332.

⁷³ A ruszin nyelvő szerzıdés 1850. július 20-án kelt Verbászton, Atanaszj Ruszállovics ikonfestı és Kovács István festı és szobrász kötött. Utóbbi aláírása: „Stephanus Kovats mp pictor et sculptor”. DAZO fond 151, opisz 10, no. 294.

⁷⁴ DAZO fond 151, opisz 9, no. 564, fol. 52–53.

⁷⁵ Andruhovics István (1800–1877) 1833-tıl haláláig szolgált Oroszmokrán. BENDÁSZ 2023, 52, no. 81.

december 11-én kelt levelében a kerületi esperest, hogy még mielőtt idehelyezték volna, a helyi templomba egy nyéresházi, Tomáskó nevű mesterrel⁷⁶ faragtattak ikonosztáziont 1824-ben, amely tizenhárom éven keresztül csupaszon állt. A falu előjárói ekkor döntöttek a kifestése mellett. Hívtak több festőt is: az egyik azt mondta, hogy 300 váltóforintért ki lehetne festeni, de mivel durvák és nagyok a faragások, legalább 600-ba kerülne; egy másik ungvári mester azt mondta, hogy a nagy faragványokra sok arany és ezüst kell, így legalább 800 váltóforint az ára. Ezek után egyiket sem bízták meg a feladattal, mivel az egyháznak semmilyen vagyoni alapja és állandó bevétele nincs. A közösség vezetői hallottak azonban „Csomályfalván” (talán Csomafalva Ugocsa vármegyében [Затисівка]) egy festőről, aki személyesen meg is jelent a faluban, s a kamarai hivatalban szerződtek vele, de a hivatalnok jelezte nekik: ha pénzüik nincsen, a festő fizetése akkor is az ő dolguk lesz. A pénztelenség volt az oka, hogy a képzett egyházmegyei festőt sem tudták felfogadni. Így ezzel a másik festővel szerződtek, de a pénz hiánya miatt alig dolgozott. A festőről az is kiderül, hogy faragással is foglalkozik, ugyanis 1820 körül ő készítette a gányai (Ганичі, Ukrajna) és dombói (Дубове, Ukrajna) templomok ikonosztázait. Az oroszokrai templomban az alapképek fatábláit összeragasztotta, néhány rosszul készített fatáblát is újakra cserélt, majd új tabernakulumot is faragott díszítésekkel. A levél végén kiderül a mester neve is: Pályükovics Bazil. 1837 májusában kezdett hozzá az ikonosztáz festéséhez, amelyet öt hónap múlva abba is hagyott, mivel megint elfogyott a pénz, majd 1838 szeptemberében fejezett be, mindössze 200 váltóforintért, de kisebb összegekre még igényt tartott. Az esperes ezt a levelet felterjesztette a püspöknek, akinek a válaszát a hátoldalán olvashatjuk: úgy véli, a mester semmit sem igényelhet már magának a helyi közösségtől.⁷⁷

Mankovits ebben az időszakban dolgozott az éráljai (Inóc/Inovce, Szlovákia) fatemplomban is, amely 1836-ban épült. Vannak benne korábbi, még a 18. századból származó berendezési tárgyak is, de a többi része egészen munkának tűnik, a faragó nem ismert.⁷⁸

127. Mankovits Mihály: Pietà. Az éráljai fatemplom oltárképe (Mankovits Tamás, 2017)

A Pietà főoltárkép hátoldalán lévő, Mankovitsot említő felirat 1842-ből származik.⁷⁹ A latin felirat felett egy erősen elhalványodott egyházi szláv szöveg is olvasható, amely a kép (vagy a tábla?) készítését 1838-ra datálja (127. kép). A kétajtós, de négy alapképes, háromsoros (a próféták hiányoznak) ikonosztáz képeinek stílusa Mankovits közreműködésére utal (128. kép). Kivétel a királyi ajtó kerete, az ajtófélfákon ábrázolt egyházatyák biztosan nem Mankovits munkái. Az ajtószárnyakon lévő hat kis medalion kompozíciói azonban jellegzetesen az ő stílusát mutatják. Az Istenszülő-alapkép az úgynevezett *Mária Hilf*, vagyis Segítő Mária, a Közép-Európában elterjedt passauai kegykép valamelyik változata alapján készült festmény.

A nagybereznai (Великий Березний, Ukrajna) templom ikonosztázának története összetettebb. 1843. április 2-án kelt levelében a helyi parókus, Labancz Antal kerületi esperes jelenti Popovics püspöknek, hogy a templomban nyolc éve felállított ikonosztázion megfestésére Mankovitstól kértek ajánlatot. Ő 1000 konvenció forintért vállalná a munkát, amelyet a közösség szegénységére való

⁷⁶ Tomáskó Péternek hívták. Ő faragta egy évvel korábban a nyéresházi fatemplom ikonosztázát is.

⁷⁷ A ügy iratai közölve: TERDIK 2020f, 340–341.

⁷⁸ КАВАЧОВИЧОВА-ПУШКАРЬОВА-ПУШКАР 1971, 150–155; TERDIK-ДЕМ'ЯН 2020, 60–65.

⁷⁹ Az oltárkép hátoldalán olvasható felirat: „Pinxit Michael Mankovits 1842. / Parocho tunc existente D. A. Reverendo / Stephano Hrabar. / curatore autem Andrea Hrivnak.” Átiratát közölték: КАВАЧОВИЧОВА-ПУШКАРЬОВА-ПУШКАР 1971, 475, 48. j.

128. Az áraljai templom ikonosztáza (Mankovits Tamás, 2017)

tekintettel nem tudnak előteremteni. A hívek azonban szerződést kötöttek Mihályi János festővel, aki ezt jóval olcsóbban megcsinálná. Az esperes Mihályit meglehetősen lesújtó módon jellemzi, egyszerűen latornak nevezi, majd kéri a püspököt, hogy segítsen az ügyet megoldani.⁸⁰

A püspök két nap múlva megbízta Lucskay Mihály (1789–1843) ungvári esperest, hogy nézzen utána Mihályi eddigi munkásságának, mivel egyetért a bereznai parókussal abban, hogy a központi helyen fekvő nagybereznai templomban lévő, szép faragású ikonosztázt nem volna érdemes olyan mesterre bízni, aki semmilyen iskolába nem járt.⁸¹ Lucskay jelentéséből kiderül, hogy Mihályi festett egy Istenszülő oltalmát ábrázoló képet az ungvár-ceholnyai parókiális templomhoz tartozó kápolnában (129. kép),⁸² illetve ő

festette a szószéket is a templomban, amely művészet nélküli mű, jegyzi meg lakonikusan, de aztán megemlíti azt is, hogy másolt neki egy Keresztre feszítést magánhasználatra (ezt nem jellemzi különösebben). Lucskay elment megnézni a felsőnémeti (Vyšné Nemecké, Szlovákia) ikonosztázt is, amelyről igazából nem tud véleményt mondani, mivel a festő hat éve nem fejezte be, miközben máshol is munkát vállalt.⁸³ Lucskay csatolta leveléhez Mankovits véleményét is, amely az esperes levelével együtt, ugyanazon nap szintén Ungváron kelt. Nem dicséri ő sem Mihályit. A felsőnémeti ikonosztáz kapcsán megjegyzi, hogy Mihályi az ünnepsorához ugyan már hozzákezdett, de még be sem fejezte, mégis más munkát kér. Mankovits egy Kassay nevű asztalostól hallotta, hogy a nagybereznai munkánál az arany 1000 forintba fog

⁸⁰ DAZO fond 151, opisz 9, no. 901, fol. 9. Közölve: TERDIK 2020f, 342. Labancz Antal (1840–1843) 1840-től haláláig szolgált Nagybereznán. BENDÁSZ 2023, 464, no. 3.

⁸¹ DAZO fond 151, opisz 9, no. 901, fol. 8, 10. Közölve: TERDIK 2020f, 343. Lucskay Mihály életrajzi adatai: BENDÁSZ 2023, 493, no. 225.

⁸² Elképzelhető, hogy ennek a festménynek a fényképét jelentették meg 1893-ban az ungvári kiadású, ruszin nyelvű folyóirat október 1-ji számában: *Лучможа*, 9 (1893), 222. Címlapelőzékképként szerepel: MIKITA 1890.

⁸³ DAZO fond 151, opisz 9, no. 901, fol. 12. Közölve: TERDIK 2020f, 344.

kerülni, ezért ő is 1000 váltóforintot kérne, mivel az ikonosztázion nagy, és sok arany kell hozzá, de 1800 váltóforintból be akarja fejezni az egészet (tudniillik a képek festésével együtt). Ezek után arra kéri a püspököt, hogy Mihályit tiltsa el ettől a munkától, és méltóztasson neki engedni, mert már két éve nincs nagyobb megbízása.⁸⁴

A parókus kérésére rávezetett püspöki válasz pizkozatából úgy tűnik, hogy Popovics ténylegesen is Mankovitsnak juttatta ezt a feladatot, Mihályit eltiltotta a munkától.⁸⁵ Egy másik levéltári forrás is megerősíti ezt: a dolhai (Довге, Ukrajna) esperes, Medveczky Mihály a kovácsréti (Kusnica/Кушниця, Ukrajna) ikonosztáz ügyében írt a püspöknek, amelyből kiderül, hogy Mankovits azért nem tudna most az ottani munkával foglalkozni, mert éppen a bereznai ikonosztázon dolgozik.⁸⁶ Arról is tájékoztatja a püspököt, hogy egy nem túl képzett galíciai festő, Románószky Kornél már el is kezdte a munkát Kusnicán, mivel a közösség megbízta. Az esperes a püspök 1840-ben kiadott, 4016-os számú körlevelére hivatkozva, amelyre már korábban utaltak, magához vette a szerződést, és a munkát leállította. A festő különféle tanúsítványokra hivatkozott, illetve azt is állította, hogy az egyik saját kezűleg festett képét már az ungvári püspöki hivatalba is beküldte. Ennek fényében kérdezte az esperes, hogy Románószky folytathatja-e a munkát. A püspöki válasz pizkozatából az derül ki, hogy csak akkor, hogyha az 1840-es körlevél értelmében az egyházmegyei festő is hozzájárul.⁸⁷ Úgy tűnik, hogy Mankovits nem járult hozzá, hanem a következő évben, 1844-ben ő festette meg az ikonosztázt.⁸⁸

129. Mihályi János: Az Istenszülő oltalma. Az ungvár-ceholnyai görögkatolikus kápolna egykori oltárképe. МИКИТА 1891 nyomán

1845-ben az épülő imsádi⁸⁹ ikonosztázzal kapcsolatban kérték ki Mankovits véleményét. Az ügyről Hadzsega Bazil püspöki titkár készített összefoglalót a püspöknek 1845. április 7-én.⁹⁰ Ebből kiderül, hogy az imsádiak hat rajzot küldtek be, az épülő ikonosztázt és szentségtartójuk (tabernákulum) terveit. A titkár megmutatta Mankovitsnak, aki lesújtó véleményt adott róluk, és kifejezte bánatát, hogy a püspöki

⁸⁴ DAZO fond 151, opisz 9, no. 901. fol. 14. Közölve: TERDIK 2020f, 345.

⁸⁵ Az ikonosztázhoz kapcsolt Szász János festőnév (vö. ПРИЙМИЧ 2014, 154–158) félreértésen alapulhat. Az ikonosztázt 1998-ban egy másolattal helyettesítették. Képeinek egy része ma is megvan: az alapképek a helyi község gyűjteményébe, a kisebb ikonok az ungvári püspöki székházba kerültek. МАКАРИЙ 2021d, 91–92. Az új ikonosztázzal: Юсип Волосянський художник і різьбяр, Ужгород, 2018, 14–15.

⁸⁶ Dolha, 1843. augusztus 22. DAZO fond 151, opisz 9, no. 899, fol. 7. Közölve: TERDIK 2020f, 340–341. Medveczky Mihály (1793–1867) a dolhai kerület esperese volt 1843-tól a haláláig. BENDÁSZ 2023, 533, no. 222.

⁸⁷ Kelt 1843. augusztus 30-án. DAZO fond 151, opisz 9, no. 899, fol. 8.

⁸⁸ „Ikonosztáza [tudniillik a kusnicai templomé] 1844-ből való és görög előírás szerinti. Megjegyzésre méltónak tartom, hogy a templom hájójában van Szent Cyrill és Metód apostoloknak, úgyszintén a három szent püspöknek a képe. A férfiakat az asszonyoktól egy kőralakú építmény választja el, mely a katakombákra emlékeztet. Hasonló építményt más templomokban nem láttam sehol.” MUSZTYÁNOVITS Emil, A kovácsréti gkath. paróchia történetéhez (Kusnica), *Görög Katolikus Szemle*, 4 (1903), március 22., 2. M. Prijmics szerint Mankovits 1847-ben festett itt ikonosztázt: ПРИЙМИЧ 2018, 31. A templom 20. század elején felvett leltárában szerepel az ikonosztázzal szülő rubrikában: „1847 Mankovits”. DAZO fond 151, opisz 2, no. 2011. Az együttes egy másik, szomszédos falu templomába került át a 20. század folyamán, de jelen állapota egyelőre nem ismert.

⁸⁹ Kalocsa-Imsád 1898-ban egyesült a szomszédos Negroveccel, így lett belőlük Felsőkalocsa, Máramaros vármegyében. Ма: Негровець Укrajnában.

⁹⁰ DAZO fond 151, opisz 9, no. 1670, fol. 8–9. Közölve: TERDIK 2020f, 350–351. Hadzsega Bazil (1813–1880) püspöki titkár volt 1842 és 1851 között. BENDÁSZ 2023, 292, no. 22.

rendelet ellenére a papok sokszor nem kérdezik meg őt, hanem az olcsóbbnak ígérkező galíciai mestereknek ígérnek a munkákat. A püspök végül megadja az engedélyt, de csak jobb híján.

1847-ben Mankovits tett panaszt Popovics püspöknél, hogy a törökuszakai (Ruszkóc/Ruskovce, Szlovákia) hívek még 1833-ból tartoznak neki 33 rajnai forinttal, amelyekre most, mivel egyre gyengébb egészségi állapotban van, neki is szüksége volna. A püspök írt is Damjanovics József helybéli parókusnak.⁹¹ Azonban a dolog nem várt fordulatot vett, mert kiderült, hogy a helyiek Mankovitsnak az előkészítő oltárra festett képével elégedetlenek, amelyet többszöri felszólításukra sem volt hajlandó kijavítani. A parókus kerek perec megírja, hogy amíg ez nem történik meg, a tartozásukat nem törlesztik. A püspök erre nem tud mit tenni, az időközben az Eperjesi Egyházmegyében élő pap vejéhez távozott Mankovitsot Duchnovics Sándor eperjesi kanonokon keresztül igyekszik tájékoztatni az újabb fejleményekről.⁹²

Ezekből is látszik, hogy az „egyházmegyei festő” cím nem jelentett kizárólagos festői jogot az egyházmegye területén, hiszen a korszakra jellemző egyre nagyobb számú megbízást fizikailag is képtelenség lett volna teljesíteni. Mankovitsnak azonban jó rálátást biztosított más festők munkájára, aki természetesen ezt az előnyt igyekezett kihasználni, amikor néhány alkalommal elérte, hogy a püspökök bizonyos festőket eltiltsanak a munkától.

A Mankovits festői életművével foglalkozó szakirodalomból is tudható, hogy jóval több ikonosztázit festett annál, mint ahányat ma ismerünk (például

Bélavézsa/Beloveža, Felsőcsébény /Vyšné Čabiny, Szlovákia stb.).⁹³ A köbléri (Кибляри, Ukrajna) parókia 1855-ös leltára szerint az ottani ikonosztáz is Mankovits munkája volt, ám már ez sem létezik.⁹⁴ A hajdúdorogi templom ikonosztázával kapcsolatban Sz. Kürti Katalin vetette fel, hogy esetleg az ő munkája volna.⁹⁵ A levéltári kutatás során ezt semmilyen adattal nem lehetett megerősíteni, ott ugyanis két másik festő, Szüts János és Hittner Mátyás dolgoztak, amint láttuk.⁹⁶

Majdnem múzeumi gyűjteménybe került a bezői (Bežovce, Szlovákia) templom ikonosztáza. Az Ungvárhoz közeli település képfalát 1913 decemberében Harmathy Ödön, az ungvári magyar Királyi Szakiskola rajztanára megvétellel kínálta föl a budapesti Iparművészeti Múzeumnak. Az együttes leírásában a képek korát 1703-ra keltezte. A múzeum azonban nem vásárolta meg az ikonosztázt, mivel ekkor már két képfala is volt a gyűjteménynek.⁹⁷ 1918 tavaszán az Ung Vármegyei Közművelődési Egyesület meg akarta vásárolni a „kiselejtezett” bezői ikonosztázt – feltehetően Harmathytól –, de előtte megkérdezték a görögkatolikus püspökségen, hogy mit tudnak a koráról. Az egyházmegyei levéltárban nem találtak semmit, azonban a helybéli parókus megírta, hogy amikor 1910-ben a szüette ikonosztázt szétszedték, a Krisztus-alapképen volt egy felirat, amely szerint 1827-ben „Markovics Ferenc” festette.⁹⁸ Feltehetően valamit félreolvastak, s minden bizonnyal ez a mára elenyészett képfal is Mankovits munkája lehetett. Hogy mi lett a vásárlásból, egyelőre nem ismert.

Mankovitsnak magánhasználatra és reprezentációra szánt művei közül keveset ismerünk. Beszkid

⁹¹ Damjanovics József (1805–1874) 1831 és 1852 között szolgált Nagyruszkán. BENDÁSZ 2023, 173, no. 10.

⁹² DAZO fond 151, opisz 9, no. 2668, fol. 33, 35, 41, 43. Közölve: TERDIK 2020f, 352–354.

⁹³ BESZKID 2014b, 426.

⁹⁴ „1. Ecclesia est e solidis materialibus edificata – Iconostasion est adhuc in statu bono, utpote anno 1837. per denatum condam Mankovics Pictorem Dioecesanum expictum.” DAZO fond 151, opisz 10, no. 1949.

⁹⁵ Sz. KÜRTI 1977, 17; Sz. KÜRTI 1989, 189.

⁹⁶ TERDIK 2011a, 54–62.

⁹⁷ „4 éve, hogy a bezői templomot építik és a régi lebontása alkalmával elhívtattak megkérdezni, hogy az ikonosztázok, mely 1703-ból való beillenék az új templomba. Ajánlatomra újat csináltattak – és a régít eladóvá tették. Becsaptam az egész görög katolikus egyházat, és sok hercehurca után tegnapról birtokomban van. Az ikonosztáz mely juhar fából van faragva mondhatni a barokk és rokokó styl remeke. Minden a régi: Krisztus kálváriája, a szentek 40-50 fára festett olaj képek; a közép koronázó dísz Krisztus keresztre feszítését ábrázolja baldachinban. Oszlopok, oszlop fejek pillérek mind jó állapotban vannak régi aranyozással. Magam sem tudom még mi van mert a rajzteremben és színben vannak öszve vissza. Pakolásnál el fog foglalni kb. egy fél vagon.” Nagyon biztos benne, hogy a múzeum meg fogja vásárolni. A levele 1913. november 29-én kelt. December 16-án egy levelezőlapon érdeklődik, hogy a múzeum mit döntött. Az igazgató válaszában piszkozata az ügyirat palliumán. Iparművészeti Múzeum, Adattár, 1044/1913. Az említett két ikonosztázon a viskói és a magyarkomjátí volt, ez utóbbit éppen 1913 elején vették meg. A két ikonosztáz gyűjtéstörténetéről: TERDIK 2006; TERDIK 2011c.

⁹⁸ DAZO fond 151, opisz 4, no. 2925, fol. 34–37.

Miklós több festményét sorolja fel, amelyek ma lappanganak.⁹⁹ Ezek hírmondója a bártfai Sárosi Múzeumban (Šarišské múzeum, Bardejov) őrzött vászonra festett, szignált, 1829-ben készült Madonnája.¹⁰⁰ A festmény Carlo Dolci (1616–1687), a maga korában, de egészen a 19. század végéig a vallásos festészet kiemelkedő alakjának tartott firenzei művész egyik műalkotásának másolata. Dolci ezt a kompozíciót több példányban is elkészítette: egyik a római Villa Borghesében,¹⁰¹ a másik a firenzei Palazzo Pittiben,¹⁰² a harmadik pedig a bécsi Kunsthistorisches Museum birtokában van.¹⁰³ Feltehetően ez utóbbit Mankovits élőben is látta bécsi tanulmányai alatt, amelyről akár vázlatot is készíthetett, de azt sem zárhatjuk ki, hogy metszetsmáolatára is szert tett, amelyet később ügyesen tudott használni.

Arra is van adatunk, hogy Mankovits több mitológiai témájú képet is festett. Ezek közül a kassai Kelet-szlovákiai Galériában maradt fenn a *Hébé* című olajfestménye, amely szignált.¹⁰⁴

Mankovits utolsó éveiben romló egészségi állapota miatt nehezen tudott dolgozni. 1850. november 8-án írt, német nyelvű levelében az egyházmegyei konzisztóriumtól 200 forintot kért, az Ungváron található, Szobranci utcában lévő házat biztosítéknak ajánlja. Az is kiderül, hogy már öt éve nagyon nehéz helyzetben van, mivel szélütés érte.¹⁰⁵ Ez azt is jelenti, hogy utolsó munkáit 1845 körül készíthette, talán éppen Kovácsréten dolgozott utoljára. 1851-ben nyugdíjért folyamodott. Ungváron hunyt el 1853. október 21-én, hatvannyolc éves korában.¹⁰⁶

A mester stílusát egyrészt a Munkácsi Egyházmegye előző század végén uralkodóvá lett képi hagyományai, másrészt a festő akadémiai tanulmányai és az utazásai során szerzett tapasztalatok határozták meg. Mankovits időnként még az ikonosztázionok leginkább hagyománykövető részén, az alapképeken is megpróbálta a határokat feszegetni, amikor például az Isten-szülő-ábrázolások esetében a barokk vallásos festészet Madonnáiból kölcsönzött formákat is alkalmazott. Festészetében a bécsi akadémia késő barokk stílusához való ragaszkodás nem olyan meghatározó, mint a hajdúdorogi ikonosztázion festőinek, Szüts Jánosnak és Hittner Mátyásnak a művészetében. Mankovits, amint láttuk, több segéddel dolgozott, akik későbbi önálló tevékenységéről egyelőre nincs adat.

1833-ban tért haza Bécsből a Mankovitsnál néhány évvel fiatalabb, szepességi születésű Miklóssy József. (Rövid életrajzát lásd a fejezet végén.) Akadémiai tanulmányainak végeztével a művészt Tarkovics Gergely eperjesi püspök (1818–1841) 1823-ban már szerette volna egyházmegyeje hivatalos festőjévé kinevezni, de Miklóssy akkor mégsem haza, hanem inkább itáliai tanulmányútra indult, majd továbbra is Bécsben maradt. Amikor egy évtized múlva visszatért szülőföldjére, az idős főpásztortól meg is kapta hivatalos kinevezését. Miklóssy korábban főképp portréival hívta föl magára a figyelmet Bécsben és itthon egyaránt, például az egyházmegyei könyvtárat alapító Kovács János arcképével,¹⁰⁷ most pedig alkalma nyílt, hogy a vallásos festészet területén is bizonyítsa képzettségét.

⁹⁹ A legtöbb festménye veje, Tizedy Gábor felsőszalánki (Szlovinka/Vyšné Slovinky, Szlovákia) pap birtokába került, akitől Zubriczky Teofán nyugalmazott postatiszthez jutottak. BESZKID 2014b, 427.

¹⁰⁰ Ez a kép a Beszkid felsorolásában „Szűz Mária a térdein álló Jézussal 1829” megnevezéssel tétellel lehet azonos. BESZKID 2014b, 427. Fotója: TERDIK–DEMJÁN 2020, 70.

¹⁰¹ BALDASSARI 1995, 45–46, kat. 15.

¹⁰² BALDASSARI 1995, 46, kat. 17. Ez a festmény 1640–45. k. keletkezhetett. SPINELLI, Riccardo, *Madonna col Bambino*, in BELLESI–BISCEGLIA 2015, 344–345. cat. 78.

¹⁰³ BALDASSARI 1995, 46, kat. 16. A kép előtörténetéről: SPINELLI 2015, 75, Fig. 7, 82. j. 137.

¹⁰⁴ A mű Donát János (1744–1830) kompozícióját követi. SZABOLCSI–GALAVICS 1980, kat. 140. Szignált: „Mankovitz Michal Pinxit 1831.” Olaj, vászon 61,5 × 50 cm. Východoslovenská galéria v Košiciach, inv. č. 160., https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:VSG.O_160 (letöltve: 2023. 03. 01.)

¹⁰⁵ DAZO fond 151, opisz 9, no. 477, fol. 47. Beszkidtól tudjuk, hogy Mankovits rendszeresen vett fel pénzt az egyházmegye különböző pénzalapjaiból. Az itt idézett levelére ő is hivatkozik. BESZKID 1914b, 427. 4. j.

¹⁰⁶ BESZKID 1914b, 427.

¹⁰⁷ Minderről részletesen, a kinevezési okmányt, amely 1833. május 29-én kelt, is közölve: BESZKID 1914a, 47–60. Tizennyolc évesen, 1814–1815-ben iratkozott be a Képzőművészeti Akadémia rajz szakára: SZÖGI 2013, 321, 6906. szám. Kovács János egyik félalakos portréja ma a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnokában van. Olaj, vászon, 135 × 106 cm, jelezve jobbra lent: „Miklosits Jós. festette Bétsben 832.” RÓZSA 1980, 193–194, Kat. 124, 61. tábla. Kovács János (1764, Eger – 1834, Bécs) az osztrák fővárosban tanult jogot, majd Erdélyben és Bécsben főúri családnál házitánítóskodott, illetve a császári gyerekeket magyarra tanította. Vagyonát jótékony célokra fordította, többek között az Eperjesi Egyházmegye könyvtárának fejlesztésére. Életéről lásd BESZKID 1909.

130. Az abaújszántói görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

Első nagyszabású hazai munkája az abaújszántói templom ikonosztáza lett, amelyet közel két évtizeddel korábban az egri Pádits Péter mester faragott (110., 130. kép). Tarkovics püspök 1833. március 9-én arról írt a helyi esperesnek, hogy Miklóssy rövidesen megérkezik az egyházmegyébe, és jó lenne, ha ezt a munkát már ő kapná.¹⁰⁸ Így is történt, a festő azon év június 17-én a mezővárosban írta alá a magyar nyelvű szerződést, amelyben felvállalta a képek megfestését és a faragványok aranyozását. Az abaújszántói parókia nevében Kiss István molnárral alkudott meg, aki a közeli Gibárton a gróf Teleki család birtokában lévő malom bérlője, és a parókia „megkülönböztetett buzgóságú Hiv és Kegyes Tagja” volt. A festő vállalta, hogy a parókus és a molnár

fokozott figyelemmel kísérik a munkáját, s igyekeznek a legjobb alapanyagokat – tudniillik festékeket és „igaz betsű” aranyat – használni, amelyeket saját költségén fog beszerezni. A festést szeptember 1-jén fogja megkezdeni. A szerződés 3. pontja szerint a munkadíjba azt is belevették, hogy megfesti Kiss István és felesége, „Sagáth Anna Ifjú Asszonynak” portréját. A festő kosztjáról ittléte alatt a parókus és a molnár fognak gondoskodni. A munka díja 2000 „váltó czédula forint” lett, amelyből a festőnek Kiss István rögtön 250 előleget oda is adott.¹⁰⁹ Hogy pontosan hány hónapig dolgozott Abaújszántón Miklóssy, egyelőre nem ismert, de a Keresztelő Szent János-alapkép bal alsó sarkában látható szignója és az 1834-es évszám azt jelzi, hogy a következő évben

¹⁰⁸ MEL III-1.

¹⁰⁹ A szerződés szövege fennmaradt: MEL III-1. Kiss István később elpártolt egyházától, mert amikor a lánya egy református emberhez akart feleségül menni, az ennek erősen ellenszegülő – egyébként eredetileg protestáns vallású – Ambrózy Márton parókust egy puskával lelőtte. Az esetről szóló töredékes feljegyzések Beszkid Sándortól az esperesi kerület protokollumában, külön papíron. MEL III-1. A halotti anyakönyvben a halál oka „sclopo tajectus”. Ambrózy csak negyvenöt éves volt, 1843. november 5-én temették. Halottak anyakönyve (1791–1852), I, fol. 56r.

131. Miklóssy József: Keresztelő Szent János. Az abaújszántói ikonosztáz alapképe (Bakos Zoltán, 2011)

132. Miklóssy József: Szent Miklós. Az abaújszántói ikonosztáz alapképe (Bakos Zoltán, 2011)

fejezte be (131. kép).¹¹⁰ Az ikonosztáz formai adottságaihoz igazodva az apostolsor közepére nem a megszokott Krisztus mint Nagy Főpap ikont festette meg, hanem a templom címünnepét, Jézus mennybemenetelét, de annak is csak központi figuráit, Krisztust és a két angyalt, mivel a két oldalon elhelyezett hat-hat apostolképet értelmezte a jelenet folytatásaként.¹¹¹ Napjainkra az abaújszántói ikonosztázon maradt az egyetlen, amelyen Miklóssy képei még nagyrészt megvannak, a többi műve vagy elpusztult, vagy átfestették (132–133. kép).¹¹²

Az abaújszántói ikonosztáz felső részéhez hasonlíthatott a gadnai, a 20. század elején egy másikkal helyettesített ikonosztáz oromzata is. Az egykori képfal leírása a templom 1877-es kánoni látogatása során felvett jegyzőkönyvben található meg. A nagy méretű oromzati kereszt két oldalán, hat-hat kerek formájú képben Jézus szenvedéstörténetének eseményeit ábrázolták, míg a keresztet tartozó Fájdalmas Anya és János apostol mellett még egy-egy kerek kép szerepelt Jézus mennybemenetelével és Pünkösöd ünnepével.

¹¹⁰ Beszkid Sándor ennek ellenére 1830-ra keltezte az ikonosztáz festését. Feltehetően azért, mert Miklóssy 1834-es szignója nehezen volt észrevehető, másrészt ő ismerte a templom 1830-as leltárát, amely szerint a még festetlen képfalban már volt négy alapkép, a királyi ajtó felett pedig aranyozott keretben egy Mária-kép is. Vö. BESZKID 1905, 5. A négy alapkép talán a négy ikonnal volt azonos, amelyeket a kenézliói hívek 1794-ben vettek meg a lebontott makkoshotycai fatemplomból, majd 1805-ben adtak el az abaújszántóiaknak (vö. TERDIK 2020b, 179). Ezek későbbi sorsa ismeretlen. A királyi ajtó felett pedig talán az az ikon függött, amelyet Bacsinszky püspöktől a templomszentelésre kaptak 1791-ben. Lásd TERDIK 2020a, 241–242, Kat. III.38. Az 1830-as évszámot Beszkid Miklós is átvette: BESZKID 1914a, 60. Az ikonosztáz márványozását szintén ebben az évben egy kassai mester, Joannes Zimányi végezte, a Szent Miklós-kép előtti, bal oldali oszlop belső oldalán látható festett felirat szerint. Zimányi 1829-ben, Kassán nyert polgárjogot, festő és szobrász volt, és Sáros vármegyei „Brezovic”-ről (Berzevice/Brezovica, Szlovákia) származott. Életrajzi adatai: KEMÉNY 1913, 284.

¹¹¹ Az ortodox barokk ikonosztázokon szokás volt, hogy a templom címünnepének képe került középre, például Pesten a görög templomban. Vö. NAGY 1994, 92–93.

¹¹² Az első világháború alatt a szántói képeket is ki akarták cserélni, a parókus hosszan levelezett ez ügyben az Oberbauer céggel, de végül nem valósult meg. MEL III–1. Az Istenszülő-alapkép és az Utolsó vacsora a 19. század végén egy tűzben elégett, azok pótlások.

133. Miklóssy József: Üdvözítő Krisztus. Az abaújszántói ikonosztáz alapképe (Bakos Zoltán, 2011)

A leíró parókus szerint az egész ikonosztázt 1816-ban, a régi fatemplomból hozták át.¹¹³ Ha ez igaz is lehet az alsó négy sor esetében, a kőtemplom diadalívéhez igazodó kerek képekből álló oromzatnál nehezen hihető. Ez a rész inkább a 19. században és már az új épület számára készülhetett. Sajnos a festő neve nem ismert, de megjegyzendő, hogy a passió sorozat szerepeltetése

134. A homrogi görögkatolikus templom oltára (Bakos Zoltán, 2011)

hazai görögkatolikus ikonosztázokon egészen unikálisnak számított, míg az hazai ortodox ikonosztázok esetében nem volt ritka a korszakban.¹¹⁴

Miklóssy színre lépése után az esperesek megkérdezték, hogy mi történjen a már Mankovitsra bízott munkákkal. A püspök ekkor úgy rendelkezett, hogy a már leszerződött munkákat fejezzék be, az új megbízások esetében forduljanak a saját egyházmegyei festőhöz.¹¹⁵

Nem sokkal Miklóssy hazaérkezése előtt készült el a homrogi új templom, amelyet Lánczy József kegyúr saját költségén építtetett. A berendezést is ő finanszírozta, egy egri szobrász, Molnár Mihály¹¹⁶ és egy miskolci festő, Wandza (Vándza, Váncza) Mihály dolgoztak rajta 1831-ben.¹¹⁷ A főoltár egy klasszicista *aedicula*, a félalakos Útmutató Istenszülőt ábrázoló téglalap formájú képpel (134. kép), míg az ikonosztáz az egész diadalívet kitölti, de csak két alapképe van, a felsőbb részek mindössze a hat apostol büsztjéből, illetve a címünnep, mennybe felvett Boldogasszony képéből állnak. Rendhagyó, hogy az Istenszülő-alapképen csak Szűz Mária, a gyermek Jézus pedig nem

¹¹³ „Iconostasis quando erecta et per quem benedicta non constat, certum tamen est, quod ex antiqua lignea Ecclesia an[n]o 1816 illocata habeatur, in tabulis ligneis picta, expensis fidelium procurata, in mediocri statu conservata invenitur, et per aedituum purgatur – Supra quartam seriem Iconostasis est crux alta, quam in semicirculo ornant sequentes effigies, ovalibus marginibus inclusae: a) Christus ut in horto Gethsemani orat, b) per Judam asculatur, c) coram Pilato stat, d) flagellatur, e) coronatus sedens eridetur; f) sub onere crucis corrui, g) Cruci in terra affigitur, h) inter latrones in cruce pendet; i) de cruce deponitur, k) in sepulchrum ponitur, l) resurrexit, m) vulnera sua Thomae ostendit; sub cruce adsunt B. M. V. et S. Joannes et serie horum in dextra intre Joannem et n) effigiem: effigies ascensionis Christi, in sinistra parte vero pentecostes; taliter iconostasis habet praeter descriptum seriem 4 series, et supra 4um seriem crucem 16 effigibus circumdatam.” AGKA Inv. č. 478. Rok, 1877. Sign. 13.

¹¹⁴ Például a bajai szerb templomban, Arsenije Teodorović ikonosztázán (vö. NAGY 1994, 80–81), de ugyancsak ez szerepelt az egykori budai ortodox székesegyház ikonosztázán is. Erről: SIMIĆ 2019, 128, 143, 169–173. A passió szerepelt már a karlócai székesegyház ikonosztázának oromzatán is (1780): ТИМОТИЈЕВИЋ 2020, 130. kép.

¹¹⁵ AGKA 361/1834.

¹¹⁶ Képfaragó és szobrász, 1817 és 1837 között mutatható ki az egri adóösszeírásokban. Munkáiról: DERCSENYI-VOIT 1969, 370.

¹¹⁷ VÉGHSEŐ–TERDIK 2012, 195. Az 1877-es kánoni látogatáskor ezt írják: „43. Iconostasis eodem, quo Ecclesia anno erecta, per Mich. Molnár sculpta, Jos. Spöner inaurata, et Mich. Vandza picta, cum Ecclesia benedicta, in tabulis ligneis picta, expensis Josephi Lánczy”. A 44. kérdésre adott válasz szerint az ikonosztáz tetején, a kereszt helyén Lánczy címere szerepelt. AGKA Inv. č. 478., Rok 1877. Sign. 19.

135. A homrogdi görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

136. Wandza Mihály: Szűz Mária. A homrogdi ikonosztáz alapképe (Bakos Zoltán, 2011)

137. Wandza Mihály: Jézus Krisztus. A homrogdi ikonosztáz alapképe (Bakos Zoltán, 2011)

138. Az abodi görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

szerepel (135–137. kép).¹¹⁸ Wandza Mihály (1781–1854) református papcsaládból származott, Szilágyperecsenben (Pericei, Románia) született, 1808-ban a bécsi Képzőművészeti Akadémiára is beiratkozott.¹¹⁹ Itthon főképp színházzal foglalkozott, 1820-tól élt Miskolcon.¹²⁰ Más szakrális művét nem ismerjük.

1834-ben az abodiak a Szepsiben (Moldava nad Bodvou, Szlovákia) élő Mirejovszky Józseffel akarták a templomuk két évtizeddel korábban, Pádits Péter által faragott ikonosztázát megfestetni, de Tarkovics püspök arra intette őket, hogy várják meg Miklóssy hazatértét. Vele azonban nem tudtak megegyezni, így egy évtizeddel később mással dolgoztattak (138. kép).¹²¹

Miklóssyt 1835-ben Tarkovics püspök az eperjesi székesegyház két oldalkápolnájába oltárképek festésével bízta meg.¹²² Az egyik az Apostolfejedelmet, a másik a Keresztre feszített Krisztust ábrázolja. Ez utóbbi esetében a festő híven követi Anthonis van Dyck (1599–1641) több példányban ismert, egyező témájú, roppant népszerű kompozícióját, amelynek Bécsben őrzött változatát¹²³ biztosan látta eredetiben is. Az abaujszántói ikonosztáz oromzati keresztjébe komponált korpust is erről a képről másolta.

Állítólag Miklóssy festette még a sajszögédi és mucsunyi templomok egykori ikonosztázait is,¹²⁴

¹¹⁸ Görögkatolikusoknál ismeretlen, a hazai szerb ortodox emlékeken a 18. század második felétől kezdve azonban előfordul, hogy az Istenszülő így jelenik meg ikonosztázokon. Például a Jakov Orfelin (+1803) által festett alapképeken: a karlócai székesegyház ikonosztázán, 1780-ból, ahol Teodor Kračunnal dolgozott együtt (Тимотијевић 2020, 103. kép, JANJUŠEVIĆ–NIKOLIĆ 2010, 36–37, 40, 29. kép), és a bezdáni monostor ikonosztázán (КОРОЛИЈА ЦРКВЕЊАКОВ 2017, 94–95, 99).

¹¹⁹ A művészetére vonatkozó korábbi irodalommal együtt: BUZÁSI 2016, 274, Nr. 648.

¹²⁰ DOBROSSY–ESZENYI–ZAHUCZKY 2008, 294–295.

¹²¹ TERDIK 2010a, 139–143.

¹²² *Schematismus* 1903, 15; BESZKID 1914a, 61. 1840-ben Bredikusz András szobrász is dolgozott valamit az egyik kápolna oltárán. Vö. AGKA Protokoll Podaci Rok 1840. Inv. č. 113, no. 582.

¹²³ A kép Antwerpenből 1774-ben került Bécsbe, jelenleg a Kunsthistorisches Museumban található. BARNES–DE POORTER–MILLAR–VEY 2004, 268.

¹²⁴ TERDIK 2010a, 144, 56. j. Ezeknek az adatoknak a hitelessége kétséges. Az 1877-es kánoni látogatás során egyik esetében sem tudták a festő nevét megmondani. Sajszögédről ezt írták: „43. Iconostasis quando erecta, ac per quem benedicta nescitur, in tabulis ligneis picta, in statu

de ezek ma már nem állnak. Egy évtizedig sem töltötte be az egyházmegyei festő tisztét, mivel 1841. november 29-én Bártfán (Bardejov, Szlovákia) meghalt. Hagyatékát adóságainak fejében a város elárvereztette.¹²⁵ Mihály nevű öccse, vagy inkább unokaöccse, aki egyben sok helyen vele is dolgozott, hamarosan kérte a püspöktől, hogy bátyja munkáit befejezhesse, s hogy annak megürült posztjára nevezzék ki,¹²⁶ ami meg is történt.¹²⁷ Az egyik félbemaradt ikonosztáz a végpetri (Pitrova/Petrová, Szlovákia) templomé lehetett. 1842 elején az egyházmegye arra kéri a parókust, hogy az egyházmegyei festő által végzett munkáról adjon jelentést.¹²⁸ Ősszel már a szentelésére kérnek engedélyt.¹²⁹ Mivel Tarkovics püspök már 1841 januárjában elhunyt, a festők ügyeinek rendezése utódára, Gaganecz Józsefre maradt, akit az uralkodó 1842 júliusában nevezett ki.¹³⁰ Ő is megőrizte az egyházmegyei festők tisztét, de más művészeknek is teret engedett. 1844-ben például a már említett abodi ikonosztáziont a püspök ajánlására egy Dobrovolszky József nevű, talán kassai származású festő fejezte be, aki

a fennmaradt itteni képei alapján elég képzetlen mesternek tűnik.¹³¹

Gaganecz püspök 1846-ban építtetett ikonosztáziont az eperjesi székesegyházba: a faállványzat elkészítésével Román György helybéli szobrászt bízta meg, míg a monumentális alapképek egy részét Tikos Albert Bécsben élő, kassai eredetű művész festette.¹³² Tikos a kor szellemének megfelelően a reneszánsz vallásos festészet nagy műveit másolta le: a Krisztus-alapkép Cima da Conegliano (1459 k. – 1517 k.) velencei festő Áldó Krisztusa (139–140. kép), az Istenszülő pedig Raffaello Santi (1483–1520) Sixtusi Madonnája nyomán készült. Mind a két festmény eredetijét a drezdai Zwingerben őrzik. Tikos élőben is láthatta ezeket, de számtalan metszet is rendelkezésre állt már róluk.¹³³ Az eperjesi ikonosztáz képeinek jó részét azonban nem Tikos, hanem a galíciai festődinasztia, a Bogdanskik alkották.¹³⁴ Tikost a munka folytatásában talán korai halála akadályozta meg.¹³⁵

Gaganecz püspök idejében Eperjes leghíresebb festője Rombauer János (1782–1849) volt, aki 1844-ben az alsócseryei (Cernyina/Černina, Szlovákia)

peŝimo, quo ocyus nova procurabitur. / 44. Iconostasis nonnisi in dua series divisa, in principalem et apostolorum, in culmine crux, penes hunc BMV et S. Joannes. [...] 46. Porta regia [...] antiqua, in qua nonnulla effigies videatur, supra portam est effigies BMV." AGKA Inv. č. 480., Rok 1877. Sign. 48. A múcsonyiról pedig: „43. 1840 sculpta 1842 picta. Nomen magistrorum ignoratur – expensis fidelium procurata, imagines in tabuli ligneis pictae in bono status conservatur. [...] / 44. In quatuor series divisa in principali serie duae imagines Salvatoris et Deiparae, in 2a serie sex, ut Annae et Geo... (?), item 4 apostolorum, in 3a duae SS. Petri et Pauli in medio 2ae et 3ae serici est imago Xtm depictum repraesentans, in 4a ovali serie sex imagines apostolorum." A királyi ajtón nem voltak képek. AGKA Inv. č. 478., Rok 1877. Sign. 26.

¹²⁵ Miklóssy József Bártfán Benedik Mihály házában élt. Miklóssy Mihályt itt „nepos”-nak, vagyis unokaöcsnek nevezik. A tárgyak listáját a püspökségnek is megküldték, mire az egyházmegye azt kérte, hogyha valamelyik templom félbemaradt munkája is lenne benne, azt ne árverezzék el. Különös a 4. szám alatt szereplő 12 apostol, és egyéb kisebb festmények izgatják őket. AGKA 18/1842.

¹²⁶ Latin nyelvű levele e tárgyban: AGKA 1356/1841, amelyből a pontos halálozási dátum is kiderül, mivel Beszkid szerint december 1-jén halt meg. BESZKID 1914a, 62.

¹²⁷ Az 1842-es *Schematismus*-ban ez áll: „Pictor Dioecesanus: Michael Miklóssy.” *Schematismus* 1842, 11. Miklóssy Mihály 1850-ben halhatott meg, az 1851-es *Schematismus*-ban már nincs is föltüntetve. Vö. *Schematismus* 1851.

¹²⁸ Összefoglaló az egyházmegye protokollumában: AGKA Protokoll Podaci Rok 1842. Inv. č. 115, no. 507.

¹²⁹ „Joannes Halik Pitroviensis Ecclesiae neo-exstructum Bemma benedicendi facultatem sibi elargari petit.” AGKA Protokoll Podaci Rok 1842. Inv. č. 115, no. 1271. Az engedélykérő levél november 3-án kelt, és az Istenszülő-templomban való bemutatására kéri az engedélyt, vagyis december 3-ára, mert Miklóssy Mihály hamarosan készen lesz. AGKA 1271/1842.

¹³⁰ Gaganecz pápai megerősítése 1843. január 30-án történt meg, szentelését Popovics Bazil munkácsi püspök Bécsben, az udvari kápolnában végezte június 25-én. *Schematismus* 1903, 28.

¹³¹ TERDIK 2010a, 144–147. Az 1877-es kánoni látogatáskor ezt írják az ikonosztázról: „43. Iconostasis a. 1844 picta, et per VAD. Mich. Ruzinko benedicta, in tabulis per Jos. Dobrovolszky picta; in bono statu conservatur, per campanatorem purgatur.” AGKA Inv. č. 478. Rok 1877. Sign. 1.

¹³² *Schematismus* 1903, 29.

¹³³ A Krisztus-kép 1505-ben készült, 161 × 77 cm. Erről például a düsseldorfi mester, Carl Wilhelm Overbeck (1820–1860) is készített rézmetszetet. Vö. Terdik 2011a, 183, 83–84. kép.

¹³⁴ A galíciai eredetű festőcsalád Felső-Magyarországon is számos helyen dolgozott: J. Bogdanski (1800–1884) és a fiai, Pawol és Anton. A festődinasztiáról: PRZEŹDIECKA 1965, 107–123. Az eperjesi székesegyház ikonosztázán végzett munkájukról: BORZA–GRADOŠ 2018, 460. A család galíciai munkásságáról lásd még GIEMZA 2017, 280–292; МАКАРІЙ 2021b, 5–32.

¹³⁵ Tikos 1815-ben született, Bécsben tanult, majd Rómában is járt, de Pesten is kiállított. Pontos halálozási dátuma nem ismert, Lyka Károly szerint 1845 körül hunyt el. Vö. LYKA 1981, 465. Ha az eperjesi alapképei csak 1846 után készültek el, akkor a halálozási dátuma még pontosításra szorul.

139. Üdvözítő Krisztus. Cima da Conegliano festménye után W. Overbeck rézmetszete

140. Tikos Albert: Üdvözítő Krisztus. Alapkép az eperjesi görögkatolikus székesegyház ikonosztázán

templom ikonosztázának ikonjait – két alapkép kivételével – is megfestette (141–143. kép).¹³⁶ Kompozícióján a reneszánsz és kora barokk művészek metszeteiről ismert munkáit, illetve a 16. századtól népszerű metszetes bibliák képanyagát követte.¹³⁷ Úgy tűnik, hogy Rombauert támogatta a püspök is, ugyanis 1845-ben az eperjesi kanonokok aziránt érdeklődtek, hogy a felsőodori (Felsőorlik/Vyšný Orlick, Szlovákia) templom ikonosztázának festéséhez az esperes miért nem Rombauert ajánlotta, hogyha az előző évben Alsócsernyén őt bízták meg.¹³⁸ Jakovits Antal makovicai esperes, aki az előző évben valóban Mihályi Lukácsot ajánlotta erre a feladatra,¹³⁹ most két levelet is írt az ügygel kapcsolatban a püspöknek. Az elsőből kiderül, hogy az esperes Rombauerrel együtt elment a helyszínre, hogy a festő mellőzésének okát tisztázzák. A közösség bizonyos

tagjai, akik az új ikonosztáz állításának költségeiből jelentős részt kívántak vállalni, kijelentették, hogy csak akkor adnak pénzt, ha Mihályi Lukács, és nem Rombauer fog festeni. Ahhoz is ragaszkodtak, hogy a festő a helyszínen dolgozzon, mivel az ikonosztázt nem akarták Eperjesre szállítani, majd azt is kijelentették, hogy az „akadémiai festőt” (tudniillik Rombauert) az egyház kasszájából nem is bírnák fizetni. Az esperes ezeket a kifogásokat erőtlenné minősítette, különösen azt, amelyben azt kérték, hogy a festő a helyszínen dolgozzon, mivel úgy ítélte meg, hogy a festői munkához szükséges nyugodt körülmények itt nem biztosíthatóak.¹⁴⁰ Végül arra kérte a püspököt, hogy döntsön ő. Egy nappal később egy másik levelet is írt, amelyből további, általa is csak aznap megtudott részleteket közölt az ügyről: kiderült, hogy a templom teljes felújításra

¹³⁶ A festő mellett Román György szobrásszal is szerződtek. AGKA Protokoll Podaci Rok 1844. Inv. č. 117, no. 1122.

¹³⁷ Az alsócsernyei ikonosztázról: TERDIK 2010b, 139–144; TERDIK 2011a, 72. Az ikonosztáz Istenszülő alapképe nem Rombauer munkája, ahogyan a tanító Krisztus sem volt az, de ezt az utóbbit – mivel egy tűzben megsemmisült – a képfal 1991 és 2001 közötti restaurálása során egy új festménnyel helyettesítették. Vö. REŠOVSKA 2013, 24.

¹³⁸ AGKA 572/1845.

¹³⁹ AGKA Protokoll Podaci Rok 1844. Inv. č. 117, no. 1208.

¹⁴⁰ „[...] quanta inconsiderantia; pictor eget silentio, et imaginario spiritu, atque gustuoso, quem in Orlich non haberet.” Uo.

141. Az alsócsérnyeai görögkatolikus templom ikonosztáza (Terdik Szilveszter, 2009)

142. Rombauer János: Angyali üdvölet az alsócsérnyeai ikonosztáz királyi ajtaján (Terdik Szilveszter, 2009)

szorul, ezért Rombauert valóban nehezen tudták megfizetni. Az esperes azt javasolja, hogy csak a négy nagy képet és esetleg néhány kisebb ikont festessenek meg Rombauerral az ikonosztázból. Gaganecz püspök ezek után úgy döntött, hogy Mihályit, aki festőnek adta el magát, noha csak egy mázoló („colorator”), az odori templomban minden festői munkától eltiltja, mivel a helységben sokan megfordulnak, műveivel ne-hogy nevétségessé tegye az egyházat. Elrendeli, hogy a négy alapképet az apostolokéval együtt Rombauerrel

143. Rombauer János: Szent Miklós. Az alsócsérnyeai ikonosztáz alapképe (Terdik Szilveszter, 2009)

144. A kányi görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

festessék meg.¹⁴¹ A templom jelenlegi ikonosztáza későbbi, egyelőre nem tudni, hogy vajon eleget tettek-e a püspök akaratának. A tiltás azért is meglepő, mert 1843-ban, amikor Mihályi Lukács az eperjesi püspöki palotában bemutatott egy általa festett plascsenyicát, még úgy találták, hogy ehhez hasonló festői és aranyozó munkára alkalmas, mivel több templomban is csinált már ilyet. Mivel görögkatolikus, és családjáról is gondoskodnia kell, ekkor még támogathatónak tartották.¹⁴² A neve már 1834-ben is felvetődött a kisortoványi (Porúbka, Szlovákia) templom ikonosztázának festésével kapcsolatban is, de mivel akkor Miklóssy már ki volt nevezve egyházmegyei festőnek, a püspökségről erre figyelmeztettek, a faragás elkészülte után pedig bírálatot kértek.¹⁴³

Miklóssy Mihály egyházmegyei festő utóda Boda József lett, akinek pontos életrajzi adatait egyelőre nem ismerjük.¹⁴⁴ 1854-ben a kányi ikonosztázion képeit festette, a farészeket márványozta és aranyozta (144. kép).¹⁴⁵ Az itteni munkái alapján képzetlen festőnek tűnik, nehezen érthető, miért nevezték ki egy ilyen fontos posztra. Boda a már meglévő fatáblákra festett, csak a négy alapkép és a Krisztus mint Nagy Főpap készült vászonra, de ezeket is felragasztotta. A Szent Miklós és a Tanító Krisztus az eperjesi székesegyház alapképei nyomán készültek, míg az Istenszülő ábrázolásánál egy másik, a nazarénus Ernst Deger (1809–1885) düsseldorfi festő metszeteken is terjesztett *Regina Coeli*-kompozíciójából indult ki (145. kép).¹⁴⁶

¹⁴¹ Jakovits két levele Kecskőcön (Kečkovce) kelt június 13-án és 14-én. AGKA 572/1845.

¹⁴² AGKA Protokoll Podaci Rok 1843. Inv. č. 116, no. 212.

¹⁴³ Szekerák János homonnai esperes július 14-én jelentette, hogy a kegyúr, Csáky Antal az új ikonosztázra 100 váltó forintot adott. AGKA Protokoll Podaci Rok 1834. Inv. č. 108, no. 828. Augusztus 9-én ugyancsak ő írt arról, hogy a faragást Hitter Szilveszter homonnai faragóval akarják készíttetni 180 váltóforintért, a festést pedig Mihályi Lukács vállalná 500 forintért. A munkához engedélyt kérnek. Uo. no. 905.

¹⁴⁴ Kassán, a Kelet-szlovákiai Galériában őriznek tőle egy csendéletet vadkacsákkal, amely szignált: „P. Jozeph Boda 1843.” Olaj, vászon, 36,5 × 25,6 cm, Východoslovenská galéria, ltsz. O 412. https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:VSG.O_412 (letöltve: 2023. 01. 01.).

¹⁴⁵ A számadáskönyvben ezt jegyezték fel: „Memoriale 1854. Iconostasis Ecclesiae ex ligno a longo tempore praeparata reparata hoc anno sub parcho Georgio Hodermarszky a Honorabili D[omi]no Josepho Boda picta et inaurata 1090 florenorum valutaribus.” Számadáskönyv 1788–1864, MEL V–17–c.

¹⁴⁶ Az eredeti kép a düsseldorfi Szent András domonkos templom egyik mellékoltárára készült 1837-ben. A festményről több metszet is készült 1840-től kezdve. Lásd TERDIK 2011a, 184, 86. kép.

145. Boda József: Szűz Mária. Alapkép a kányi ikonosztázon (Bakos Zoltán, 2011)

A kányi templom berendezését három évtizeddel korábban a sztropkói (Stropkov, Szlovákia) Szárics

Jakab faragta, aki 1816 és 1822 között összesen 2700 forintot kapott a munkájáért.¹⁴⁷ A mester más ikonosztázát eddig nem ismerjük, valószínűleg ez lehetett az első, mivel 1817-ben azért is fizettek neki, hogy az abaújszántóit tanulmányozza.¹⁴⁸ A két ikonosztáz mégsem hasonlít egymásra, a kányi sokkal régiesebbnek hat a hangsúlyos rokokó ornamensek miatt. Kányban az új faberendezés festése fokozatosan haladt: 1826-ban először az előkészítő oltárra festették meg a Fiát sirató Szűz Máriát,¹⁴⁹ egy meg nem nevezett, Szepsiben élő mesterrel, aki talán Mirejovszkyval lehet azonos. A szószék festése, aranyozása 1834-ben történt meg.¹⁵⁰ Utoljára az ikonosztáz maradt.

Boda 1852-ben festette a hejőkeresztúri templom ikonosztázát is,¹⁵¹ amelyet 1900-ban egy újra cseréltek, de az 1877-es kánoni látogatás jegyzőkönyvében leírták. Formailag érdekes lehetett, mert a címünnep ikonja a középtengelyben, a királyi ajtó felett volt elhelyezve. Ikonográfiai ritkaságnak számított, hogy a királyi ajtó egyik szárnyán, az Örömhírvétel mellett Szent Cirill és Metód, a szlávok apostolainak képe szerepelt. Korábban Boda munkájának véltük az irotai templom ikonosztázának festményeit is,¹⁵² de az 1857-ben vászonra festett képek állítólag egy Fedorcák nevű festő alkotásai (146. kép).¹⁵³

A Miskolc környéki görögkatolikus templomokban maradt fenn Szabó Gyula két Szűz Mária-képe is. Munkásságáról, képzettségéről nagyon keveset tudunk, életrajzi adatai is bizonytalanok voltak.¹⁵⁴ Az egyetlen, eddig ismert műve gróf Széchenyi István álló, egész

¹⁴⁷ 1816-ban az ikonosztázfaragásra 70 forint előleget vett fel, 1817-ben ezért 430, 1818-ban az ikonosztázért 527 forintot kapott. 1819-ben a szószékre, az oltárookra 445 forintot adtak, ekkor az ikonosztázát beállítják, a szállításért 87 forintot és 51 krajcárt, az ácsnak helyben 6 forintot fizetnek. 1821-ben még 702 forintot kap Szárics, ekkor hozza a baldachint, szentségházat, előkészítő oltárt, szószéket. 1822-ben az ikonosztáz utolsó munkáiért még 178 forintot kap. Számadáskönyv 1788–1864, MEL V–17–c.

¹⁴⁸ „Pro Inspectione laboris Eccl[esi]ae Santoviensis Bematis examinando in occasionem et Sculptoris accomodationem – 8 [forint] 30 [krajcár].” Számadáskönyv 1788–1864, MEL V–17–c.

¹⁴⁹ „Memoriale 1826. Anno 1826 sumptibus tum Ecclesiae, tum Fidelium piorum est Altare cum Mensa Propositionis per Pictorem Szepsiensem sub A. R. D. Nicolao Brinszky Parocho Locali, A. R. D. Andreae Kovaliczky successore.” Számadáskönyv 1788–1864, MEL V–17–c. Brinszky Miklós 1825 és 1831 között szolgált itt. Fotója: TERDIK 2011a, 183, 82. kép.

¹⁵⁰ „Memoriale 1834. Anno 1834. sub eodem Parocho [Hodermarszky György] s. Ambo pictus inauratusque est per Stephanum Héthey 150 fl w benevole ab Andrea Bodák opilion Csebbensi oblati id indicante nomine ejusdem in Cathedra exposito.” Számadáskönyv 1788–1864, MEL V–17–c.

¹⁵¹ „43. Iconostasis 1852. oblati fidelium, et e Cassa Ecclesiae erectum per quem eotum benedictum ignoratur: 1869 occasione restorationis Ecclesiae pretis 240. fl. oblati fidelium, et Cassa Ecclesiae restauratum, et eotum cum Ecclesia benedictum. Imagines in tela pictae, utinam melius fuissent. Pictor Boda nominatur. Iconostasis est adhuc in statu bono.” A 44. pontban írottak szerint az ikonosztázon három sorból állt: a négy alapképen kívül voltak apostolok, felettük próféták, középen a címünnep, Jézus mennybemenetele, legfelül kereszt a szomorkodókkal volt elhelyezve. „46. Porta Iconostasis regiae duarum Valvarum. In dextra valva Annuntiatio B. Mariae Virg. in sinistra Ciryllis, et Methodius, – effigies comparent. Supra portam hanc in magna effigie Ascensio Domini picta est.” AGKA Inv. č. 478., Rok 1877. Sign. 18.

¹⁵² VÉGHSEŐ–TERDIK 2012, 189.

¹⁵³ „43. 1857 erecta, in linteis per Fedorcák picta, expensis fidelium et Cassae Ecclesiae procurato, in bono statu, purgatur per Aedituum.” AGKA Inv. č. 478., Rok 1877. Sign. 23.

¹⁵⁴ Vö. LYKA 1982, 23.

146. Az irotai görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

alakos portréja volt, melynek háttérében a tervezett Lánchíd is feltűnik. A kép szignált, 1843-ban készült, a Magyar Tudományos Akadémia Gyűjteményéhez tartozott.¹⁵⁵ A következő, Szabóra vonatkozó adat egy számla, amelyet 1862. június 26-án mint miskolci rajztanár állított ki Kassa város tanácsának, a nyitraivánkai Vitéz János királyi tanácsos temetése alkalmából hat darab selyemzászlóra festett nemesi címerért.¹⁵⁶ Miskolcon az evangélikus algimnázium rajztanára volt, hogy pontosan mikortól, azt nem tudni.¹⁵⁷ Az iskola 1871-es értesítőjében „Akadémiai festész”-nek

titulálják, de az sajnos nem derül, hogy hol vett részt művészeti képzésben.¹⁵⁸ 1873-tól már új rajztanára volt az iskolának.¹⁵⁹ Ennek oka, hogy Szabó idős koránál fogva már nem tudta a feladatát ellátni. 1876. október 17-én, Miskolcon hunyt el végelgyengülésben, két nap múlva az evangélikus egyház temette el.¹⁶⁰

Szabó eddig ismeretlen Szűz Mária-képe került elő Felsőzsolcán (147. kép). A trónon ülő, kezében a gyermek Jézust tartó Mária olasz Madonnák nyomán készülhetett. A kompozíció felső részén aranyozott alapra, egy színnel megfestett, félalakos angyalok

¹⁵⁵ Olaj, vászon, 174,5 × 84 cm. Ma a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka Festménygyűjteményében található, ltsz. 76.5. A festményt először ismertette: DIVALD 1917, 92. Fényképét közölte: CSORBA 2016, 10.

¹⁵⁶ Darabonként 6 forintot kért, plusz két forintot számolt fel a szállításért. Aláírásában „Sz.-kainoki Szabó” alakban szerepel. A számla szövegét közölte: KEMÉNY 1914, 378.

¹⁵⁷ Az iskola történetéről: HIDEG 2001. Az iskola első értesítője 1870-ben jelent meg, ebben említik Szabó Gyulát: SZÁNTHÓ 1870, 11. Egykorú híradás szerint 1855-ben Miskolcon nem volt még rajztanár, Szabó tehát ezután kerülhetett ide. Vö. LYKA 1982, 60.

¹⁵⁸ Ekkor mind a négy gimnáziumi osztályban tanított: SZÁNTHÓ 1872, 9. Egy év múlva azt is megjegyzik, hogy „rendkívüli tanár”, ami talán a mai óraadónak felelhet meg. SZÁNTHÓ 1873, 4.

¹⁵⁹ Kaszner Lajos, rendkívüli tanár, mérnök: SZÁNTHÓ 1874, 4.

¹⁶⁰ Hetvenhárom éves volt, és miskolci születésűnek írják, a keresztek anyakönyvében azonban nem találtam nyomát. Megholtak anyakönyve 2. A miskolci evangélikus egyházközség irattára.

147 Szabó Gyula: Szűz Mária a Gyermekkel. Felsőzsolca, görögkatolikus templom (Seres Tamás, 2023)

láthatók. A díszes trón bal oldali karfájára írva olvasható a mester szignója: „Festé Szabó Gyula, 1855”.¹⁶¹ A kép az újonnan épült görögkatolikus templom egyik első képi díszé lehetett, megrendelőjére utalhat a hátoldali olvasható felirat.¹⁶² Szignója alapján lehet hozzá kapcsolni egy, a bizánci hagyományhoz közelebb álló, a sajópetri templomban lévő Mária-képet (148. kép). A félalakos kompozíció az Útmutató Istenszülő-ikonok típusát idézi, talán valamelyik görögkatolikus kegykép – feltehetően a pócsi – ábrázoló metszetet használta előképként a művész. A Szűz két válla fölött itt is hangsúlyosak a monokróm technikával megfestett angyalok. A festő szignója a Szűz jobbán, a köntöse mentén olvasható: „festé Szabó Gy.”. Ebből nem derül ki a készítés pontos ideje. A parókia 1877-es kánoni

148. Szabó Gyula: Szűz Mária a Gyermekkel. Sajópetri, görögkatolikus templom (Terdik Szilveszter, 2009)

látogatása során a templom hajójában említenek egy Mária-képet, talán ezzel lehet azonos.¹⁶³ Miskolc környékéről származhat az a zászlókép is, amelynek egyik oldalán a Szentháromság, másik oldalán a Keresztre feszítés van, és amely szintén az ő műve.¹⁶⁴

Szabó Gyula most bemutatott művei arra utalnak, hogy a Miskolc környékén élő görögkatolikusok, a nagyobb egyházi központoktól távol, az Eperjesi Egyházmegye peremterületén, olyan festőknek is adtak megbízásokat, akik a közelben éltek. Érdekes, hogy ekkor már nem volt elsődleges szempont a felekezeti hovatartozás sem, hiszen a görögök számára dolgozó katolikus mestereken kívül találkoztunk református és evangélikus művésszel is.

¹⁶¹ A vászonra, olajjal festett képet (82 × 61 cm) Seres Tamás vezetésével Vodnák Viktória restaurálta 2023-ban. A restaurálás során új keret is készült a képhez.

¹⁶² A templom 1851-ben épült. Az 1877-es kánoni látogatás során két Mária-képet említenek: az egyik a szentélyben az előkészítő oltárra volt helyezve, de ez hordozható volt, a másik pedig a hajó bal oldalán, a falra volt függesztve, talán ezzel lehet azonos ez a festmény. AGKA Inv. č. 478. Rok, 1877. Sign. 11. A hátoldali felirat nehezen olvasható: „Kulcsár (?) János [...] / [...] 54 Frt (?)”

¹⁶³ „In sunt duae icones, una Salvatoris altera Dei parae effigiem refert, per Josephum Palicsko donatae.” AGKA Inv. č. 480. Rok, 1877. Sign. 47.

¹⁶⁴ A töredékes zászlót Kárpáti László gyűjtötte. Megköszönöm, hogy erre az emlékre felhívta a figyelmemet.

Mankovits Mihály (1785–1853)

Mankovits Mihály a Sáros vármegyei Balázsvágáson (Blažov) született 1785. október 16-án a helybéli görögkatolikus parókus harmadik fiaként, de volt még két lánytestvére is. A családi körben és feltehetően a falusi iskolában kapott alapvető nevelés után Kisszebenben (Sabinov, Szlovákia) és Lőcsén (Levoča, Szlovákia) tanult, majd görögkatolikus papnövendék lett. Két év múlva Bacsinszky András püspök (1772–1809) Bécsbe küldte festészetet tanulni, miután állítólag egy vizsga alatt felfedezte a fiú művészetéhez való vonzódását. Mankovits egyik levele alapján arra következtethetünk, hogy tanulmányainak első két évét, vagyis a teológiát megelőző filozófiát nem az ungvári, hanem a kassai szemináriumban végezte, s innen küldték Bécsbe. A Művészeti Akadémiára az egyetemi anyakönyvek bejegyzései szerint 1806 és 1807 között tényleg be is iratkozott, majd vándorútra indult. Három évig Lembergben (L'viv, Ukrajna) maradt, ahonnan állítólag még Kijevbe és Moszkvába is eljutott. Visszatérve Bécsbe, a Szent Borbála görögkatolikus templomban nyert kántori állást, ami megélhetését is biztosította. Az egyetemi anyakönyvek bejegyzései szerint 1810 és 1812 között a bécsi Képzőművészeti Akadémiára járt, ahol tájképfestészetet és rajzot, valamint történeti festészetet is tanult.

1813-ban azonban hazatért szülőföldjére, ahol megismerkedett a néhai hardicsai (Zemplínske Hradište, Szlovákia) parókus, Danilovics Antal özvegyével, Bacsinszky Máriával, akit hamarosan feleségül vett. Ungváron, a püspöki udvar közelében telepedtek le, innen járta aztán a számos északkeleti vármegyére kiterjedő Munkácsi Egyházmegye falvait, alapvetően ikonosztázionokat, oltárképeket festve. A fennmaradt ikonosztázionjain olvasható, kivétel nélkül latin nyelven írt készítési feliratokból egyértelmű, hogy gyakran segédekkel együtt dolgozott. Hazatérése idején Bradács Mihály káptalani helynök, aki segédpüspökként irányította az egyházmegyét (1809 és 1814 között), támogatta a fiatal festő munkásságát. Az 1816-ban kinevezett munkácsi püspök, Pócsi Elek is a papság figyelmébe ajánlotta, s utasította az espereseket, hogy a festési munkákkal kapcsolatban felmerülő problémák

esetén Mankovitstól kérjenek szakvéleményt. Úgy tűnik, hogy Mankovits volt az első, aki az egyházmegyei festő címet használta. Popovics Bazil püspök (1837–1866) 1840-ben újra intette a parókusokat, hogy lehetőleg Mankovitsot bízzák meg a festési munkákkal. Az egyházmegyei festő „hivatala” nem jelentett kizárólagos festői jogot az egyházmegye területén.

Számos ikonosztáza fennmaradt (például: Csabalóc, 1814; Kacsány, 1817; Rahó, 1819; Alsódomyanya, 1820; Ökörmező, 1824; Kispásztély, 1825; Alsóneresznic, 1825; Bodzásújlak, 1829; Fulyán, 1830; Nyágó, 1831; Turjaremete, 1836; Inóc, 1842), de több együttes mára nyomtalanul megsemmisült (például: Bélavészsa, Felsőcsebény).

Magánhasználatra és reprezentációra szánt művei közül keveset ismerünk. Ezek hírmondója a bártfai Sárosi Múzeumban (Šarišské múzeum Bardejov) őrzött, vászonra festett, szignált, 1829-ben készült képe, amely Carlo Dolci (1616–1687) firenzei művész Madonnájának másolata. Arra is van adat, hogy Mankovits több, a mitológiából származó témát megörökítő képet festett. Ezek közül a kassai Kelet-szlovákiai Galériában (Východoslovenské galéria v Košiciach. inv. 160.) maradt fenn *Hébé* című olajfestménye (1831), amely szignált, és amely Donát János (1744–1830) kompozícióját követi. Az általa festett portrékról is van tudomásunk, bár jelenleg csupán egyet ismerünk: az ungvári Boksay József Szépművészeti Múzeum gyűjteményében maradt fenn Pócsi Elek püspök (1816–1831) képmása, amelyen jelzés ugyan nincs, de stíluskritikai alapon a festő művei közé sorolhatjuk.

Mankovits utolsó éveiben, romló egészségi állapota miatt, nehezen tudott dolgozni. 1850. november 8-án írt német nyelvű levelében az egyházmegyei konzisztóriumtól 200 forintot kér, az Ungváron található, Szobranci utcában lévő házát biztosítéknak ajánlja. Az is kiderül, hogy már öt éve nagyon nehéz helyzetben van, mivel szélütés érte. Ez azt is jelenti, hogy utolsó munkáit 1845 körül készíthette. 1851-ben nyugdíjért folyamodott. 1853. október 21-én, hatvannyolc éves korában Ungváron hunyt el.

Miklóssy József (1792–1841)

Miklóssy József a szepességi Szalánkon (Szlovinka/Slovinky, Szlovákia) született 1792. március 20-án egyszerű parasztcsaládban. Ekkor még a Zmij vezetéknevet használta. 1809 és 1814 között a krasznibródi (Laborcrév/Krásny Brod, Szlovákia) bazilita kolostorban tanult, itt változtatta vezetéknevét Miklosik/Miklussig alakra, végül a magyaros Miklóssy formára. Majd Bécsbe távozott, ahol a Szent Borbála görögkatolikus szemináriumi templom kántora lett 1824-ig. Innen látogatta a Képzőművészeti Akadémia kurzusait is, ahová 1814-ben, valamint 1816 és 1821 között iratkozott be. Peter Krafft (1780–1856) volt a mestere. 1823. február 22-én állították ki a művészeti tanulmányait igazoló dokumentumot, amely szerint nyolc évig járt az intézménybe, történelmi festészet szakirányra.

Miklóssy 1823-ban már szeretett volna hazajönni, és kérte Tarkovics Gergely eperjesi püspököt, hogy nevezze ki az Eperjesi Egyházmegye festőjévé. A püspök elfogadta a festő ajánlatát, de eddig ismeretlen okok miatt az mégsem jött haza, hanem itáliai tanulmányútra ment (1825), majd továbbra is Bécsben maradt. 1833-ban tért vissza szülőföldjére, ahol Tarkovics püspöktől meg is kapta a hivatalos kinevezést.

Miklóssy Bécsben főképp portréival hívta föl magára a figyelmet: például I. Ferenc királyéval, majd az egyházmegyei könyvtárt alapító Kovács János portréját készítette el, ez utóbbit két példányban is 1831-ben, az egyik a Magyar Nemzeti Múzeumba, a másik Eperjesre került. Kinevezése után Tarkovics püspök portréját is megfestette hálából. Leírásokból ismertek a népéletből vett jelenetekhez készített vázlatai, de ezek nem maradtak fenn. Itthon alkalmá nyílt, hogy a vallásos festészet területén is megmutassa tehetségét, hiszen ezt várták el tőle. Egyik első hazai munkája az abaújszántói görögkatolikus templom ikonosztázionja képeinek megfestése lett. Tarkovics püspök 1833. március 9-én arról írt a helyi esperesnek, hogy Miklóssy rövidesen

megérkezik az egyházmegyébe, és jó lenne, ha ezt a munkát már ő végezné. Így is történt, Miklóssy a következő évben már be is fejezte a festést, amint azt a Keresztelő Szent János-kép bal alsó sarkában látható szignója és az 1834-es évszám is jelzi. Az ikonosztáz márványozását szintén ebben az évben egy kassai mester, Zimányi János végezte a Szent Miklós-kép előtti, bal oldali oszlop belső oldalán látható festett felirat szerint.

Miklóssyt 1835-ben Tarkovics püspök az eperjesi székesegyház két oldalkápolnája számára oltárképek megfestésével bízta meg. Az egyik az Apostolfejedelmeket, a másik a Keresztre feszített Krisztust ábrázolja. Miklóssy színre lépése után az egyházmegye esperesei megkérdezték a püspöktől, hogy mi történjen a már Mankovitsra bízott munkákkal. A főpásztor ekkor úgy rendelkezett, hogy a már leszerződött munkákat fejezzék be, az új megbízások esetében forduljanak már a saját egyházmegyei festőhöz.

Miklóssy egy évtizedig sem élvezhette fontos tisztét, 1841. november 29-én, Bártfán meghalt (későbbi életrajzaiban tévesen Eperjes helyszín és 1841. december 1-je szerepel), hagyatékát, adóságainak fejében, a város elárvereztette.

Mára az abaújszántói ikonosztázion maradt az egyetlen, amelyen Miklóssy képei még nagyrészt megvannak, a többiek vagy elpusztultak, vagy teljesen átfestették őket. A mai Magyarország területén ő festette még a sajoszögedi (1831) és a múcsonyi (1840) templom egykori ikonosztázionjait is.

Mihály nevű öccse, aki sok helyen vele együtt is dolgozott, Miklóssy halála után kérte a püspöktől, hogy bátyja munkáit befejezhesse, s hogy annak megürült posztjára nevezze ki, ami meg is történt: az 1842-es eperjesi *Schematismus*-ban Pictor Dioecesanusként szerepel, az 1851-es kiadásában azonban már nem találjuk, feltehetően időközben ő is elhunyt.

FARAGÓK ÉS FESTŐK 1820 ÉS 1860 KÖZÖTT

149. Az isztáncsi görögkatolikus templom ikonosztázanak királyi ajtaja (Áment Gellért, 2017)

150. A kráskarebrényi görögkatolikus templom ikonosztáza (Makarij Medvigy, 2010)

A több száz parókiával rendelkező Munkácsi Egyházmegye területén egy festő képtelen lett volna ellátni az összes felmerülő művészi feladatot. A kinevezett egyházmegyei festő mellett természetesen más mestereknek is jutott munka, amit alapvetően a püspökök sem elleneztek, csupán arra kérték újra és újra a papokat, espereseket, hogy a „megyei festész” előzetes állásfoglalása nélkül ne szerződjenek senkivel. Rendszerint akkor alakult ki komolyabb konfliktus, ha a hívek vagy éppen a parókus nem tartották be az elvárt ügymeneti rendet.

1820-ban a Nagymihályhoz közeli Kráska (Kráskarebrény/Zemplínska Široka, Szlovákia) görögkatolikus templomában kívánták megfestetni az ikonosztáz képeit. A kérelmet betérjesztő parókus nagyon jól tudta, hogy már volt kinevezett egyházmegyei festő Mankovits személyében, mégis egy másik mesterrel próbálkozott, mivel ez utóbbi festőt, Müller Sámuel a kegyúr, Szirmay Mihály özvegye, Teréz úrnő javasolta.¹ Néhány héttel később kelt leveléből kitűnik, hogy kérelmét az egyházmegyei konzisztórium előtt is bemutatták, ahol inkább Mankovitsot preferálták volna erre a feladatra.

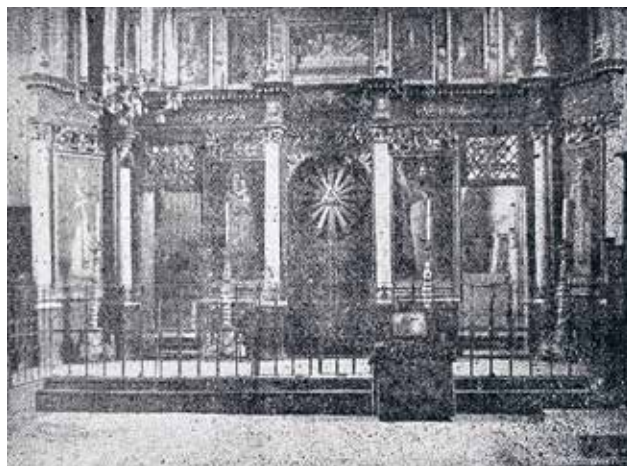
A parókus azonban nem adta fel, a Mankovits mellett szóló érvek mellé felsorakoztatta a sajátjait is Müller védelmében. Úgy vélte, hogy árban nem lenne nagy különbség, amit az örmezői (Strážske, Szlovákia) képfallal összevetve az alesperessel együtt állapítottak meg (ezek szerint ott is Mankovits dolgozott, de ma már nem létezik ez az ikonosztáz); azt is elismeri, hogy Müller ugyan görögkatolikus templomban még nem dolgozott, de Nagymihályban már teljesített ilyen típusú megrendelést – feltehetően a latinoknál –, azonban ezt nem részletezi. A mester művészi képességeiről a kegyúr tanúskodik, aki szerint mind a szóban forgó művész, mind a portré, mind a szentképek festésében járatos.² A püspöki választ ugyan nem ismerjük, de a kráskai templomban fennmaradt, az utóbbi években restaurált együttest nézve valószínűleg Müller kapta a megbízást. Bár az alapképeket és még néhány ábrázolást a 19. század végén kicseréltek és átdolgoztak, a felsőbb sorok azt mutatják, hogy ott megmaradtak az eredeti, az 1820-as években készült művek (150. kép). Festőjük, aki minden bizonnyal az ungvári ikonosztáz képeit próbálta meg reprodukálni, nem volt túl

¹ DAZO fond 151, opisz 6, no. 2692, fol. 17r. Közölve: TERDIK 2020f, 355.

² Uo. fol. 28r. Közölve: TERDIK 2020f, 356–357.

gyakorlott mester. Úgy tűnik tehát, hogy győzedelmeskedett a kegyúr akarata, ennek emléke az ikonosztáz királyi ajtaja felett megfestett, mára csupán töredékesen fennmaradt címer is, amely a sisakdíszén látható vörösrák alapján biztosan a Szirmay családé.³ Müller Sámuel más műveit egyelőre nem ismerjük, talán azonos lehet azzal a művészettörténeti szakirodalomban említett Miller S.-sel, akinek a Tátrát ábrázoló litográfiája 1825-ben Kassán jelent meg.⁴

A 19. század elején a Munkács melletti Csernek-hegy Szent Miklós bazilita kolostor főtemplomában készült új berendezés. A templom baldachinos oltárára már 1802-ben szerződtek Ternavszky (Tarnószky, Tarnovszky névalakban is szerepel) Andrással a szerzetesek.⁵ Későbbi források szerint a képállványt is ő faragta.⁶ Noha ezt az együttest az 1910-es években egy neobarokk ikonosztázzal váltották fel, egy archív fotó segítségével fogalmat alkothatunk a korábbi ikonosztáz formájáról is (151. kép).⁷ Az egykor hozzá tartozó képek többsége a 21. század elején még a templom hajójának falain függött.⁸ Ternavszky az 1804-re elkészült monumentális, késő barokk jegyeket mutató kolostortemplom számára egy igazi klasszicista képfalat készített, amely formailag már nem kötődött az ungvári ikonosztázhoz: oszlopokkal, lizénákkal hangsúlyosan tagolt, a felső soroknál zárt, falszerű építmény volt, téglalap alakú képekkel, az alapképek esetében álló formátumú figurák számára. Az archív fotón csupán az alap- és az ünnepsor látszik. A két szélső alapkép a falpillérek előtt állt, nem egészen derékszögben törve meg az alaprajz egyenes vonalát (később ezt a megoldást választják Zemplénagárdon is). A királyi ajtót áttört, sugárkoszorúba helyezett Istenszem koronázta, amely az egész kapuívét betöltötte. Ez az orosz és ukrán klasszicizmusban bevett forma a Munkácsi Egyházmegye területén meglehetősen ritka, a kisdobrai (Dobra, Szlovákia) és még néhány más templomban alkalmazták (például Szatmárudvari, Nyírkarász), bár az előbbin a

151. A Csernek-hegyi bazilita kolostor templomának egykori ikonosztáza. (Lisztok, 1896)

sugárkoszorú középpontjában a Szentlélek galambja jelenik meg. A feltehetően galíciai származású Ternavszky szülőföldje ikonosztázai között ismerhette meg ezt a formát.

Balajthy József, Munkács város későbbi monográfusa 1828-ban megjelent írásában ismertette részletesebben a munkácsi kolostor templomát. Megemlíti, hogy a templom alapkövét 1798. május 6-án Bacsinszky András püspök tette le, aki a maga költségén építtette fel az egészet, s „annak belső részét kifestettette ’s a’ még egészen fel nem készült kárpitot, tanult Mesterektől készült még csak egynehány képekkel felékesítette. Kár hogy a’ mennyezetet a’ pokol’ kiábrázolását előterjesztő festésbe, az elkárhoztak, az őket kízó ördögökkel a’ szemérmes szemet megbotránkozató helyezettetésbe ’s állásba adatnak-elő”⁹ Figyelemre méltó Balajthy szóhasználata: az ikonosztázt az ószövetségi templom függönyére utalva kárpitnak nevezi, ami a románoknál máig megmaradt: az ószövetségi templom függönyének görög elnevezése nyomán *catapeasmă*-nak is nevezik a képfalakat. A leírásból úgy tűnik, hogy csupán a képek egy része volt ekkor még készen. Említést tesz egy falképről is, amely *Az Utolsó*

³ Képek: TERDIK 2020f, 173, 1–2.

⁴ LYKA 1981, 320.

⁵ A szerződés szövege: DAZO fond 64, opisz 1, no. 1506, fol. 25.

⁶ Popovics Bazil kérésére több esperes is ír véleményt a munkásságáról 1844-ben, ezekben említik a munkácsi művét: DAZO fond 151, opisz 9, no. 1353, fol. 27. Közölve: TERDIK 2020f, 388–390.

⁷ A fotó 1896-ban készült, megjelent: *Ауктоксъ*, 12 (1896), 78.

⁸ Két apostol képe látszik a hajó falán: DESCHMANN 1990, 92. A Krisztus-alapkép az ikonosztáztól jobbra, a kliroszban függött, a másik oldalon pedig egy másik, valamely szent püspököt ábrázoló alapkép volt látható: ПРИЙМИЧ 2014, 165.

⁹ BALAJTHY 1828, 1698. Balajthy ezen bírálatával nem mindenki értett egyet, de ítélete mellett egy másik cikkében kitarított (BALAJTHY 1829, 897), s későbbi monográfiájában is szó szerint ezt írta, vö. BALAJTHY 1836, 234.

ítéletet ábrázolta. Nem világos, hogy a templom melyik részén volt látható, a hagyományhoz igazodva a hajó nyugati végében, talán a boltozaton lehetett, s később a szerző sajnálkozik amiatt, hogy más festmények nem készültek a falakra. A festőket nem nevezi meg, de feltehetően ezek is a más forrásokból ismert, és az ikonosztázon dolgozó Prighel János munkái lehettek.

Ternavszky faragó 1805 és 1808 között az ungi Bercsényifalván (Dubrinics/Дубриничі, Ukrajna) a templom berendezésén is dolgozott. Jackovics Péter nagybereznai parókus¹⁰ és kerületi esperes Kutka János¹¹ helynöknek címzett, 1808. december 23-án kelt jelentése szerint a szobrász ellen, akit „dubrinicsinek” mond, de éppen Kisbereznán tartózkodott, a hívek panaszt tettek, hogy nem halad kellő ütemben a munkával. A szerződésben három évben állapodtak meg, de ő már negyedik éve dolgozik. Az esperes kiszállt a helyszínre is, s úgy találta, hogy a dubrinicsiek sem vezették rendesen a számadásokat, bár a mester közben más munkákat is felvállalt és befejezett. Jelentésében említi, hogy az ikonosztáziót nem a „monostori norma” szerint készítette el a mester, pedig erre kötelezte magát (nem világos, hogy itt mire gondolt, talán az alapképek előtti presztolok, vagyis kis asztalok alkalmazását értette ezen), de talált hibát a baldachinban is, amelynek kijavítására szintén ígéretet tett. Az esperes azt is elérte, hogy Ternavszky a főoltárra új gyertyatartókat fog készíteni, a királyi ajtót pedig meg fogja emelni. A még hiányzó kántorpadok elkészítésére is kötelezte magát a faragó.¹² A dubrinicsi ikonosztáz egy késő rokokó, az ungvári képállványt követő együttes volt,¹³ ami azt mutatja, hogy Ternavszky különböző stílusokban – minden bizonnyal a megrendelő igényeihez igazodva – tudott alkotni.

Ternavszkyt a baziliták ajánlották később is munkára. 1838-ban a munkácsi házfőnök biztatására szerződtek vele a közeli ruszkóciak (Orosztelek/Руське, Ukrajna) az ikonosztáz készítésére, azonban a mester nem említette, vagy inkább tudatosan elhallgatta előtük, hogy neki már van egy érvényes megállapodása a kisdobraiakkal (Dobra, Szlovákia) is. Utóbbiak ezt nem hagyták annyiban, egy év múlva meg is jelentek Ruszkócon, hogy számonkérjék a faragón korábbi ígéretét és a felvett előleget. Egy kötelezvényt is kicsikartak tőle, hogy amint befejezi a ruszkóci munkát, azonnal megjelenik Dobrán.¹⁴ Ternavszky azonban a következő év júliusában meggondolta magát, és az esperesen keresztül arról tájékoztatta Csurgovics János¹⁵ helynököt, hogy mégsem megy Dobrára, és kéri, hogy mentse fel az ottani munkája alól. Döntését azzal indokolta, hogy 100 forinttal kevesebbet akarnak neki fizetni az eredetileg megállapított munkadíjhoz képest, ráadásul Ruszkócon megalázták, amikor a szolgabíróval el akarták vitetni, s az előleg felvételéért még 26 forintba meg is büntették, és különben is úgy érzi, hogy „az illy nyughatatlan magyar emberektől nékem félnem kell, ne talántán közéjük az említett munkára menvén több illetlenséget szenvedjek, és ők rajtam boszszút állyanak”.¹⁶ Pásztor István¹⁷ dobrai parókus ennek ellenére még ez év decemberében kelt levelében is kéri a helynöktől, hogy Ternavszkyt Dobrára küldje.¹⁸ A ruszkóci ikonosztáz, amely mai napig létezik, nagyon hasonlít az egykori csernek-hegyi képállványra, még a későbbi átalakítások ellenére is, amelyek főképp az alapképsort érintették.¹⁹ Úgy tűnik, hogy Ternavszky hajlamos volt túlvállalni magát: a bilkei (Білки, Ukrajna) pap is arra panaszkodott 1839 szeptemberében, hogy az ikonosztázt nem akarja

¹⁰ 1805 és 1820 között szolgált Nagybereznán, s itt hunyt el. BENDÁSZ 2023, 362.

¹¹ Kutka János (1750–1812) 1794-től kanonok, 1809–1812 között általános káptalani helynök. BENDÁSZ 2023, 461, no. 617.

¹² „[...] de caetero et Iconostasion (uti sub die 20a Xbris oculate perspexi) non ad Normam Monasterialem, uti semet obligavit, praeparavit; errores item circa Baldachinum sibi expositos emendet, Candelabra ad Aram Magnam alia nova praeparet, Portam Regiam magis elevet, et alia, quae ipsi in Iconostasio indigitavi, corrigat.” DAZO fond 151, opisz 6, no.1859, fol. 54.

¹³ ПРИЙМИЧ 2014, 151–152. Az utóbbi években kibontották eredeti helyéről, és az ungvári görögkatolikus ferences kolostor templomába került, restaurálása folyamatban van. Megköszönöm Makarij Medvigynek, hogy erre felhívta a figyelmemet.

¹⁴ Bacsinszky Miklós jelentése erről, Rákos (Beregrákos), 1838. szeptember 10.: DAZO fond 151, opisz 8, no. 1750, fol. 79–80. Közölve: TERDIK 2020f, 357–359.

¹⁵ Csurgovics János (1791–1862) káptalani helynök volt 1831–1837 között. BENDÁSZ 2023, 169, no. 147.

¹⁶ DAZO fond 151, opisz 8, no. 2038, fol. 4r. Közölve: TERDIK 2020f, 361.

¹⁷ Pásztor István (1783–1863) Kisdobrán 1813-tól haláláig szolgált. BENDÁSZ 2023, 652, no. 392.

¹⁸ Uo. fol. 13. Közölve: TERDIK 2020f, 362–363.

¹⁹ Képek: TERDIK 2020f, 175–176, 5–6. kép.

megcsinálni.²⁰ Ezt később talán Iványi János munkácsi görögkatolikus szobrász faragta, ahogyan a kusnicait is, amint ezt a dolhaiak (Добре, Ukrajna) állítják, amikor őt akarták megbízni saját templomukba az új ikonosztáz készítésével 1841-ben.²¹ A dobrai ikonosztáz ügye csak később oldódott meg. Ternavszky 1840. április 21-én az Ung megyei Rákó (Раково, Ukrajna) filia híveivel szerződött új ikonosztáz faragására.²² A hívek azt kérték, hogy a képállvány a drágabártfalvi mintájára készüljön, de a püspök inkább a nagybereznait írta elő követendő példának.²³ A magyar nyelvű szerződésben már az szerepel, hogy minden berendezési tárgynak a nagybereznai mintájára kell készülnie, s 1841. május 1-jére be is kell fejeznie a munkát.

Ezekben az években dolgozott az egyházmegyében egy jóval fiatalabb mester, Molnár Demeter is, aki majd a dobrai munkába is „belekeveredik”. Molnár egyik első műve lehetett az 1835-ben készített, nagybereznai ikonosztázió,²⁴ amelyen a rá később is jellemző formák már mind szerepelnek: ovális, félalakos figuráknak szánt alapképek, két oldalukon méretes oszlopokkal, a díszítést áttört, pálma- és cserfalevélből komponált faragványok alkotják, a félkörívesen záródó ünnep- és az apostolsort oszlopok tagolják. Danilovics Miklós²⁵ helyi parókus leveléből tudjuk, hogy a templom szószerkét 1833-ban még Ternavszky faragta ki 40 váltóforintért, s utána az ikonosztáz készítését is elvállta 500 forintért, amire 5 forintnyi előleget fel is vett, de aztán a meghatározott időre nem jelenvén meg, a nagybereznaiak az egyházmegyei körlevélben frissen ajánlott Molnár Demeterrel szerződtek 850 forintért. Ez a szobrász 1834 novemberében át is vette az erre szánt faanyagot, s a következő év május 24-re, mindenki meglegedésére már be is állította a kész művet. Ekkor a mester 26 forint és 41

krajcár kölcsönt is felvett a parókia kasszájából, kötelezve magát arra, hogy a következő év pünkösdjére, június 6-ra megküldi adósságát. A parókus azt is említi, hogy Molnár akkor Rafajócra (Rafajovce, Szlovákia) készült dolgozni. A levél írásának időpontjában, 1836. május 3-án, úgy tudja, hogy Ternavszky Munkácson, Molnár Szatmárudvariban van. Kéri a helynök Csurgovics János segítségét, hogy sűrűsse meg az egyiktől az előleg, a másiktól az adósság behajtását. A helynök így is járt el, írt a munkácsi igumennek és a szatmári esperesnek, hogy figyelmeztessék a két mestert adósságaik törlesztésére.²⁶

Érdekes adat, hogy ezekben az években turjavágásán (Turjapászika/Тур'я Пасика, Ukrajna) is dolgozott egy faragómester, Nemes Lengyel Lajos (nem világos, hogy rokonságban állt-e a már említett dorogi Lengyel Lászlóval), aki 1833. március 30-án mindössze 80 forintért vállalta fel az ikonosztáz építését.²⁷ A gondnokok azonban elégedetlenek voltak a munkájával, ugyanis miután összevetették azt a nagybereznai ikonosztázzal, a mesterre panaszt tettek, ezért 1835-ben az esperes is járt a helyszínen. Beszámolójához mellékelte a faragóval kötött szerződést és egy rajzot is, amelyen csupán a turjavágási templom diadalíve, a teljes alapképsor és az oromzati kereszt vázlata szerepel, a többi sor hiányzik. A rajz alapján úgy tűnik, hogy a turjavágási stílusában a nagybereznai képfalhoz hasonlít, de itt az alapképek nem oválisak voltak, hanem hagyományosabb formát követtek, felül úgy záródtak, mint az ungvári székesegyház ikonosztázán.²⁸

Molnárnak a helynökhöz és Popovics Bazil püspökhöz intézett leveleiből az életéről is megtudunk néhány részletet. 1837-es levelében az oroszkomoróci (Руські Комарівці, Ukrajna) ikonosztáz faragására kért engedélyt.²⁹ Ebben először is háláját fejezi ki Csurgovics Jánosnak, hogy három évvel korábban (1834)

²⁰ Bilkén két régi fatemplom helyett épült egy új kőtemplom, amelynek megáldását kérik. Újhelyi Mihály parókus említi, hogy a faragó felvállalta a munkát, de nem akarja megcsinálni. DAZO fond 151, opisz 8, no. 2040, fol. 55.

²¹ DAZO fond 151, opisz 9, no. 222, fol. 24.

²² DAZO fond 151, opisz 9, no. 218, fol. 26.

²³ DAZO fond 151, opisz 9, no. 218, fol. 24.

²⁴ ПРИЙМИЧ 2014, 153–157. Erről részletesebben az előző fejezetben írtunk.

²⁵ Danilovics Miklós (1781–1839) 1823-tól haláláig szolgált Nagybereznán. BENDÁSZ 2023, 180, no. 59.

²⁶ Megvan Molnár magyar nyelvű adósságlevelének másolata is. DAZO fond 151, opisz 8, no. 1450, fol. 38–40.

²⁷ Nehezen olvasható magyar szöveg. DAZO fon 151, opisz 8, no. 1322, fol. 67.

²⁸ A rajz hátoldalán cirádarászletek is vannak: DAZO fon 151, opisz 8, no. 1322, fol. 66. Tabakovits János perecsenyi esperes levele 1835. november 9-én kelt. A gondnokok vádjaival nem értett egyet, inkább azt rórta fel nekik, hogy ezzel a munkával kiürítették a templom kasszáját. Uo. fol. 68.

²⁹ DAZO fon 151, opisz 8, no. 1578, fol. 24r. Közölve: TERDIK 2020f, 363–364.

152. A bodrogszerdahelyi görögkatolikus templom ikonosztáza (Áment Gellért, 2017)

körlevélben ajánlotta őt a papság figyelmébe. Molnár úgy érzi, hogy ez mostanra elfelejtődött, s így eshet meg, hogy olyanok is, akik rendes képesítéssel nem bírnak, szobrászati munkákat akarnak felvállalni. Velük szemben saját képzettségét hangsúlyozza, ugyanis ő Homonnán (Humenné, Szlovákia), Tapolyinál tanulta ki a mesterségét. Feltehetően Tapolyi Antalra gondol, aki 1832-ben bekövetkezett haláláig inkább festőként volt ismert az egyházmegyében.³⁰ Úgy tűnik, hogy folyamodványa sikerrel járt, a komoróci ikonosztázon valóban dolgozhatott.³¹

1838-tól kezdve a bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrogom, Szlovákia) templom berendezését készítette Molnár (152. kép). A parókia számadáskönyvéből jól követhető a munka menete, a faragó alapvetően

Ungváron dolgozott. 1839 nyarán azonban ötheti munka után a parókus engedélyével néhány hétre eltávozott, hogy a nagykárolyi (Carei, Románia) templom oltárán dolgozzon.³² Ezt a késlekedést Dudinszky Antal³³ helybéli parókus nehezen viselte, és levélben felszólította a faragót, hogy a szerződésben vállalt kötelességét teljesítse, s jöjjön vissza. A püspök helyt is adott a parókus panaszának, a szatmári esperesen keresztül utasította Molnárt mint egyházmegyei faragót, hogy térjen vissza a munkákat befejezni.³⁴

Molnár 1840-ben a buji ikonosztáz faragására szerződött (153. kép). Az itteni hívek már 1839-ben összegyűjtöttek 500 forintot a képfalra, levelüket, amelyben faragót kérnek a püspöktől, a timári esperes terjesztette fel.³⁵ A következő év áprilisában Lámfalussy János³⁶

³⁰ LYKA 1981, 324, 464; PUSKÁS 2008, 257.

³¹ Az oroszkomoróciák írnák 1838. március 7-én, hogy ikonosztázzuk épül, a mesterek haladnak, 400 forint kölcsönt is fel akarnak venni. DAZO fond 151, opisz 8, no. 1747, fol. 7–8. Danilovics nagybereznai parókus írja, hogy Molnár náluk 1835-ben befejezte a munkát, most Oroszkomorócon dolgozik. 1838. április 2. Uo. fol. 18.

³² A nagykárolyi magyar görögkatolikus templom főoltáráról lehet szó, amely ma is áll, vö. TERDIK–VADAS 2016, 19–20, 57, 15. kép.

³³ Dudinszky Antal (1790–1849) 1833-tól haláláig szolgált itt. BENDÁSZ 2023, 206, no. 249.

³⁴ DAZO fond 151, opisz 8, no. 2042, fol. 2–3. Közölve: TERDIK 2020f, 364–365.

³⁵ DAZO fond 151, opisz 8, no. 2039, fol. 13–14.

³⁶ Lámfalussy János szentelése után, 1829-ben került ide az édesapja mellé káplánnak, 1830-tól buji parókus egészen 1874-es nyugdíjazásáig. Egy év múlva itt hunyt el. BENDÁSZ 2023, 468, no. 34.

153. A buji templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

helyi parókus már a szerződést is be tudta mutatni a püspöknek a hívek kérésével együtt, az esperes ajánlásával, amely szerint Molnár 850 forintért vállalta el az itteni ikonosztáz, oltár és előkészítő oltár elkészítését.³⁷ Szerződése fennmaradt, a munkát 1842-ben fejezte be.³⁸

1839-ben kezdett munkához a Szabolcs vármegyei Bácsaranyoson (ma: Aranyosapáti), ahol a számadáskönyvben szereplő kifizetések szerint az oltáron dolgoztak ekkoriban. Neve csak egyszer tűnik fel a kötetben, de biztosan ő lehet a rendszeresen szereplő

„képfaragó”.³⁹ A templom szószéke is az ő munkája (154. kép). A készítés évéről (1839) és az adományozó házaspárról a szószékkosárra helyezett, kékre festett, aranybetűs kis fémtáblácska emlékezik meg.⁴⁰ A szószék legutóbbi restaurálása során a hangvetőjén lévő fagombból előkerült cédulán az áll, hogy Molnár Demeter, Reszegi Mihály és Orbán József dolgoztak rajta, utóbbi kettő festő lehetett.⁴¹ A számadáskönyvben „Suller” mester neve is feltűnik, aki festőként az ikonosztáziót javította, ami arra utal, hogy ekkor még a korábbi templom képfalát állíthatták be az

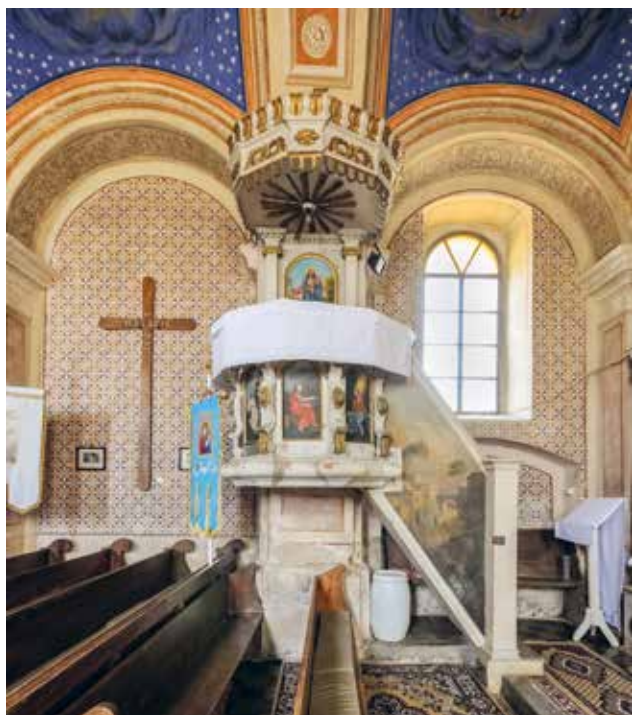
³⁷ DAZO fond 151, opisz 8, no. 2349, fol. 22–26, 33–34.

³⁸ NYEL II-3-a. (1. doboz). Közölve: TERDIK 2020f, 365–367. A munka befejezéséről korabeli magyar felirat emlékezik meg a Krisztus Főpap ikon hátoldalán, bár az alsó része éppen a hátsó keresztgerenda takarása miatt lentől nem olvasható. A templom építéséről és az ikonosztáz építéséről adatokat közöl (a faragót hibás keresztnévvel): GRÓH 1932.

³⁹ A számadáskönyv vonatkozó részleteit közöltem: TERDIK 2020f, 368–369. Az oltárt 1936-ban valamilyen mértékben átalakították, feltehetően magát az asztalt és a szentségházat, és talán ekkor burkolták be az eredeti, falazott téglaltárt. Az átalakítás tényét közli, de nem részletezi Mosolygó Sándor parókus az egyházmegyéhez írt levelében: GKPL I-1-a. 986/1936.

⁴⁰ „ISTEN DITSŐSSÉGÉRE BUZGO / VÁGYAL EMELTE EZEN SZÓNOKI / SZÉKET MOLNÁR MIHÁLY 'S VAS / BORBÁLA HITVESSE. 1839.”

⁴¹ A szószék restaurálása Baracza Szabolcs vezetésével 2022–2023-ban folyt. A hangvetőjén lévő gombban egy cédulát és korabeli pénzeket találtak. A cédula felirata: „Laudetur Jesus Kristus / Ezen Prédikáló széket az Úr Isten ditsé-/rettére álitota vagy is elégtételt tett Művészei-/nek, Báts Aranyoson kősz Lakoszó Molnár / Mihály, Vas Borbála hűtes társával egyetemben / Nagyon Tisztelendő Torkos László Parochus / Úr idejében Művészei / Altorjay Molnar Demeter / Reszegi Mihály / Orban Jozsef Kép Irok és farago / Signatum / Báts Aranyos / 22 februar / 1839”. A restaurátorok megfigyelése szerint a szószék kosara és koronája korábbi időszakra utaló technikai megoldásokat mutat, azt sem tartják kizártnak, hogy egy korábbi szószék felhasználásával készült. A szószék hátfalán, a Jó pástort ábrázoló festmény mögött egy karikatúraszzerű portré is előkerült, amely a felirata szerint Reszegi Mihályt ábrázolja. Vagy önmagáról készítette, vagy munkatársai tréfálták meg.

154. Az aranyosapáti templom szószéke
(Gaylhoffer-Kovács Gábor, 2013)

1836 és 1839 között újjáépített, megnagyobbított épületbe.⁴²

Ebben az időszakban Molnár bekapcsolódott a dobrai ikonosztáz készítésébe is, amely, Ternavszkyhoz hasonlóan, számára is súlyos kellemetlenségekkel járt (155. kép).⁴³ 1840 szeptemberében a püspökhöz szóló panaszleveléből az ügy néhány részlete is kiderül: a dobraiakkal a legutóbbi húsvétkor egyezett meg, hogy az ikonosztázukat el fogja készíteni az isztáncsi mintájára, amire 150 váltóforintnyi előleget is felvett. A munka közben a dobrai hívek úgy találták,

hogy Molnár az övét nem olyanra faragja, mint amilyen a mintaként megadott isztáncsi, s ez ügyben még az ottani hívekkel is konzultáltak. Érvelésüket a parókus is magáévá tette, s Molnárra támadt, azt állítva, hogy nem azt csinálja, amit elvárnak tőle. Mivel Molnár ekkor Dobrán rendezte be a műhelyét, ahová a felesége is elkísérte, a helybéliek a parókus vezetésével a szállásán a szerszámait lefoglalták, sőt azokat a munkáit is visszatartották, amelyeken más templomok számára éppen dolgozott. Molnár a beszámolója szerint a helyi parókus hatalmaskodása miatt már öt hete nem fér hozzá a szerszámaihoz, sem a munkáihoz, ezért azokat nem is tudta időben leszállítani, így a szerződések be nem tartása miatt már anyagi kár is érte, de a buji munkán sem tud dolgozni. Arra kéri tehát a püspököt, hogy mentse fel itteni megbízása alól, a 150 forintnyi előleget, sőt a már felhasznált fát is visszaadja nekik, csak adják ki a kész munkáit és a szerszámait, ugyanis nem akar a már korábbi faragó sorsára jutni, akivel három évig pereskedtek (itt nyilván Ternavszkyra utal). Miközben visszautasítja a dobrai parókus sértő vádjait, azt is elmondja, hogy már tizedik éve dolgozik az egyházmegyében – tehát 1830-ban kezdhetette –, családjára sem lehet panasz, hiszen két testvére is pap, egyik Szatmárban, a másik Máramarosban szolgál.⁴⁴

Molnár nem tudott egykönnyen megszabadulni a dobraiaktól, a következő években tovább leveleznek a munka előre nem haladásáról. 1841 tavaszán Kende uraság a közeli Helmecről (Királyhelmec, Kráľovský Chlmec, Szlovákia) próbálta meg visszaszerezni tőlük a kápolnája számára készített, de a parókus és a

⁴² A korábbi templom ikonosztázára vonatkozó adat az 1834-ben felvett leltárban szerepel, amikor a hat gyertyatartó említésekor azt írják, hogy abból kettő nagy méretű, és az ikonosztáz alapképei előtt áll: „60 Candelabra cuprea septum Lígnea vero quatuor in ara majori ante icones vero duo magna.” GKPL IV–2–a. 14, 1834-es inventárium.

⁴³ 1840-ben kezdenek rá panaszzkodni. DAZO fond 151, opisz 8, no. 2043, fol. 49.

⁴⁴ Egyik testvére Molnár György, aki 1806. február 27-én született Piskárkoson (Pişçari). Nagyváradi egyházmegyes pap volt, 1823 és 1824 között Szatmáron végezte a filozófiát, 1827–1828-ban járt az ungvári szemináriumban. Vö. BODA–SZÖGI 2023, 179, no. 1567. 1830-ban nőtle-nül szentelték pappá, 1832 és 1843 között Szatmárudvariban, majd Turcon (Turţ) szolgált, 1856-ban átkerült a Szamosújvári Egyházmegyébe (BENDÁSZ 2023, 566. no. 461). Turcon hunyt el 1873. február 22-én. Vö. *Schematismus* 1873, 208. Másik testvére, Molnár Illés, 1813. február 21-én született Piskárkoson. 1831 és 1832 között ő is Szatmáron tanult, majd 1833 és 1836 között volt az ungvári szemináriumban. BODA–SZÖGI 2023, 199, no. 1732. (Itt az anya nevéként Mária van megadva, amely feltehetően téves adat, mivel anyjuk Terézia volt.) 1837. december 17-én szentelte pappá Vulkán Sámuel nagyváradi püspök, feleségét Hiszem Máriának hívták. 1838 és 1847 között a máramarosi Dragomérfalván (Dragomireşti) szolgált (vö. *Schematismus* 1841, 83), majd 1847 és 1850 között Nagytarnán (Tarna Mare), ahol 1850. szeptember 25-én hunyt el. *Schematismus* 1856, 268; BENDÁSZ 2023, 567. no. 463. Apjuk, Molnár Illés Láposbányán (Băiţa) született, ahol az édesapja, Molnár Bazil volt a helybéli parókus. Huszonkét évesen kezdett az ungvári szemináriumban tanulni (1801 és 1804 között), majd Bacinszky András szentelte pappá 1805-ben. Feleségét Kovacsák Teréznek hívták, szentelésétől 1822. január 12-én bekövetkezett haláláig Piskárkoson szolgált. BODA–SZÖGI 2023, 113, no. 910; BENDÁSZ 2023, 566. no. 462. (Itt csak egy gyermekét, Illést említik.) Molnár Demeter az aranyosapáti emlékfeliratban az Altörjay (nemesi?) előnevet is használja, aminek magyarzatát egyelőre nem ismerjük. Ezek alapján ő is Piskárkoson született, hogy pontosan mikor, egyelőre nem ismert.

155. A kisdobrai görögkatolikus templom ikonosztáza (Hutoczi Vivien, 2014)

kurátorok által a szállítás napján a szekérről leszedett és visszatartott tabernákulumot.⁴⁵ 1842-ben Molnár a szatmárudvari (Odoreu, Románia) templom ikonosztázán dolgozott – ahol a testvére volt a parókus –, s a szatmári esperes jelentése szerint utána készült vissza Dobrára.⁴⁶ Ezek alapján úgy tűnik, hogy eleinte Popovics püspök is a helyt adott a dobraiak panaszának.

A bodrogszerdahelyi esperes 1842. november 30-án kelt levele szerint Molnár nekik is adós maradt tíz faragvánnyal, ezért a már kifizetett járandóságából 60 forintot követel vissza, s kéri a püspököt, hogy utasítsa a hiányok pótlására. Popovics püspök ekkor még arra kéri Molnárt, hogy Szatmárból térjen vissza, és fejezze be Szerdahelyen, Dobrán és Dámócon az elmaradt feladatait.⁴⁷ Minden jel szerint Bodrogszerdahelyen ezeket a hiányolt elemeket végül 1844-ben Ternavszkyval készítették el, akit a parókia számadáskönyvében csak dobrai „rezbárnak” (képfaragó) neveznek. Ez utóbbi adat is arra utal, hogy Molnárnak sem volt maradása

Dobrán, s a jelek szerint az ottani hívek is újra csak Ternavszkynál kötöttek ki.

A dobraiak 1843 szeptemberében vehemens hangú levélben támadtak Molnárra. Nemcsak a személyét, hanem a munkáját is gyalázzák, tűzrealónak titulálják. Kiderül, hogy már másfél éve a színét sem látták, pedig Popovics Bazil püspök, aki egyszer a közeli Perbenyiken (Pribeník, Szlovákia) járva Dobrára is betért, hogy megnézzze, hol tart az ikonosztáz faragása, a látottak hatására úgy döntött: Molnárnak fél év alatt be kell fejeznie a munkáját, különben az egyházmegyei faragó címétől is megfosztják. A dobraiak türelme elfogyott, ezért egy másik mestert fogadtak, aki a levél írásának időpontjához képest már három hete náluk dolgozik – a szerdahelyi számadáskönyv adata alapján látszik, hogy Ternavszky lehet –, s ezért kártérítést várnának, illetve Molnár félkész munkájától meg akarnak szabadulni. Csurgovics helynök a szatmári esperesen keresztül tájékoztatta Molnárt a fejleményekről.⁴⁸

⁴⁵ DAZO fond 151, opisz 9, no. 220, fol. 15. Közölve: TERDIK 2020f, 371–372.

⁴⁶ Az udvari templom 1825-ben lett kész. Új kőoltárt 1834-ben emeltek, erre festett és aranyozott baldachint állítottak, majd a szentélyt is kifestették. 1840-ben még nem volt ikonosztáz. Molnár György parókus levele, 1840. szeptember 22. DAZO fond 151, opisz 9, no. 226, fol. 2.

⁴⁷ DAZO fond 151, opisz 9, no. 563, fol. 81. Közölve: TERDIK 2020f, 373–374.

⁴⁸ A szóban forgó levelek: DAZO fond 151, opisz 9, no. 898, fol. 42, 45. Közölve: TERDIK 2020f, 374–376.

156. A bodrogszerdahelyi templom főoltára (Áment Gellért, 2017)

Néhány hét múlva, október elején kelt Molnár válasza Nagybánán (Baia Mare, Románia). Levelében a bodrogszerdahelyi parókus követeléseinek alaptalanságát mutatja be. Érvelésében kifejti, hogy ott nem egy megrajzolt terv alapján dolgozott, hanem a parókussal folytatott állandó konzultáció folyamán alakult ki a képárvány végleges formája. Ezért indokolatlannak érzi, hogy utólag még kis méretű díszítőfaragványokat is hiányolnak, miközben elkészítette a gyertyatartókat, amelyek viszont nem voltak a szerződésben. A faragványok elmaradt alapozását firtató vád kapcsán megjegyzi: azért nem alapozta ezeket, mert az a festőnek lesz a feladata, közvetlenül az aranyozás előtt, amikor majd az ikonosztázt is szét kell szedni. Molnár válaszait a szatmári esperes küldte el a helynöknek. Az esperes a

157. A bodrogszerdahelyi templom szószéke (Áment Gellért, 2017)

kísérőlevelében a dobraiaknak szóló választ is említi, de ennek szövegét sajnos nem ismerjük.⁴⁹

1844. február 1-jén a dobraiak ugyancsak éles hangú levélben fordultak újra a püspökhöz, amelyben a Molnár félbemaradt munkája miatt őket ért veszteségeket 312 forintra becsülik, s ennek meg nem térítéséért a kerületi esperest, Prodán Pétert⁵⁰ teszik felelőssé, aki szerintük a püspöki döntéssel szembe menve engedte volna, hogy Molnár náluk tovább dolgozhasson. Az is kiderül, hogy a másik mester, akit nem neveznek meg, már fél éve náluk van, s készíti az ikonosztázt. A püspök azonban ekkor visszautasította a követelésüket, mivel Molnár Demeterrel az egyházmegyei kormány jóváhagyása nélkül állapodtak meg, így ennek következményeit sem háríthatják másra, hanem egyedül saját maguknak kell viselniük.⁵¹ Hasonlóképpen járt a panaszkodó bodrogszerdahelyi parókus is: Holozsnyai András⁵² zempléni esperes véleményét is kikérve, úgy találták, hogy a munkabér kifizetése után már nem jogszerű ilyen jellegű követelésekkel előállni.⁵³

A dobraiak azonban nem adták fel egykönnyen. Prodán Péter bodrogszerdahelyi kerületi esperes 1844. október 22-én kelt jelentéséből kiderül, hogy a Molnár-ügy miatt őket ért károkért továbbra is az esperest hibáztatják. A levélből megtudjuk, hogy az egész ügy körülbelül hét évvel korábban kezdődött, amikor a dobraiak

⁴⁹ DAZO fond 151, opisz 9, no. 904, fol. 54, 57. Közölve: TERDIK 2020f, 376–377.

⁵⁰ Prodán Péter (1779–1853) Bodrogszerdahelyen 1810 és 1850 között szolgált. BENDÁSZ 2023, 696, no. 778.

⁵¹ A két levél: DAZO fond 151, opisz 9, no. 1352, fol. 1–2. Közölve: TERDIK 2020f, 377–378.

⁵² Holozsnyai (Holosnyay) András (1800–1848), 1836-tól haláláig szolgált Sátoraljaújhelyen. BENDÁSZ 2023, 315, no. 195.

⁵³ DAZO fond 151, opisz 9, no. 1353, fol. 8–9. Közölve: TERDIK 2020f, 379–380.

először az ő templomában találkoztak Molnárral, aki éppen ott, a bodrogmezői templomban dolgozott. Sajnos nem árulja el pontosan, hogy min, de talán az oltáron vagy a szószéken, amelyek stílusuk alapján az 1840-es évekre vallanak, hiszen az ikonosztáz ekkor már évtizedek óta készen állt (156–157. kép). A dobriaiak később elmentek Isztáncsra Molnárral, ahol két rajzot készítetttek az ottani ikonosztázról, az egyik a mesternél, a másik náluk maradt, s megállapodtak, hogy Dobrára ilyet fog faragni. A bajok akkor kezdődtek, amikor a dobriaiak a fejükbe vették, hogy az ikonosztázuk más lesz, mint az isztáncsi. Nem akarták megérteni, hogy a két templom méretkülönbsége miatt a dobriainak már eleve kisebbnek kell lennie. Emiatt támadtak Molnárra, nemcsak más munkáit, hanem még a felesége ruháit is lefoglalták az ideiglenes szállásukon. Az esperes szerint nem az egész dobriai közösség összeférhetetlen, hanem öt hangadó ember van közöttük, akiket Machiavellinek nevez. Egyikük Dámócon 1842-ben az Istenszülő oltalma ünnepén botrányt csinált, az esperest is megsértette: a prédikáció alatt cifra káromkodással kísérve szólította fel társait, hogy hagyják el a templomot, és „ne hallgassák ezt a papot”. Az esperes a sátoraljaújhelyi törvényszéken kívánt elégtételt venni a káromkodásért, amelynek valóságát kilencen igazolták is, pedig a dobriai parókus megpróbálta az esperes képzelődéseként beállítani az incidenst. A püspök az esperes levelének hatására felszólította a dobriaiakat, ha Molnárt érzik az ikonosztázuk megkárosítójának, akkor világi bíróságon vegyenek rajta elégtételt. Azt az állításukat pedig, hogy a káruk okozója Prodan Péter esperes volna, a levél alapján ő sem fogadja el, s megtiltja, hogy ezt terjesszék.⁵⁴

Ternavszky András szobrász második dobriai munkáját más források is megerősítik. 1844-ben Popovics Bazil püspök az ungvári székesegyház számára új szentsírt szeretett volna készíttetni. A megbízás előkészítése során Mihályi János⁵⁵ szentszéki jegyző megkérdezte Mankovitsot, hogy a püspökség területén az általa

ismert faragók közül kik volnának alkalmasok erre a feladatra. Mankovits ekkor négy mestert ajánlott: Schaitzner Fülöpöt Máramaroszigetről, Ternavszkyt Bereg vármegyéből, Krajnyák Mihályt az ungi Rákóról és Molnár Demetert, akinek lakhelyét éppen akkor nem ismerte. A püspök ennek hatására a területileg illetékes espereseket kérte fel, hogy az érintett mesterről küldjenek véleményeket. Ternavszkyról több is érkezett: Bacsinszky Miklós⁵⁶ bubuliskai esperes megbízható mesterként mutatja be, aki kora miatt önálló tervezésre már nem, de pontos kivitelezésre alkalmas. Levelében azt is megemlíti referenciaként, hogy Ternavszky 1843-ban visszatért Dobrára, ahol 1844 tavaszán még a „Molnár által elrontott” ikonosztáz javításával volt elfoglalva,⁵⁷ amit megerősít Pásztelyi András⁵⁸ krajnai esperesnek a faragót dicsérő levele is.⁵⁹ Hasonló módon nyilatkozott a csernek-hegyi bazilita monostor igumenje, Jóczin Benjamin is.⁶⁰ Molnár munkásságát ismertető levelet egyelőre nem ismerünk, s további működéséről sincs adatunk.

A dobriai hívek 1845 elején arra kérték a püspököt, hogy négy helybéli férfi számára kérjen engedélyt a Magyar Királyi Helytartótanáctól országos pénzgyűjtésre, mert máskülönben nem lesz forrásuk, hogy az ikonosztázt kifizessék. Ezek szerint Ternavszky egészen 1845 húsvétjáig dolgozott náluk. Popovics az országos gyűjtést nem tartotta indokoltnak, mivel úgy vélte, hogy az ikonosztáz nem elengedhetetlen része a templomok berendezésének, inkább azt tanácsolta nekik, hogy a főispántól arra kérjenek engedélyt, hogy a szomszédos vármegyékben gyűjthessenek.⁶¹

Érdeemes röviden kitérni a többször mintaként emlegetett isztáncsi ikonosztázra is (158. kép), amelyre Mankovitsnál a sámogyiak, Molnárnál a dobriaiak hivatkoztak. A szóban forgó képállvány pontos készítési idejét, mestereit egyelőre nem ismerjük. A templom alapköfeliratának másolata fennmaradt, amely szerint ezt (az ónaptár szerint) 1817. augusztus 15-én, vagyis augusztus 27-én, az Istenszülő elhunytá ünnepén

⁵⁴ Az esperes levele és a püspök válasza. DAZO fond 151, opisz 9, no. 1353, fol. 57–59. Közölve: TERDIK 2020f, 380–383.

⁵⁵ Apsai Mihályi János 1851-ben Ungváron hunyt el, 1843 és 1851 között volt szentszéki jegyző. BENDÁSZ 2023, 549, no. 330.

⁵⁶ Bacsinszky Miklós (1787–1853) 1834-től haláláig Beregrákoson szolgált, kerületi esperes volt. BENDÁSZ 2023, 69–70, no. 47.

⁵⁷ DAZO fond 151, opisz 9, no. 1353, fol. 27. Közölve: TERDIK 2020f, 388.

⁵⁸ Kispásztelyi Pásztelyi András (1803–1855) 1832-től haláláig esperes. BENDÁSZ 2023, 650, no. 386.

⁵⁹ DAZO fond 151, opisz 9, no. 1353, fol. 29. Közölve: TERDIK 2020f, 389–390.

⁶⁰ DAZO fond 151, opisz 9, no. 1352, fol. 30.

⁶¹ A hívek kérvénye és a püspök válasza. DAZO fond 151, opisz 9, no. 1668, fol. 43, 45. Közölve: TERDIK 2020f, 383–385.

158. Az isztáncsi görögkatolikus templom ikonosztáza (Áment Gellért, 2017)

tették le.⁶² Az ikonosztázt az 1820-as években állíthatták fel, minden bizonnyal 1826 előtt, mert a sámogyaik ebben az évben már mintának tekintik. Ekkor ők egy Szalóky nevű, sátoraljaújhelyi festőre utalnak, akinek munkáit Isztáncson látták, ami alapján őt tekinthetjük az ikonosztáz festőjének. Isztáncson az ikonosztáz képei elég darabos, nem túlságosan gyakorlott kezű mesterre valló kompozíciók (159–161. kép). Az ünnepsor képei a később még bemutatandó Mihályi János dobrai ünnepikonjaival mutatnak szoros rokonságot (vö. például az Örömhírvétel, Jézus bemutatása a templomban képeket, 162–163. kép), ami alapján úgy tűnik, hogy a dobriaiak nem csupán a faragásban, hanem a festésben is ezt az együtttest tekintették mérvadónak. Több mint egy évtized múlva még a rudabányácskaiak is az isztáncsi ikonosztázra hivatkoznak, amikor templomuk felújítását és új képfal emelését határozzák el.⁶³ Isztáncson a szószék festményei, amelyek nincsenek úgy átdolgozva, mint az ikonosztáz képei, egy, az ikonosztáz mesterénél tehetségesebb művészre vallanak, aki még a késő barokk hagyományokból merített. Különösen a szószékkosáron szereplő Szamariai asszony

159. Szalóki Gábor (?): Utolsó vacsora az isztáncsi ikonosztázon (Áment Gellért, 2017)

jelenet és a keskenyebb mezőket kitöltő virágvázák, valamint a lépcső mellvédjét díszítő, a Magvető példabeszédét ábrázoló festmény igazán figyelemre méltó, amelyek azt mutatják, hogy alkotójuk az összetettebb figuraábrázolásra és csendélet részletek megfestésére is képes volt (164–167. kép).

Szalóki munkásságára vonatkozó adat újabban a bodrogeresztúri római katolikus templomban került

⁶² DAZO fond 151, opisz 6, no. 2473, fol. 64.

⁶³ 1855-ben, Krichbaum sátoraljaújhelyi festővel kötött szerződésükben említik. Közölve: TERDIK 2020f, 423–424.

160. Szalóki Gábor (?): Krisztus mint Nagy Főpap az isztáncsi ikonosztázon (Áment Gellért, 2017)

161. Szalóki Gábor (?): Szent Mihály-alapkép az isztáncsi ikonosztázon (Áment Gellért, 2017)

162. Szalóki Gábor (?): Örömhírvétel az isztáncsi ikonosztázon (Áment Gellért, 2017)

163. Szalóki Gábor (?): Jézus bemutatása a templomban az isztáncsi ikonosztázon (Áment Gellért, 2017)

164. Az isztáncsi templom szószéke (Áment Gellért, 2017)

165. Jézus és a samáriai asszony az isztáncsi szószéken (Áment Gellért, 2017)

166. Magvető az isztáncsi szószék korlátján (Áment Gellért, 2017)

167. Virág vázában. Festmény az isztáncsi szószékosáron (Áment Gellért, 2017)

168. Emlékfelirat a bodrogkeresztúri római katolikus templom tabernákulumának hátoldalán (Terdik Szilveszter, 2023)

169. A bodrogkeresztúri görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

elő. A barokk főoltáron a kőből faragott szentségház hátoldalán olvasható latin felirat szerint a tabernákulum 1812-ben készült – a faragás Jesper Lőrinc szobrász munkája, a festést pedig „Szaloki Gabriel” végezte (168. kép). Szalóki minden bizonnyal nem csupán a tabernákulumot, hanem a két oldalán elhelyezett, a szárnyaik kivételével szintén kőből faragott angyalokat és az oltár egyéb faragott részeit is festhette, de az nem egyértelmű, hogy a főoltárkép vajon tőle származott-e.⁶⁴ Jesper szobrász más munkái is ismertek: ő faragta a bodrogkeresztúri görögkatolikus Szent György-templom ikonosztázát állítólag 1801-ben.⁶⁵ Az ikonok csak évekkel később készültek, 1807-ben festette ezeket egy eddig még nem azonosított mester – az Istenszülő-alapkép bal alsó sarkában megbúvó évszám szerint –,⁶⁶ aki erősen Spalinszky Mihály vagy más, hasonló stílusban dolgozó mesterek hatása alatt állt (169. kép). Az ikonosztáz királyi ajtaján lévő, hat ószövetségi áldozatot mutató kép azonban gyengébb színvonalú, mint az ikonok többsége. Ha Szalóki már esetleg ekkoriban együtt dolgozott Jesperrel, amire ebben az esetben semmi adatunk nincs, az ószövetségi jelenetek alkotójaként jöhetne szóba. Áll a templomban egy szószék is, amely faragásában eltér az ikonosztáztól,

feltehetően néhány évtizeddel később készült. Kosarán a négy evangélista ovális képmezőbe festett képe kapott helyet, amelyeket az erősen megsötétedett lakkréteg miatt nehéz tanulmányozni, de a lépcsőkorlátra festett, *Jézus és a Szamarai asszony találkozása* képen jól látszik, hogy festője a 19. század első felében alkotó, nem túl gyakorlott mester lehetett (170. kép). Akár ebben az esetben is feltételezhetjük Szalóki közreműködését, bár erre vonatkozó adatunk eddig még nincs.

Az isztáncsi ikonosztáz szerkezete, faragványainak rokokó motívumai az ungvári székesegyház képfalának hatását mutatják, de ezek a díszítések már sokat vesztek a mintakép finomságából, plaszticitásuk redukálódott, inkább síkszerűvé vált. Erőteljes azonban a főoltár baldachinjának áttört kupolája, amely az ungvári előképet is meghaladó részleteket mutat (171. kép). Az isztáncsi királyi ajtó zárólécén a fiókaít saját vérével tápláló pelikán tűnik fel, amely elég ritkán szereplő motívum ebben a kontextusban a Munkácsi Egyházmegyében (149. kép). Később is csupán a zemplénagárdi királyi ajtón alkalmazzák, amelyet 1844 után Ternavszky András faraghatott (vö. 196–197. kép). Elképzelhető, hogy az isztáncsi képállvány is Ternavszky munkája, ami azt mutatná, hogy a klasszicizáló formák

⁶⁴ A szentségház hátoldalán szereplő latin felirat: Sub Andrea Kolesza/riten Parocho:MDCCCII / errectum. / Sculptore Laurentio Jesper / Pictore Szaloki Gabriel. A mesternevekre utal, de a feliratot nem közli: JUHÁSZ 2023, 65.

⁶⁵ Az idézett forrásban a „rusznák templom” oltáráról van szó, ami a korabeli szóhasználat szerint valóban jelentheti az ikonosztázt. Az adatot közölte Kaposy János gyűjtésű nyomán: AGGHÁZY 1959, 25. Sajnos a hivatkozott levéltári dokumentumot egyelőre nem sikerült fellelni. Jesper munkája a tokaji Nepomuki Szent János-szobor is 1802-ből: FEHÉR 1989, 191, 194, 4. kép.

⁶⁶ Az ikonosztázzal foglalkozott: PUSKÁS 2008, 256–257, 274–275, 141–149. színes kép; SIMON 2010, 303–308.

170. Jézus és a samáriai asszony. Festmény a bodrogkeresztúri görögkatolikus templom szószékkorlátján (Bakos Zoltán, 2011)

mellett, amelyeket a munkácsi kolostor képfalán alkalmazott, szívesen örökítette tovább az ungvári székesegyház berendezésének rokokó mintakincsét is. Az isztáncsi ikonosztázt a 20. század elején megújították,⁶⁷ majd 1997-ben újabb felújításon esett át, ami csak tovább nehezíti pontos értékelését.

A munkácsi bazilita monostor ikonosztázion képein dolgozó festők az 1840-es években több helyen, főleg Bereg vármegyében nyertek különböző megbízásokat. Referenciáik között kiemelkedően fontosnak tartották, hogy a munkácsi kolostorban már dolgoztak. Munkáik többsége mára elpusztult, fennmaradt azonban a Bereg megyei drágabártfalvai templom egykori ikonosztázának Istenszülő-alapképe, amelynek a hátoldalán szereplő latin feliratban megnevezik magukat: Prighel és Kroesner.⁶⁸ A drágabártfalviak 1839-ben már engedélyt kértek a püspöktől, hogy régi, még a korábbi fatemplomukból átmentett ikonosztázuk helyett újat készíttessenek.⁶⁹ A festésén Prighel János (máshol: Priegly) és Kroesner (Groesner) Károly dolgozott, előbbi munka közben hunyhatott el, így azt

171. Az isztáncsi templom főoltára (Áment Gellért, 2017)

utóbbi fejezte be. Bacsinzky Miklós bubuliskai esperes Ternavszkyról küldött, már idézett véleményében először is azt emelte ki, hogy az egykori munkácsi festő, vagyis Prighel, őt tartotta az egyházmegye legjobb faragójának, így együtt dolgoztak a munkácsi kolostor, Ruszkóc, Drágabártfalva képfalain.⁷⁰ Pásztelyi András krajnai esperes leveléből az is kiderül, hogy Ternavszky csak 1843 júliusában távozott Dobrára, miután befejezte a drágabártfalvi ikonosztázt.⁷¹ A festők ez követően láthattak munkához.

⁶⁷ 1904. február 19-én Fesztóry János helybéli parókus a munkácsi püspöktől kért engedélyt, hogy a „rozoga képállványt” Peregriny Endre kassai szobrással 2800 korona értékben megújíthassa. A munka volumenét az árajánlat alapján tudnánk megítélni, de ezt az egyházmegyétől jóváhagyás után visszaküldték a parókiára. DAZO fond 151, opisz 2, no. 1456, fol. 21. A munka megvalósult, a parókus ugyanazon év novemberében a felújított ikonosztáz megáldására kér engedélyt. DAZO fond 151, opisz 2, no. 1404, fol. 219–221. Beszámoló az ikonosztáz szenteléséről: *Görög-Katolikus Szemle*, 5 (1904), 277–278.

⁶⁸ „HAEC ICONOSTAS:15 PICTA / ANNO 1842. SUMPTIBUS COM-/ MUNITATIS DRÁGABÁRTFAL- /VENSIS SUB PAROCHO DRÁ-/GABERTFALVENSIS, ET VICE-/ARCHI-DIACONO KRAINENSI / ANDREA PÁSZTELYI, SUB CU-/RATORIBUS MICHAELLE CSE-/PÁK, PETRO OLEXIK, ET IOAN/Ne IUSZKA, INCOEPIT IO-/ANNES PRIGHEL, FINIVIT / CAROLUS KROESNER.” Az ikont újabban közölte: МАКАРИЙ 2021c, 65–68.

⁶⁹ DAZO fond 151, opisz 8, no. 2039, fol. 9. A korábbi ikonosztáz állítólag 1523-ból származott, de amint láttuk, a négy alapképe Spalinszky munkája volt 1765-ből.

⁷⁰ DAZO fond 151, opisz 9, no. 1353, fol. 27. Közölve: TERDIK 2020f, 388.

⁷¹ DAZO fond 151, opisz 9, no. 1353, fol. 29. Közölve: TERDIK 2020f, 389–390.

172. A ruszkóci templom ikonosztáza (Makarij Medvigy, 2019)

173. Prighel János: Apostolok és ünnepek a ruszkóci ikonosztázon (Makarij Medvigy, 2019)

A ruszkóci (Orosztelek) ikonosztáz, amint láttuk, máig létezik (172–173. kép). Szerkezete hasonlít a munkácsira, ahogyan a képek stílusa is. Az alapképeket ugyan leszerelték, jelenleg a templom előcsarnokában vannak, erősen átfestve, de kompozíciójuk a munkácsi képfal archív felvételén láthatókat idézi. Részben átfestették a felsőbb sorok képeit is, főleg a háttereket. Ennek ellenére jól látszik, hogy ezek a munkácsi mesterek nyugati mintaképek alapján, de időnként finom festői részleteket alkalmazva hozták létre műveiket. Különösen szép a szentélyben található, a halott Krisztust két angyal társaságában sirató Szűz Mária, feltéve, ha az valóban az ő munkájuk.

1845-ben Kroeszner Károly az oroszkomoróci ikonosztáz festésére kér engedélyt a püspöktől, s leveléből kiderül, hogy Prighel segédjeként dolgozott a fentebb említett korábbi munkáknál. Bemutatkozásképpen egy Szent Miklós-képet is elkészített már, amellyel a közösség nagyon meg volt elégedve.⁷² Simsa Mihály⁷³

helybéli parókus levelében azt írja, hogy nem sikerült megegyeznie az egyházmegyei festővel, Mankovits Mihállyal, sem Révész Györggyel. Előbbivel kapcsolatban azt is megjegyzi, hogy bizonyos munkáit (Szereznye, Köblér) nemcsak ő, hanem más papok is egyszerűen már botrányosnak tartják. Az elhunyt Prighel megyebeli munkáival azonban mindenki elégedett, nemkülönben a Kroeszner által már megfestett Szent Miklós-képpel, amelyet mind világi, mind egyházi szakértők megszemléltek, s egyformán megfelelőnek találtak. Az is Kroeszner mellett szól, hogy olcsóbban dolgozna, mint Mankovits vagy akár Révész, aki túl nagy előleget kért, s ráadásul még római vándorútra is készül, így a befejezés dátumát bizonytalannak érzik. Kroeszner azonban három év alatt 1800 váltóforintért elvégezné a munkát.⁷⁴ Feltehetően ő nyerte el a megbízást.

Ahogy Ternavszky után gyakran dolgoztak ezek a munkácsi festők, úgy Molnárnak is volt egy „kedvenc” festője, Schuller (Suller) Károly személyében.

⁷² DAZO fond 151, opisz 9, no. 1668, fol. 18. Közölve: TERDIK 2020f, 391.

⁷³ Simsa Mihály (1811–1850), 1841-től haláláig szolgált Oroszkomorócon. Vö. BENDÁSZ 2023, 754, no. 155.

⁷⁴ DAZO fond 151, opisz 9, no. 1668, fol. 20. Közölve: TERDIK 2020f, 392–393.

174. Schuller Károly: Szent Máté evangélista az aranyosapáti szószéken (Gaylhoffer-Kovács Gábor, 2013)

175. Schuller Károly: Szent Miklós-kép Tornyospálcaról (Áment Gellért, 2020)

177. Schuller Károly: Krisztus a világ Üdvözítője kép Tornyospálcaról (Áment Gellért, 2017)

176. Schuller Károly: Szűz Mária-kép Tornyospálcaról (Áment Gellért, 2017)

Molnár Demeterhez hasonlóan Ungváron élhetett, de származásáról, tanulmányairól egyelőre nem tudunk semmit. Bácsaranyoson, a parókia számadáskönyvének adatai szerint, az ikonosztáz javításán 1839-ben már dolgozott,⁷⁵ s ő készítette az itteni szószék kosarára a négy evangélista fémlemezre festett képét⁷⁶ (174. kép).

2010-ben öt táblaképet szállítottak be Tornyospálczáról a nyíregyházi Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjteménybe. Az olajfestmények a templom egykori ikonosztázához tartoztak: három alapkép – Tanító Krisztus, Szűz Mária a Gyermekkel, Szent Miklós (175–177. kép) –, valamint az Utolsó vacsora és Krisztus Főpap. Ez utóbbi ívesen záródik, a többi álló, illetve egy fekvő téglalap formájú. Restaurálásuk során a Szent Miklós-kép jobb alsó sarkában egy szignó is előkerült: „Pinx. Schuller 842.”⁷⁷ A fennmaradt öt festmény közül három nyugati metszetelőképek használatáról tanúskodik: az Utolsó vacsora egyértelműen Leonardo da Vinci közismert kompozíciójára nyúlik vissza, Szűz Mária valamelyik Raffaello-Madonnát követheti. A Krisztus-kép minden bizonnyal Friedrich John (1769–1843) német rézmetsző *Salvator Mundi* reprodukciója nyomán készülhetett, amely a bécsi *Aglaja* zsebkönyv 1822-es számában jelent meg (178. kép). A metszet a magyarázó felirata szerint Anton Raphael Mengs (1728–1779) festményét reprodukálja.⁷⁸ Az *Aglaját* a hazai műértő közönség is szívesen forgatta, a benne megjelenő metszeteket sokan ismerték.⁷⁹ A tornyospálcai képek alapján Schullert gyakorlatlan, a formákat darabosan használó, inkább autodidakta, semmint tanult piktornak tarthatjuk, akinek formai hibáit az élénk, a képeknek szokatlan elevenséget kölcsönző színhasználata feledteti.

178. Friedrich John: Salvator mundi. Rézmetszet, 1822. (*Aglaja*, 1822)

A tornyospálcai templom 1810 és 1814 között épült, a templomra vonatkozó levéltári dokumentumok eddig nem kerültek elő, a parókia történetére vonatkozó feljegyzések között sajnos az ikonosztáziont nem említik.⁸⁰ Az egykori oltáráról azonban többször is megemlékeznek: épült 1819-ben, megújították 1878-ban.⁸¹ Más forrásból tudható, hogy ez az oltár 1906-ban Tiszaadonyba (Aranyosapáti filiája), a Szent István magyar király tiszteletére szentelt új görögkatolikus templomba került át (179. kép).⁸² A kis méretű baldachinos oltár 2023-as restaurálása során

⁷⁵ TERDIK 2020f, 368–369.

⁷⁶ A szószék korlátját díszítő, különös hangulatú, minden bizonnyal a Szentföld világát idéző keleti városrészletet inkább később, az ikonosztáz 1860-as években történt beállításakor festhették, talán ez is Révész munkája.

⁷⁷ Három alapkép: 118 × 85 cm. A festményeket Csík Ilona restaurálta 2010–2011-ben. Első közlésük: PUSKÁS 2012, 30–31, kat. 46–50. Lásd még: TERDIK 2020f, 189–194, 21–26. kép.

⁷⁸ TERDIK 2020f, 194–195, 26–27. kép. *Aglaja. Ein taschenbuch für das Jahr 1822*. Achter Jahrgang, Wien. A kötetben ez a II. rézmetszet. Felirata: „Salvator Mundi. Gemälde von Raphael Mengs. Das Original befindet sich in der Sammlung des Herrn Adam Braun, Mitglied der k. k. Akademie der bildenden Künste.” Adam Braun (1748–1827) festő, restaurátor, hamisító és képkereskedő volt, akitől magyar főurak is rendszeresen vásároltak Bécsben. Lásd GARAS 2006. A Mengs-életműben nem tartják számon ezt a művet. Vö. ROETTGEN 2005.

⁷⁹ Lásd SZVOBODA DOMÁNSZKY 2014, 42, 45.

⁸⁰ „A Templom építéshez fogtak 1810ben befedődött 1814ben a Tornyt befestették 1816-ban.” Feljegyzések a parókia Protocollumában: NYEL II–35–c. III.

⁸¹ „Az oltár épült 1819ben”, majd „1878ik év December 20án az oltár újbóli kijavítása elkészült, 110 ft. o. cs. / Dombai Györgyné 50 Ft. Szmán Györgyné 60 Ft.-jából.” Feljegyzések a parókia Protocollumában: NYEL II–35–c. III.

⁸² Az oltár 1907-es átadásáról: „A tornyospálczai gkath. hitközségtől – minapában új oltárt emeltetett – megkapván a filialis a régi oltárt – építkezését egyelőre befejezteté [...]” SZÓCSKA 1907, 291.

179. A tiszadonyi görögkatolikus templom főoltára (Bakos Zoltán, 2011)

derült ki, hogy a baldachin négy oszlopa nem a 19. század elejéről származik, hanem jóval korábban készült. Az oszloptörzseket külön lécekből illesztették össze, amelyek a meggyengült enyves ragasztás miatt a restaurálás során szétestek. Két oszlop belsejében így láthatóvá váltak a készítési feliratok: „Gearbeit von Jakob Wisotravka in Alsó Domonia D. 15 July 1629”⁸³ A lengyel vezetéknevű mesterről egyelőre nem tudunk közelebbit.⁸⁴ A készítés helye, az Ungvárhoz közeli Alsódomonya alapján úgy sejthető, hogy valamelyik ungvári katolikus templom, vagy valamely közeli várkastély kápolnájában álló oltárhoz szánták ezeket az oszlopokat. A 17. század elején a környék ortodox templomaiban baldachinos oltárra nincs adat, s olyan nagy kőtemplom sem állt, amelyben esetleg egy ikonosztáz tartozékaiként elképzelhetőek volnának ezek az oszlopok, ezért véljük úgy, hogy latin környezetben készültek. Eredeti elhelyezésükből a 19. század elején, valamiféle átalakítás (oltárcsere?) során kerülhettek egy olyan asztalos birtokába, aki fel tudta használni ezeket az új baldachin készítése során. A baldachin mennyezetének sáslevelekkel díszített záróeleme, az egész építmény felületén – így az oszlopokén is – feltárt „polierweiss” (polírozott ólomfehér tartalmú festés) felület és a növényi ornamenteket díszítő lüszterező festések azt mutatják, hogy a 18. század utolsó

180. A misztótfalui templom ikonosztáza (Áment Gellért, 2017)

negyedében szokásos festői megoldások még a következő század elején is tovább éltek.

Schuller 1846-ban a horlyói (Худьово, Ukrajna) templom faberendezésének festésére, aranyozására szerződött a hívekkel. Az egészért 640 forintot kért, amit két év alatt fizettek ki neki, ezenfelül más terményeket is kapott. Ő viszont tizenkét év garanciát vállalt. A püspök azon év decemberében jóvá is hagyta ezt a szerződést, mivel Mankovits Mihály ekkor már beteges volt.⁸⁵

Schuller 1849. március 7-én kelt levelében azt kérte Popovics Baziltól, hogy egyházmegyei festővé nevezze ki. Felsorolja azokat a helyeket, ahol addig dolgozott: Udvariban (Szatmárudvari), Misztótfaluban (Tăuții de Jos, Románia), Fernezelyen (Alsófernezely/Firiza, Románia), Csarnatőn (Черна, Ukrajna), Horlyón, ekkor éppen Gernyésen (Копашньово, Ukrajna) van megbízása.⁸⁶

Popovics püspök a kérelem elbírálásához az itt felsorolt parókiák espereseitől kért segítséget. Felszólította

⁸³ A restaurálást Baracza Szabolcs faszobrász restaurátor és kollégái végezték 2023-ban. A feliratokra is ők hívták fel a figyelmet, amit hála-lásan köszönök.

⁸⁴ Érdekes adalék, hogy „Jacob Visotravka sculptor” készített tervet 1821-ben a Becsky család megbízásából a tasnádszántói (Santău, Románia) római katolikus templom főoltárához. A szignált tervlap: MNL OL P 1821, 48, no. 53, fol. 443. További kutatást igényel annak feldolgozása, hogy a két azonos nevű mester között vajon fennállhatott-e családi kapcsolat.

⁸⁵ DAZO fond 151, opisz 9, no. 2113, fol. 7, 9. Közölve: TERDIK 2020f, 393–395.

⁸⁶ DAZO fond 151, opisz 10, no. 109, fol. 25. Közölve: TERDIK 2020f, 395–396.

181. Schuller Károly: Szűz Mária-kép a misztótfalui ikonosztázon (Áment Gellért, 2017)

182. Schuller Károly: Jézus Krisztus-kép a misztótfalui ikonosztázon (Áment Gellért, 2017)

183. Schuller Károly: Szent Miklós-kép a misztótfalui ikonosztázon (Áment Gellért, 2017)

őket, hogy gyűjtsenek véleményeket Schuller munkásságáról. Udvariról a szatmári alesperestől, Valkovszky Baziltól,⁸⁷ a misztótfalui és fernezelyi munkákról a nagybányai másodalesperestől, Bilcz Istvántól,⁸⁸ a csarnatőről a turci alesperestől, Molnár Györgytől,⁸⁹ a horlyóiról a szerednyei lelkésztől, Beniczky Gergelytől,⁹⁰ a gernyesiről a huszti másodalesperestől, Zombory Györgytől⁹¹ várt véleményt.⁹²

A beérkezett válaszokból kitűnik, hogy voltak, akik kielégítőnek tartották Schuller munkásságát, de azt nem nagyon tudták elfogadni, hogy egyházmegyei festő legyen. A szatmáriak szerint a fernezelyi munkája nagyon gyenge, azonban a misztótfalui vállalható, ami alapján úgy vélték, hogy felügyelet mellett meg lehetne bízni e poszttal.⁹³ Az utóbbi templom 1809-ben készült el, építésében fontos szerepet vállalt Vankay Mihály birtokos, aki Nagybányán városi szenátor is volt, aminek köszönhetően hatékonyabban tudta

képviselni a környék görögkatolikusainak érdekeit is.⁹⁴ A misztótfalui ikonosztáz még ma (2017) is létezik. Szerkezete szinte egyezik a szatmárudvari templom ikonosztázáéval, amelyről biztosan tudható, hogy Molnár Demeter készítette 1839 körül, amikor testvére, György volt ott a parókus, feltehetően itt is ő dolgozott. Míg Udvariban a festmények mára elpusztultak, Misztótfaluban Schuller képei is fennmaradtak. Itt az ikonosztáz mindössze a négy alapképből, hat különböző méretű ünnepből, a sor közepén az Utolsó vacsorával s az ez utóbbi fölé helyezett Kálvária-csoportból áll (180. kép). A két központi alapkép álló formátumú: Szűz Mária a gyermekkel és Krisztus mint a világ Üdvözítője jelenik meg barna háttér előtt. A figurák nagyon síkszerűek, térbeliséget csupán az arcok kicsit erőltettnek ható, háromnegyedes beállítása eredményez, ami egyébként riadttá, a néző számára pedig riasztóvá teszi őket (181–182. kép). A két központi alapkép

⁸⁷ Valkovszky Bazil (1786–1851) Szatmárnémetiben szolgált 1829-től haláláig, 1832-től volt esperes. BENDÁSZ 2023, 883, no. 24.

⁸⁸ Bovdi Bilcz István (1814–1896) 1839–1857 között Hidegkúton (Szatmár vm.) szolgált. Vö. BENDÁSZ 2023, 106, no. 313.

⁸⁹ Molnár Demeter testvére, adatait korábban közöltük már.

⁹⁰ Beniczki és micsinyei Beniczky Gergely (1820–1866) Zólyom vármegyéből származott, 1845–1853 között Szerednyén szolgált, 1853-tól haláláig Ungvár-Ceholnya parókusa. BENDÁSZ 2023, 97, no. 246.

⁹¹ Zombory György (1795–1858), 1844-től 1858-ig Izán szolgált. Vö. BENDÁSZ 2023, 926, no. 105.

⁹² DAZO fond 151, opisz 10, no. 109, fol. 23–24, 26. Közölve: TERDIK 2020f, 396.

⁹³ DAZO fond 151, opisz 10, no. 109, fol. 33, 36. Közölve: TERDIK 2020f, 396–397.

⁹⁴ TERDIK 2018b, 595, 625.

184. Schuller Károly: Szent Mihály-kép a misztótfalui ikonosztázon (Áment Gellért, 2017)

185. Schuller Károly: Ünnepek a misztótfalui ikonosztázon (Áment Gellért, 2017)

erősen emlékeztet a munkácsi kolostor egykori alapképeire (vö. 151. kép), ami alapján úgy sejtethető, hogy talán Schuller is ehhez a festőkörhöz tartozott, vagy egyszerűen csak őket tekintette követendő példának. A bal szélső alapképen Szent Miklós szokatlan ikonográfiai beállításban tűnik fel: egy pult előtt ül és ír, szerzetesi ruhában, püspöki jelvényei elé helyezve a földön nyugszanak. Az az érzésünk, hogy a festő itt inkább Nagy Szent Bazil egyházatya ábrázolásából, semmint a nagy csodatevő megszokott ikonográfiájából indult ki (183. kép). A negyedik alapkép a Sátánt eltpró Szent Mihályt ábrázolja valamelyik híresebb reneszánsz festő munkája nyomán (184. kép).

Az ünnepek sora a bal szélen a Szentlélek leszállása jelenettel kezdődik, Szűz Mária mennybevitelével folytatódik, s ezen az oldalon Jézus születésével végződik (185. kép). Mindegyik nyugati metszetelőkép alapján készült, a karácsony jelenete egyértelműen Correggio (1489–1534) közismert Jézus születése képét követi, amelyet a drezdai képtárban (Dresden, Gemäldegalerie Alte Meister) őriznek.⁹⁵ Az Utolsó vacsora azonban nem a megszokott Leonardo-féle kompozíciót tükrözi (186. kép). Az ünnepsor jobb oldalán a Feltámadás, Jézus mennybemenetele s végül bemutatása a templomban következik (187. kép). Ezek is a korban közkezen forgó, ismert reneszánsz és barokk festők munkáit reprodukáló metszetek alapján készülhettek.

Schuller munkájáról a legérdekesebb elemzést a szerednyei parókus, Beniczky Gergely készítette a horlyói ikonosztáz bemutatásakor.⁹⁶ Részletesen leírja az együtttest, azután soronként haladva tárja fel a képeken található hibákat. Első ránézésre az egész együttes jó benyomást tett rá, de ez az érzés fokozatosan csökkent, minél közelebb ért hozzá. Az életnagyságú négy alapképen a figurákat mind fiziognómiai, mind esztétikai szempontból hibásnak találta. Nehezményezi, hogy a szentek túl fiatalok, hiányzik belőlük a méltóság. Szent Miklós esetében az ősz szakállhoz túl fiatal arc társul, s az egész alak aránytalan. A negyedik alapkép Jézus mennybemenetelét ábrázolja: ezen a figurák arányosak, de az egyik angyal esetében „szerfelett divatos fodrászatja [értsd: frizurája, hajviselete], és egy lábának igen magosan hagyott mesztelensége” váltotta ki nemtetszését. Ez a kompozíció hasonló lehetett a misztótfalui ikonosztáz ünnepsorának egyező témájú képéhez, amelyen valóban a középpontban látható angyal antikos fehér ruhája szinte derékig megnyílik, feltárván lába bájait. A bíráló a képfal többi három sorának képeivel alapvetően elégedett, bár itt is megemlíti, hogy – különösen a próféták esetében – a történetiség sérül, és hajviseletük nagyon különös. A két felső sor középtengelyébe helyezett Úrszínváltozás-képet találta a legjobbnak. Egyébként úgy érezte, hogy a nép elégedett az egészszel. Saját véleményét azonban

⁹⁵ MARX 2006, 88–89.

⁹⁶ DAZO fond 151, opisz 10, no. 109, fol. 47–48. Közölve: TERDIK 2020f, 398–400.

186. Schuller Károly: Utolsó vacsora kép a misztótfalui ikonosztázon (Áment Gellért, 2017)

187. Schuller Károly: Ünnepek a misztótfalui ikonosztázon (Áment Gellért, 2017)

így összegzi: „Az egészre nézve, ezek az alázatos észrevételeim: Méltóság (gravitas, et dignitas) az arcokban, ’s öltözetekben, – egyformaság a festészetben (tractus pictoreus) nagyon hiányzanak; – Archaeológiában nagy járatlanság; – Stylus Byzantinusról úgy látszik a festő mit sem tud, aki igen fejér, fiatal improportionatus arcokat, színpadi fodrászattal fejeket, tarka barka ruházatokat festé.”

Beniczky esztétikai észrevételeit a mai műkritikusok is helyben hagynák Schuller képeit elnézve. Festőnk a bizánci stílusról sem hallhatott sokat, hiszen csupán ekkoriban kezd megjelenni a művészetekkel foglalkozó írásokban is – bár jó volna tudni, hogy kritikusa vajon mit értett ezen a fogalmon. Ezek után a költségekről is tesz egy kitérőt, bemutatván, hogy a képek túlárazottak. Érvelését személyes élményére alapozza: két éve (tehát 1847-ben) a pesti Német Színház épületében Caffin képkereskedő raktárában járt, ahol volt szerencséje a különböző festmények árait tanulmányozni. A hivatali portrék árához képest a raktáron lévő szenteket ábrázoló festmények jóval olcsóbbak voltak: „miután a mint a kereskedő mondotta, a Szentek képeinek keletyök nem lévén, azok sokkal olcsóbbak, mint más tárgyat ábrázolók”. Ez a mondat arra utal, hogy ekkoriban a polgári lakások falait díszítő műalkotások között a szentképek alaposan vissza- vagy egyenesen kiszorultak. Beniczky úgy véli, hogy az egyházmegyei festő állására újsághirdetések

segítségével kellene megfelelő embert találni, Schuller addig csak ideiglenes engedélyt kapjon. Kitér arra is, hogy az ikonosztáz jelentősége a templomokban meghatározó, nemcsak a görögkatolikusok, hanem az azokba betérő idegenek számára is: „Templomainkban a képálmányok fő ékeségek, ’s olly tárgy, melly az Isteni dicsőségen kívül, magasztos szertartásunk méltóságát emeli, Megyei Kormányunk, Papságunk, ’s Népünk aesthetica izlését, nem csak a jelen, de utókornak is, kivált más szertartásuak ’s felekezetűek Criticájának kiteszi, honnan szellemi kiképzésünk, miveltségünk, aesthetica izlésünk, az utókor által is, következtetés vonatik, ’s ez akkor is vagy méltatik, vagy rosztatik, vagy gúnyosan kinevetetik, midőn poraink csendes álmukban már régen nyugszanak.”

Az ügy végkifejletének írásos eredményét eddig nem ismerjük, de úgy sejtjük, hogy Schuller ekkor nem kapott kinevezést. 1849 után az egyházmegye területén végzett munkájára vonatkozó forrás egyelőre nem került elő.

Az 1830-as évek elején kezdett festési munkákat vállalni Mihályi János is, aki 1845-ben Popovics Bazil püspöknek címzett levelében annyit árul el életéről, hogy Zemplén vármegyéből származik, görögkatolikus, három kisgyermeke van, tizenhárom éve folytatja mesterségét, s most az Ungvár melletti Radvánra költözött.⁹⁷ Referenciaként hivatkozik az Eperjesi Egyházmegyében végzett munkáira, illetve a felsőnémeti

⁹⁷ DAZO fond 151, opisz 9, no. 1668, fol. 79. Közölve: TERDIK 2020f, 400–402.

ikonosztázra, valamint az ungvári római katolikus templomba festett képére. Azt állítja, hogy munkáival mindenhol meg voltak elégedve, majd bevallja, hogy Nagybereznán a püspök egyszer eltiltotta az ottani ikonosztáz festésétől Mankovits javára. Már láttuk, hogy Mankovits nagyon felkészületlen, gyenge meszternek tartotta Mihályit. Nem tudjuk, hogy milyen – esetleg rokoni – kapcsolatban állt Mihályi Lukáccsal, akinek az Eperjesi Egyházmegyében Gaganecz József püspökkel voltak konfliktusai (lásd az előző fejezetben). A referenciaként megadott munkái – amelyeket a kortársak eltérő módon ítélték meg – mára nem maradtak fenn. A nagymihályi múzeum gyűjteményében található azonban egy kis méretű fatábla, amelynek egyik oldalán a megostorozott Krisztus látható a szenvedés eszközeivel (*Arma Christi*), míg a másikon a feltámadott Üdvözítő jelenik meg. Feltehetően valamely szentsírhoz tartozott ez a kis kép, amelyen az *Arma Christi* alján 1839-évszám és „János Mihályi” jelzés is olvasható.⁹⁸

1848-ban a dobriaiak kérnek engedélyt arra, hogy a kész ikonosztázukat Mihályi Jánossal kifestethessék. A püspök egy korábbi szentszéki határozatra hivatkozva ezt visszautasítja, mondván, hogy Mihályinak festenie nem, csupán aranyoznia szabad, és inkább Schuller Károlyt fogják ezzel a munkával megbízni.⁹⁹ Mihályi ezek után, 1848 októberében közvetlenül írt a püspöknek, arra hivatkozva, hogy eddig mindenhol és mindig elégedettek voltak a munkáival (!), igenis engedje meg, hadd teljesítse ezt a megbízást is. A biztonság kedvéért ő is szidja Molnár Demetert, akinek elrontott munkáit állítólag többször helyrehozta már. Úgy látszik, a dobriaiak vehemenciája sem nagyon változott, mert Mihályi azzal is érvel: ha nem teljesíti ezt a munkát, akkor őt vasra fogják veretni! A püspök még ekkor sem engedett, újra a korábbi határozatra utal.¹⁰⁰ Az újabb elutasítás hatására az egyházmegyei konzisztóriumnál is fellebbezett a festő. A dobriai gondnokok ugyanis arról tájékoztatták, hogy ő csak aranyozhat, s

egy másik festő majd a képeket fogja festeni, aminek ugyan ők sem örülnek, de miután a már megkötött szerződésük egyházi jóváhagyást nem nyert, kénytelenek belenyugodni. Mihályi a levelében részletesen kitért az őt ért vádakra is: több képe a püspökségen is látható, nézzék meg ezeket, s ha nincs bennük botrányos dolog, igenis kaphassa meg a munkát; cáfolja, hogy az általa készített alapozások ne volnának időtállóak, és leperegnének, elég csak megnézni a felsőnémeti ikonosztáz; a céhes világ ingadozik, ezért a szabad művészeteket is hagyják szabadnak; az aranyozásból nincs haszna, csupán a festésből volna, s a Dobrán kapott juttatásokból családjával együtt kihúzná. Aztán kiemeli, hogy a nép őt szabadon választotta: „Hiszen a nép egyenesen engemet választta, velem szabadon szerződött. És az egyházat, úgy kívánja festetni, amint ő szereti [...] s én tudom. Méltóztassanak egyébiránt is el hinni, mikint itt az appellesi, rafaeli, correggioi, rubensi s más efféle tényezők s művészek sem nem léteznek sem meg nem fizettetnek! [...] Elég, ha botrányos nincs a műben. Ettől pedig, köztudomásilag, csekély dolgozataim, távol esnek [...]” A levél forradalmi tónusát (1848-ban vagyunk!), amelynek írója a három pont szokatlanul gyakori alkalmazásával adott nyomatékot, meglehetősen leegyszerűsített esztétikai érveléssel kerekítette le: nem a nagy művészek a fontosak, hanem csupán annyi, hogy botrányos dolog ne legyen az ábrázolásokban.¹⁰¹

A turci esperes novemberben jelentette a püspöknek, hogy Schuller mindenki meglegedésére befejezte a csarnatói ikonosztáz. A püspöki válasz piszkozatából kiderül, hogy hiába, mert a dobriai hívek állandó kérésének engedve, az ottani munkától végleg elesett.¹⁰² Az viszont nem derül, hogy kire bízták a festést.

Még ugyanezen az őszön Durkátó Mátyás ároki lakos is panaszt tett Mihályi János ellen. Ő ugyanis augusztusban két zászló készítésére szerződött a festővel, amelyek el is készültek ugyan, de rút festéssel (nem a képekre, hanem a rudakra vonatkozik a megállapítás)

⁹⁸ Az ikont itt közölték először: BENICKÁ 2013, 72–73. Ikonográfiájáról lásd TERDIK Szilveszter: *Arma Christi – Krisztus fegyverei, Görögkatolikus Szemlélet*, 5 (2018), 1. szám, 67. Az *Arma Christi* kompozíciója a prágai Szent György-kolostor úgynevezett *Kunigunda Passionale* kompozíciójára nyúlik vissza. Ennek a miniatúrának a hatása alatt készült egy nagyobb *Arma Christi*-kép a Szent György-templom Szent Annakápolnájába, amelyről a 18. században metszetet is kiadtak. J. Balzer 18. századi metszetét közli: ROYT 2011, 339, 155. Talán valamelyik erről a kompozícióról készült metszettelap inspirálhatta Mihályit is.

⁹⁹ DAZO fond 151, opisz 9, no. 2611, fol. 98, 99. Közölve: TERDIK 2020f, 402–403.

¹⁰⁰ DAZO fond 151, opisz 9, no. 2611, fol. 87. Közölve: TERDIK 2020f, 403–404.

¹⁰¹ DAZO fond 151, opisz 9, no. 2611, fol. 88. Közölve: TERDIK 2020f, 404–405.

¹⁰² DAZO fond 151, opisz 9, no. 2611, fol. 94–95. Közölve: TERDIK 2020f, 405–406.

188. Krichbaum József (?): Nagy Szent Bazil. Falkép a zemplénagárdi templom szentélyében (Bakos Zoltán, 2011)

189. Krichbaum József (?): Aranszájú Szent János. Falkép a zemplénagárdi templom szentélyében (Bakos Zoltán, 2011)

és rossz aranyozással, 80 váltóforintért. A panaszos azt kéri: vagy javítsa ki, vagy készítsen újat Szent Miklós napjáig, a búcsú ünnepéig (vagyis ónaptár szerint december 19-ig). A püspöki hivatal eljár az ügyben: írtak Prodán Péter bodroglózi esperesnek, hogy szólítsa fel Mihályit, aki éppen a dobrai ikonosztázon dolgozik, a hiba kijavítására, mert úgy találták, hogy a panaszosnak igaza van: a zászlók rúdjai nincsenek befestve, a keresztjeik aranyozása sem kifogástalan, és a szükséges vasalatok is hiányoznak!¹⁰³ Ebből a levélből úgy tűnik, hogy Kisdobrán Mihályi lett a befutó festő.

1851. április 4-én Popovics püspök felkért néhány környékbeli parókust, hogy menjenek át a dobrai festményeket megvizsgálni s jelentést tenni: vajon Mihályi alkalmas-e arra, hogy megbízzák a zemplénagárdi ikonosztáz festésével is. Abban mindannyian egyetértettek, hogy Mihályi képei rendben vannak, „csinosak”, és máshol is festhet. A dámóci parókus azt

is megjegyezte azonban, hogy a szentélyben – az ősi szóhasználat szerint ők még azt írják, hogy az oltárban – a falképek nem a legszebbek, ugyanis több helyen elrajzolt, hibás, de ezek a képek nem is Mihályi, hanem egy újhelyi festő, Krichbaum (Krikbaum) művei (188–189. kép). A bodroglózi és a zemplénagárdi parókus úgy érezte, hogy a dámóci kolléga túllépte hatáskörét, amikor olyan dolgokról is ír, amelyekre nem vonatkozott püspöki kérdés, ezért a közös jegyzőkönyvet sem akarták aláírni. Végül a jegyző az egész levelezést továbbította a főpásztornak.¹⁰⁴ Az agárdi parókus feltehetően attól félt, hogy ha negatív dolgokról is írnak a dobrai festés kapcsán, akkor azokat is Mihályi számlájára írják, s így csökken az esélye annak, hogy saját temploma ikonosztázanak festésére engedélyt kapjon. Aggodalma alaptalannak bizonyult, mert a zemplénagárdi ikonosztáz hátoldalán található, erősen megkopott felirat szerint Mihályi János festette

¹⁰³ Kelt 1848. december 5-én. DAZO fond 151, opisz 9, no. 2611, fol. 110.

¹⁰⁴ DAZO fond 151, opisz 10, no. 477, fol. 15, 21–24. Közölve: TERDIK 2020f, 406–410.

190. A kisdobrai ikonosztáz királyi ajtaja és két alapképe (Hutóczki Vivien, 2014)

1854-ben.¹⁰⁵ Az agárdi ikonosztáz faragójára vonatkozó levéltári adat eddig nem került elő, de stílusa alapján úgy tűnik, hogy Ternavszky András műve lehet, aki leghamarabb 1845-ben, a dobrai munka elkészültét követően foghatott hozzá.

A dobrai ikonosztáz szenteléséről Pásztor István parókus 1851. június 26-án jelentett a püspöknek: a megkapott engedélynek megfelelően az Úr mennybemenetele ünnepén a képállványt négy környékbeli parókus és a latin plébános jelenlétében megáldotta.¹⁰⁶ Ezzel egy közel másfél évtizedig zajló, amint láttuk, konfliktusoktól egyáltalán nem mentes történet zárult le.

A dobrai ikonosztázion (152. kép) érdekessége, hogy jelenlegi ismereteink szerint ez az egyetlen olyan együttes, amelyen Mihályi képei még eredeti helyükön és – az alsó sort leszámítva – jelentősebb átfestések nélkül maradtak fenn (190–192. kép). Az ünnepeket, apostolokat és prófétákat nézve megállapítható, hogy Schullerhez képest szorosabban követte az egyházmegegye korábbi, még az előző század végén uralkodó késő

barokk hagyományát. Figurái plasztikusabbak, színei változatosabbak, s nem annyira szembeötlő a nyugati előképek használata, ami talán azzal is magyarázható, hogy ő – született görögkatolikus lévén – belülről ismerte a hagyományt, míg Schuller és a munkácsi festők is római katolikusok lehettek. Úgy tűnik, hogy nagy hatást gyakorolt rá az isztáncsi ikonosztáz, bizonyos ünnepkompozíciókon (például Angyali üdvözet, Jézus körülmetélése, bemutatása a templomban) tényleg szorosán követte a dobraiak által meghatározott előképet (193–194. kép).¹⁰⁷

Mihályi zemplénagárdi képeit – a királyi ajtót leszámítva – teljesen átfestették 1922-ben (Kovács János Debrecenből), bár súrlófényben szinte minden eredeti festmény átüt az erősen megkopott átfestés alól (195–197. kép). Az utóbbi években a két ikonosztáz alapképein végzett röntgenvizsgálatok kimutatták, hogy a kompozíciók mind a két helyen számos ponton megegyeznek.¹⁰⁸

1848 tavaszán újra hallunk a Schaitzner családról is. A Máramarosszigeten élő Fülöp kisebbik fia, Imre

¹⁰⁵ MIHÁLYI JÁNOS FESTETTE / ÉS ÁRÁNYOZTA 1854. ÉVRE.

¹⁰⁶ DAZO 151, opisz 10, no. 477, fol. 37.

¹⁰⁷ Képek az ikonosztázról: TERDIK 2020f, 184, 203–211, 16, 36–46. kép.

¹⁰⁸ A röntgenvizsgálatokat Horváth Mátyás végezte, és Hutóczki Vivien elemezte a budapesti Magyar Képzőművészeti Egyetemen 2016-ban a Restaurátor Tanszéken megvédett, *A zemplénagárdi és kisdobrai ikonosztázok összehasonlító restaurátori vizsgálata* című szakdolgozatában. Képek az ikonosztázról: TERDIK 2020f, 185–187, 211, 17–19, 47. kép.

191. Jézus mennybemenetele alapkép a kisdobrai ikonosztázon (Hutóczki Vivien, 2014)

192. Jézus mennybemenetele alapkép röntgenfelvétele, amelyen látszik, hogy eredetileg az Istenszülő elhunytát ábrázolta (Horváth Mátyas, 2014)

próbálkozott a püspöknél munkát kapni. 1844-ben Anderkó Péter¹⁰⁹ máramarosi helynök az ungvári szentsír készítése kapcsán úgy jellemezte az apát, Fülöpöt, hogy a mesterségeket önmagától elsajátító, ügyes ember, aki azonban már nagyon öreg, csak ülőmunkára képes, mivel mankóval jár. Azt sem titkolja, hogy megkeseredett ember benyomását keltette, mivel idősebb fiával, Józseffel sem találta meg a hangot, kisebb fia pedig elhagyta.¹¹⁰ Most ez utóbbi tűnik fel, aki a püspöknek szóló levelében bevádolta Unghi Károly festőt, mondván, hogy túl olcsón és rossz minőségű anyagokkal dolgozik, amire legjobb példa a disznópataki (Valea Stejarulu, Románia) templom négy alapképe. Arra kéri tehát a püspököt, hogy a helynökkel vizsgálta ki az ügyet, és az efféle mestereket tiltsák el a munkától.¹¹¹

A püspök így is tett, de ennek az lett az eredménye, hogy Anderkó Péter kitér Schaitzner (Saicner) Imre nem éppen példás elő- és jelenlegi magánéletére, azonkívül azt is bemutatja, hogy az Unghi ellen felhozott rágalmi alaptalanok, akiről azonban annyit azért ő is megjegyez, hogy időnként leissza magát. Schaitzner a helynök szerint a festészethez sem ért, míg Unghi télen portrékat fest, nyáron pedig a templomokban végez különböző munkákat.¹¹² Anderkó Unghi levelét is mellékeli, amelyben pontról pontra cáfolja az őt ért vádakat.¹¹³

Anderkó helynök Unghit már 1846-ban is ajánlotta munkára a felsőszelistyei (Săliște de Sus, Románia) két fatemplom kifestésére. A püspök arra hivatkozva, hogy Mankovits már beteges, engedélyezi a megbízást, s

¹⁰⁹ Homoródi Anderkó Péter (1779–1869) Máramarosszigeten szolgált 1815-től haláláig. BENDÁSZ 2023, 47–48, no. 42.

¹¹⁰ DAZO fond 151, opisz 9, no. 1354, fol. 52. Közölve: TERDIK 2020f, 390–391.

¹¹¹ DAZO fond 151, opisz 9, no. 2668, fol. 23. Közölve: TERDIK 2020f, 410–411.

¹¹² DAZO fond 151, opisz 9, no. 2668, fol. 69–70. Közölve: TERDIK 2020f, 412–413.

¹¹³ DAZO fond 151, opisz 9, no. 2668, fol. 67. Közölve: TERDIK 2020f, 414–415.

193. Mihályi János: Jézus körülmetélése és Angyali üvölet a kisdobrai ünnepsorból (Hutóczki Vivien, 2014)

194. Mihályi János: Jézus születése és megkeresztelése a kisdobrai ünnepsorból (Hutóczki Vivien, 2014)

kéri, hogy a végén részletes jelentést tegyenek.¹¹⁴ Az elkészült munkáról Roska Gergely¹¹⁵ izai alesperes írt részletes beszámolót 1847. február 12-én.¹¹⁶ Mivel az ikonográfiai programot is elég alaposan leírja, ennek alapján egyértelmű, hogy a településen még ma is álló, Szent Miklós tiszteletére szentelt fatemplomról van szó. A falakat Unghi vászonnal bevonta – ahogyan a környékbeli fatemplomok többségében már az előző században is szokás volt –, és arra festett, de valószínűleg több helyen a korábbi alapozást használta fel, mert a mára elkoszolódott festés alól az előző korszakok figuráinak körvonalai is felsejlenek. Unghi részben sablonnal készült díszítőfestéssel, architekturális motívumokkal keretezte nagyszabású kompozícióit. A szentélyben az ószövetségi áldozatok, az Utolsó vacsora, az oltártér nyugati falának belső oldalán a Keresztre feszítés kapott helyet. A hajó boltozatán a tizenkét éves Jézust a jeruzsálemi templomban és a négy evangélistát ábrázolta (198. kép). Ez utóbbi, meglehetősen ritka megoldást talán a szatmárnémeti római katolikus székesegyház – 1836-ban, Riedler János által festett kupolaképe – inspirálta,¹¹⁷ bár itt egy késő barokk metszetelőképből indulhatott ki. A diakónusi

ajtókra a két főapostol álló alakját helyezte, a királyi ajtóra hat kis képet, az ikonosztáz felső sorai helyére a sírba tételt festette. A női templomban, vagyis a nők számára fenntartott előtérben festett drapériákat és díszítőmotívumokat alkalmazott (ez alól egy korábbi utolsóítélet-kompozíció tűnik elő). Az ikonosztáz négy alapképét is megfesthette, valószínűleg külön táblákra, a leíró ugyanis kiemeli, hogy ezeket gazdagon aranyozta. A festmények roppant szennyezett és töredékes állapota miatt Unghi stílusáról nehéz pontosabb értékelést adni.¹¹⁸ Az alsó templomban, amely szintén Szent Miklós tiszteletére épült, csupán a szentélyt és az ikonosztázt festette ki ekkor. Az előbbi 500, az utóbbi 200 váltóforintba került.

1848 tavaszán a már hosszú ideje húzódó tereselpataki ikonosztáz ügye is előkerül. Az ottani parókus szintén Schaitznerral szeretett volna dolgoztatni, mivel egy donátor már februárban megalkudott vele elég kedvező áron. A parókus más helyekről is kért véleményt az eddigi munkáiról. Kedvező válaszokat kapott Hosszúmezőről (Câmpulung la Tisa, Románia), ahol már négy alapképet festett, de még Alsóapársáról (Нижня Апша, Ukrajna) is. Úgy véli, Schaitzner

¹¹⁴ A püspöki válasz piszkozata 1846. december 26-án kelt. DAZO fond 151, opisz 9, no. 2113, fol. 16. A helynök 1847-ben tett is jelentést: DAZO fond 151, opisz 9, no. 2392, fol. 33. Terdik 2020f, 415–416.

¹¹⁵ Roska Gergely (1790–1858) Rozálián parókus 1821-től haláláig. BENDÁSZ 2023, 726, no. 177.

¹¹⁶ DAZO fond 151, opisz 9, no. 2392, fol. 30. TERDIK 2020f, 416–417.

¹¹⁷ BARA 2014, 146–149.

¹¹⁸ A templomról készült fotósorozat:

https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_de_lemn_din_Săliște_de_Sus,_Nistorești (letöltve: 2020. 01. 30.). Itt látszik, hogy van egy félalakos Szent Miklós- és Krisztus-kép is, amelyek lehetnek Unghi művei, és talán az általa festett ikonosztázhoz tartoznak. A felső templomot a Nistorescu, az alsót a Buleni alapító családok alapján különböztetik meg. A román szakirodalomban a két templom 19. század közepi festését nem tudják mesternévhez kötni (vö. BRATU 2015, 326), ami arra utal, hogy Unghi sem szignót, sem emlékfeliratot nem hagyott maga után. Az újabban a Nistorescu-féle templomban végzett restaurátori vizsgálatokból kiderült, hogy a királyi ajtaja 17. századi, a korábbi festése az 1770-es évekből származik. BABOȘ-COVACI 2020, 608–609.

195. A zemplénagárdi templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

196. A zemplénagárdi ikonosztáz királyi ajtaja (Terdik Szilveszter, 2010)

197. Fiókáit saját vérével tápláló pelikán. A királyi ajtó részlete (Terdik Szilveszter, 2010)

198. Unghi Károly: A tizenkét éves Jézus a templomban. Felsőszelistye, Szent Miklós-fatemplom

Imrén kívül ezt ennyi pénzért nem fogja senki megfesteni, ráadásul a mester apja erre már kapott engedélyt, akinél – a pap szerint – ez a fiú értelmesebb is. A püspök megadja az engedélyt, azzal a feltétellel, ha a festő valódi aranyat fog használni, illetve ha majd a parókus a munka végeztével kimerítő jelentést ír.¹¹⁹

Két év múlva újra Unghi Károlyról hallunk, akit Anderkó helynök a máramarosszigeti templom ikonosztázának megfestésével akar megbízni. Az aranyozásra „Reszeghy Mihály” aranyozót választotta.¹²⁰ Felterjesztésében kifejti, hogy ugyan a szükséges pénz még nem gyűlt össze, de a munka hatására biztosan össze fogják adni a hívek. Megjegyzi, hogy Unghi most éppen Munkácson dolgozik négy alapképen, amelyeket a püspöknek meg is tudna mutatni. Popovics engedélyt adott neki, de csak „úgy engedtetik meg, hogy a négy főkép inkább a szokásban lévő egyházi, mint sem a

Munkács-Klastromi minta szerint, melly valami ki-tűnő szépséggel magát éppen nem ajánlja, festessék”. Ezek szerint nem tartotta sokra Prighel János munkáit. Az engedély mellett még 100 forinttal is hozzájárult a költségekhez. A püspök megjegyzését a munkácsi képekre az indokolhatta, hogy a helynök a kérelméhez mellékelte Unghi bemutatkozó levelét is, amelyet a máramarosi szentszéknek írt; ebben külön kiemeli, hogy pesti tanulmányai mellett Munkácson a kolostorban, Prighelnél is dolgozott. Pesti mestereit nem nevezi meg, így csak találgatni tudunk, vajon kihez csatlakozott „buda-pesti” tartózkodása alatt. Utal még arra is, hogy Mankovits mellett is eltöltött négy évet. A máramarosi szentszék támogatta kérelmét.¹²¹

Ugyanebben az évben Mezey József neve is felmerül a nagylyuckai (Великі Лучки, Ukrajna) ikonosztáz festésével kapcsolatban. 1851. július 6-án jelentette a helyi parókus a püspöknek, hogy az ikonosztáz készítésére Vurczer Lőrincsel, a „szatmári püspök faragójával” szerződtek, de még csak a baldachinnal van készen, s nem is hiszi, hogy hamar meglesz, mivel a szerződés szerint a mesternek mindenben az ungvári székesegyház képállványát kell követnie. Éppen ezért a szerződéssel magát Vurczer küldték Ungvárra, hogy azt a püspökkel hagyassa jóvá, illetve tanulmányozza a mintaképet, vagyis a székesegyház képfalát is.¹²² Augusztus 10-én Mezey József festő is írt a főpásztor-nak, hogy szívesen elvállalná a nagylyuckai ikonosztáz, amely munkára az ottani hívek püspöki engedély nélkül vonakodnak vele szerződni.¹²³ Unghi is meghallotta valahonnan, hogy a lucskaiak Szatmárról és Nagybányáról is hívtak festőket és kértek ajánlatot, aminek hatására pennát ragadott, bár konkrét nevek említése nélkül, de a pályázókat tanulatlanak („naturalista”) bélyegezte, s alkalmatlannak a lucskai ikonosztáz megfestésére. Javasolta a püspöknek, hogy küldjön valakiket Szigetre, az ottani új ikonosztáz megbíráására, melyet ő festett, mivel a „császár” (I. Ferenc József) születésnapja alkalmából végzett szentmisén részt vevő külső szakértők között is nagy sikert aratott a munkája.¹²⁴ Unghi neve még a későbbi években is

¹¹⁹ A két levél: DAZO fond 151, opisz 9, no. 2668, fol. 21–22; TERDIK 2020f, 417–419.

¹²⁰ 1839-ben Molnár Demeterrel dolgozott együtt az aranyosapáti szószéken, amint láttuk.

¹²¹ Az ügyhöz kapcsolódó levelek 1851 márciusából, májusából: DAZO fond 151, opisz 10, no. 477, fol. 1–3. Közölve: TERDIK 2020f, 419–421.

¹²² DAZO fond 151, opisz 10, no. 477, fol. 27.

¹²³ A levél Ungváron kelt. DAZO fond 151, opisz 10, no. 477, fol. 39.

¹²⁴ Kelt 1851. augusztus 22-én, Szigeten. DAZO fond 151, opisz 10, no. 477, fol. 42.

felmerül különböző munkák kapcsán, jelenleg a felsőszelistyei, nagyon rossz állapotú falképein kívül más művét nem ismerjük, így festői tudásáról sem tudunk hiteles képet alkotni.

Mezey József (1823–1882) több ikonosztázt is festett, a nagylyucskaikán kívül 1851-ben a nagybányai görögkatolikus templomét.¹²⁵ Későbbi életrajzírói szerint „1857-től négy éven át a munkácsi püspöknek dolgozott, oltárképekkel látta el Nagylucsk [sic!], Szerednye, Tövisfalva, Ardó, Máramarossziget templomait”.¹²⁶ Mezey a Máriapócs-hoz közeli Kislétán született római katolikus gazdatiszti családban, majd a Bereg megyei Miszticén (Імстичово, Ukrajna) nőtt fel, ahol bazilita monostor állt.¹²⁷ Jól ismerte a görögkatolikusokat, talán ezért nyerte el a munkácsi püspök bizalmát is, de munkássága jelentős hányadát római katolikus templomok számára festett oltárképek teszik ki.¹²⁸ Fennmaradt még egy Krisztus sírba tételét ábrázoló olajképe is a Bereg vármegyei Kissarkad (Горбок, Ukrajna) templomának élőkészítő oltárán (199. kép).¹²⁹ Festői stílusára a 19. századi vallásos festészet irányait meghatározó nazarénus művészek erősen hatottak, gyakran az általuk kiadott metszeteknek, képes bibliáknak köszönhetően közismert kompozíciókból indult ki. Így járt el a kissarkadi festményén is, amely egyértelműen a Julius Schnorr von Carolsfeld (1794–1872) német lutheránus, nazarénus festő által illusztrált, 1852 és 1860 között Lipcsében megjelentetett Képes Biblia (*Die Bibel in Bildern*) Krisztus sírba tételét ábrázoló fametszete nyomán készült.¹³⁰ Ez a gyakorlat jellemezte a korszak más, szintén oltárképekre is szakosodott festőit, például Jakobey Károlyt (1826–1891).¹³¹ Mezey 1864-ben elhatalmasodó szembaja miatt abbahagyta a festést, s Pestre költözve irodalmi munkásságából próbált megélni.¹³²

199. Mezey József: Krisztus sírba tetele. Kissarkad (Makarij Medvigy, 2020)

Szatmár vármegye székhelyén, Nagykárolyban is ekkoriban épült új ikonosztázion az „orosz”, vagyis magyar görögkatolikus templomba, amely ekkor már a Nagyváradai Egyházmegyéhez tartozott (200. kép). Az 1739 körül befejezett, a Károlyi család jószágkormányzója, a szatmárnémeti születésű Rácz Demeter által alapított és épített templom a Munkácsi Egyházmegye sokáig egyedüli, szabályos kupolával rendelkező épületének számított.¹³³ Nem tudjuk, hogy barokk kori faberendezése milyen volt, mivel új baldachinos oltára az 1830-as években készült, amint

¹²⁵ NAGY 2018, 74–77. A nagybányai templomról: TERDIK 2018b, 583–586. A 20. század elején Kékesoroszfalu (Rus) 1815-ben épített kőtemplomába került az ikonosztáz.

¹²⁶ ЛУКА 1982, 110. Szerednye (Середне, Ukrajna), Tövisfalva talán a Bereg megyei Újtövisfalvával (Драчино, Ukrajna) lehet azonos, ahol csak római katolikusok éltek, Ardó pedig talán az Ugocsa megyei Szőlősvégárdóval (Підвиноградів, Ukrajna).

¹²⁷ ЛУКА 1982, 24, 53.

¹²⁸ Közel nyolcvan oltárképére van adat. ЛУКА 1982, 110.

¹²⁹ A kép szignált, 1861-ben készült. Mezey szignója a kép alján, a sír oldalán jól olvasható: „Mezey József / 1861.”. Megköszönöm Makarij Medvigy atyának, hogy erre a műre felhívta a figyelmemet, és fotóit megosztotta.

¹³⁰ Ezzel részletesebben foglalkoztam: TERDIK Szilveszter, Sírba tétel: variációk egy témára, *Görögkatolikus Szemlélet*, 8 (2021), 1. szám, 73–75: 75, 11. kép.

¹³¹ КОРНЕЦЬ РАПП 2019, 138–140.

¹³² ЛУКА 1982, 24.

¹³³ A templom építéstörténetével részletesen foglalkoztam: TERDIK 2007a, 353–367.

200. A nagykarolyi magyar görögkatolikus templom ikonosztáza és szószéke

láttuk (Molnár Demeter műve), és stílusban ehhez igazodott az új ikonosztáz is, bár az oltáron az 1850-es években is alakítottak valamit, feltehetően ekkor készült a Jézus mennybemenetelét ábrázoló festmény. Az ikonosztáz mestereiről az Utolsó vacsora kép hátoldalán olvasható magyar nyelvű felirat nem emlékezik meg, csupán az adományozókat méltatja.¹³⁴ A készítés körülményeire vonatkozó adatok szerepelnek viszont a parókia számadáskönyvében.¹³⁵ Ezekből jól látszik, hogy az ikonosztáz asztalosmunkája Róth Mihály műve lehetett (a három ajtóé biztosan), míg a képek többségét egy „Stephani” nevű festő alkotta. Ez utóbbit „csaló festész”-nek titulálják, ami arra utal, hogy valamilyen anyagi természetű konfliktusba keveredett

a közösséggel. Ennek részleteit egyelőre nem is merjük, de per is lett az ügyből, amire bizonyos költségtételek – például a szolgabírónak fizetett szatmári út – utalnak a számadáskönyvben. Az ikonosztáz ajtóinak képei ezért már nem az ő, hanem Czinka László festő művei.¹³⁶ Az aranyozásért egy „Hippe” nevű mesternek fizettek.¹³⁷

Az ikonosztáz formája a korszakban elég rendhagyónak számít: a templom szűk diadalívéhez igazodva a három ajtót egymás mellé rendezték, csak két oszlop választja el egymástól őket, míg a négy alapképet kettesével szintén egymás mellé illetve a kliroszok felé tolták el. Az apostolképek méretben megegyeznek az alapképekkel, ezért pontosan azok felé tudták kettesével elhelyezni őket úgy, hogy csak a diadalív tetejénél

¹³⁴ A „képcsarnokot” Bródy László özvegye, Kihán Mária állíttatta. Az együttes restaurálását 2022–2023-ban a BF Restaurátor Művész Kft. végezte Bölöni Melinda vezetésével.

¹³⁵ Az ikonosztáz és oltár építésére Kihán Mária 1853. május 24-én ajánlott föl 3371 forint és 32 krajcár összeget. Ezt később ki kellett pótolnia, amiről a jegyzőkönyvben emlékeznek meg: 1857. május 24-én készített az esperes és a parókus egy összesítést, hogy „Bródi Lászlónő, jelenben Fetzer Mihálynő született Kihán Mária aszony” eddig már 3771 forinttal és 32 krajcárral támogatta a templomot, de „megpótolta” még ezt a következő tételekkel: „Stephani csaló festésznek fizetett az utolsó fizetést – 92 f 30 xr / A 3 ajtó elkészítéséért Róth Mihály asztalosnak a faragásér 125 f – / Czinka László festésznek az ajtón lévő képekér – 180 f – / Hippe festész és aranyozónak az aranyozásér azon iconostasbeli ajtó és czirádákér – 350 f – / Az ajtók és Czirádákra való vasmunkáért Nagy Mihálynak 70 f – / A fiscusnak a pictorrali per költségbe – 50 f – / A szolgabírónak Szatmárt napi díjat – 12 f 30 x / Templom szentelési ünnepre gyertyákér – 22 f 30 x / Templomszentelési alkalommal kerületi lelkész urak ellátására – 50 f / Eddigi áldozattétele tehát összesen tészen valóba 4824 fl. 2 xr. / Melly jótékonyága nevezett nőnek és férjének elősmerésül mai napon bé igtattott, és hálás köszönettel el fogadtatván emlékeztebe tartatik.” A hivatkozott dokumentumok a parókia irattárában találhatók.

¹³⁶ Czinka egyéb munkáit egyelőre nem ismerjük. A két diakónusi ajtón Szent István vértanú és az Izsák feláldozása, míg a királyi ajtón a négy evangélista képe szerepel. Ez utóbbiakat papírkartonra festették, s annyira tönkrementek, hogy a legutóbbi helyreállítás során Bölöni Vilmos új képeivel helyettesítették ezeket. Vadas Krisztián parókus személyes közlése.

¹³⁷ Keresztnevét sajnos nem említik. Esetleg azonos azzal a Hoppe Jánossal, aki 1871-ben így hirdette magát: „Hoppe János Bécsben 20 év óta fennálló és jó hírnévnek örvendő aranyozóárak gyára [...] Ugyazintén elvállaltanak mindennemű aranyozó-munkák, mint templomok, lakások díszítése, és legolcsóbb gyári árakon pontosan teljesítetenenek. [...] Gyár és raktár: Bécs Wieden, Henmühlgasse Nr. 16. Ecke der Wienstrasse.” *Pesti Napló*, 22 (1871), 133. szám, [58.]

csúsztatták össze az apostolképeket, találkozási pontjukhoz illesztve az íves formájú Utolsó vacsorát. Ezzel lezárták a nyitott ívet, s az ikonosztáz tetején, már a kupolába lógva, még egy kereszt és a szomorkodók is helyet kaptak. Szokatlan, hogy így szinte az egész diadalív nyitott maradt, nyilván azért, hogy a baldachinos oltár is érvényesülhessen. Az ikonosztáz faragása visszafogott: párkányok tagolják az együttlést, a képek közé korinthoszi fejezetű pilasztereket helyeztek, a képek íves tetején néhány ornamens van, az ajtók teljesen áttörték.¹³⁸

Az ikonosztáz mesterei közül a „Stephani festész” biztosan azzal a művésszel azonos, akivel 1850-ben a Szatmár megyei Csegöld hívei szerződtek ikonosztázionkészítésre (a nevét háromféleképp írták ugyanabban a dokumentumban: „Stephany/Stephani/Stefani”).¹³⁹ A magyar nyelvű szerződésben „Nemes Szatmár Sz. Kir. Varosi lakos polgar, s festő művész”-nek nevezik a festőt. Az ikonosztáz készítését és festését 500 „pengő forintokért” és nyolc köből búzáért vállalta fel úgy, ahogyan azt a község pecsétjével megerősített terven bemutatta. Az asztalosmunkákat és a szükséges fát, a faragásokat is „magam fogom készíttetni” – írja. A 2. pontban kitér az aranyozás mértékére: a képkereteket, a fölöttük lévő faragványokat, az oszlopfejezeteket aranyozza, de „meg lesz aranyozva a középső párkányzat alatt lévő gombócskák is”, és vállalja, hogy a négy alapkép elé arányos méretű gyertyatartókat is készít. A 3. pontban a község köteletségvállalásaira térnek ki. Ebből megtudjuk, hogy három részletben fognak neki majd fizetni, s az egész munkának 1851. június 1-jére kell készen lennie. A szállítást, a beállításkor szükséges állványozást, a művész számára megfelelő szoba és élelem biztosítását is magukra vállalják, illetve az ikonosztázt tartó gerendákat is ők fogják adni. A festő két év garanciát vállal munkájára. A szerződést „Stephany Josef püspöki festész”, valamint a falu elöljárói és a parókia gondnokai írták alá 1850. június 26-án Csegöldön. A szerződésre vezetett részki fizetések alapján úgy látszik, hogy a munkát rendesen elvégezte. Egyszer utal az asztalosra is, aki a faragott állványt készítette, de nem nevezi meg.

201. A csegöldi görögkatolikus templom egykori ikonosztáza 1900 körül. MÉM – MDK, Fotótár

Az utolsó részösszeg felvételekor azt is megtudjuk, hogy elkészített még „az ujonnan megrendelt képet mely az ur vacsoráját ábrázolja”, és ezért 10 ezüstforintot vett fel. Az aláírásánál szereplő „püspöki” jelző arra utalhat, hogy a szatmári római katolikus egyházmegye kitüntetett mestere volt, de ez még további kutatásokat igényel, mint ahogyan éltérjzi adatainak felderítése is.

A középkorban épített csegöldi templomot az 1780-as években kapták meg a görögkatolikusok, hajóját a szentély rovására 1897-ben bővítették.¹⁴⁰ Az ikonosztáz ezt a változtatást túlélte, s úgy tűnik, hogy a hajó 1931-ben végzett lebontása után is megmaradt még néhány évig, mert az 1935-ös leltár szerint még megvolt,¹⁴¹ bár hamarosan kikerült a templomból, ugyanis a Szent Miklós-alapképet leszámítva festményei mára elkallódtak. Az egykori képfalról egy 1900 körül készült fotó alapján lehet némi fogalmunk (201. kép):

¹³⁸ Érdekeség, hogy az 1900-ban épült domahidai (Domănești, Románia) görögkatolikus templom ikonosztázionja, amely Kabelik Károly nagykarolyi mester vezetésével készült 1911-ben, egyértelműen a nagykarolyi magyar templom ikonosztázát követi. Adatok és képe: Szöcs 2010a, 36–38. Az ikonjait 1973–1974-ben Grigore Popescu újjal helyettesítette. Vö. <https://www.murala.ro/ro/curriculum/activitate-1969-1986> (letöltve: 2023. 02. 03.).

¹³⁹ NYEL II–4–a. (1. doboz).

¹⁴⁰ A templom történetéről lásd TERDIK 2007b, 183–190; PAPP 2011, 279–284.

¹⁴¹ „97. Ikonosztáz képek 4. főképe, aranykeretes Szt. Miklós kép Vétsey Bároi család ajándéka [tollal mellé írva: Az Oltárban hátul] / Nikoláj csudortvorec cirillbetűs felírással / Jézus képe ószláv nyelvű felírással: Prijdite stb. A másik két képen fehér festékekkel utólag odamázolt Sánta Mária

nagyon egyszerű szerkezet volt, s noha a felvételen a festményekből szinte semmit nem lehet látni, annyi bizonyos, hogy Stephani belefoglalta a néhány évvel korábban a kegyúrtól kapott Szent Miklós-képet.¹⁴² Négy sorból állt: alapképsor faragott királyi ajtóval, tizenkét ünnep az Utolsó vacsorával, tizenkét apostol-, és hat prófétakép volt rajta, de hogy az utóbbi két sor közepére milyen ábrázolásokat helyeztek, nem állapítható meg. Az ünnep- és az apostolsor utolsó egy-egy képe a templom falán függött.¹⁴³ Az oromzaton a kereszt két oldalán a szomorkodók is megvoltak. Az 1935-ös leltárból tudható, hogy a Krisztus-alapkép nyitott könyvében egyházi szláv felirat szerepelt, a negyedik alapkép pedig Szent Györgyöt ábrázolta, bár a templom címünnepe az Istenszülő születése. Erre és az Istenszülő-alapképre később román feliratokat írtak.

Stephani stílusáról csupán a nagykarolyi képek alapján alkothatunk némi fogalmat: a korszakra jellemző módon, leginkább metszetelőképek nyomán, az egyházi festészetet megújítani kívánó nazarénus festők munkáiból meríthetett. Nem tűnik nagyon képzett mesternek.

1860-ban szószéket is készíttettek a nagykarolyi templomba, amelyen nem helyi, hanem már pesti mesterek dolgoztak.¹⁴⁴ Az egyszerű, letisztult formájú klasszicista alkotás faépítmény, szürke műmárvány borítással és aranyozott akantuszdíszekkel. A műmárványba karcolt mesternév: „M. Stohr / 1860” nem szerepel a számadáskönyvben, ellenben Dittman Eduárd szobrászt név szerint említik. Az ő munkássága alig ismert.¹⁴⁵ Elképzelhető, hogy az ikonosztáz

építése során szerzett kellemetlen tapasztalatok miatt fordultak helyi mesterek helyett fővárosi kollégáikhoz a közösség vezetői.

1855-ben feltűnik Krichbaum József sátoraljaújhelyi festő is, akit 1851-ben a dobrai és a zemplénagárdi falképei miatt negatív bírálat ért a környékbeli papok részéről. A rudabányácskaiak mégis ragaszkodnak hozzá, mivel olcsó és számukra ismert ember. Az esperes mutatta be szerződésüket a munkácsi püspöknek, amelyben az ikonosztáz és az előkészítő oltár képein túl a falakra is rendelték tőle festményeket. Mivel Mankovits 1853-as halála óta nem volt kinevezett megyei festő sem, így nehéz volt visszautasítani. A hívek kísérelveükben kifejtenek további indokokat is: a parókusuknak Vidra Ferdinánd munkája tetszene, úgy, ahogyan Lakárton (Lekarovce, Szlovákia) dolgozott, de az 720 forintba került, míg ők 500 forintban meg tudtak állapodni. Arra is garanciát kaptak, hogy Krichbaum az isztáncsi ikonosztázt fogja mintának tekinteni. Különösen fontosnak tartják, hogy ezt a mestert ők ismerik, munkájára nagy garanciát is vállalt, mivel nem akarnak úgy járni, mint a szerdahelyiek és a tokajiak, akik ismeretlen művészekkel szerződtek.¹⁴⁶ Rudabányácskán valóban dolgozhatott ez a festő, mivel 1859-ben a bodrogszerdahelyi esperes őt és testvérét, Krichbaum Károlyt ajánlja a bodrogszerdahelyi ikonosztáz aranyozására, s ekkor a rudabányácskai munkájukra referenciaként hivatkozik.¹⁴⁷ A bányácskai munkájuk mára elpusztult, más műveiket egyelőre nem ismerjük, a zemplénagárdi egyházatya-falképeket kivéve.¹⁴⁸

és Sán Georgie felírás. / 98. Ünnepeket ábrázoló kép keskeny fakerettel az ikonosztázon levehető / 99. Apostolok próféták stb. kép, levehető. / 100. Kereszt az ikonosztáz fölött. Papp Györgyné ajándéka.” GKPL I–1–a. 1188/1935.

¹⁴² A fotó lelőhelye: MÉM MDK, Fotótár 8149D. A Szent Miklós-képpel, amelyet Melczer István festett Pesten 1849-ben, és a kegyúr, Vécsey Miklós ajándékozta a templomnak, foglalkoztam máshol részletesebben: TERDIK 2020a, 368, Kat. IV.22.

¹⁴³ Elképzelhetőnek tartom, hogy az esztergomi Keresztény Múzeumban őrzött, az Istenszülő örömhírvételét ábrázoló ikon (ltsz. 59.1009, 36,5 × 36,5 cm) esetleg ennek az ikonosztáznak a darabja. Az ikon restaurálásáról: ZSÁMBÉKI 2017, 13, kat. 10.

¹⁴⁴ A parókia számadáskönyvében, 1860-nál a következő tételek szerepelnek ezzel kapcsolatban: „95. Szobrászoknak vagy is a Szószék Készítőknek állás tsináláskor volt Költség – 90 xr / 96. Ugyan azon Szó Szék bevégezések az általános elkészítéséért Pesti Művész Dittman Eduártnak fizettem – 200. [f] / 98. Orosz Jánosó – vagy is meg boldogult Kupetz Anna a fent írt Szó szék hagyomása Két száz Ausztriai értékű ujj forintok után százalékot a Császári adoba fizetem – 16. [f]” A hivatkozott dokumentum a parókia irattárában található.

¹⁴⁵ Ő lehet az a pesti „rajztanodai diák”, akinek munkáját 1851-ben tizenegy társával egyetemben dícséretben részesítették. Vö. *Pesti Napló*, 2 (1851), 354. szám, [42]. Talán ő lehet az, aki a *Pesti Hírlap* szerint Budapesten, 1888. december 8-a és 9-e között elhunytak között szerepel: „Dittmann Ede 56 éves, szobrász VII. ker. Rottenbiller utca 62.” *Pesti Hírlap*, 10 (1888), 341. szám, 12.

¹⁴⁶ DAZO fond 151, opisz 10, no. 1882, fol. 20–21. Közölve: TERDIK 2020f, 421–422; DAZO fond 151, opisz 10, no. 1313, fol. 1–3. Közölve: TERDIK 2020f, 422–424. A bodrogszerdahelyiek esetében talán Révész Györgyre gondoltak (lásd a következő fejezetben), de a tokaji hivatkozás nem világos.

¹⁴⁷ DAZO fond 151, opisz 12, no. 113, fol. 49. Közölve: TERDIK 2020f, 454–455.

¹⁴⁸ A rudabányácskai templom ikonosztáza a 20. század elején készült. A templomot az 1910-es években Jordán Miklós (1892–1977) eperjesi festő újra kifestette, boltozati falképei erősen átdolgozva, de a hajó nyugati felében ma is megvannak. A templomot keleti irányba bővítették az 1930-es években, így ott sem maradhattak meg a falképek. Vö. TERDIK 2022b, 129–131.

EGYHÁZMEGYEI FESTŐ KERESTETIK: RÉVÉSZ, VIDRA, ROSKOVICS?

202. A buji görögkatolikus templom ikonosztázanak királyi ajtaja (Bakos Zoltán, 2011)

Mankovits egyre súlyosbodó betegsége miatt Popovics püspököt is intenzíven foglalkoztathatta az a kérdés, vajon lesz-e alkalmas utód az egyházmegyei festő posztjára. Ezekben az években került a főpásztor látóterébe a fiatal Révész György (1821–1875). Egyesek szerint Ungváron született, azonban a *Vasárnapi Ujság*ban a haláláról tudósító, rövid emlékező cikkben azt írják, hogy a szegény családból származó gyermek tehetségére timári „plébánosa” figyelt fel. Ez alapján arra következtethetünk, hogy ebből a Tisza-parti, szabolcsi faluból származott, vagy legalábbis ott nőtt fel. Mivel itt csak görögkatolikus parókia létezett, minden bizonnyal a helybéli parókus ajánlhatta Popovics Bazil figyelmébe az ifjút.¹ A nekrológ írója szerint a püspök mellett Bernáth Zsigmond (1790–1881) országgyűlési képviselő, főispán vált még a művészpalánta pártfogójává. Révész az ő támogatásuknak köszönhetette, hogy 1843-ban, huszonkét évesen be tudott iratkozni a bécsi Képzőművészeti Akadémiára. Egyes források szerint állítólag ekkoriban Itáliába is eljutott.²

Nem tudjuk, hogy Révész miért csak egy évet tanult Bécsben. Mindenesetre hazaérkezésének híre már 1844 őszén bejárta az egyházmegyét, a turjavágási (Turjapászika Тур'я Пасіка, Ukrajna) parókus, Homicskó György³ vele kezdte el festetni egyik filiája, Rákó (Раково, Ukrajna) templomának ikonosztázát, amelyet – amint az előző fejezetben láttuk – néhány évvel korábban Ternavszky András faragott a nagybeznai képfal mintájára. A festővel kötött szerződést a parókus levele mellékleteként felterjesztette a főpásztornak (sajnos ez egyelőre nem ismert), aki jóvá is hagyta a megbízást, amelyért 1800 váltóforint illette volna a művészt.⁴ Révész olyan jó ütemben haladt a festéssel, hogy egy év múlva már a végéhez közeledett,

aminek hatására a parókus újra tollat ragadott: 1845 októberében kelt leveléből kiderül, hogy a hívek nem számítottak arra, hogy a festő ilyen tempóban alkot majd. Úgy vélték, hogy ez a munka legalább két évig el fog tartani, s jelen pillanatban nem áll rendelkezésükre 1800 forint, hogy kifizessék. Ezért a parókus azt kérte: vagy a püspökség adjon kölcsön nekik 200 forintot, amelyet apránként majd visszafizetnek, vagy pedig hadd vállalhassák át Révésznek az egyházmegyénél meglévő 400 forintnyi adósságát. Mindezek előtt még azt is kérvényezte, hogy a püspök küldjön ki szakértőket a helyszínre a kész munka elbírálása végett.⁵

Közben Révész a püspöki székhelyen is kapott feladatot. Popovics Bazil az 1840-es években az ungvári székesegyházban két nagyobb léptékű munkába fogott: először egy szentsírt készíttetett, majd a sekrestye feletti oratóriumban lévő püspöki kápolna teljes belső átalakítását rendelte meg.⁶

Az előbbi munkához kapcsolódó levelezésből Ternavszky András munkájának ismertetése során már az előző fejezetben is idéztünk. 1844-ben Mankovits négy faragót talált volna alkalmasnak a szentsír elkészítésére, de más mesterektől is kértek árajánlatot. Fennmaradt például Vinzenz Sztariavszky szobrász és aranyozó, kassai polgár 1844. április 30-án dátumozott költségvetése, amely szerint ő a teljes munkát 400 forintért vállalta volna.⁷ Végül Krajnyák Mihály faragó nyerte el a megbízást, aki az Ung megyei Rákóról származott,⁸ onnan, ahol ekkoriban Révész épphogy csak elkezdett az ikonosztázon dolgozni. Krajnyák 1845-ben három tervvariánst is készített az ungvári szentsírhoz (203–205. kép).⁹ A terveket továbbították az egyházmegyei szentszékeknek bírálatra.¹⁰ Egyelőre nem tudjuk, hogy melyik változatot fogadták el. A szentsír festésénél,

¹ Nem nevezik meg, ki volt a szóban forgó egyházi személy. 1804–1833 között Lupess István szolgált itt, 1843-ban Demjanovics János kerületi esperes volt a timári parókus, talán ő figyelt fel Révészre.

² Révész György, *Vasárnapi Ujság*, 22 (1875), 525. Az itt olvasható adatok ismétlődnek a későbbi szakirodalomban is, vö. LYKA 1981, 325. A bécsi beiratkozásáról: FLEISCHER 1935, 78.

³ Homicskó György (1806–1868), 1835-től haláláig szolgált Turjavágáson. BENDÁSZ 2023, 319–320, no. 225.

⁴ DAZO fond 151, opisz 9, no. 1352, fol. 63r. Közölve: TERDIK 2020f, 425–426.

⁵ DAZO fond 151, opisz 9, no. 1670, fol. 32r. Közölve: TERDIK 2020f, 426–427.

⁶ Valószínűleg már Bacsinzky András is itt alakította ki kápolnáját, amelynek számára egy Szűz Mária és Szent Anna képet a jezsuita korszakból őrzött meg. Vö. TERDIK 2014a, 93.

⁷ DAZO fond 151, opisz 9, no. 1353, fol. 28.

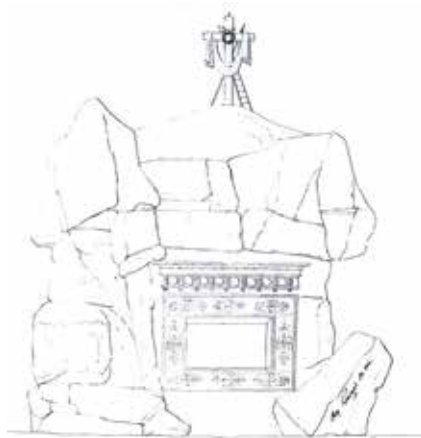
⁸ Krajnyák pontos életrajzi adatait nem ismerjük. Utóda az egyházmegyei faragó posztján az ungvári Kovaliczky Péter lett a 19. század nyolcvanas éveiben.

⁹ DAZO fond 151, opisz 9, no. 1683, fol. 14–16. Közöltem: TERDIK 2020f, 244–245, 2–3. kép.

¹⁰ DAZO fond 151, opisz 9, no. 1683, fol. 17. Közöltem: TERDIK 2020f, 243, 1. kép.

203. Krajnyák Mihály: Az ungvári székesegyház szentsírterve, 1845. Papír, ceruza, tinta (DAZO fond 151, opisz 9, no. 1683, fol. 17.)

204. Krajnyák Mihály: Az ungvári székesegyház szentsírterve, 1845. Papír, ceruza, tinta (DAZO fond 151, opisz 9, no. 1683, fol. 16.)

205. Krajnyák Mihály: Az ungvári székesegyház szentsírterve, 1845. Papír, ceruza, tinta (DAZO fond 151, opisz 9, no. 1683, fol. 15.)

ami 1846-ban zajlott, Révésznek, Mankovitsnak, sőt még Mihályi Jánosnak is jutott feladat.

Krajnyák a szentsírral párhuzamosan a püspöki kápolna berendezésén is dolgozott, amellyel 1846 decemberére már majdnem teljesen el is készült, csupán az előkészítő oltár és a diakonikon asztalának képeretei hiányoztak. Ezen felbuzdulva kérte munkája kifizetését, de amíg a hiányzó darabokat nem szállította le, az egyházmegye sem fizetett.¹¹ A következő év januárjában már teljesen befejezte ezt és a szentsírt is.¹² Hadzsega Bazil¹³ püspöki titkár ezek után egy ajánlólevelet is kiállított a számára,¹⁴ hogy más helyeken is tudjon munkát vállalni.

A következő hónapban, 1847 februárjában már Révésznek is kifizettek 100 forintot a kápolna festményeiért, illetve aranyozási munkáiért. Mivel voltak még befejezetlen munkái, a maradék 130 forintot egyelőre visszatartották.¹⁵ Révész február 20-án fel is vette az első részletet, amiről egy fennmaradt nyugta tanúskodik, március 31-én pedig már az összeg maradékának kifizetéséről is született egyházmegyei határozat.¹⁶

A kápolna képi programját minden bizonnyal Popovics püspök állította össze. Nem készült ikonasztal, hanem egy baldachinos oltár és két előkészületi asztal – egyik a proskomídia, másik a diakonikon részére –, s ez utóbbiakhoz rendelt két nagyobb festményt is: az előkészítő asztalon a Keresztre feszítés, a diakonikon asztalán pedig a Feltámadás. A többi képet a szekrényként is használható előkészítő asztalok ajtóira festették: az egyikén Szent Tekla és István vértanúk, a másikon Szent Miklós püspök és Keresztelő Szent János. Így jártak el a bejárati ajtó esetében is, amelynek belső szárnyaira az Angyali üdvözlés és két ószövetségi ábrázolást mint az Isten-szülő szüzi tisztaságának előképeit festették meg (Mózes a csipkebokorral és Dániel az oroszlánok között, háttérben a hegyről megindult kősziklával).¹⁷ Révészről rendeltek még egy Krisztus-képet is, de annak a pontos helyét nem adták meg a művek jegyzékében.¹⁸

Krajnyák 1847-ben terveket készített az ungvári székesegyház főoltárának új szentségházához is. Két

¹¹ DAZO fond 151, opisz 9, no. 2112, fol. 18r. Közölte: TERDIK 2020f, 431.

¹² DAZO fond 151, opisz 9, no. 2443, fol. 3. és DAZO fond 151, opisz 9, no. 2391, fol. 4r. Közölte: TERDIK 2020f, 432–433.

¹³ Hadzsega Bazil (1813–1880) 1842 és 1851 között volt püspöki titkár, majd kanonok lett. BENDÁSZ 2023, 292, no. 22.

¹⁴ Az ajánlólevél szövege: DAZO fond 151, opisz 9, no. 2391, fol. 6r. Közölte: TERDIK 2020f, 433. Azt is elfogadták január 11-én, hogy a kérvényéhez csatolt költségeket, vagyis 173 forintot megkaphasson. DAZO fond 151, opisz 9, no. 2392, fol. 3.

¹⁵ DAZO fond 151, opisz 9, no. 2392, fol. 32. Közölte: TERDIK 2020f, 434–435.

¹⁶ DAZO fond 151, opisz 9, no. 2392, fol. 51–52.

¹⁷ A képek jegyzékét Hadzsega Bazil mellékelte egyik jelentéséhez: DAZO fond 151, opisz 9, no. 2443, fol. 7–8. Közölte: TERDIK 2020f, 433–434.

¹⁸ A kápolna berendezése szétszóródott vagy elpusztult, feltehetően az 1941–1942-ben, Boksay József irányításával végzett nagyszabású felújítás során. Vö. Sztojka Sándor megyéspüspök, *Görögkatolikus Szemle*, 14 (1942), 23 szám, 1; ЕРФАН 2016, 27–28.

változatot nyújtott be,¹⁹ a bírálók apróbb módosításokkal a B jelű tervet fogadták el, azt kérve, hogy az A változat oszlopait tegye át a másikra. Krajnyák a munkáért 100 váltóforintot szeretett volna kapni. Az egyházmegyei konzisztórium ezt sokallotta, próbáltak vele megegyezni, de egyelőre nem tudjuk, mire jutottak.²⁰

1847-ben a tokaji parókus, Hrabár István²¹ azt kérte a püspöktől, hogy mivel a Magyar Királyi Kamara hajlandó volna pénzt áldozni temploma felújítására, küldje ki az egyházmegyei festőt és faragót, hogy megfelelő szintű, városi templomhoz illő terveket és költségvetést nyújtsanak be. November 19-én a szentszéki jegyzőhöz, Mihályi Jánoshoz címzett leveléből tudjuk, hogy Krajnyák járt a helyszínen, két tervét kiválasztották, ahhoz költségvetést is készítettek, és felterjesztették a kegyúri jogokat gyakorló Kincstárnak. Úgy tűnt, hogy a kegyúr által beígért, több mint 4000 forintos támogatást megnyerni már csak formalitás lesz. A válasz azonban a következő év nyarán, 1848 augusztusában érkezett meg: báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter a kérést a jelen körülményekre, vagyis a szabadságharca való tekintettel teljesíthetetlennek ítélte.²² Két év múlva a parókia gondnokai fordultak a püspökhöz, hogy legyen szíves jelezni a Kincstárnál, hogy egyházi épületeik (templom, parókia, iskola) külső felújítása már halaszthatatlan lenne.²³

Úgy tűnik, hogy a későbbiekben Krajnyáknak sem sikerült – faragóelődeihez hasonlóan – megfelelően ütemezni a munkáit. 1853. április 4-én kelt levelükben az Ungvárhoz közeli Lakárt gondnokai arra panaszkodnak, hogy náluk is felvállalta az ikonosztázt,

amelyet már teljesen ki is fizettek, de továbbment Szolvára dolgozni, annak ellenére, hogy itt még nincs kész. Kéri a püspököt, hogy az ottani, területileg illetékes esperes útján szólítsa fel a visszatérésre, mert amíg nem végez, a felfogadott festő sem tud haladni a feladatával.²⁴ A szóban forgó mester Vidra Ferdinánd volt, aki 1854-ben a templom ikonosztázt festette. Ekkor azonban már neki is akadt panasza a hívek ellen, akik elismerték, hogy tartoznak a művésznek 350 forinttal, amely összeget még az év végén sem tudtak neki kifizetni, amiért a püspökhöz fordult.²⁵

Krajnyák 1858-ban azt kérte a püspöktől, hogy a hajdúböszörményi parókusnak is ajánlja be, mert úgy hallotta, hogy ott új ikonosztáz épül.²⁶ Böszörményben 1817-ben szerződtek új képállvány faragására Lengyel Bazillal, aki később Máramarosban is dolgozott (ahogy az előző fejezetben láttuk), a képek és a falak festésével pedig Szüts János, Hajdúdorogon élő képíró bízták meg.²⁷ A templom 1850. június 5-én felvett leltára szerint ekkoriban már komoly gondok mutatkoztak az ikonosztázon: „mellynek ékes festménye, az anyag nem alkalmas volta miatt sok helynek mivel a' csalárd kép író a' vászon helyet csak magára a fenyő fára minden alsó grundérozás nélkül festette; a nedv miatt le hulladozott”.²⁸ Az évtized végére feltehetően ezen oknál fogva merült fel az új képállvány készítésének ötlete, de az ügy további részleteit egyelőre nem ismerjük.²⁹ 1892-ben azt írják az ikonosztázzról, hogy: „három ajtóval 4 presztollal – a képek vászonra vannak festve, – csekély értékű, kopott, vászonra festett képekkel.” Ez a leírás arra utal, hogy a csere valamikor megtörtént.³⁰

¹⁹ DAZO fond 151, opisz 9, no. 2391, fol. 57–58. Képeit közöltem: TERDIK 2020f, 446–447.

²⁰ DAZO fond 151, opisz 9, no. 2391, fol. 59; DAZO fond 151, opisz 9, no. 2392, fol. 45–46. Krajnyák árajánlata a tabernákulumra: DAZO fond 151, opisz 9, no. 2443, fol. 26. Közöltem: TERDIK 2020f, 435–436.

²¹ Hrabár István 1810-ben született, 1843–1849 között tokaji parókus, majd várfogságba került a szabadságharcban való részvétele miatt, 1850–1873 között nyíregyházi parókus. BENDÁSZ 2023, 327, no. 279.

²² A parókus levelei: DAZO fond 151, opisz 9, no. 2391, fol. 84r; DAZO fond 151, opisz 9, no. 2392, fol. 118. A miniszter válasza: DAZO fond 151, opisz 9, no. 2611, fol. 91. Közöltem: TERDIK 2020f, 436–438.

²³ Kelt Tisza-Tokajban 1851. október 7-én. DAZO fond 151, opisz 9, no. 475, fol. 80.

²⁴ DAZO fond 151, opisz 10, no. 916, fol. 80. Közöltem: TERDIK 2020f, 439. Levelükhöz mellékeltek a szerződést is, de sajnos az nem található itt.

²⁵ Az elismervény 1854. január 22-én, a festő panasza december 2-án kelt. DAZO fond 151, opisz 10, no. 1100, fol. 74–78.

²⁶ DAZO fond 151, opisz 10, no. 1881, fol. 88r. Közöltem: TERDIK 2020f, 439–440.

²⁷ A korábbi ikonosztázzról: TERDIK 2011a, 64.

²⁸ GKPL IV–2–a. 81/1850.

²⁹ A 19. század végén az egész templomot lebontották, a régi épület berendezéséből töredékeket sem ismerünk.

³⁰ Varga László helybéli lelkész jelenti a püspöknek március 14-én, hogy milyen felszerelési tárgyak vannak a négy éve életveszélyes állapota miatt hatóságilag bezárt böszörményi templomban. TERDIK 2020f, 217, 18. j.

Révész rákói munkája nem várt következményekkel járt. A parókus már idézett kérésének megfelelően Popovics püspök szakértőt küldött a helyszínre. 1846 decemberében arra kérte a bazilita rendfőnököt, hogy január végére mindenképp küldje Ungvárra Vezendy Simont, hogy onnan Rákóra vihessék az ikonosztáz megtekintésére. A bírálatra biztosan sor került, sajnos a szövegét nem ismerjük, Révész ingerült reakcióját azonban igen.³¹ 1847. április 21-én kelt, Popovics püspöknek szóló levelében egy káptalani határozatra panaszkodik, amelyet minden bizonnyal a számára nem túl kedvező műbírálat alapján hoztak. Ennek értelmében a munkadíját nem fizették ki teljesen, arra hivatkozva, hogy a képek változó színvonalúak, s az aranyozásban is találtak kifogásolnivalót. Révész művészi öntudatának is hangot ad akkor, amikor nehezményezi, hogy az arany háttér alkalmazásának hiányát kéri rajta számon: „Megkel engedni a művész szívének, aki tellyes életébe szépet, és helyest tanult festeni, és kényszerítetik hibáson és dísztelen művek utánzására. – Mint mindenekbe ugy bizonyára a' művészetben es minden századnak meg vannak a' maga sajátosságai mik ha az egyikből a' másikba által kényszerítettnek, noha nékem fájdalmas is olly műveket készíteni miről meg vagyok győződve, hogy izléstelen, mind a' mellett kiadott parancs szerint se tudok festeni, elvesztik minden betsüket, és ezzel együt természetesen lerontva lesz a cél is, és így ihletés helyett undor, ájtatosság helyett guny mosolygás fogja érni eszközül.[...] A' művészet nevébe tehát a leg nagyobb 's legmélyebb tisztelettel esedezem a' fő tisztelendő káptalan előtt méltóztasson nekem megengedni, hogy a' jelen század művészei ugy működhessünk, hogy működésünkől kitessek, hogy századunk szellemét tanultuk, és nem voltunk csupán megvetést érdemlő majmolói a' hajdani fejletlen modornak!” Ennek alátámasztására Horatius *Ars poetica*-jának kezdő sorait idézi latinul, ami arra utalhat, hogy Révész gimnáziumba is járhatott.

Révész úgy érzi, hogy a rajta számonkért hagyománykövetés hiánya ellentétes a művészet szellemével, amely mindig a saját kora ízlésének megfelelően akar

alkotni, s nem csupán az elődöket utánozni. Ebben az érvelésben pontosan kitapintható, hogy milyen feszültséget hordoz a nyugati művészeti szellem és a hagyományörzésre összpontosító keleti szemlélet találkozása. Révész levele folytatásában azt is kifejti, mekkora csalódást jelent számára, hogy a bírálat hatására az egyházmegyei festő kinevezésének lehetősége is a távolba vész, s különösen méltatlannak tartja, hogy a szabad művészetek szelleme éppen az ő esetében fog csorbulni.

Popovics püspök azonban hitelt adott a bírálatnak, mert 1847 májusában Révész munkásságával kapcsolatban erős csalódását fejezte ki, s jogosnak ítélte a rákóiak eljárását, amikor a festő díjának egy részét nem fizették ki. A püspök úgy vélte, hogy amíg Révész a feltárt hiányosságokat nem javítja ki, ne is fizessenek neki. Arra is felszólítja a festőt, hogy a 400 forintnyi adósságát törlessze záros határidőn belül, különben kamatot fognak majd felszámolni. Ez a püspöki levél egy 1857-es ügyirat mellékleteként maradt fenn, amelyben még mindig a szóban forgó adósságot tárgyalták, s a rákóiak kérték, hogy Révész emiatt őket ne háborgassa. Az egyházmegyei hatóság helyt adott a panaszuknak: a rákóiak csak akkor fizessék ki az adósságát, ha Révész is rendesen befejezte a munkáját. Halála évében, 1875-ben még mindig volt az egyházmegyénél 168 forintnyi adóssága, amelyet igyekeztek testvérére, Révész Andrásra áthárítani, a felgyülemlett kamatokat azonban elengedték Révésznek a szemináriumban található két festménye – az egyik Jézus levételét a keresztről, a másik Szűz Máriát ábrázolta – ellenében.³²

Feltehetően Vezendy Simon (1808–1861), aki festéssel is foglalkozó bazilita szerzetes volt,³³ készítette a rákói munka bírálatát. Ekkoriban a krasznibródi (Krasny Bród, Szlovákia) kolostorban élt, a 19. század negyedik évtizedének közepén a közeli Vidrány (Vydraň, Szlovákia) és Palota (Palota, Szlovákia) templomaiban ő is festett ikonosztázokat.³⁴ Később a csernek-hegyi kolostorba került, majd 1855-től haláláig Máriapócon élt, művészetének tanúi az általa másolt és képekkel illusztrált irmológionok.³⁵ Festményeit egyelőre nem

³¹ DAZO fond 151, opisz 9, no. 2391, fol. 35r. A levél teljes szövegét közöltem: TERDIK 2020f, 428–430.

³² Az ügyel kapcsolatos iratok: DAZO fond 151, opisz 12, no. 794, fol. 117–118; Az 1875-ös határozat: DAZO fond 151, opisz 10, no. 1532, fol. 49. Közöltem: TERDIK 2020f, 440–441.

³³ Életrajzi adatai: <http://lexikon.katolikus.hu/V/Vezendy.html> (letöltve: 2020. 01. 20.).

³⁴ Ezzel kapcsolatos dokumentumok az Eperjesi Egyházmegye levéltárában: AGKA AB 1486/842, BA 1096/1842.

³⁵ Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtára: *Irmologion*, 1848, Munkács (Ms 20009), *Irmologion* (Ms30001).

206. Vezendy Simon (?): Szent Miklós püspök. Palota, görögkatolikus templom (Makarij Medvigy, 2010)

207. Vezendy Simon (?): Jézus imája a Getszemáni kertben. Palota, görögkatolikus templom (Makarij Medvigy, 2010)

208. Vezendy Simon (?): Nagy Szent Bazil. Nyíregyháza, Görögkatolikus Múzeum

ismerjük, bár a palotai templomban van három alapkép, amelyek a jelenlegi, 1900 körül készült ikonosztáz elődjéből származnak: ezek közül is csak Szent Miklós került el a nagyobb átfestéseket (206. kép), az Istenszülő és a Tanító Krisztus jelen állapotában nem értékelhető. Ezzel a három képpel rokonítható még ugyanitt egy, a Jézust a Getszemáni kertben ábrázoló festmény is (207. kép). A Szent Miklós-kép alkotója mai fogalmaink szerint is egy autodidakta, inkább lelkes, mintsem tehetséges festő lehetett a 19. század közepéről.³⁶ Azt, hogy ezek a képek Vezendy munkái lehetnek, megerősítheti, hogy Máriapócsról is ismert egy Nagy Szent Bazil ábrázoló olajfestmény, amely, úgy tűnik, szoros stílus rokonságban áll a palotai Szent Miklóssal (208. kép). Mivel mind Palotán, mind Máriapócsról van adat Vezendy működésére, megkockáztathatjuk azt a feltételezést, hogy ezek a festmények az ő munkái.³⁷ A biztosan Vezendynek

³⁶ A festmények fotói: TERDIK 2020f, 248–249, 6–7. kép.

³⁷ 95 × 70 cm, Görögkatolikus Múzeum, Nyíregyháza, ltsz. 1999.53 (A 9); PUSKÁS 2012, 29, 56, kat. 42. Ha az attribúcióm helyes, akkor a képet nem a 18. század második felére, hanem a 19. század közepére datálhatjuk.

209. Révész György: Szent Mihály főangyal.
Bodrogszerdahely, az ikonosztáz alapképe (Áment Gellért, 2017)

210. Révész György: Szűz Mária a Gyermekkel.
Bodrogszerdahely, az ikonosztáz alapképe (Áment Gellért, 2017)

attribuálható művek hiányában nem alkothatunk határozott véleményt művészi felkészültségéről, de a Révészről megfogalmazott kritikájának jogosságát is nehéz megítélni, amit még inkább lehetetlenné tesz, hogy a rákói ikonosztáz jelen állapotáról sem sikerült adatot gyűjteni.

1846 nyarán a bodrogszerdahelyi parókus, Dudinszky Antal is festőt kért a megyéspüspöktől az ikonosztáz elkészítéséhez.³⁸ Popovics ekkor még Révészt ajánlhatta, mert a parókia számadáskönyvének bejegyzései szerint – amelyek segítségével az egész munka menete jól nyomon követhető – augusztus 20-án „Révész György Unghvári képírónak Iconostás festéséért előlegesen” 125 rajnai forintot adtak. Szeptember 9-én „Unghvárra képíróhoz képekkel menesztett harangozó részére úti költség” címén 30, majd pontosan egy hónappal később az „Iconosztáztól képek leszedésekor asztalosnak, ’s három segítő kovácsnak áldomásért” 28 krajcárt fizettek. A Molnár Demeter által faragott

ikonosztáztól ekkor szedték le a képeknek szánt üres fátáblákat, és szállították a festőhöz. A harangozó az első út során először a könnyen leemelhető alsó, az alapképsorhoz tartozó táblákat vihette el. Egy év múlva, 1847. december 13-án a „Pictornak” még 250 rajnai forintot adtak. A festő már korábban meghozhatta kész műveit, mivel december 2-án, a „Pictor eljövetelkor, képek elhozatalával” újabb áldomást ittak: az ekkor elfogyasztott 2 icce bor és „egy meszely pályinka” összesen 58 krajcárjába került. Az 1847-es kiadások összesítéséből kiderül, hogy ezenfelül adtak még neki 179 forintot is két részletben.³⁹

A bodrogszerdahelyi ikonosztáz a megszokott formát követi: a négy alapkép és a díszes királyi ajtó felett az ünnepek, majd az apostolok, végül a próféták sora következik, az oromzatot a keresztre feszítés csoportja koronázza (152. kép). Révész a korszak ízlésének megfelelően a bécsi tanulmányai és talán az itáliai útja során megismert, nazarénus festők – ekkoriban

³⁸ DAZO fond 151, opisz 9, no. 2111, fol. 29. Közöltem: TERDIK 2020f, 430–431.

³⁹ A 19. századi számadáskönyvet a parókia irattárában őrzik. Az ikonosztáz állítására vonatkozó adatokat közöltem: TERDIK 2020f, 385–387.

211. Révész György: Üdvözítő Jézus. Bodrogszerdahely, az ikonosztáz alapképe (Áment Gellért, 2017)

már metszeteken is terjesztett – vallásos témájú műveit tekintette követendő mintának. Képein hangsúlyosak és szépen kidolgozottak a tájrészletek, színhasználata harmonikus, bár a képek többségének eredeti sötét hátterét a 20. század elején átfestették. A figurák időnként esetlennek tűnnek, a festő anatómiai tudásának, rajzkészségének hiányosságairól árulkodnak (209–211. kép). Az aprólékos festői részletek iránti fogékonyságát leginkább az ünnepsor kompozícióin élhette ki, amelyek lehetőséget kínáltak arra is, hogy változatos beállításokat alkalmazzon. Úgy tűnik azonban, hogy az ünnepek között a legjobban sikerült vagy érdekesebb ábrázolások háttérben valamilyen metszettelőképét sejtethetünk: a Krisztus feltámadása kompozíció ugyanazt a metszetet követi, mint amelyet a hajdúdorogi ikonosztáz festői is használtak már az 1810-es években (212–213. kép); különös a Mennybemenetelt ábrázoló tábla, amelyen az égbe emelkedő Krisztus alatt eltörpülve, madárperspektívából látszik az apostolok apró csoportja egy magas hegy tetején (214. kép). Ez a kompozíció sem Révész invenciója, hanem egy korabeli szentképsorozat egyik

212. Révész György: Jézus születése és Menekülés Egyiptomba. Bodrogszerdahely, az ikonosztáz ünnepsora (Áment Gellért, 2017)

213. Révész György: Feltámadás. Bodrogszerdahely, az ikonosztáz ünnepsora (Áment Gellért, 2017)

metszeten alapszik, amelynek egy példányát Pannonhalmán is őrzik (215. kép).⁴⁰ Minden bizonnyal valamilyen

⁴⁰ A metszet felirata: „Die Himmelfahrt Jesu. Verlag von M. Gentner in Augsburg und F. Gypen in München 34. Publié par Daniel : 61. rue Vaugirard Paris”, Pannonhalmi Bencés Főapátság Gyűjteményei, S. Sz. szentképek 13. mappa, acélmetszet, lap: 175 × 120 mm. A metszet adatait és reprodukcióját Tanai Péter muzeológusnak köszönöm. Közöltem: TERDIK 2020f, 255, 14. kép.

214. Révész György: Jézus mennybemenetele. Bodrogszerdahely, az ikonosztáz ünnepe (Áment Gellért, 2017)

215. Jézus mennybemenetele. Metszet, 19. század közepe. Pannonhalmi Főapátsági Múzeum, Solymos Szilveszter szentképgyűjteménye, 13.

metszetsorozatot használt az apostolok megfestéséhez is, akiket a kezükben tartott attribútumok segítségével azonosítani is lehet (216–217. kép). A próféta sor valójában egy „portrégaléria” lett, amelyből az ábrázoltak többségét fel lehet ismerni (ha van attribútumuk), bár ez sem jelent mindig biztos segítséget. Az északi oldalon balról az első próféta egy kopasz, ősz szakállú, idős férfiként jelenik meg, aki a kezében tartott fogót szemléli, ami alapján Izajást sejtethetjük benne. Meglepő azonban, hogy a fogóban nem zsarátnok izzik, mint ahogyan a Szentírás elbeszéléséhez igazodva kellene, hanem egy kihúzott zápfogat fedezhetünk fel benne (218. kép). Nehéz eldönteni, hogy Révész ikonográfiai alapismereteinek erős hiányosságaira, vagy inkább szemtelen humorára utaló jelként értelmezzük a szóban

forgó attribútumot.⁴¹ Révész sajátos művészi öntudatára utal azonban, hogy Szent Lukács evangélistát első sorban festőként, és nem a szent szövegek írójaként ábrázolja a királyi ajtón (219–220. kép). Az idehelyezett hat kis méretű képet vászonra, és nem közvetlenül a fára festette, nyilván a díszes királyi ajtót nem akarták Ungvárra szállítani.⁴² A főoltárra festett még egy Szentháromság-képet is, amely a nagy mennyiségű festmény között a jobban sikerültek közé tartozik (221. kép).⁴³

Stíluskritikai alapon további két ikonosztáziont sorolhatunk még Révész életművéhez. Az egyik együttes az Eperjesi Egyházmegyében fekvő alsóhrabóci (Alsógyertyán/Nižný Hrabovec, Szlovákia) templomból az 1960-as években került a nagymihályi múzeum gyűjteményébe.⁴⁴ Jelenleg a királyi ajtó,

⁴¹ TERDIK 2020f, 260, 19. kép.

⁴² TERDIK 2020f, 262, 21. kép.

⁴³ TERDIK 2020f, 263, 22. kép. A főoltárra az utóbbi években új szentségház készült, így a Szentháromság-képet az északi kliroszban helyezték el.

⁴⁴ A templom 1825-ben a Szentlélek leszállása tiszteletére épült. Az ikonosztázt az 1950-es vagy 1960-as években bonthatták ki: LIŠKA–GOJDIČ 2015, 227–229; BORZA–GRADOŠ 2018, 380–383. A képek restaurálását az utóbbi évtizedben folyamatosan végezték. A Mennybemenetel-ikon leltári száma: 1970/541, mérete: 36,5 × 30 cm. Közöltem: TERDIK 2020 f, 264, 23. kép.

216. Révész György: Szent János apostol. Bodrogszerdahely, az ikonosztáz apostolsora (Áment Gellért, 2017)

217. Révész György: Szent Júdás apostol. Bodrogszerdahely, az ikonosztáz apostolsora (Áment Gellért, 2017)

218. Révész György: Próféta. Bodrogszerdahely, ikonosztáz (Áment Gellért, 2017)

219. A bodrogszerdahelyi ikonosztáz királyi ajtaja (Áment Gellért, 2017)

220. Révész György: Szent Lukács evangélista. Bodrogszerdahely, ikonosztáz (Áment Gellért, 2017)

az ünnep- és apostolsor egy része, illetve a teljes próféta sor található itt, utóbbiak esetében a festményeket hatosával befoglaló, egykor a templom diadalívét kitöltő, áttört ornamentális faragott keretek is megvannak, bár ezüstözésük erősen megkopott. A képeket Révész fatáblákra festette, kivéve a próféta sorát, mivel ezeknél vászonhordozót alkalmazott. Az alsóhrabóci képek nagyon sok formai egyezést mutatnak a bodrogszerdahelyi táblákkal, bár meg kell állapítani, hogy Révész itt már gyakorlottabb, érettebb festőnek tűnik. Az ünnepsor Mennybemenetel jeleneténél ezen az együttesen is a madárperspektívára komponált sémát vette alapul, de egészen izgalmas a Menekülés Egyiptomba táblája, amelyen a sötét háttér romantikus töltetet kölcsönöz az apró kompozíciónak. A királyi ajtón Lukács más beállításban, de festőként látható (222. kép). Az apostolok és próféták itt nem olyan esetlenek, mint időnként a bodrogszerdahelyi táblákon.

221. Révész György: Szentháromság. Bodrogszerdahely, a görög-katolikus templom egykori főoltárképe (Áment Gellért, 2017)

A másik, talán szintén Révészhez köthető ikonosztáz mai napig (2019) a beregrákosi (Ракошино, Украйна) Szent Mihály-templomban áll.⁴⁵ Az alapképsorból egyedül a királyi ajtó hat kisebb formátumú képe nincs átfestve. Az angyali üdvözlés és a négy evangélista a szerdahelyi és az alsóhrabóci egyező témájú munkáit idézi, Lukács természetesen itt is festőként jelenik meg, bár már idősebbnek látszik, mint a korábbi együtteseken (223. kép). Rákoson a magasabban elhelyezkedő sorok őrzik még Révész stílusát. Úgy tűnik, hogy továbbfejlődött, figurái elevenebbek, a hátterek részletgazdagabbak. Képein érezhető, hogy egyre erősebben hatott rá a nazarénusok ekkoriban már kommercializálódó stílusa is (224. kép).

Levéltári adatok hiányában egyelőre nem tudjuk pontosan megmondani, hogy mikor festette ezt a két ikonosztáz, de talán nem járunk messze az igazságtól, ha a 19. század közepére, nem sokkal a szabadságharc utáni időszakra datáljuk őket.

⁴⁵ A templom 1833-ban épült. LEHOCZKY 1904, 82. A helyszínen nem jártam, a fotókat Makarij Medvigy atyának köszönöm.

222. Révész György: Szent Lukács evangélista az alsóhrabóci ikonosztáz királyi ajtáján. Zempléni Múzeum, Nagymihály

223. Révész György (?): Szent Lukács evangélista a beregrákosi ikonosztázon (Makarij Medvigy, 2019)

224. Révész György (?): Apostolok és ünnepek a beregrákosi ikonosztázon (Makarij Medvigy, 2019)

225. Révész György: Az utolsó vacsora, 1857. Hajdúdorog, székesegyház (Áment Gellért, 2020)

Révész aktív szerepet vállalt az 1848–1849-es szabadságharcban is, rövid nekrológja kiemelte honvédmúltját, amelynek pontos részleteit nem ismerjük, de a számonkérés megúszásáról a *Művészet* folyóirat hasábjain Kacziány Ödön (1852–1933) festő jegyzett fel anekdotikus történeteket, amelyeket 1869-ben Münchenben hallott, és ahol személyesen is találkozott Révésszel:

„A Münchenben élő magyar festőművészek közt, mint igen eredeti tősgyökeres öreg piktor nagy kedveltségnek örvendett Révész György. Mi Gyurka bácsinak hívtuk. Kedélyes szíves öreg úr volt, a kassai Klimkovics piktornak jó pajtása s a Piloty-iskolának⁴⁶ lelkes tisztelője. Sokszor meghívott minket estére sült szalonnára, a sört felváltva hozattuk, ilyenkor igen élénken mesélt negyvennyolcra s nagyokat húzva a sörből kesergett a világosi fegyverletételen. Ő negyvennyolcban kapitány volt s Világos után tovább piktorodott. Visszament Kassára s hogy mint volt honvéd ment legyen az üldöztetéstől, furfangos bácsi módjára,

a zsandár-kaszárnyában bérelt hónapos szobát. Itt nyugodtan festegette a bús hazafiak meg a zsandártisztek arcképeit. Mikor aztán elmúlt a vészterhes idő, megmondhatta szállásadó gazdájának a zsandárkapitánynak, csodálkozó kérdésére, hogy igenis, ő az a sokat kurrentált Révész György, a volt honvéd-kapitány.”⁴⁷

A szabadságharc utáni időszak az egész egyházmegyének megpróbáltatást hozott, hiszen Popovics Bazilnak 1849 októberében tisztázni kellett magát az igazolóbizottság előtt is, majd egy évig házi őrizetben tartották.⁴⁸

Révész tehát ebben az időszakban is kapott kisebb-nagyobb egyházi megbízásokat. A hajdúdorogi templom számára 1857-ben már festett egy Utolsó vacsora képet, amely a 20. század közepéig a templom főoltárát díszítette⁴⁹ (225. kép). A műnek híre kelt Szabolcsban, egy évvel később Karczub András⁵⁰ nagykállói parókus érdeklődött a dorogi esperesnél a festőről, mert ő is szeretne volna megújítani saját temploma oltárát.⁵¹ Nem tudjuk, Révész kapott-e megbízást Nagyállóban,

⁴⁶ Karl von Piloty (1826–1886) festő, a müncheni Képzőművészeti Akadémián a történeti festészet tanára volt az ötvenes évektől.

⁴⁷ KACZIÁNY Ödön, Emlékezések a múlt századból I. München a Piloty-korszakban. *Művészet*, 11 (1912), 401–407.

⁴⁸ MOLNÁR 2014, 44–47.

⁴⁹ A festményről részletesebben: TERDIK 2020a, 370, kat. IV.24.

⁵⁰ Karczub András (1809–1877) Nagyállóban 1850-től haláláig volt parókus. BENDÁSZ 2023, 393, no. 87.

⁵¹ „Nagyon Tisztelendő Esperes Ur! / Hiveim egy oltár képet szándékoznak festetni – azt hallok valami Révész Ur Doroghon szép művet készített – és pedig nem drágán. Tisztelettel meg kérem Esperes Urat, legyen szíves engem környülményesen tudositani, Révész Úr hol lakik? lehet e bizalmunk benne? s mennyiért készítette a képet és oltárral baldachinummal?” Karczub András alesperes, kelt Nagyálló, 1858. július 3. GKPL IV–2–b, 161/1858.

226. Az aranyosapáti Szent Miklós-templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

mindenesetre levéltári nyomát eddig nem találtuk,⁵² az oltár maga pedig 1917-ben tűz martaléka lett.⁵³

1859-ben készült el az aranyosapáti ikonosztázion faragásával Bódis János,⁵⁴ amikor a helybéli parókus, Tivadar András⁵⁵ a püspöktől arra kért engedélyt, hogy a képeket Révész festhesse.⁵⁶ A kérelemre Hadzsega Bazil püspöki titkár válaszolt, ruszin nyelvű levelének másolata a parókia *protocollum*ában maradt fenn. Révész kapott engedélyt, de azzal a feltétellel,

ha a püspöknek abban az évben kiadott 2749. számú rendelkezéseit figyelembe veszi, és az ungvári székesegyház ikonosztázát tekinti követendő mintának.⁵⁷ Az ikonosztáz alsó sorának fémlemezre festett képeit 1936-ban átdolgozták, ezért is nehéz eldönteni, hogy Révész vagy valaki más, egy nála gyengébb képességű festő dolgozott itt (226. kép).

Sátoraljaújhelyen 1862-ben a görögkatolikus templom főoltárára festette meg Révész a Szentháromságot

⁵² Bár egy év múlva a parókus új oltárképről tudósít, de részleteket nem közöl: „NKállóban Templom belsején úgy mint Oltárt, Oltár Képet 220 p ftkért kellett kitsinosítani.” Karczub András alesperes levele, Nagykovács, 1859. április 18. DAZO fond 151. opisz 10. no 2096, fol. 40.

⁵³ GKPL I–1–a, 4256/1917.

⁵⁴ 1854-ben a falkusi képfalat is ő készítette, május 10-én a megáldására kérnek engedélyt. DAZO fond 151, opisz 10, no. 1099, fol. 40. 1862. november 19-én Ungváron kelt, a püspöknek címzett levelében, amelyben egyházmegyei szobrásznak ajánlkozik, azt írja magáról: Eperjesen tanulta ki a szobrászatot, majd Pesten és Bécsben is töltött valamennyi időt, s vándorlását befejezte. Dolgozott már: Falkuson, Kisbereznán, Nagrosztokán, Újszemerén, ikonosztázokat és más dolgokat is készített. Ekkor éppen Ublján tartózkodik. DAZO fond 151, opisz 12, no. 114, fol. 130. Itt is épp' ikonosztázt faragott.

⁵⁵ Tivadar András (1823–1893) 1850-től 1874-ig szolgált Bácsaranyoson, majd Fábánházára került. BENDÁSZ 2023, 855, no. 171.

⁵⁶ DAZO fond 151. opisz 10. no 2096, fol. 57–58. Közöltem: TERDIK 2020f, 442. 1892-ben Gorzó Elek (Kökényesd) is megemlíti az ikonosztáz építését a Tivadar Andrást bemutató cikkében: Tivadar 1850-ben Bács-Aranyosra került, ahol „A templom elhagyatott volt”. „A templomnak alját S.-A.-Újhelyi négy szög kövel kirakatta, a templomi képállványt kifaragatta.” *Kelet*, 5 (1892), 46. szám (október 12.), 2. Két évvel korábban egy másik szerző, Kubicza Lajos Kopócsapátiból (ma: Aranyosapáti), 1889. október 14-én kelt olvasói levelében azonban Tivadar utóda, Zloczky Kornél érdemei között említi, hogy „Ő az aki [...] a b.-aranyosi templomot itt a vidéken pártját ritkító ikonosztázzal látta el.” *Kelet*, 2 (1889), 42. szám (október 20.), 2–3. Elképzelhető, hogy a képállvány kifestése esetleg már valóban az ő idejére (1876–1891) csúszott, de azt sem zárhatjuk ki, hogy a levélíró nem volt tisztában a valós adatokkal. 1879-ben Berky Ferenc festette a Keresztre feszített Üdvözítőt ábrázoló főoltárképet, akár erre is gondolhatott.

⁵⁷ 3516/859. számú dokumentum, kelt Ungváron, október 6-án. A lapszélre írva: „B. Aranyosi Templomi kép állvány kifestésére Révész György Képiró felhatalmaztatik feltételeesen.” NYEL II–34–c. 1 kötet, Bácsaranyos (1834–1863).

227. A sátoraljaújhelyi Szent Miklós-templom oltára (Bakos Zoltán, 2011)

228. Révész György: Jézus Krisztus a sátoraljaújhelyi templom oltárán (Bakos Zoltán, 2011)

229. Révész György: Atyaisten a sátoraljaújhelyi templom oltárán (Bakos Zoltán, 2011)

(a három isteni személyt külön mezőben) (227–229. kép), az oltárasztal előlapján Noé áldozatát helyezte el, előbbieket fára, az utóbbit vászonra, és ugyanekkor a szentély falaira is alkotott valamit, amely mára azonban elpusztult. Az oltár faragását Kassán készítette Klimkovics Flóris, a munkát 1863-ban fejezték be. Az ikonosztázió negyedik alaképként Szűz Mária mennybevételét festette meg, szintén vászonra, szintén ekkoriban.⁵⁸

Amikor 1868–1869 folyamán a hajdúdorogi görög-katolikus templomot a korszakra jellemző romantikus stílusban átépítették – az északi és déli oldalon karzatos mellékhajókkal bővítették –,⁵⁹ a hajó nyugati végének mennyezeti boltszakaszára egy különös ikonográfiaú falképet rendeltek Révéstől: A bálványok lerombolása Szent István korában (230. kép). Maga a téma a 18. századtól már jelen volt a hazai művészetben Vinzenz Fischer, a bécsi akadémia tanárának rézmetszete nyomán. Révész kompozíciójában azonban egy fontos újdonság jelent meg: a keresztet felállító Szent István királyt nem latin, hanem görög püspökök kísérik. Egyikük minden bizonnyal az a Hierotheosz, akit a bizánci krónikák

szerint Konstantinápolyból az erdélyi vezérek megkeresztelkedése után küldtek a magyarok megtérítésére.⁶⁰ A 10. századi görög térítéssel a hazai történetírásban a protestáns Schwarz Gottfried foglalkozott először a 18. század első felében, történeti érveként használva a katolikus szerzők műveiben felsorakoztatott, a pápaságnak a magyar kereszténységben betöltött fontosságát hangsúlyozó állításaival szemben.⁶¹ A korai bizánci térítés tényével és Hierotheosz püspök személyével a magyar érzelmű görögkatolikusok az idősebb Roskovics Ignác (1822–1895) hajdúböszörményi parókus fordításában megjelenő, első magyar nyelvű énekeskönyvében, a Hitvalláshoz fűzött tanító részében is találkozhattak. A szöveg egyik fontos üzenete, hogy hazánkban a bizánci térítés megelőzte a latin misszionáriusok megjelenését.⁶² 1868-ban Hajdúdorogon tartotta első nagygyűlését az ekkoriban kibontakozó, az önálló magyar görögkatolikus püspökség fölállításáért és a magyar liturgikus nyelv hivatalos elfogadásáért küzdő mozgalom is. A dorogi mozgalom történeti érvei között nagy hangsúlyt kapott a magyarság és a bizánci kereszténység Árpád-kori kapcsolata.⁶³ Ennek az első vizuális lenyomata lett Révész falképe.

⁵⁸ Adatok a parókia számadáskönyvében. Vö. TERDIK 2011a, 77.

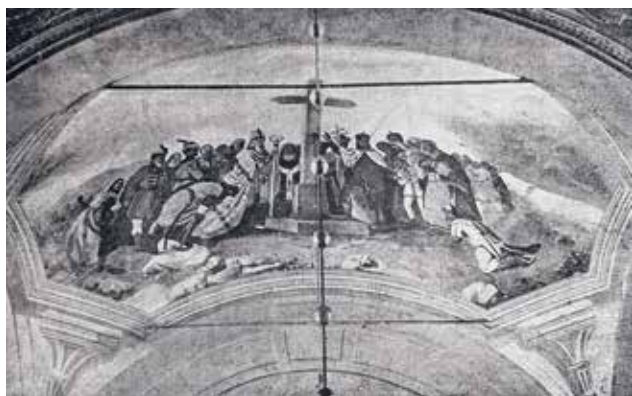
⁵⁹ A munkálatok költségeit 1870-ben Görgh Péter, az egyházépítés pénztárnoka összesítette: 26 634 forintba és 43 krajcárba került. MNL HBML V. B. 145/a. (Hajdúdorog város pénztárnokának iratai) I. d. (Házipénztári számadási iratok 1851–1869). Uo. Az átépítésről a templom falán elhelyezett emléktábla is megemlékezik: „Isten dicsőségére bővítve kijavítottat a Hajdu Doroghi Közönség által 1869”. A két új kereszthajó külső homlokzatán, a timpanonok indításánál elhelyezték a négy evangélista terrakottaszobrát is, amelyek a 2000 körül zajló nagy helyreállítás után már nem kerültek vissza eredeti helyükre.

⁶⁰ A falképről részletesebben: TERDIK 2013, 189–190, 1. kép. A festmény az 1930-as évek végén, a templom újrafestése során pusztult el.

⁶¹ A kérdés legújabb historiográfiai feldolgozása: TÓTH 2016, 103–136.

⁶² *Ó-hitű imádságos és énekeskönyv – Az egy szent közönséges apostoli anyaszentegyház napkeleti vagyis görög rendje szerint – Görög-katolikus keresztények lelki épületére*, Fordítá és szerkeszté Roskovics Ignác, Debrecen, 1893, 13. Először 1862-ben jelent meg.

⁶³ A hajdúdorogi nagygyűlésről és mozgalomról: JANKA 2019; VÉGHSEŐ 2019.

230. Révész György: Szent István bevezeti a kereszténységet, 1868. A hajdúdorogi görögkatolikus templom egykori falképe. (*Lisztok*, 1892. május 15., 114.)

Révészt a témaválasztásban talán a kassai Klimkovics népes festőcsalád tagjai is inspirálhatták,⁶⁴ akikkel jó barátságot ápolt, s akik 1854-ben több változatban is elkészítették Szent István-kompozíciójukat, amelyen a szent király mint a pogányság legyőzője és a magyar kereszténység megalapítója tűnik fel.⁶⁵ A festmény egyik változata az abaújszántói római katolikus templom mellékoltárán is helyet kapott, amelyet a bal alsó sarokban olvasható szignó szerint Klimkovics Béla ugyancsak 1854-ben festett.⁶⁶ Klimkovics egyébként egy évtized múlva a velejei (Vel'aty, Szlovákia) templom ikonosztázának megfestésére is vállalkozott.⁶⁷

Révész az 1860-as években Münchenben is élt és dolgozott, hiszen a század közepétől kezdve Bécs

helyett már egyre több magyar festő inkább oda ment tanulni.⁶⁸ A tőketerebei (Trebšov, Szlovákia) görögkatolikus templom előkészítő oltárán lévő, a Getszermáni kertben vérrel verejtékező Üdvözítőt ábrázoló festményét, a bal alsó sarkában olvasható szignó szerint Révész Münchenben festette.⁶⁹ 1874-ben két képet ajándékozott a kassai Felső-magyarországi Múzeumnak.⁷⁰ Több római katolikus templom számára is vállalta oltárkép festését: Nagyváradon a premontrei (egykori pálos) templomban négy mellékoltárra rendelt meg tőle festményeket 1874-ben (Szent Anna, Szent Anna, Szent Norbert és Szent Ágoston).⁷¹ Az ungi Übrezen Szent István királyt ábrázoló főoltárkép is tőle származik.⁷² Mivel Révész életművének ez az oldala feldolgozatlan, további oltárképek felbukkanásával is számolhatunk. Utolsó éveiben Sátoraljaújhelyen tűnik fel, ahol öccse, Révész András és családja élt. A gyászjelentés szerint 1875. augusztus 10-én délelőtt 11 órakor hunyt el, az anyakönyvi bejegyzésből tudható, hogy nem Újhelyben, hanem Balsán. „A boldogultnak hült tetemeit” két nappal később, délután 4 órakor helyezték örök nyugalomra a sátoraljaújhelyi görögkatolikus temetőben.⁷³

Egyik utolsó megrendelése lehetett a penészleki templom számára egy Utolsó vacsora oltárkép. Tivadar András alesperes, fábiánházi parókus 1875 februárjában Fesztóry Tamás⁷⁴ sátoraljaújhelyi parókus-hoz fordult, hogy segítsen neki Révésszel kapcsolatba

⁶⁴ Róluk lásd LYKA 1981, 314–315.

⁶⁵ Klimkovics Ferenc (1825–1890) kis méretű olajfestménye a budapesti Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében, a téma oltárképváltozata a rozsnyói székesegyház egyik mellékoltárán is feltűnik. KERNY–SMOHAY 2013, 364, kat. 100. (Gaylhofer-Kovács Gábor).

⁶⁶ A festmény fotója: MÉM MDK, Fotótár, 22442 ND. Klimkovics Béla más, hasonló témájú művet is alkotott, Salamon király halálát ábrázoló rajza 1859-ben a *Képes Ujság*ban jelent meg. Testvére Klimkovics Ferenc, akitől szintén több, magyar történeti témát feldolgozó rajz is ismert ebből a korszakból. KERNY 2004, 43–44.

⁶⁷ Fesztóry Tamás sátoraljaújhelyi kerületi esperes kért engedélyt, hogy a velejei templom új ikonosztázát 1865. szeptember 20-án felszentelhesse: „[...] miszerint engem e szépen kiállított s teljesen bevégzett Oltár és Iconosztázionnak a fent kitett sz. napon, melyen ott Хра́мъ Църкве ünnepeltetni fog, leendő megszenteltetésére feljogosítani kegyeskednék, annál inkább, minthogy a festést és aranyozást nem a megyei festész, hanem Klimkovics Béla, különben jó hírben álló kassai festész végezte. A munka elég csinos és tiszta lévén, s köztetszést és helybenhagyást teljesen megnyerte.” Kelt Sátoraljaújhelyen 1865. szept. 7-én. Mellékeli Damjanovich Antal ottani parókus levelét is. DAZO fond 151. opisz 12. no 737. fol. 20–22. A templom jelenlegi ikonosztáza későbbi, 1934-ben Hefler Antal készítette: <https://www.velaty.sk/cirkev/greckokatolicka-cirkev/fotogaleria/greckokatolicka-farnost-velaty-96sk.html> (letöltve: 2020. 01. 20.).

⁶⁸ Erről bővebben: HESSKY 2009, 21–37.

⁶⁹ „Révész 1869 Münhen” (!) A képről készült fényképet Makarij Medvigy atyának köszönöm.

⁷⁰ A képek címe: A templomban imádkozó leány, A káposztát áruló leány. *Archaeologiai Értesítő*, 8 (1874), 76.

⁷¹ Röviden utal rájuk Révész munkássága jellemzésekor: LYKA 1982, 43. A képek szignáltak: „Révész 1874”, PÉTER I. 1992, 72. 1941-ben Kőszeghy Elemér is dokumentálta a képeket. Lásd Kőszeghy Elemér Ingóságeltára, Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár.

⁷² A festmény szignált a bal alsó sarokban: „Révész”. Az oltárkép fotóját Makarij Medvigy atyának köszönöm. A szlovák műemléki topográfia szerint a templom 1863-ban épült, de itt egy másik oltárképet említenek. Vö. GÜNTHEROVÁ 1969, 345–346.

⁷³ Gyászjelentése: SZM – KEMKI ADK.

⁷⁴ Fesztóry Tamás (1818–1885) 1851-től haláláig sátoraljaújhelyi parókus. BENDÁSZ 2023, 242, no. 109.

lépni, mert egy penészleki hívó oltárképet szeretne festetni a templomukba. Tivadar régóta ismerhette Révészt, hiszen amint láttuk, az ő parókussága alatt dolgozott az aranyosapáti ikonosztázon. Fesztóry néhány nap múlva kelt válaszából kiderül, hogy Révész elvállalja a megbízást, de az ár megszabásához szüksége volna az oltár pontos méreteire. Július elején azonban már arról értesíti paptestvérét, hogy Révész „gyógyíthatatlan májvízkórban sínlődik, – s maholnap mindnyájunk nagy veszteségére, életpályáját bevégezdi”. Visszaküldi az oltárképbe eddig adott 25 forintot is. Révész helyett Klimkovics Bélát, a kassai reáliskola tanárát ajánlja a feladatra.⁷⁵

Popovics püspök véleménye a szabadságharc után sem változott lényegesen Révészről. Ha meg is engesztelődött volna, a festő katonai múltja miatt az egyházmegyei festőposzt alkalmazására amúgy sem lehetett reális esély, ám amint láttuk, az egyedi megbízásoktól nem tiltotta el. A fenti okok miatt már 1851-ben megindult a kutatás, hogy az egyházmegyei festő posztjára alkalmas személyt találjanak. Ekkor került képbe a veszprémi születésű, római katolikus, a nazarénusok művészetének hatása alatt álló, itáliai tanulmányúttal a háta mögött világlátott művésznek számító Vidra Ferdinánd (1815–1879).

Úgy tűnik, hogy Rakovszky János görögkatolikus papot, aki a *Jogi Közlöny* állam által kinevezett hivatalos ruszin fordítójaként Pesten élt (1850 és 1859 között), bízták meg azzal a feladattal, hogy megfelelő művész után kutasson.⁷⁶ 1851. április 9-én kelt levelében beszámol a püspöknek megbízatása eredményéről: találkozott három Pesten tartózkodó festővel, hogy az egyházmegyei templomaiban szükséges munkákról tárgyaljon velük.⁷⁷

Az első, bizonyos „Gora” – a keresztnevét nem írja –, saját bevallása szerint korábban Bukarestben végzett hasonló munkát. A pontosabb válasz érdekében Rakovszkyval együtt elmentek megnézni Pesten a keleti rítusú templomokban található képeket,⁷⁸ hogy a Munkácsi Egyházmegyei templomaiba szükséges festmények méretéről tájékozódjanak. Az említett festő

remekül dolgozik, így legolcsóbban 60 aranyért vállalja az alapképek festését, a felsőbb sorokban lévőket pedig 20-ért, aranyozás nélkül.

A második festőt Vidra Ferdinándnak hívják. Felmutatta Rakovszkynak Hadzsega Bazil püspöki titkár levelét, amelyből kiderült, hogy az egyházmegye korábban már rendelt tőle „templomi zászlókat”, ezért a püspök úr ismerheti festői képességeit. Ő 50 aranyat kér a nagy, 8-at a kisebb képekért, szintén aranyozás nélkül.

Az első festőnek családja és lakása is van, míg utóbbi nőtlen, és minden gond nélkül tudja vállalni a munkát. Az előbbi nagyobb garanciával rendelkezik a munka elvégzéséhez, míg utóbbinál óvatosnak kell lenni a rábízott feladat tekintetében szerény anyagi háttere miatt. Ennek ellenére Rakovszky képesnek véli őt a munka elvégzésére. Mindketten május végéig kérnek értesítést, hogy a püspök úr őket választotta-e, és előre kívánják tudni, hány templomban és milyen hosszú időre szólna a megbízatásuk. Ha kiválasztják őket a feladatra, kérni fogják utazásuk költségét, stb.

A harmadik festőhöz, egy Telepi nevűhöz (az ő keresztnevét sem írja), Rakovszky a püspök utasítására azért ment el, hogy annak fiát, aki festészetet tanul, a görög-egyházi stílus elsajátítása felé irányítsa. Az apa köszönettel értesítette az éppen Bajorországban tartózkodó fiút a püspök szándékáról. Egyúttal arról is biztosította a főpásztort, hogy ha nem kötné mostantól két évig szerződés a pesti színházban végzett szcenikusi feladatához, maga is elvállalná a munkát. Felajánlotta továbbá, hogy ha az egyházmegyének bármilyen képpel tud szolgálni, amit itt a helyszínen meg tud festeni, örömmel elküldeti.

A Rakovszky János által először felkeresett művész a korszak híres biedermeier portréfestője, a bécsi tanultságú Hora János Alajos (1812–1868 után) lehetett, aki 1843 után valóban Bukarestben élt egy ideig, majd Buda-Pestre költözött.⁷⁹ A harmadik művész Telepi György volt, aki ismertebbnek számíthatott a görögkatolikus közegben, mivel 1800. október 7-én a kislétai parókus, Telepiánovics Antal fiaként látta

⁷⁵ Fesztóry két levele az alespereshez, és Tivadar levele a penészleki parókushoz: GKPL IV–2–b, 27/1875.

⁷⁶ Rakovszky János (1821–1885) életrajzi adatai: <http://lexikon.katolikus.hu/R/Rakovszky.html> (letöltve: 2020. 02. 01.). Lásd még BENDÁSZ 2023, 710, no. 49.

⁷⁷ DAZO fond 151, opisz 10, no. 477, fol. 18–20. Az orosz nyelvű levél fordítását Golub Xénianának köszönöm.

⁷⁸ A pesti szerb és görög templomok, valamint a budai oldalon a tabáni szerb székesegyház jöhettek szóba.

⁷⁹ M. KISS 1952, 90. Életről: *Művészeti lexikon*, 2, Budapest 1966, 418.

meg a napvilágot.⁸⁰ Vezetéknevét 1837 után használta rövidebb, magyarosabb formában. Telepi, noha apja papnak szánta volna, inkább színésznek állt, és díszletfestőként is dolgozott. Egy időben még a fiatal Barabás Miklós is tanult tőle festeni. A levélben említett fia, Telepy Károly (1829–1906), akit a püspök szeretett volna megnyerni a feladatra, később híres festő lett, s ezekben az években a szabadságharcban való részvétele okán valóban Münchenben tartózkodott.⁸¹ A főpásztor választása végül Vidra Ferdinandra esett.

Vidra korábbi munkásságáról viszonylag keveset tudunk, bár a korabeli sajtóban rendszeresen jelentek meg híradások különböző munkáiról. 1840-ben I. Ferenc királytól nyert 300 forint ösztöndíjat, hogy két évig Rómában tanulhasson.⁸² Az uralkodón kívül gróf Zichy Károly is támogatta tanulmányait.⁸³

Úgy tudni, hogy 1844-ben *Pannónia* című nagy méretű vászonképét az állami segélyért érzett hálából festette. Ezt az allegorikus kompozíciót, amelyen Pannóniát egy magas trónon ülő nőalak jeleníti meg, 1845-ben a pesti Műegyletben is kiállították, később a művész a Nemzeti Múzeum képtárának adományozta. Ez az egyetlen műve, amelyet a korszakkal foglalkozó, összefoglaló művészettörténi munkák is számontartanak, és amelyet gyakran reprodukálnak.⁸⁴ Római tanulmányainak másik emléke egy ceruzarajz, amely Raffaellónak a vatikáni stanzákban található, *Disputa (Teológia)* című freskójának egy részletét ábrázolja. Ezt a művet Stoffer József 1851-ben ajándékozta az Országos Képtárnak.⁸⁵ Talán római tartózkodása alatt készülhetett *Az angyal megjelenik Szent Józsefnek* című olajfestménye is.⁸⁶

Kétségtelen, hogy Vidra Ferdinánd azon kevés magyar művész közé tartozott, akikre az úgynevezett

nazarénus festők mozgalma életre szóló hatást gyakorolt. Friedrich Overbeck és Franz Pfaff 1809-ben Bécsben alapította meg a „Lukasbund”-ot (Sankt Lukas Bruderschaft – Szent Lukács testvérület), majd a következő évben már Rómába telepedtek le, ahol az egykori Szent Izidor-kolostorban szinte szerzetesi életet éltek. Számos német és osztrák festő csatlakozott hozzájuk, de aztán természetesen más nemzetek ifjú művészeit is megfogta ez a fiatalos lendület.⁸⁷ A művészközösséget buzgó katolikus vallásosság és erős közösségi szellem jellemezte. A protestáns alapítók is katolizáltak. A társaság életét saját céhes szabályzat alapján irányították. Rómában két jelentős emlék maradt utánuk: a Casa Bartholdi (1816–1817) és a Villa Massimo (1822–1832) freskóciklusai (előbbi ma Berlinben, az Alte Nationalgalerie-ben található). A testvérület fő célja a képzőművészet, különösen a festészet megújítása a középkor vallásos szellemiségéből kiindulva, de előképeik közé sorolták a kora reneszánsz mestereit és Raffaellót is, ahogy azt névválasztásuk is sugallja. Az alapítók közül Overbeck és Joseph von Führich (1800–1876) tartottak ki végig az eredeti célkitűzésük mellett, előbbi 1869-ben Rómában hunyt el. A magyar művészek közül Szoldatics Ferencet (1820–1916) szokták még kiemelni, aki élete végéig Rómában élt, és nazarénus szellemben alkotott.⁸⁸

Vidra római tanulmányairól semmi közelebbi részletet nem tudunk, talán az állami támogatás lejártával is kint maradt, mert az őt reklámozó hirdetésekben azt írják, hogy tíz évig tartózkodott külföldön, mások szerint azonban csak hármat.⁸⁹ Itthon próbálta tudását kamatoztatni, de nem volt egyszerű megrendeléseket találnia. 1845-ben szülővárosában kapott megbízást, a veszprémi székesegyház számára két oltárképet is

⁸⁰ Telepiánovics Antal (1778–1836) Jánkon született az ottani parókus fiaként, 1804-ben szentelték pappá, ettől kezdve 1825-ig szolgált Kisletán, majd Gebére (ma: Nyírkáta) került. BENDÁSZ 2023, 843, no. 76.

⁸¹ TELEPY 1993, 54. Kisléta helyett tévesen Nagyléta szerepel Telepi György születési helyeként.

⁸² *Athenaeum*, 2 (1840), 828; *Hírnök*, 1840, 103. szám, 411.

⁸³ Vö. *Honderü*, 2 (1843), 156.

⁸⁴ Olaj, vászon, 225 × 185 cm, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 2672. Jelzés jobbra lent: „Vidra Ferd. 1844 Rómáb.” SZABÓ 1985, 170–171. (kat. 129.); SISA 2018, 124. Jelenleg a budapesti Sándor-palota egyik termét díszíti.

⁸⁵ A rajz címe: Theologia. *Hölgyfutár*, 2 (1851), 687. Ma a Szépművészeti Múzeum grafikai gyűjteményében található: ltsz. GRO 1905-1682, mérete: 675 × 960 mm.

⁸⁶ 45 × 35 cm. Magángyűjtemény. Legutóbb 2012-ben a Nagyházi Galéria karácsonyi aukcióján bukkant fel. Vö. https://axioart.com/tetel/vidra-ferdinand,-1815-1879-az-angyal-megjelenik-szent-joz_1345380 (letöltve: 2020. 01. 20.).

⁸⁷ A nazarénusokról általában: HOLLEIN–STEINLE 2005; SUHR–KIRCHBERGER 2012.

⁸⁸ Lyka Károly is számba veszi a Rómában megforduló magyar művészeket, és örömmel konstatálja, hogy a nazarénusok, akiknek vallásos atitűdjét alaposan karikírozza, nem tudtak rájuk igazán hatni. LYKA 1981, 171–175; BÍRÓ 1969.

⁸⁹ Talapkovics Bertalan nagylázi görögkatolikus parókus levele Vidra Ferdinánd életéről (1906. június 28.) SZM – KEMKI ADK, 1563/1920. Közölve: TERDIK 2020f, 477–478.

231. Vidra Ferdinánd: A buji ikonosztáz két alapképe és királyi ajtaja (Bakos Zoltán, 2011)

232. Vidra Ferdinánd: A buji Szent Péter és Szent Pál-alapkép részlete (Bakos Zoltán, 2011)

rendeltek tőle.⁹⁰ József nádorról festett portréját a szombathelyi székesegyházban 1847-ben az elhunyt nádor lelki üdvéért, február 9-én bemutatott gyázmise alkalmából a templomban felállított ravatalra is kihelyezték.⁹¹ A *Nemzeti Újság* tudósításában részletesebben írnak a festményről, s a lapalji jegyzetben röviden bemutatják Vidra munkásságát is: „rajzai” a veszprémi püspöki kápolnában s legújabban a szombathelyi püspök várkápolnájában is megtalálhatók. Utóbbi M. Ballassa Gábor főpásztor megbízásából festette, amely az anyagi üdvözetet ábrázolja, és a kép hatására újabban az „imahelyet” Gábor kápolnájának nevezik. Vidra ekkor éppen a székesegyház úrkoporsóján dolgozott.⁹²

Vidra 1848-ban az újságokban is hirdette magát, munkát keresve, mint aki „kül s kivált Olaszthon több éveken át tartott utazása s kiképezése után a honban megérkezvén, a bibliai s más historiai fresco és olaj festészetbeni képessége ugyis már tudva lévén, itt létét tudatja s magát a t. cz. uraságok s mükedvelők pártfogásába ajánlja.”⁹³ 1850-ben a *Katholikus Néplap* szerkesztősége ajánlotta a megrendelők figyelmébe.⁹⁴ Arról is megemlékeznek, hogy a váci káptalan

megrendelésére egy *Immaculatát* is festett, amelyet a ferencesek rendházában közszemlére is kiállítottak. A szerkesztő újra megragadja az alkalmat, hogy a közönség figyelmébe ajánlja a művészt.⁹⁵ Minden bizonynyal a sajtónak is szerepe lehetett abban, hogy a munkácsi püspökségen is felfigyeltek erre az – elsősorban vallásos témájú képek festésére áhítózó – ifjú művészre.

Vidra Ferdinánd 1851 nyarán érkezhett meg a Munkácsi Egyházmegye területére. Az év júliusában ugyanis Vaszkó Bazil⁹⁶ kerületi esperes Ilosváról (Іршава, Ukrajna) már két olyan árajánlatot küldött a püspöknek, amelyeket Vidra készített: egyiket talán a szolyvai (Свалява, Ukrajna), másikat a bilkei templom ikonosztázához, előbbi 1000, utóbbi 1850 forint értékű munkát jelentett.⁹⁷ Ezekben a templomokban azonban csak a következő évtizedben dolgozott, amint később látni fogjuk. Mégis kaphatott elég megrendelést – bár ennek részleteit egyelőre nem ismerjük –, mert nem tért vissza sem a fővárosba, sem a Dunántúlra. 1854-ben már a Szabolcs vármegyei Buj Szent Péter és Pál tiszteletére szentelt templomának ikonosztázán dolgozott (153., 202. kép). A buji

⁹⁰ A két kép 750 forintba került, de 1912-ben Ádám Iván sem tudta megállapítani, vajon mely festmények származhattak Vidrától. Vö. ÁDÁM 1912, 475. A veszprémi székesegyház átépítés előtti állapotát bemutató fotókon az egykori oltárképek is látszanak, de ezek alapján sem lehet eldönteni, melyik lehetett Vidra műve. A fotókat közölték: KARLINSZKY–VARGA 2010.

⁹¹ *Jelenkor*, 16 (1847), 106.

⁹² *Nemzeti Újság*, 1 (1847), 150.

⁹³ „Lakása réz-utca 708 Volf féle fürdő házban.” *Budapesti Hiradó*, 1 (1848), 232.

⁹⁴ „Vidra úr jeles művész hazánkfia jelenleg Pesten újvilág-utczai 592-dik számú házban lakik; sajnos hogy édes hazájában nem eléggé fordítatik reá figyelem. Jelenleg veszprémi püspök ő méltósága’ számára fest 2 jeles képet. Atyámfiak! pártoljuk e’ derek hazánkfíát, kivált ajánljuk ötet oltár-képek’ festésére. Szerk.” *Katholikus Néplap*, 10 (1850), 82, lapalji jegyzet.

⁹⁵ *Katholikus Néplap*, 10 (1850), 177. A *Pesti Napló* is beszámol a képről, ebben a cikkben „Irgalmas sz. Mária” címmel szerepel, mérete 8 láb magas és 6 láb széles, mivel ez a mű pár napra Emich G. könyvkereskedésében közszemlére volt kitéve. *Pesti Napló*, 1 (1850), 209. szám, 3.

⁹⁶ Vaszkó Bazil (1802–1867) 1829-től haláláig Ilosván szolgált. BENDÁSZ 2023, 890, no. 75.

⁹⁷ A ruszin nyelvű dokumentumok: DAZO fond 151, opisz 10, no. 477, fol. 30–36.

hívek ebben az évben kértek művészt a püspöktől, hogy az 1842 óta kész képállványukat végre kifestethessék.⁹⁸ Vidra itt még közvetlenül a fatáblákra festett (231–232. kép). Stílusa, kompozíciói később sem nagyon változnak, itt már minden együtt van, ami két évtizeden keresztül jellemzője lesz művészetének. Nehéz eldönteni, hogy az arany háttér eredetileg is alkalmazta-e ezen az együttsen, vagy csak egy későbbi restaurálás eredménye. Ikonográfiai érdekesség, hogy a buji prófétasor középtengelyébe, ahová hagyományosan az Istenszülő a Jellel ábrázolásnak kellene kerülnie, az Úrszínváltozást festette meg. Munkájáról az ikonosztáz hátoldalán hosszú, magyar nyelvű feliratban emlékezik meg, amelyből kiderül, hogy áprilistól november végéig festette ezt a képfalat.⁹⁹

Két év múlva, 1856 nyarán már érkezettnek látta az időt, hogy Popovics püspöknél egyházmegyei festővé való kinevezését kezdeményezze.¹⁰⁰ Nagyon hálás a püspök eddigi támogatásáért, de most úgy érzi, ha hosszú távon szeretne az egyházmegyében maradni, akkor ennek érdekében biztosabb támaszra van szüksége, hogy a megrendelések is biztosabban érkezhessenek. Ekkor még nem kap választ, a püspök azt kéri, hogy az eddigi munkákról kérjenek be a konzisztórium számára véleményeket az illetékes esperesektől.

1856 őszén Vidra Ungváron kap megbízást: az egykori Drugeth-várban, az ekkor görögkatolikus szemináriumként használt épületben új kápolnát alakítottak ki, melynek belső díszítését kellett megterveznie, illetve elkészítenie.¹⁰¹ Figurális kompozíciókat csak a kápolna boltozatára tervezett, az oldalfalakra díszítőfestést szánt. A baldachinos oltár és az előkészítő oltár ceruzarajzát is mellékelte a tervhez, asztalosát nem nevezi meg, feltehetően Krajnyák Mihállyal dolgozott együtt, ahogy több alkalommal is a következő években. Ikonosztázt

233. Vidra Ferdinánd: Az ungvári székesegyház egykori mennyezeti festménye (*Lisztok*, 1892. december 1., 270.)

itt sem terveztek. Az egész munkát 970 forintért vállalta. A kápolna a következő év, 1857 végére el is készült. Néhány év múlva Mészáros Károly Ungvár történetét feldolgozó művében így ír róla: „Ezen egy emeletre épített várpalota foglal magában a felső emeleten egy új kápolnát, mely 1857-ik évben építetett a papnövénydékek régi alvószobájából, s mely ugyanezen év december hó 6-án szenteltetett föl. Ezen kápolnának díszítményeit s festéseit egészen keleti stílusban, Vidra Ferdinánd akadémiai festőművész hazánkfia eszközölte.”¹⁰²

⁹⁸ Az esperesen keresztül küldik a kérést, amely 1854. február 27-én kelt. DAZO fond 151, opisz 10, no. 1099, fol. 26.

⁹⁹ „A Bulyi G:K: Anyaszentegyházban felálított Képál/vány kiféestetett: Méltóságos ex: Popovics Bazil Úr Munkácsi / Püspök Kormányára alatt, Nagyon tisztelendő Lámfalusy Iános helybeli Lelkész Úr idejében. Ezen Szentegyház gondnokai / voltak idősb Medve Mihály 's Koleszár György. Festészeti munkáját tette Vidra Ferdinánd Veszprémi fi, mit is elkezdett 1854 / év St. György havában, 's ugyan azon év András havában be is vég/zett (itt következik az ár, de egy szerkezeti vasalástól éppen nem látszik) elégtetett a festészeti / munkáért ezen Szentegyház földi természetmányaiból. / Éneklész Tanito Terepán György / Harangozó Buzás Iános / voltak.”

¹⁰⁰ DAZO fond 151, opisz 10, no. 1532, fol. 54r. Közöltem: TERDIK 2020f, 442–443.

¹⁰¹ Az ikonográfia leírása és a képek helyét jelölő ceruzavázlata, árajánlata: DAZO fond 151, opisz 10, no. 1532, fol. 69r, 73–75. Közöltem: TERDIK 2020f, 443–445.

¹⁰² MÉSZÁROS 1861, 17. A kápolnát éppen egy félszázaddal később radikálisan újjáépítették, így a Vidra-féle díszítésből mára nem maradt semmi. 1907-ben kezdődött a munka tervezése. Az új faképeket Lohr Ferenc festette, akit Roskovic Ignác ajánlott. A baldachinos oltárt, a budapesti Réta és Benedek műintézet kivitelezte. DAZO fond 151, opisz 3, no. 553, fol. 4–5. Az oltár terveit ifj. Bobula János építész-mérnök rajzolta, a tervét közölték: *Egyházi Műújság*, 8 (1907), 152. A munkálatokról 1909-ben készült összesítő elszámolás: DAZO fond 151, opisz 3, no. 830. A kápolna a görögkatolikus egyház 1949-es felszámolásakor eredeti funkcióját is elvesztette, jelenleg a vármúzeum egyik kiállítóterme. A két háború közötti állapotát mutató fényképet közölték: КОБАЛЬ 2008, 26.

234. Spalinszky Mihály–Vidra Ferdinánd: Az ungvári székesegyház ikonosztázanak Istenszülő-alapképe (Mordovin Maxim, 2006)

235. Spalinszky Mihály–Vidra Ferdinánd: Az ungvári székesegyház ikonosztázanak Tanító Krisztus-alapképe (Mordovin Maxim, 2006)

A következő évben Vidra egy még nagyobb szabású feladatra, az ungvári székesegyház „restaurálására” kapott megbízást. A már meglévő faberendezés megújításán túl a hajó addig festetlen dongaboltozatán egy nagyszabású mennyezeti falképet is festett (233. kép). Ez utóbbi a székesegyház 1940-es években folyó restaurálásának esett áldozatul, mára csupán archív fotók alapján alkothatunk róla fogalmat.¹⁰³

Vidra először a falak festésével készült el, majd jött a restaurálás. Ennek folyamán radikálisan átfestette az ikonosztáz két központi alapképének arcát (234–235. kép).¹⁰⁴ A képállvány hátoldalát márványozta, a közepre helyezett emlékfeliratban a munka részleteiről is megemlékezik. Az oromzati kálváriacsoport hátoldalára saját, pléhre festett keresztre feszítés csoportját helyezte. A munkában Povolny Ferenc aranyozó volt

nagy segítségére, aki Pestről jött, s aztán az országnak ezen a részén maradt hosszabb időre a sok megbízásnak köszönhetően. Vidra először a költségeket alulbecsülte, többször kellett módosítást kérelmeznie, amelyeket a püspök és a káptalan jóváhagyott. Ekkor a kanonoki stalumokat is befestette, aranyozta. Vidra a négy mellékoltárhoz radikálisabban hozzányúlt, kettőnek az oromzatát is megváltoztatta, amelyekbe saját festményeit helyezte el. Ez a munka már átnyúlt a következő évbe.¹⁰⁵

A székesegyház újraszentelése 1858. november 14-én volt. Az eseményről egy magát megnevezni nem kívánó „áldozár” számolt be a *Religio* folyóirat hasábjain. Az ünnep részletes leírása előtt ismerteti Vidra új festményeit is. A szerzőt a Szent Kereszt felmagasztalását ábrázoló mennyezeti falképen, amelynek központi eleme egy templomteret részéként megfestett ikonosztáz volt (233. kép), a figurák nagy mennyisége

¹⁰³ TERDIK 2011a, 74, 188, 99. kép. Az új falkép Boksaj József munkája: ЕРФАН 2016, 27–28.

¹⁰⁴ Ezeket az átfestéseket az utóbbi években restaurálás során eltávolították.

¹⁰⁵ Az ügyel kapcsolatos dokumentumok: DAZO fond 151, opisz 10, no. 1882, fol. 69r, 77, 88, 101, 110. Ajánlati a négy mellékoltár megújítására: DAZO fond 151, opisz 10, no. 2095, fol. 11, 13. Közöltem: TERDIK 2020f, 445–449.

236. Az eperjesi görögkatolikus székesegyház ikonosztáza (Terdik Szilveszter, 2014)

(körülbelül hetven alak) nyugozta le. Majd túlradó lelkesedéssel számol be a faberendezés, különösen az ikonosztáz megújításáról, amelynek újraaranyozott faragványai nagy hatást gyakoroltak a jelenlévők „szellemi kéjtől elmámorult” lelkeire.¹⁰⁶

Minden bizonnyal ez a két nagyszabású, ungvári feladat győzte meg Popovics püspököt arról, hogy Vidrát – a festő korábbi kérésének is eleget téve – kinevezze egyházmegyei festővé. A művész 1859 áprilisában köszöni meg a főpásztornak ezt a megtisztelő bizalmat. Úgy érzi, hogy most már nyugodtan letelepedhet itt, hiszen 1839 óta, amikor családját is elhagyta a tanulás miatt, nincs állandó lakhelye.¹⁰⁷ Popovics püspök 1859 őszén tudatta a papsággal a kinevezés tényét, körlevelében újra részletesen szabályozta az egyházmegye festőjének feladatait és a papok kötelességeit.¹⁰⁸

Ebben az évben Vidra a drugetházai (Záricsó) templom falait festette, ahonnan a szolyvai templom ikonosztáza felújításához és falainak festéséhez küldött árajánlatot az ottani parókusnak.¹⁰⁹

Természetesen Vidra sem tudta egyedül teljesíteni a még mindig óriási kiterjedésű egyházmegyében felmerülő festői feladatokat. 1859 októberében Unghy Károly máramarosszigeti festő arról ír, hogy őt a bedőiek (Bedőháza/Бедєвля, Ukrajna) már szerződtették templomuk és az ikonosztáz festésére. Örömmel veszi a püspök döntését, hogy munkáit Vidra meg fogja bírálni.¹¹⁰

Tiszaújlakon (Виллок, Ukrajna) Sereghy Pál azt kéri, hadd fesse Fenczik Péter az ikonosztázt, akivel a hívek, miután 400 forintot már összegyűjtöttek, 900 forintnyi munkadíjban meg is állapodtak.¹¹¹ Ahogyan az várható is volt, a megyei szentszék nem engedte a munkát, amíg Fenczik legalább két festményét az egyházmegyei festővel el nem bíraltatja. A hívek kintartottak Fenczik mellett, s októberi levelükben a feltételek teljesítését ígrik.¹¹² Az ügy folytatását nem ismerjük, úgy tűnik, hogy Fenczik dolgozhatott itt, ugyanis a templom jelenlegi ikonosztáza valóban származhat ebből az időszakból.¹¹³ Mindössze két sorból

¹⁰⁶ *Religio*, 2 (1858), 357–358. A falkép fotóját közölték: *Лустокъ*, 8 (1892), 270; TERDIK 2011a, 118, 99. kép.

¹⁰⁷ DAZO fond 151, opisz 10, no. 2096, fol. 38r. Közöltem: TERDIK 2020f, 449–450.

¹⁰⁸ PUSKÁS 2006, 130–131; PUSKÁS 2008, 261–262.

¹⁰⁹ DAZO fond 151, opisz 10, no. 2095, fol. 32–36. Közöltem: TERDIK 2020f, 450–451.

¹¹⁰ DAZO fond 151, opisz 10, no. 2096, fol. 60. Közöltem: TERDIK 2020f, 451–452.

¹¹¹ Kelt 1859. július 30-án. DAZO fond 151, opisz 10, no. 2097, fol. 52. A nagyszőlősi esperes ruszin nyelvű levele szeptemberi keltezéssel: DAZO fond 151, opisz 10, no. 2095, fol. 52–53.

¹¹² DAZO fond 151, opisz 10, no. 2096, fol. 67r. Közöltem: TERDIK 2020f, 452.

¹¹³ Képe: MAROSI 2014, 127.

237. A munkácsi görögkatolikus templom egykori ikonosztáza. Képeslap. BIGKKL, D-3962

áll, az alapkép- és az apostolsorból, szerkezete erősen emlékeztet az eperjesi székesegyház képállványára, a két központi alapkép is ugyanazt az előképet, Raffaello Sixtusi Madonnáját és Cima da Conegliano Üdvözítőjét követi (236. kép).¹¹⁴ Valószínűleg azonban nem az eperjesi képállvány volt itt a közvetlen előkép, hanem a közeli Munkács Istenszülő elszenderülése tiszteletére épített parókiális templomában álló ikonosztáz. A munkácsi templomot a 18. században megkezdett, majd félbehagyott püspöki székház falainak felhasználásával 1829-ben kezdték építeni, felszentelése 1859. augusztus 27-én volt. A templom berendezésének történetéről Lehoczky Tivadar elég zavaros adatokat közölt: a képfallal kapcsolatban megjegyzi, hogy „életnagyságú szent képeit Vidra, ungvári művész festé”, bár azt is hozzáteszi, hogy a felszenteléskor

238. A munkácsi görögkatolikus templom egykori ikonosztáza részlete. Képeslap. BIGKKL, D-3962

még hiányos volt a berendezés. Lehoczky néhány sorral lejjebb azonban már arról ír, hogy „az ötezer forintért készített ikonosztázt és oltárképeket Miklósi művész festette”.¹¹⁵ Maga az ikonosztáz a 20. század második felében elpusztult, csupán régi képeslapok alapján alkothatunk róla fogalmat (237–238. kép).¹¹⁶ Ezt nézve, már amennyire a felvétel alapján megítélhető, az ikonosztáz festményei erősen elütnek Vidra stílusától, s úgy tűnik, hogy festőjük inkább az eperjesi ikonosztáz kompozícióit igyekezett híven követni. „Miklósi” nevű festőből valóban volt kettő is, Miklóssy József és Mihály, róluk korábban írtunk. 1850-re már mind a ketten elhunytak, ezért nehezen képzelhető el, hogy Munkácson dolgoztak volna. Eperjesen Tikos Albertet szokták az ikonosztáz festőjének tekinteni, aki 1845–1846-ban készítette volna a képek egy részét, míg 1881-ben Jan Bogdanski (1852–1917) folytatta

¹¹⁴ Az eperjesi ikonosztázzal: TERDIK 2011a, 71, 83–84. kép.

¹¹⁵ Aztán azzal folytatja, hogy a kívül-belül megújított templom belső falait Fenczik Kornél és Mikloda András szobafestő festették ki, 1893. október 15-én áldották meg újra. LEHOCZKY 1904, 133, 134. Adatait átveszi: СИРОХМАН/СЯРОХМАН 2000, 158.

¹¹⁶ Fotó a belsőről, 1939-ből: BARANYI/БАРАНИЙ 2006, 87, 135. kép.

239. A kálnarosztokai görögkatolikus templom ikonosztázanak képei (Terdik Szilveszter, 2008)

a munkát.¹¹⁷ A munkácsi templom építési költségeihez Ferenc József is hozzájárult.¹¹⁸ A levéltári forrásokban a berendezés kapcsán Zempliner Gusztáv szobrász és aranyozó neve bukkan fel többször, de a festő személyére utaló adatot eddig nem találtunk.¹¹⁹ Mindenesetre ha Tiszaúj-lakon Fenczik Péter valóban dolgozott, akkor már a munkácsi templom ikonosztázát vette alapul munkája során.

1866-ban újra felmerül Fenczik neve a kálnarosztokai (Kálná Roztoka, Szlovákia) Szent Bazil-templom ikonosztázával kapcsolatban (239. kép). A helybéli parókus áprilisban szentelési engedélyt kér a kész képfalra, arra hivatkozva, hogy Vidra már bírálta Fenczik munkáját, és elfogadhatónak találta. Május közepén azonban Vidra személyesen is kiszállt a helyszínre, s úgy találta, hogy Fenczik képei tényleg elfogadhatóak, különösen a Szűz Mária-oltárképet találta jónak, azonban az aranyozásban voltak hiányosságok, s úgy vélte, hogy a képek rendjében megfigyelhető szabálytalanságokat az ungvári ikonosztáz elmélyültebb tanulmányozásával lehetne kiküszöbölni.¹²⁰

Fenczik Péter pontos életrajzi adatait nem ismerjük. A fia, Fenczik Kornél Gyula festő 1899-es nekrológiájában olvashatjuk: „1856-ban Munkácson született, hol atyja, Péter egyházi képfestő volt, aki egy híres olasz festőművésznőtől tanulta a képírást”. Kornél apja műhelyét vette át.¹²¹ Hogy Fenczik Péter mely híres olasz művésznőnél tanulhatott, egyelőre homályba vész. Művein mindenesetre látszik, hogy szívesen alkalmazta régi, nagy olasz mesterek kompozícióit előkép gyanánt. 1880. július 22-én kérvénnyel fordult Pásztelyi János munkácsi püspökhöz, hogy az egyházmegyében „másodfestői czímet” nyerhesen, mivel hét gyermekről kell gondoskodnia. Arra hivatkozik, hogy már harminc éve annak, hogy az egyházmegyében dolgozik, hol Vidra Ferdinánd „főnöksége” alatt, hol pedig önállóan. Az utóbbi megerősítésére két bizonyítványt is mellékel, amelyekben az illetékes parókusok meglegedettségüknek adnak hangot.¹²²

1862-ben a bodrogszerdahelyi hívek is elérkezettnek látták az időt, hogy a Révész képeivel díszített ikonosztázukat aranyoztassák, s feltehetően a faragott állványzatát is megfestessék. Vidra ajánlatát a parókus soknak találta, ezért az esperesen keresztül arra kért engedélyt, hogy a Krichbaum testvérekkel dolgoztathasson, akik néhány évvel korábban már Rudabányácskán végeztek hasonló feladatot. Vidra hajlott arra, hogy más vállalhassa el a munkát, de arra figyelmeztetett, hogy ha nem megfelelő anyagokat használnak (erre az alacsony árból következtetett), akkor kötelezni kell őket arra, hogy a később jelentkező kárt megtérítsék. A parókia számadáskönyvében felvett tételekből látszik, hogy végül Povolny Ferenc aranyozott Thoma János segéddel együtt, s valamit festett Vidra is 1862 és 1863 folyamán Bodrogszerdahelyen.¹²³

¹¹⁷ Tikos talán a két középső alapképet festette, míg Bogdanski a többi. Az erre vonatkozó irodalom: МАКАРИЙ 2021b, 25.

¹¹⁸ 1858. szeptember 25. A templom berendezésének költségeihez még kérnek 2000 forintnyi kölcsönt az egyházmegyétől. DAZO fond 151, opisz 10, no. 1884, fol. 47. A Kincstár adott 6000 forintot, de eddig még csak 4000-t kaptak meg. DAZO fond 151, opisz 10, no. 2094, fol. 41.

¹¹⁹ Zempliner német nyelvű levelei: DAZO fond 151, opisz 10. no. 2094, fol. 57, 80. DAZO fond 151, opisz 10, no. 2310, fol. 25. Zempliner 1863-ban a baktakéki görögkatolikus templom számára épített baldachinos oltárt. Ehhez kapcsolódó nyugtájából kiderül, hogy eperjesi „Bildhauer und Vergolder” volt. MEL V-4-c.

¹²⁰ DAZO fond 151, opisz 12, no. 1080, fol. 18, 37–38. Közöltem: TERDIK 2020f, 453–454.

¹²¹ N. n.: Fenczik Kornél Gyula (1856–1899), *Görög Katolikus Naptár 1900-iki évre*, Ungvár, 1899, 54–55.

¹²² Fenczik kérvénye: DAZO fond 151, opisz 16, no. 2013, fol. 1. Közöltem: TERDIK 2022a, 185–186. Az egyik igazolást a makkosjánosi gondnokok adták ki 1871. április 29-én, amelyben az ikonosztáz és szószék aranyozásáért dicsérik a mestert. DAZO fond 151, opisz 16, no. 2018, fol. 1. A másik igazolás Pisztraházán kelt 1879. augusztus 11-én, amelyben az ikonosztáz festésével vannak meglegedve. Uo. fol. 2.

¹²³ A hívek levele és Vidra szakvéleménye, a püspöki válasz piszkozata: DAZO fond 151, opisz 12, no. 113, fol. 49, 57–59. Részben közöltem: TERDIK 2020f, 454–456. A parókia irattárában őrzött számadáskönyvben az ikonosztáz aranyozására vonatkozó adatokat közöltem: TERDIK 2020f, 456–457.

240. Mihályi Antal (?): Szent Miklós-alapkép az ublyai görögkatolikus templom egykori ikonosztázaról (Makarij Medvigy, 2010)

Vidra 1862-ben a Bereg megyei Bilkén telepedett le. A következő években az itteni monumentális templom ikonosztázán dolgozott, de a templom falait is kifestette, különös, már a maga korában is biztosan anakronisztikusan ható látszatarchitektúra alkalmazásával, amelyet az ungvári székesegyház főoltára mögött is igyekezett tökélyre vinni. A festésben segítségére volt Varjú János is. Az aranyozást itt is Povolny Ferenc készítette.¹²⁴ Az ikonosztázon Vidra – saját munkásságában talán egyedülálló módon – az alapképeken trónon ülő figurákat festett,¹²⁵ ami a máramarosi román fatemplomok ikonosztázain néhány évtizeddel korábban még bevett formának számított.

241. Mihályi Antal (?): Szent Mihály-alapkép az ublyai görögkatolikus templom egykori ikonosztázaról (Makarij Medvigy, 2010)

1864-ben Vidra engedélyezte, hogy a jószai (Jovsa, Szlovákia) hívek Mihályi Antallal dolgoztassanak, de a valódi arany használatát lelkére kötötte a mesternek.¹²⁶ Mihályit bízták meg 1866-ban az ublyai (Ugar/Ubl'a, Szlovákia) hívek is a fennmaradt szerződés tanúsága szerint,¹²⁷ de rá és Sándor nevű testvérére számítottak az oroszhrabóciak (Nagyereblyés/Ruský Hrabovec, Szlovákia) is egy évvel később, ahol ráadásul a püspök már 1859-ben engedélyezte nekik a munkát, de akkor még nem tudták megvalósítani.¹²⁸ Nem tudjuk, hogy ezek a Mihályiak rokonságban álltak-e Mihályi Jánossal. Előbbiek Homonnán éltek, s az apjukat Lukácsnak

¹²⁴ Talapkovits parókus levele 1865-ből a bilkei festéssel kapcsolatban, említi Vidra és Povolny nevét. DAZO fond 151, opisz 12, no. 1080, fol. 3r.

¹²⁵ A bilkei templomról és ikonosztázaról: СИРОХМАН/СΥΡΟΚΗΜΑΝ 2000, 258–259; ПРИЙМИЧ 2014, 158–159, 164. Utóbbi könyvben több kép is van róla. Stíluskritikai megfontolások alapján úgy vélik, hogy a bilkei ikonosztázt Sztefan Kovács és Onufrij Kokodinjak faraghatta, akiről a bilkeihez nagyon hasonló kissarkadi (Горбок) ikonosztáz hátfalán, ahol 1868 és 1870 között dolgoztak, felirat emlékezik meg. Itt a festést és aranyozást – szintén Bilkéhez hasonlóan – Vidra, Varjú János és Povolny Ferenc végezte 1870-ben. A feliratokat közlik: СИРОХМАН/СΥΡΟΚΗΜΑΝ 2000, 258–259; ПРИЙМИЧ 2014, 162.

¹²⁶ A hívek kérelme 1864. február 28-án kelt: DAZO fond 151, opisz 12, no. 587, fol. 33r, Vidra véleménye március végéről: uo. 15r. Közöltem: TERDIK 2020f, 457–459.

¹²⁷ DAZO fond 151, opisz 12, no. 1076, fol. 11. Közöltem: TERDIK 2020f, 466. A munka el is készült, 1879-ben hivatkoznak rá: TERDIK 2022a, 182, Dokumentum 7.

¹²⁸ DAZO fond 151, opisz 12, no. 1463, fol. 21. Közöltem: TERDIK 2020f, 467.

242. A nyírkarászi görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

243. A nyírkarászi ikonosztáz királyi ajtaja (Bakos Zoltán, 2011)

hívták, aki szintén foglalkozott festéssel, őt tiltották el a felsőorliki ikonosztáz festésétől Rombauer János javára, amint láttuk. Az itt említett ikonosztázuk mára elpusztultak. Ublyán azonban fennmaradt négy ovális formájú alapkép a templomhajó falán, amelyek lehetnek Mihályi művei (240–241. kép).¹²⁹ Az itteni egykori ikonosztázt is Bódis faragta, amint korábban láttuk, s ő előszeretettel alkalmazta az ovális formájú alapképeket.

Ugyancsak 1864-ben Vidra a felsőverecskéikkel (Верхні Ворота, Ukrajna) elmérgesedett vitáját próbálta lezárni, mert abbahagyták a munkája után járó részletfizetést, arra hivatkozva, hogy Vidra sem teljesítette megfelelően a kötelességeit. A levélváltásból kiderül, hogy itt is Krajnyák Mihály faragóval dolgozott együtt. A képek egy részét fára, másik részét vászonra, a négy alapképet pedig pléhre festette.¹³⁰ Az ügyvel kapcsolatos leveleiből a munkamódszereiről is megtudhatunk valamit. A jó minőségű vásznakot, festékeket például Bécsből szerezte be.

1863 nyarán a rákói templom falfestéséhez, ahol egy évtizeddel korábban Révész dolgozott, adott árajánlatot.¹³¹ Részletesen ismerteti az ikonográfiai programot, amelyet a rendelkezésre álló összeg fényében

lehet variálni.¹³² Néhány év múlva azonban egy másik festőt bíznak meg.

Az egyházmegyei kormányzat 1864-ben úgy határozott, hogy az ikonosztázok képeit a nagyobb tartósság érdekében a jövőben fatáblák helyett inkább fémlemezekre fessék. Vidra is hozzászól az ügyhöz, szakvéleményében egyetértését hangsúlyozza, de fontos megfontolásokat ajánl a fémlemezek anyagával, formáival, felszerelésével kapcsolatban. A levél végén a nedves templomok megfelelő szellőztetésére és karbantartására hívja fel a figyelmet.¹³³

Évekig húzódott a nyírkarászi ikonosztázion építésének ügye is, ahol Krajnyák Mihálynak kellett volna faragnia – vele 1863-ban szerződtek –, de egyéb munkái miatt nem tudott időben hozzáfogni. A nyírkarászi hívek erre a késelemre hivatkozva már kevesebbet akartak neki fizetni. Krajnyák csak 1866-ban kezdett el dolgozni, az ikonosztáz egyharmadával el is készült, majd ez év októberére ígérte magát a helyszínre. Az állványzat a templom 1880-as leltára szerint végül 1867-ben elkészült (242–243. kép). 1860-ban Vidrától is kértek árajánlatot, de sokallták a költségeket. Az egyik birtokos egy nyíregyházi szobafestőt, Tieger Hermannnt ajánlotta nekik, akivel

¹²⁹ TERDIK 2020f, 294–295, 55–56. kép.

¹³⁰ Az ügyvel kapcsolatos levelezés, benne Vidra 1859-es árajánlatával: DAZO fond 151, opisz 12, no. 586, fol. 31, 118; DAZO fond 151, opisz 12, no. 587, fol. 19–20. Közöltem: TERDIK 2020f, 459–463.

¹³¹ Az árajánlatot a parókus ruszin nyelvű levele kíséri. DAZO fond 151, opisz 12, no. 587, fol. 22–23.

¹³² DAZO fond 151, opisz 12, no. 794, fol. 115. Közöltem: TERDIK 2020f, 463–464.

¹³³ DAZO fond 151, opisz 12, no. 585, fol. 13. Közöltem: TERDIK 2020f, 465.

244. Az ópályi görögkatolikus templom ikonosztáza (Áment Gellért, 2014)

245. A garadnai görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

246. Vidra Ferdinánd: Istenszülő-alapkép Garadnán, részlet (Térdik Szilveszter, 2009)

247. Vidra Ferdinánd: Krisztus-alapkép Garadnán, részlet (Térdik Szilveszter, 2009)

meg is alkudtak. A vele kötött szerződésben a hívek az ópályi templom ikonosztázát tekintették mintának (244. kép).¹³⁴ Vidra 1862-ben azonban arra utasítja Tiegert, hogy mutassa be a „históriai képekben” való jártasságát. Valószínűleg ezzel el is bukott a dolog, mert a képek festésére végül Vidra munkatársaival

(Weichrich János, Povolny Ferenc aranyozó) szerződtek 1886-ban.¹³⁵

Vidra festette az akkoriban az Eperjesi Egyházmegyéhez tartozó garadnai templom ikonosztázát is 1869-ben, az aranyozási feladatokat a kassai Peregrini András végezte, s ő faragta az állványzatot (245. kép).¹³⁶

¹³⁴ Az ikonosztázt Molnár Demeter faraghatta: TERDIK 2014g, 210, 215–216. Az ikonosztázt 1839-ben festették ki a templom 1875-ös leltára szerint, de festőjét nem nevezik meg. DAZO fond 151, opisz 15, no. 2126, fol. 15.

¹³⁵ Az ügygel kapcsolatos levelezés: DAZO fond 151, opisz 12, no. 112, fol. 19, 21, 29, 31, 52; DAZO fond 151, opisz 12, no. 585, fol. 2; DAZO fond 151, opisz 12, no. 1080, fol. 62; DAZO fond 151, opisz 12, no. 1076, fol. 50, 61. Közöltem: TERDIK 2020f, 468–474. Az 1886-os festéssel kapcsolatos szerződés: TERDIK 2011a, 77, 133–134. A munkálatokról Papp Antal parókus a keresztelési anyakönyvben is megemlékezett: „Megjegyzendő, hogy az ikonosztász 22 évig fakó színben várta e munkálatot, s a Gondviselés különös kegyelme indította a hiveket e nagy kiadás elvállalására. Hála Istennek!” NYEL, Nyírkarázi Gör. kat. anyakönyvek II.

¹³⁶ TERDIK 2011a, 74. Képek az ikonosztázzról: TERDIK 2020f, 299–304, 63–69. kép.

248. Vidra Ferdinánd: Szent András és Péter apostol a garadnai ikonosztázon (Terdik Szilveszter, 2009)

249. Vidra Ferdinánd: Szent Pál és János apostol a garadnai ikonosztázon (Terdik Szilveszter, 2009)

250. Vidra Ferdinánd: Szent Dávid király a garadnai ikonosztázon (Terdik Szilveszter, 2009)

251. Vidra Ferdinánd: Szent Áron főpap a garadnai ikonosztázon (Terdik Szilveszter, 2009)

Egyébként 1861-ben ő is ajánlotta magát a munkácsai megyéspüspök figyelmébe.¹³⁷ A garadnai festmények vászonra készültek, amelyeket fatáblákra feszítettek fel (246–251. kép). Jól tanulmányozható rajtuk Vidra stílusa, amely a mai Kárpátalja területén található műveiről nem mondható el, mivel a legtöbbet nagyon jelentősen átfestették. Ilyen például Makkosjánosi (Яноши, Ukrajna) temploma, amelyben nem csupán az ikonosztáz, de a teljes fafestés is az ő munkája az 1860-as évekből.¹³⁸ A hajó középső boltszakaszán az Utolsó ítéletet festette meg, a gyeheña tüzében

szignója is kivehető: Vidra F. 1867 (?).¹³⁹ Elkerülte az átfestést az oltárasztal három festménye is, amelyek az ószövetségi áldozatokat ábrázolják: középen Noé a vízözön után, az egyik rövidebb oldalon Melkizedek áldozata, a másikon pedig Izsák feláldozása. Különösen a középső festményen mutatkozik meg Vidra részletező hajlama, ugyanis a középpontba helyezett oltár két oldalán nem csupán az ósáta családja, hanem az állatok változatosan megfestett sokasága is feltűnik.

1874-ben Vidra még Berky Ferencnek, Szatmárnémetiben (Satu Mare, Románia) élő és alkotó

¹³⁷ DAZO fond 151, opisz 10, no. 2536, fol. 43.

¹³⁸ Az ikonosztáz képe: MAROSI 2014, 74; TERDIK 2020f, 296–298, 58–61. kép.

¹³⁹ Ugyanezen a falképen a „restaurátor” is jelezte magát: Glagola J. (?), 1981.

252. A nyírkáta-i görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

festőművésznek is engedélyezte, hogy a gebei (ma: Nyírkáta) ikonosztázon dolgozhasson, miután képeit megszemlélte (252. kép).¹⁴⁰ Berky a következő évben már vett is fel egy részösszeget a festményekért járó díjazásból.¹⁴¹

1860-ban készült el a viski (Вишково, Ukrajna) új görögkatolikus templom, amelyben a jóval kisebb létszámú római katolikus közösségnek is helyet kellett adni. A helybéli parókus erősen tartott a közös használattól, ugyanis attól félt, hogy hosszú távon ez az „uralkodó vallás” (értsd: római katolikus) érdekeinek előnyben részesítéséhez vezethet, aminek következtében a görögöket kiszorítják majd saját templomukból. Ezt megelőzendő arra kérte a főpásztort, hogy: „méltoztatna Megyei Kormány által jóvá hagyot kepfaragot,

bár mely más Templom munkájától rövid időre elparancsolni, és minél előbb Viskre kegyesen be rendeltetni, mert a Templom boltozatja nem sokára készen lesz, és koporsóm be zártáig fájlalnom kellene, bánatomban talán a szívem is meg hasadna, síron túl pedig a Viski G. K. hívek átkát magamra várnom kellene, ha a Viski közös Templomba elébb is Aloysius,¹⁴² és nem görög Iconosztász látható lenne.”¹⁴³ Óhaja csupán másfél évtized múlva teljesült, amikor Krajnyák Mihály 1874-ben befejezte az ikonosztáz faragását. A képek festését Vidra már nem érte meg. A munkát Zahorai János (1835–1909) munkácsi gimnáziumi rajztanár kapta meg, egyébként Vidra stílusára emlékeztető módon – különösen az alapképek esetében – dolgozott, bár sokkal frissebb, ekkor korszerűbbnek

¹⁴⁰ DAZO fond 151, opisz 15, no. 1532, fol. 27–28; DAZO fond 151, opisz 15, no. 1533, fol. 3, 12.

¹⁴¹ Berky 1875. május 13-án 150 forintot vett fel a festésért Gebén. A nyugta több mint egy évtizede az újfahértói parókia padlásának sár-tapasztásából került elő több más töredékes irattal együtt, ahol a 20. század elején tömítőanyagként használták őket. Jelenlegi őrzési helye: NYEL II–18–a. (1. doboz). Az ikonosztázról írtam, bár festőjét akkor még nem ismertem: TERDIK 2011a, 76. Berky festette az aranyosapáti templom Keresztre feszítést ábrázoló oltárképét is 1879-ben. Szatmárban és Máramarosban számos ikonosztázon dolgozott, 1847-től Szatmárnémetiben élt, meghalt 1881-ben: LYKA 1981, 239. Szárazberken (Bercu, Románia) lévő munkáival foglalkoztam: TERDIK Szilveszter: Határon túli örökségünk 1, *Görögkatolikus Szemle*, 23 (2012), 2. szám, 12. Az itteni ikonosztázát néhány éve kibontották.

¹⁴² Gonzaga Szent Alajos (1568–1591) nagyon fiatalon, világi rangját hátrahagyva lépett be a jezsuita rendbe. Halála után hamarosan boldoggá avatták, majd 1726-ban szentté. Az ifjúság egyik patrónusa.

¹⁴³ DAZO fond 151, opisz 10, no. 2097, fol. 83; DAZO fond 151, opisz 10, no. 2310, fol. 54. Közöltem: TERDIK 2020f, 474–477.

253. A viski egykori görögkatolikus templom ikonosztáza (Makarij Medvigy, 2019)

számító akadémiai stílusban (253. kép).¹⁴⁴ Zahorai nem volt ismeretlen az egyházmegyei hatóság előtt, mivel 1877-ben több munkácsi püspök portréját is megrendelték tőle.¹⁴⁵

A munkácsi görögkatolikus püspökség hivatalosan kinevezett „egyházmegyei festészei” közül Vidra Ferdinánd, aki római katolikus vallású volt, még mielőtt teljesen elköteleződött volna a görögkatolikusok mellett, oltárképfestéssel is foglalkozott. Érdekes, hogy a Munkácsi Egyházmegyében betöltött szolgálata alatt nincs arra vonatkozó adatunk, hogy a latinoktól kapott volna festői megrendeléseket.

Vidra látása 1876-tól kezdve fokozatosan romlott, utolsó évét vakon töltötte, a lába is beteg lett, járni sem tudott már. 1879 novemberében hunyt el Bilkén, ahol a templomi temetőbe temették. Sok adósság

maradt utána, mert szegény volt. A temetési szertartást görög rítus szerint végezték, mert a latin plébános nem kapta meg időben a levelet, amint Talapkovics Bazil helybéli parókus jelentéséből tudható.¹⁴⁶ 1906-ban az ő fia, Talapkovics Bertalan nagylázi parókus, aki Vidra halála idején apja mellett káplánoskodott Bilkén, szintén összeállított egy kis emlékező iratot a festő életéről.¹⁴⁷ Utolsó sorai rávilágítanak arra, hogy Vidra Ferdinánd nem csupán a festészetében, amely az egyházmegyei működése alatt ténylegesen csak vallásos témájú képek és templomok festésére szorítkozott, hanem egész életvitelében követte és megvalósította a nazarénusok eszméit: „Kiváló nagy ember szerető, tulságosan szerény, nagyon kis igényű ember volt. A temetésnél minden külső parádét eltiltott.”

¹⁴⁴ Markos Mihály Viskén járt 1881. február 27-én, Ungváron kelt jelentésében azt írja, hogy az ikonosztázt Krajnyák Mihály 1874-ben elkészítette 1025 forintért, hátravan még a festés és aranyozás, erre 1100 forint volt, de kikölcsonózték, amelynek július 1-jére vissza kellene kerülnie, „immár gondoskodni lehet hogy aranyozó alkalmaztassék – képeket pedig Münchenből T. Roskovics Ignácz akademikus által legközelebb fogja megrendelni a viski derék gk. lelkész melyek plehen leendenek festve”. 1881. október 14-én a szentszéki ügyvéd értékeli a viski parókus által benyújtott szerződést, amelyet a templom ikonosztáza és más képek festésére kötöttek Zahoray János festővel. Sok apró hiányt talált a szövegben, amelyeket pótolni kellene. Munkácsy Mihály viski parókus kísérőleveléből (kelt Visk, 1881. augusztus 29.), amellyel a szerződést beküldte, azonban kiderül, hogy Zahorait az egyházmegyei szentszék engedélyével kérték fel a munkára, és kötöttek vele szerződést. DAZO fond 151, opisz 14, no. 105, fol. 27–29. Zahorai munkásságáról: ÉBER László (szerk.), *Művészeti lexikon*, 2, Budapest, 1935, 625.

¹⁴⁵ PUSKÁS 2009, 106.

¹⁴⁶ Kelt Bilkén, 1879. november 26-án. DAZO fond 151, opisz 16, no. 1513.

¹⁴⁷ SZM – KEMKI ADK, 1563/1920. Közölve: TERDIK 2020f, 477–478.

254. A tiszavasvári görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

Még Vidra halála előtt, betegségének hírére Heverdle Ferenc, ungvári rajztanár is azzal a kéréssel fordult a püspökhöz, hogy egyházmegyei festővé nevezze ki.¹⁴⁸ Vidra valószínűleg csak tervezte, hogy lemond hivataláról, de végül nem tette meg, így csupán halála után merült fel más kinevezésének a gondolata. Vidra és Heverdle tanítványa volt a fiatal Roskovics Ignác, aki papcsaládból származott, s budapesti tanulmányai után éppen Ungváron tartózkodott. (Rövid életrajzát lásd a fejezet végén.) 1880. január 7-én kelt levelében jelzi a püspöknek, hogy fülébe jutott esetleges kinevezésének híre. Megtisztelőnek tartaná, ha így lenne, ugyanakkor azt is jelzi, hogy külföldi tanulmányútra készül, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium pedig kinevezte ahhoz az intézethez, melynek célja a hazai üvegfestészet megteremtése.¹⁴⁹ Hogy pontosan mikor született meg a kinevező okmánya, egyelőre nem ismerjük. 1880 júliusában az ubrezsi (Úbrež, Szlovákia)

görögkatolikus templom új ikonosztázanak bírálatára kérték fel. Nagyon lesújtó véleményt adott a galíciai Bogdanski festődinasztia műhelyében készült együttesről. Véleménye végén azt is jelzi az egyházmegyei hatóságnak, hogy „egyházmegyei festésszé” való kinevezésekor nem ismertették vele a templomok díszítésére vonatkozó egyházmegyei rendeleteket, aminek pótlását sürgeti. Azt is jelzi, hogy tisztéért az egyházmegyétől semmiféle díjazást nem kap, ezért a későbbi bírálatokkal kapcsolatban leszögezi: „költségeim megtérítésén kívül” – minden bizonnyal ez az útiköltségre, szállásra vonatkozik – „külön díjazást fogok kérni, mert a Szentírás szavaival élve: Méltó a munkás a maga bérére” (Vö. Lk 10,7).¹⁵⁰

Roskovics már 1876-ban festett egy Szent Círillt és Metódot ábrázoló képet, amelyet talán egyfajta bemutatkozó munkának is tekinthetünk az egyházmegye számára.¹⁵¹ Az évtized végén több

¹⁴⁸ Levele 1876. június 10-én kelt Ungváron. DAZO fond 151, opisz 16, no. 239, fol. 51–52. Közöltem: TERDIK 2022a, 180.

¹⁴⁹ DAZO fond 151, opisz 16, no. 2011, fol. 13. Közöltem: TERDIK 2022a, 183–184.

¹⁵⁰ DAZO fond 151, opisz 16, no. 2002, fol. 37–38. Közöltem: TERDIK 2022a, 184–185. Az ubrezsi ikonosztázzal kapcsolatban 1879 augusztusában az esperes jelezte, hogy a faragó által hozott festők „lengyelhoniak” (nevüket nem tudja), akik már az Eperjesi Egyházmegyében dolgoztak. Várják az ottaniak szakvéleményét a festők munkájáról, de azt is jelzi, hogy Mihályi Antal festő és egy faragótársa olcsóbban is elkészítenék a berendezést: DAZO fond 151, opisz 16, no. 1515, fol. 66. Közöltem: TERDIK 2022a, 182–183. Az elkészült együttes alapján úgy tűnik, hogy végül a lengyelek dolgoztak itt. Az ikonosztáz képe: uo. 30, 26. kép. Állítólag Pavel Bogdanski festett itt: МАКАРИЙ 2021b, 22.

¹⁵¹ A képpel részletesebben foglalkoztam: TERDIK 2022a, 20–23, 14. kép.

255. Roskovics Ignác: Istenszülő-alapkép a tiszavasvári ikonosztázon (Bakos Zoltán, 2011)

256. Roskovics Ignác: Tanító Krisztus-alapkép a tiszavasvári ikonosztázon (Bakos Zoltán, 2011)

templomban kap kisebb-nagyobb megbízásokat: két alapképet fest az ungvár-ceholnyai (1878),¹⁵² négyet a tiszabüdi (ma: Tiszavasvári)¹⁵³ görögkatolikus templomok ikonosztázába (254–256. kép), s egy teljes képállványt készítenek Kovaliczky Péter ungvári faragómesterrel együtt Tarackrasznára (Krasznisora/Красна, Ukrajna) (1879) (257. kép).¹⁵⁴ Ekkor festette meg valamelyik görögkatolikus pap portréját is.¹⁵⁵

Roskovics 1880 ősztől kezdve valóban egyre távolabbi megbízásokat vállal: Eperjesen a székesegyház falképeit festi, de a következő év decemberében abbahagyja a munkát.¹⁵⁶ Ekkoriban kapja müncheni, majd római ösztöndíját,¹⁵⁷ s amikor 1884-ben visszatér Ungvárra, csupán egy évig bírja a gimnáziumi rajztanári állást. Inkább visszaköltözik Budapestre, ahol hamarosan országos hírnévre tesz szert portréival, zsánerképeivel¹⁵⁸ és a római katolikus templomokban

¹⁵² Az ikonosztáz és a mára elveszett képek történetével részletesen foglalkozott: МАКАРИЙ 2021a, 37–41.

¹⁵³ Az ikonosztáziót 1869-ben állították be, Bódis János faragta: GKPL, IV–2–a. 113/1869; TERDIK 2022a, 25–26, 17–20. kép. A négy alapképen kívüli többi festménye egy gyengébb képességű mester, talán a galíciai származású, de Beregbe telepedett Mikola Holovcsák munkája.

¹⁵⁴ TERDIK 2022a, 26, 21–24. kép.

¹⁵⁵ Olaj, vászon, a jobb alsó sarokban szignált: Roskovics 1879. Állítólag Csurgovics Jánost ábrázolja. Néhány éve a család ajándékként került az ungvári püspöki palotába. Megköszönöm Makarij Medvigy atyának, hogy ezt az információt velem is megosztotta.

¹⁵⁶ Eperjesi munkájáról a hozzá kapcsolódó dokumentumokkal: TERDIK 2022a, 27–34, 186–191, 27–56. kép.

¹⁵⁷ Az 1880-ban Haynald Lajos (1816–1891) kalocsai érsek által alapított ösztöndíj-első jutalmazottai között van: TERDIK 2022a, 105.

¹⁵⁸ Az egyik korai, *Aratásból* című zsánerképét Heléna nevű nővére fiának esküvőjére adta, amely mai napig a leszármazottak birtokában van (olaj, vászon, 50 × 60 cm, jobb alsó sarokban szignált).

257. A taraszkaszai, egykor görögkatolikus templom ikonosztáza (Mykhaylo Koshilka, 2019)

festett fal- és oltárképeivel.¹⁵⁹ Távolléte ellenére a görögkatolikus sajtó is igyekezett beszámolni különböző sikereiről.¹⁶⁰ A Munkácsi Egyházmegyéttől távol élve sem szűnt meg a „megyei festész” címe. Elszórt levéltári adatok alapján úgy tűnik, hogy néha fölmerül a neve egy-egy megbízás kapcsán (például a viski ikonosztáz esetében, vagy az ungvári szeminárium kápolnafestésénél),¹⁶¹ de jelentősebb megbízást nem vállal.¹⁶²

Roskovics művészi karrierje csúcán, súlyosabb szembetegsége után vállalt újra fontosabb megbízást a görögkatolikusok számára: 1905-ben megfestette a Magyarok Nagyasszonyát ábrázoló művét, amely a frissen megalapított első budapesti, egyező című magyar görögkatolikus templom oltárképe lett (258. kép). A kompozíció vázlatát Roskovics már 1900-ban, a magyar görögkatolikusok római zarándoklata alkalmával

¹⁵⁹ Minderről részletesebben lásd TERDIK 2022a, 105–140.

¹⁶⁰ A *Keletben* például azt is megírták, hogy Stefánia hercegnőnek egy legyezőt festett, s Rudolf trónörökös még meg is szólította. *Kelet*, 1 (1888), 6. szám. ZSATKOVICS Kálmán: Roskovics Ignác műtermében, *Kelet*, 5 (1892), 25. szám, 2. Ekkor már azt is tudni vélük, hogy Budapesten a Mária utcai Jézus Szíve-templom festését is meg fogja kapni.

¹⁶¹ 1905-ben akarták a kápolna festésére felkérni, ő inkább Lohr Ferencet ajánlotta: TERDIK 2022a, 138–139, 216.

¹⁶² A Roskovics család Tokajból származott. A helyi görögkatolikus templom karzata alatt van egy falra festett Szent Miklós-kép, amelyet az egyik családtag állított: „A / buzgo emléknék / ajánlja / özv: ROSKOVITS JÁNOSNÉ / szül: NÓTA MÁRIA/ 1894”. Többen úgy vélük, hogy ez Roskovics Ignác munkája volna, de ezt alátámasztó hiteles adat eddig még nem került elő.

258. Roskovics Ignác: Magyarok Nagyasszonya. Budapest, Rózsák tere (Bakos Zoltán, 2011)

259. Budapest, a Rózsák téri görögkatolikus templom ikonosztáza (Áment Gellért, 2021)

a XIII. Leó pápának átnyújtott kötet borítójára is elkészítette. A görögkatolikus magyarok között – akiknek különböző szervezeteiben a művész is aktív szerepet vállalt – Roskovics művének óriási sikere lett, zománcvázolatát két püspöki pásztorbotra is megrendelték (Vályi János eperjesi és Miklósy István hajdúdorogi püspököknek), a mozgalom valójában mai értelemben vett „ikonikus” műnek (is) tekintette, másolatait terjesztette.¹⁶³ A pesti új parókia kezdetben az Esztergomi Főegyházmegye joghatósága alá tartozott. A Fővárostól a Rózsák terén álló, használaton kívüli Szent Erzsébet-templomot kapták meg, melynek a bizánci rítus szerinti átalakítását hamarosan elvégezték. Minden bizonnyal Roskovics is szerepet játszott abban, hogy egy alig néhány, de monumentális méretű képekkel bíró ikonosztáz épült ebbe a térbe (259. kép). Három nagy képet (*Tanító Krisztus, Istenszülő, Utolsó vacsora*) ő festett 1907-ben (260–262. kép), míg a további kisebb kompozíciókat néhány év múlva Lohr Ferenc készítette el.¹⁶⁴

Roskovics 1908-tól az eperjesi és a munkácsi püspök megbízásából az új kiadásra előkészített liturgikus könyvek számára tervezett illusztrációkat. Évekig foglalkozott ezzel a feladattal, de eredményeit sajnos nem ismerjük, mivel ő sem készült el, de a könyvek kiadása is elmaradt. Roskovics halála után vázlateit és az azokhoz előképként használt, a görögkatolikus egyházmegyék területén álló műemlékekről készült fotókat a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium mint megrendelő részére vették át a festő özvegyétől. Ez az anyag valószínűleg megsemmisült.¹⁶⁵

Roskovics távolléte miatt a kisebb mestereknek is nagyobb szerep jutott az egyházmegyében. 1880 júliusában Fenczik Péter munkácsi festő legalább másodfestői címet szeretett volna kapni, amint láttuk. Fia, Kornél Gyula, 1895 márciusában ugyanezzel a kéréssel fordul az egyházmegyei főhatósághoz. Megemlíti, hogy már tizennyolc éve közmegelegedésre dolgozik, de csak a nagykarolyi (1887)¹⁶⁶ és a

¹⁶³ TERDIK 2022a, 141–144.

¹⁶⁴ TERDIK 2022a, 144–148, 210–214.

¹⁶⁵ TERDIK 2022a, 148–150, 217–223.

¹⁶⁶ A korabeli sajtóban is méltatták a nagykarolyi templom kupolájába festett négy falképet. TERDIK 2014c, 72, 82.

260. Roskovics Ignác:
Istenszülő-alapkép.
Budapest, Rózsák tere
(Áment Gellért, 2021)

261. Roskovics Ignác:
Tanító Krisztus-alapkép.
Budapest, Rózsák tere
(Áment Gellért, 2021)

262. Roskovics Ignác: Utolsó vacsora. Budapest, Rózsák tere (Áment Gellért, 2021)

munkácsi templomban végzett kifestéseire (1893) utal. Arra hivatkozik, hogy míg a szobrászok esetében Kovaliczky Péter¹⁶⁷ megkapta az egyházmegyei „első szobrász” címet, Novakovszki Antal, nagyszőlősi római katolikus mester pedig „másodsobrász” lett, a püspök őt is kinevezhetné Roskovics Ignác mint első festő mellé „másodfestésznek”. Firczak Gyula püspök válaszában piszkozatából kiderül, hogy nem tartja helyesnek Roskovics mellé még őt is kinevezni, de azt támogatja, hogy a munkásságát a papság figyelmébe ajánlják. Azt is kéri, hogy ha ikonosztáz festésével bízzák meg Fencziket, egy-két képet előzetesen mutasson be a főhatóságnak is.¹⁶⁸ Ez utóbbi kitétel arra utal, hogy Fenczik művészi munkáinak megfelelő színvonaláról nem volt mindenki meggyőződve a püspöki központban.

Fenczik Kornél képzettségéről nem sokat tudunk, Munkácson apja műhelyét vette át.¹⁶⁹ A munkácsi falképeit tartották az egyik legsikerültebb művének, néhány kompozíciója fotóját a *Lisztok* című folyóiratban¹⁷⁰ és más sajtótermékekben is közölték (263. kép). Ikonosztázai közül több már eddig is ismert volt,¹⁷¹ néhány művet azonban csak az utóbbi években sikerült hozzá kapcsolni.¹⁷² Végardón a szószék hátfalának képen dolgozott 1892-ben.¹⁷³ A nyírbéltői eklektikus ikonosztázion Szent Miklós-alapképeinek jobb alsó sarkában szerepel a szignója (Fenczik K.), de évszám nem (264. kép).¹⁷⁴ Nagykállóban 1890 januárjában a nagykarolyi Vurczér Gusztáv „szobrász aranyozóval” mint vállalkozó szobrásszal kötöttek szerződést. A tíz pontba szedett kontraktusban részletesen leírják a készülő együtttest, hivatkozva a tervrajzára is – amely

¹⁶⁷ Kovaliczky 1840-ben a Sáros megyei Sósfüreden (Šarišský Štiavnik, Szlovákia) született, majd Ungváron telepedett le. 1876-tól volt az egyházmegye hivatalos szobrásza, 1907-ben hunyt el. Életrajzi és a munkásságára vonatkozó adatokat összegyűjtötte: МАКАРИЙ 2021a, 38–40. A mai Magyarország területén, Felsővadászon (1885, baldachinos oltár, ikonosztáz; TERDIK 2011a, 78) és Abaújszolnokon (1896, baldachinos oltár; TERDIK 2020a, 217, 12. j.), Nyíregyházán (1897, baldachinos oltár; NYIRÁN–MAJCHRICSNÉ UJTELEKI 2017b, 15, 92) dolgozott.

¹⁶⁸ DAZO fond 151, opisz 17, no. 101, fol. 16–18. Közöltem: TERDIK 2022a, 198–199.

¹⁶⁹ 1899-ben hunyt el, nekrológiájában olvashatjuk: „1856-ban Munkácson született, hol atyja, Péter egyházi képfestő volt, aki egy híres olasz festőművésznőtől tanulta a képírást”. N. N., Fenczik Kornél Gyula (1856–1899), *Görög Katolikus Naptár 1900-iki évre*, Ungvár 1899, 54–55.

¹⁷⁰ Például: Szent Cirill és Metód, *Листокъ*, 7 (1891), 270; Krisztus feltámadása, *Листокъ*, 9 (1893), 186. A templom belső festése és teljes berendezése elpusztult a szovjet érában.

¹⁷¹ PUSKÁS 2008, 265.

¹⁷² Ópályiban ő festette át a régi ikonosztáz és oltár képeit, a falakra is festett, de ez utóbbiak ma már nem léteznek. Vö. TERDIK 2014g, 217.

¹⁷³ A szószék hátfalára helyezett, pléhre festett kép, felismerhetetlenségig átfestve, csupán a donációs felirat maradt meg, amely a kép kerete alatt van: „Állíttatták özv. Szaűkó (!) János-/né szül. Gyükéri Mária és / veje Varga András. 1892. / Fenczik K.”

¹⁷⁴ A királyi ajtó hátoldalán olvasható, grafitceruzával írt apró felirat szerint „Guczogó János képfaragó” műve. Restaurálta Szilágyi Elek 1981-ben, Fenczik tévesen Károlynak oldotta fel Kornél nevét, és 1800-ra tette a festés idejét. MÉM MDK Tervtár ÁMRK 350; TERDIK 2011a, 83.

263. Fenczik Kornél Gyula: Szent Cirill és Metód. Egykori falkép a munkácsi görögkatolikus templomban. (*Lisztok*, 1891. december 1., 270.)

264. A nyírbéteki görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

sajnos nem maradt fenn –, majd ismertetik a képek témáját, de a festőről csak annyit jegyeznek meg, hogy Fenczik Kornél „jó hirnevű festő”. A munka összesen 650 forintba fog kerülni, és augusztusra lesz készen.¹⁷⁵ A nagykállói ikonosztáz a 20. század második felében kikerült a templomból, de a vászonra festett képeinek többsége fennmaradt. Fenczik szignója nem szerepel rajtuk.¹⁷⁶ Fenczik munkáiról összességében elmondható, hogy leginkább a nazarénus festők vallásos témájú műveinek hatását mutatják.

Vurczer Gusztáv faragó máshol is dolgozott görögkatolikusok számára. 1894-ben szerződött a nyírgylajakkal új ikonosztázion készítésére, a templom falainak kifestésére, a régi oltár és szószék megújítására, aranyozására 1400 forintért, a munka befejezését a következő év közepére ígérve. Az ikonosztáz esetében kikötik, hogy mindenben a régi képállványt kell

követnie, amelyet a mesternek kell majd lebontania és elszállítania is.¹⁷⁷ Az új együttes képeit is a szobrász fogja beszerezni, de nem derül ki, hogy kitől vagy honnan, csupán azt határozzák meg a szerződésben, hogy fémlemezre lesznek festve. A még ma is álló nyírgylaji ikonosztázion képeinek stílusa alapján úgy tűnik, hogy Vurczer ekkor már nem foglalkoztatott külön festőt, hanem az úgynevezett műipari intézetektől vette meg azokat (265. kép).¹⁷⁸ Vurczer munkásságát egyelőre nem ismerjük jobban, rokona lehetett annak a Vurczer Lőrinc faragónak, aki néhány évtizeddel korábban Szatmáron tevékenykedett.

Ezekben az években két Szabolcs vármegyei parókián is dolgozott Gosztincsár Ferenc és Nagy Nep. János. Gosztincsár Makóról származott, az ottani kántor fia volt, a saját templomuk barokk ikonosztázionjának megrongálódott képeit 1887-ben festette

¹⁷⁵ A költségeket „Marján György és Marján Sándor földbirtokos urak” vállalták magukra. A szerződésre február elején Miklósy István püspöki titkár vezette fel az egyházmegyei jóváhagyást. NYEL II–11–a. (4. doboz).

¹⁷⁶ A megmaradt négy alapkép közül a Mária-kép hátára írva: „Rest. Csonka Lajos 1954. aug. 12.” A Szent Mihály képe hátoldalán ugyanez a felirat. A Krisztus-képen nem szerepel, pedig azon is van javítás. Feltehetően amásodik világháború alatt szerzett károkat kellett javítani. A Szent Miklós-képen nincs semmi javítás.

¹⁷⁷ A szerződést 1894. június 20-án írták alá Gyulajban. NYEL II–13–a (2. doboz). Ikonosztázionra kifizetések (Bevétel és kiadási napló 1853–1898), NYEL II–13–a. 11. doboz, 2. kötet. A szerződést közöltem: TERDIK 2011a, 134–135. Az ikonosztáz terve is fennmaradt: TERDIK 2011a, 195, 122. kép.

¹⁷⁸ Úgy sejtem, hogy hasonlóképpen járhattak el, talán éppen Vurczer, a Nagykárolyhoz közeli Csomaköz 18. század végén épült görögkatolikus templomában is, amelynek ikonosztáza 1910 körül készülhetett, rokokó és eklektikus formákat mutat. A templomról az ikonosztáz fotójával: Szócs 2010b, 34.

265. A nyírgyulaji görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

át.¹⁷⁹ Egyelőre nem ismert, hogyan figyeltek fel rá a Munkácsi Egyházmegyében, de ő festette az orosi¹⁸⁰ és a napkori templom képállványait is (266–267. kép). Ez utóbbi művét 1896. április 30-án vette át egy háromtagú bizottság. A szemle során felvett jegyzőkönyvből kiderül, hogy Gosztincsár, „jelenleg makói lakos” a templomot falképekkel is díszítette.¹⁸¹ Az ikonosztáz huszonhét képét vászonra festette, és a faragott állványzat is az ő tervei alapján készült „Nagy nep. János

szobrász és aranyozó, jelenleg szatmári lakos” műhelyében.¹⁸² Az orosi ikonosztázzal kapcsolatos levéltári források sajnos nem ismertek, de a napkorival egyező stílusa alapján megalapozottnak látszik az a feltételezés, hogy itt is ugyanaz a szerzőpáros dolgozott. Nagy Nepomuk János Kunszentmártonból származott, a 19. század végén Szatmáron nyitott műhelyt, majd Temesvárra költözött.¹⁸³ Nagy biztosan dolgozott más görögkatolikus közösség számára még később is.¹⁸⁴

¹⁷⁹ TÓTH 1997, 4; PUSKÁS–TÓTH 2004, 14–19; PUSKÁS 2008, 265.

¹⁸⁰ PUSKÁS 2008, 265.

¹⁸¹ A kész festést említik, s azt, hogy az ikonosztáz tervét bemutatták az egyházmegyei főhatóságnak: *Kelet*, 7 (1896), 7. szám, 3.

¹⁸² A bizottság tagjai a helybéli római katolikus plébános, a község jegyzője, valamint Barna Miklós orosi parókus voltak, a szöveget Filep János jegyezte le. A jegyzőkönyv: NYEL II–23–a. 1. doboz.

¹⁸³ Szülővárosa plébániatemploma egy Szent Ferenc-szobrárt őrzi, amelyet 1898-ban a ferences harmadrend tagjai rendeltek meg tőle: JÓZSA 1991, 99. A mesterszállási új templom oltárát is tőle rendelték meg 1895-ben, amelyet Szatmárról szállított. BARNÁ 1995, 140. Hirdetése 1899-ben a szatmári kiadású *Szamos*-ban is szerepelnek, amelyekben aranyozói munkáit és vallásos témájú szobraikat ajánlja, ekkor az Árpád utca 29.-ben élt: *Szamos*, 31 (1899), 5. szám. Két év múlva már Temesvár-Józsefvárosban élő mesterként hirdeti magát („Első délmagyarországi oltárépítész, szobrászat és aranyozó műintézet”), műhelyét 1890-es alapításúnak mondja, munkái között csak rom. kat. templomokat említi: *Alkotmány*, 6 (1901), 208. szám, 13; *Alkotmány*, 7 (1902), 282. szám, 11; *Alkotmány*, 9 (1904), 159. szám, 13. A temesvári gyárvárosi templom szószerének készítésére már helyi mesterként pályázott 1900-ban. Vö. *Városi Közlöny – Temesvár*, 3 (1900), 5. szám, 113. 1903-ban egy kis kiállítást is rendezett a városban. A szakrális témák mellett történelmi alakok szobrai is árusította különféle méretben: *Alkotmány*, 8 (1903), 86. szám, 5. Román nyelvű újságokban is hirdette magát: *Tribuna*, 8 (1904), nr. 97, pag. 9. A temesvári faragókról: SZEKERNYÉS 1995, 20.

¹⁸⁴ A nyírgelsei templom egyik szerkönyvében olvasható egy bejegyzés a keresztelési szertartás kezdő oldalának tetején a 20. század második feléből: „Oltárkép Nagy Nep. János Szatmár 1890 – 1910”. Nem világos, pontosan mire vonatkozik. A bejegyzés fotóját Majchricsné Ujteleki Zsuzsának köszönöm.

266. Az orsi görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

267. A napkori görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

268. A tokaji görögkatolikus templom szószéke (Terdik Szilveszter, 2009)

269. Az utcási görögkatolikus templom ikonosztáza (Makarij Medvigy, 2010)

Semmit sem tudunk az abaújszántói eredetű Spisák János képzettségéről, akinek igényesen kivitelezett, alapvetően barokk formákból építkező faberendezéseit, de kevésbé színvonalas festői munkáit is ismerjük. Amikor 1865-ben megházasodott, az anyakönyvben „opifex”-ként, vagyis asztalosként szerepel.¹⁸⁵ Ő készítette a tolcsvai görögkatolikus templom egykori szószékét a hátfalán lévő, Szent Mihály-vászonkép alatt olvasható felirat szerint: „Készíté Spisák János szobrász 1879.”¹⁸⁶ Néhány év múlva a tokaji görögkatolikus templom berendezésén dolgozott: 1885-ben új ikonosztáziót, szószéket, padokat készített, a főoltárt, az előkészítő asztalt teljesen megújította (33., 268. kép). Munkáját 1888-ban a nagy árvíz megrongálta, ezért

a következő évben a művei kijavítását is megkezdte, de a szószék kosarának kiegészítését halála miatt már nem fejezhette be. Ez a munka legényére, Spisák Józsefre maradt, aki az unokaöccse volt.¹⁸⁷ Ugyancsak Spisák János nevét rejtheti az 1867-ben épült utcási (Ulič, Szlovákia) Szent Miklós-templom falait egykor borító, 1887-ben készült neobarokk illuzionisztikus festés „Spisák J.” szignója.¹⁸⁸ Az itteni oltár és az ikonosztázió is ebből az időből származhat, az utóbbit a faragványok stílusa alapján az ő művének tarthatjuk, mivel a királyi ajtó szinte teljesen egyezik a tokajival, a szerkezetük is sok hasonlóságot mutat (269. kép). Nemrég tárták fel az Ungvárhoz közeli Sislóc (Шишлівці, Ukrajna) görögkatolikus templomának

¹⁸⁵ 1865. október 25-én vette feleségül Csibi Juliannát az abaújszántói római katolikus templomban. Spisák ekkor huszonhárom éves, görögkatolikus, pere származású, a felesége tizenkilenc éves, mádi születésű, római katolikus volt. Lásd <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSV4-B9Y2-1?i=260&cat=33388> (letöltve: 2023. 01. 12.). Pere Abaújszántó fliája, önálló parókia nélkül. Minden bizonnyal Spisák János keresztelési adatai találhatóak meg az abaújszántói görögkatolikus parókia anyakönyvében, 1842. április 2-án „Pisák” névalakkal: apja „Pisák” András, anyja Lippusz Borbála, mind a ketten görögkatolikusok és pere földművesek. Lásd <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSSB-N1ZL?i=114&cat=409889> (letöltve: 2023. 01. 12.).

¹⁸⁶ A szószéket 2010 körül lebontották, csupán a festményt és keretszerkezetét őrizték meg.

¹⁸⁷ Az ikonosztázió esetében számos korábbi elemet illesztett össze: apostolok, Spalinszky Mihály (1787); ünnepek és alapképek Hittner Mátyás (1825 k.); a próféta képeket szerezhette be ő valamelyik műintézetből. Az ikonosztáz, az oltárok és a szószék építéséről, költségeiről adatok a parókia Protocollumában: MEL V-34-b. Ugyanitt írják, hogy Spisák József 1889-ben készített egy tizenkilenc gyertyás faragott csillárt is. Ez utóbbi azonos lehet azzal a szépen faragott darabbal, mely egy évtizede kikerült a templomból, és restaurálva, jelenleg a debreceni görögkatolikus püspöki lakban található. A tokaji halotti anyakönyv szerint 1889. március 28-án hunyt el Spisák János sorvadásban, negyvenhét évesen, tokaji lakos volt, két nap múlva itt is temették el. Feleségét Sztropkó Zsuzsinak hívták. Sajnos a foglalkozását nem adják meg. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSV4-TS3W-K?i=463&cat=421027> (letöltve: 2023. 08. 01.). Az életkora egybevágh születési évével. Ha valóban ő az, akkor ez azt is jelenti, hogy másodházasságban élt, és Tokajban laktak. Első felesége 1876 után halhatott meg, mert lányuk, Margit ebben az évben született Ungváron.

¹⁸⁸ GÜNTHEROVÁ 1968, 350–351. Az ikonosztáz képét közöltem: TERDIK 2011a, 190, 107. kép.

270. A felsőszolcai görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

falképeit, amelyeken 1888-ban dolgozott.¹⁸⁹ Mivel hamarosan elhunyt, talán ez lehetett az egyik utolsó, befejezett műve.

1890 után több fontos megrendeléshez jutott Spisák Imre és Gyula. Az anyakönyvekben feltárt életrajzi adataik alapján egyértelmű, hogy Spisák János gyermekei voltak. Imre 1866. október 5-én született Abaujszántón, édesapja Spisák János „szobrász”.¹⁹⁰ Gyula 1869. április 12-én, Nagydobrán (Dobrá nad Ondavou, Szlovákia) látta meg a napvilágot,¹⁹¹ ami arra utal, hogy a család időközben lakóhelyet változtatott, vagy éppen ideiglenesen arra a vidékre telepedtek az apa megbízásait követve. Volt egy Margit nevű húguk is, aki Ungváron született 1876-ban, mivel a család talán éppen ott élt.¹⁹² Imre 1888–1890,

Gyula pedig 1889–1891 között járt Budapesten az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskolába, előbbi szobrász, utóbbi festő szakra.¹⁹³ Imre lehetett a tehetségesebb, többször kapott tandíjmentességet, illetve miniszteri pénzzutalmat is. Egyik segélyezési kérvénye fönmaradt,¹⁹⁴ de sajnos a levélhez eredetileg mellékelt szegénységi bizonyítványa elveszett. Egy későbbi forrásból viszont kiderül, hogy taníttatásukat 1889 novembere és 1890 decembere között Pásztory Árkád (1844–1916) bazilita szerzetes, aki ekkoriban a kisbereznai rendház igumeneje is volt (1885–1890), kölcsönökkal finanszírozta. Erre minden bizonnyal azért szorultak rá, mert édesapjuk 1889-ben meghalt. Pásztorynak megígérték, hogy majd munkájukkal törlesztik a hitelt. Patrónusuk azonban nem lehetett

¹⁸⁹ A templomot 1872-ben szentelték fel, 1949–1991 között profán célra használták. MAROSI 2014, 56–57. A falképek 2021-es feltárása során az egyik mennyezeti képen került elő a szignója: „Spisák János 1888”. A szentek feliratai minden esetben magyar nyelvűek.

¹⁹⁰ 1866. október 7-én keresztelték az abaujszántói római katolikus templomban, de mivel az apja görögkatolikus volt, ezért a helyi parókián anyakönyvezték. Apja foglalkozásaként „sculptor”, vagyis szobrász van megadva, lakóhelyük: „Szántó 487.” 1904-ben a névváltoztatását is bejegyezték. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSSB-NBPX?i=191&cat=409889> (letöltve: 2023. 01. 12.).

¹⁹¹ Nagykőpatakon (Kvakovce, Szlovákia) anyakönyvezték: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-D5B3-KXR?cc=1554443> (letöltve: 2023. 02. 01.). A Spisák testvérekkel kapcsolatos anyakönyvi adatok felkutatásában nyújtott segítségért Lakatos Adélnak tartozom hálával.

¹⁹² 1903. május 17-én kötött polgári házasságot Pryl József sütőmesterrel Budapesten, innen tudjuk szülei nevét is. 1876. január 13-án született Ungváron. Az egyik tanúja a bátyja, Spisák Gyula volt. A nevüket itt Szpisáknak írják.

¹⁹³ HELBING 1930, 88.

¹⁹⁴ 1889. február 5-én kelt, a miniszternek címezve. Az Iparművészeti Iskola töredékes iratai. Iparművészeti Múzeum Adattár. Az információt Zsidi Vilmosnak, a MOME levéltárosának köszönöm.

elégedett ezzel, mert 1909-ben beperelte őket, amit meg is nyert.¹⁹⁵

Spisák Imre 1892-ben elnyerte a még Haynald Lajos kalocsai érsek által alapított, majd utóda, Császka György által kezelt művészeti ösztöndíj egy részét (három évre évi 350 forintot) mint „egyházi szobrász”.¹⁹⁶ Nem tudjuk, hogy ezt a lehetőséget aztán miként használta ki. Nem csupán szobrászként, hanem illusztrátorként¹⁹⁷ és festőként is alkotott. 1904-ben mind a ketten Szepesire magyarosították a nevüket.¹⁹⁸ 1905 augusztusában Szepesi (Spisák) Imre „akadémiai és egyh. szobrász” azzal a kéréssel fordult Firczák Gyula munkácsi püspökhöz, hogy szíveskedjék a birtokában lévő és az általa festett Szent Miklós-képet az Iparművészeti Iskola fennállásának 25. évfordulójára az Iparművészeti Múzeumban októberben rendezendő kiállítás idejére átengedni.¹⁹⁹ A nyíregyházi püspöki székházban is fennmaradt egy kis méretű, a Szent Keresztet átölelő nőalakot, feltehetőn a Bűnbánó Mária Magdolnát ábrázoló, fából faragott szobra, amely ismeretlen helyről és időben került oda.²⁰⁰

Spisák Imre ösztöndíja 1895-ig tartott, első ismert ikonosztázukat Felsőzsolcán, 1894-ben állították fel (270. kép).²⁰¹ Ettől kezdve szinte minden évre jut egy jelentősebb görögkatolikus megbízás. Minden bizonynyal Pásztory Árkád bazilita is szívesen ajánlotta őket a rendje számára: 1896-ban a máriapócsi kegytemplom teljes belső felújításával bízta meg őket a bazilita Lupis Szilveszter házfőnök.²⁰² Az ikonosztázion összes képét kicserélték, illetve átfestették (vö. 1–2. kép): az apostolsor képeinél leginkább nazarénus előképeket

271. Spisák Imre: Szent Miklós-alapkép az alsóhunkóci ikonosztázion (Makarij Medvigy, 2010)

követtek; az ünnepsor a legkevésbé sikerült, amelyből mégis kiemelkedik az Angyali üdvözlés képe, de az is csak azért, mert Roskovics máriaradnai oltárképét másolták.²⁰³ A mellékoltárok néhány barokk képét lemásolták, és a régi helyére tették, majd a falakat is átfestették.²⁰⁴ A munkával csak 1897. november 1-jére

¹⁹⁵ BFL VII.2.c. I. 1219/1909. Megköszönöm Simon Katalinnak, hogy erre az anyagra főlhívta a figyelmemet. Az irat másolata megvan a GKPL-ban is.

¹⁹⁶ Vö. *Pesti Hírlap*, 14 (1892), 85. szám, 4; *Budapesti Hírlap*, 12 (1892), 114. szám, 3.

¹⁹⁷ Ezt a munkát illusztrálta: „Péterfy Tamás. Kis-Székely pusztulása – regény. Spisák Imre szobrász rajzaival. 2. kiadás. (8-r. 196 l.) Budapest, 1901. Pátria r.-t” Vö. *Corvina*, 32 (1909), 33. szám, 235. Sajtóhír a könyv első megjelenéséről: *Székely Lapok*, 41 (1901), 49. szám, 3.

¹⁹⁸ A névváltoztatást a belügyminiszter 1904. évi, 21.235. számú rendelete engedélyezte: *Budapesti Közlöny*, 38 (1904), 65. szám, 2; *Pesti Hírlap*, 26 (1904), 80. szám, 38. MACSE-Névváltoztatások adatbázis. 21235/1904 BM-rendelet. Budapesten a VII. kerületben a Teleki téren, majd a Múzeum utca 9.-ben laktak. Lakcímváltozásaikat a *Budapesti lak- és címjegyzék* kötetei alapján lehet követni.

¹⁹⁹ Spisák más munkáit is szeretne volna még kiállítani: „A szt Miklós képhez jön szt. Mária kis Jézussal (egy itteni műépítész tulajdona) bizanti styl, és egy 7 méter hosz. 3 m. magas gobelin kép imitation Parisban készítettem, ez egy Lord rendelése angliából s egy v. két szobor.” A kérést teljesítették, a képet felküldték a fővárosba. DAZO fond 151, opisz 2, no. 1698, fol. 161–168.

²⁰⁰ A szobor talpának belső oldalán ceruzával írt felirat: „faragta Spisák Imre / Budapest / 1898”. Elképzelhető, hogy Pásztory Árkád hagyatékából származik, aki 1916-ban Nyíregyházán, a püspöki székházban hunyt el.

²⁰¹ PUSKÁS 2008, 265. A parókia 1940-es kánoni látogatása alkalmával felvett jegyzőkönyvben csak a készítés évét, a festők nevét nem említik: MAJCHRICSNÉ UJTELEKI 2014b, 55–56.

²⁰² Szerződésük szövegét közöltem: TERDIK 2011a, 135–137.

²⁰³ Az oltárképről: TERDIK 2022a, 113–115, 156. kép.

²⁰⁴ A pócsi felújításról: TERDIK 2014a, 70–72.

272. Spisák Imre: Istenszülő-alapkép az alsóhunkóci ikonosztázon (Makarij Medvigy, 2010)

273. Spisák Imre: Az Istenszülő oltalma oltárkép Alsóhunkócon (Makarij Medvigy, 2010)

lettek készen, a megrendelők elégedettek voltak az eredménnyel, ugyanis Lupis lelkesen ajánlja őket a paptestvérek figyelmébe.²⁰⁵ Feltehetően kaptak feladatot a többi bazilita monostor templomának ekkoriban zajló renoválásainál is. Pásztory 1890-ben a szatmári Bikszád monostorának lett a házfőnöke. Az 1898-ban leégett monostor és templom felújítása során új ikonosztáziót készíttetett Spisák Imrével, de időközben Pásztoryt megpróbálták eltávolítani a rendből, ezért a képfal beállítása elmaradt.²⁰⁶ A templom belsejéről az 1930-as években készült fényképeken

azonban látszik, hogy később ez a képállvány mégis bekerült a templomba.²⁰⁷

Spisákék teljes ikonosztáziót készítettek az Ung megyei Alsóhunkócon (1899), a korábbi barokk együttes helyett. A két új központi alakkép esetében a barokk előképekből indultak ki (271–272. kép), az egykori Szűz Mária oltalmát ábrázoló 1781-es oltárképet lemásolták (273. kép), majd az eredetit eladták.²⁰⁸ 1901-ben a timári templom ikonosztázióján dolgoztak. A közösség a korábbi képfalat följárlotta a szomszédos gávaiaknak, de nem tudjuk, hogy

²⁰⁵ Köszönetnyilvánítás, *Kárpáti Lapok*, 4 (1898), 7. szám.

²⁰⁶ 1901-ben, amikor Pásztory elszámoltatása folyt, az előző évben zajló költségkimutatásban a következő tétel szerepelt: „az ikonosztáz újból festése és aranyozása 150 ft”. A dokumentumot közölte: HONCA 2020, 291. A rendház 1903-as leltárában ezt írják: „A templom belső és külső része értve a falakat jók. A fedél, ikonostaszió és az összes ajtók ujjakat kérnek. NB. Pásztory Árkád volt házfőnök 1899-ben Spisák Imrével csináltatott egy új képcsarnokot, mit az illető el is készített és 1900 év derekán bepakolva Pásztorynak el is küldte, ezért monostortól kapott 2680 koronát. De Pásztoryt ezt nem állította be a monostor templomába, de a sok mindennel ezt is ellopta, elvitte turvékonyai tanyájára.” DAZO fond 64. opisz 4. no 457, fol. 151r. A templom régi ikonosztáza 1807 körül készülhetett. Vö. TERDIK 2008a, 327. Feltehetően ennek részleti látszanak azon a budapesti Klósz György fényképész által készített fotón, amelyen az ikonosztáz előtt áll Pásztory Árkád és egy kisebb társaság. A fotó magántulajdonban van. Megköszönöm ifj. Pallai Bélának, hogy fölhívta rá a figyelmemet.

²⁰⁷ Szabó Dénes felvétele 1935 és 1940 között készülhetett, amelyen az ikonosztáz felső három sora látszik jól, s a képek stílusa alapján a Spisák testvérek munkája lehet: OSZK, Fényképtár, jelzete: hu_b1_fua_00038. A templom berendezése 1949 után elpusztult.

²⁰⁸ Erről részletesebben írtam az első fejezetben. A jelenlegi ikonosztáz képét közöltem: TERDIK 2011a, 191, 109. kép. A budapesti Néprajzi Múzeum fotótárában egy 1900 körül készült felvétel az új ikonosztázról: F 12380.

274. A timári görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

elfogadták-e. A timári szerkezet sok finom részletet mutat, igazi barokk munkának tűnik, sokáig a szakírók is csak a képek cseréjét feltételezték, pedig a korabeli forrásokból kiderül, hogy az egészet Spisákék alkották (274. kép).²⁰⁹ Későbbi görögkatolikus megbízásokról nincs tudomásunk, talán Pásztory 1909-es ellenük folytatott pere sem segített ebben. Spisák Gyula

későbbi munkáit nem ismerjük, 1920-ban hunyt el Budapesten.²¹⁰ Imre 1904-ben megnősült,²¹¹ Kispes-ten élt, szobrászként dolgozott, 1938-ban hunyt el.²¹²

Tehetséges festő volt a kassai Hegedűs István,²¹³ aki 1895-ben a zempléni (Zemplín, Szlovákia) görögkatolikus templom ikonosztázának négy alapképét már az Egyesült Államokban festette (275–278. kép).²¹⁴

²⁰⁹ A timári parókia pénztárkönyvében: NYEL II–17–a. 1. doboz, 2. kötet. Az ikonosztázt a templommal egykorú barokk munkának tartják: ENTZ 1987, 330–331, 407. kép. Az ikonosztázion restaurálásáról: MÉM MDK Tervtár ÁMRK 349. A képek Spisák-féle cseréjére már utalt: PUSKÁS 2008, 266. Talán ők, vagy még Spisák János készítették a balsai templom ikonosztázát is, de nem tudni, mikor. A két fő alapképe már Roskovics 1907-es rózsák terei festményeit követi. A festmények Mihályi Béla művei. Vö. МАКАРИЇ 2021a, 44.

²¹⁰ Szepesi Gyula iparművész 1920. február 28-án hunyt el Budapesten, a Múzeum utca 9.-ben lakott. Felesége neve: Noska Sola (?).

²¹¹ 1904. április 12-én kötött polgári házasságot Körmenden, ahol Németh Erzsébetet vette el. Az egyik tanúja az öccse, Gyula volt. Az anyakönyvben először görögkatolikusnak írták be, majd kijavították római katolikusra. MACSE Állami anyakönyvek–Házasságok adatbázis. 1904. Körmend.

²¹² Imre 1914-től Kispes-ten, a Deák Ferenc utca 23.-ban lakott. 1929 pünkösdjén az ő munkái is szerepeltek a kispesti városháza dísztermében rendezett, helyi művészek munkáit bemutató tárlaton. Vö. Kispesti képzőművészek kiállítása, *Budapesti Hírlap*, 49 (1929), 111. szám, 10. 1938. február 18-án halt meg: MACSE Állami anyakönyvek–Elhalálozások adatbázis. 1938. Budapest.

²¹³ Hegedűs pontos életrajzi adatai nem ismerjük: 1850 körül Kassán született, majd Pesten és Münchenben dolgozott, 1882-ben Bécsben is kapott munkát. Kassán élt, oltár- és zsánereképeket festett, „1900 körül kivándorolt Amerikába”. ÉBER László (szerk.), *Művészeti lexikon*, 1, 1935, 448. 1873-ban a minisztériumtól 300 forint ösztöndíjat kapott: *Budapesti Közlöny*, 8 (1873), 198. szám, 1.

²¹⁴ Az Istenszülő és a Tanító Krisztus jobb alsó sarkában olvasható szignó: „Hegedűs István / Trenton N. J. 895.” A Szent Miklós-képnél a szignó nagy részét takarja a keret, a Mennybemenetelnél nem látszik. Az ikonosztáz jelenlegi formáját 1936–1937-ben nyerte el a hátoldalon olvasható felirat szerint: „EZEN TEMPLOM / megújított a hívek áldozatkészségéből / az 1936–37 években / Andor Endre gör. kath. lelkész [...] idejében. / az ikonosztázt Paulisinecz János készítette.” A jelen ikonosztáz mintája a Rétay és Benedek cég repertoárjából származik: vö. „Ikonosztázion. Műintézetünk tervezete”, *Egyházi Műipar*, 6 (1905), 3. szám, 8. (278. kép).

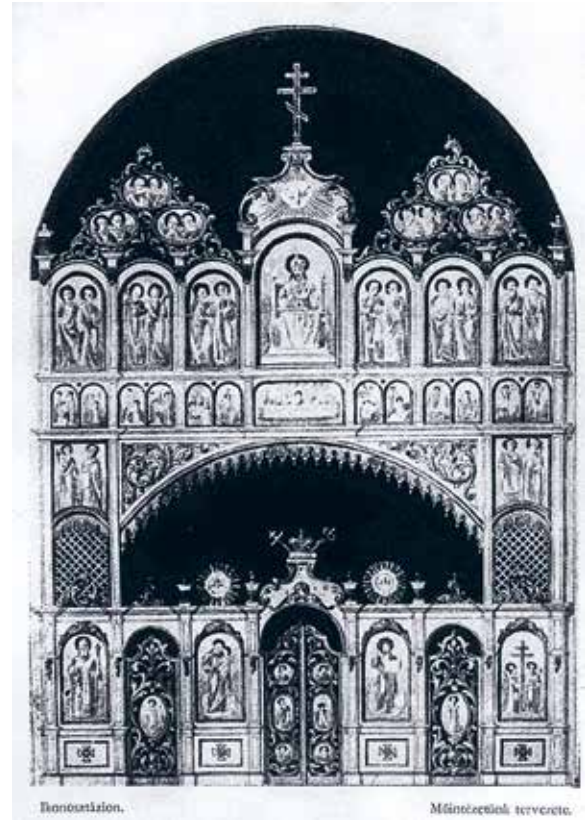
275. Hegedűs István: Istenszülő-alapkép a zempléni ikonosztázon (Makarij Medvigy, 2023)

276. Hegedűs István: Tanító Krisztus-alapkép a zempléni ikonosztázon (Makarij Medvigy, 2023)

277. A zempléni görögkatolikus templom ikonosztáza (Makarij Medvigy, 2023)

278. Ikonosztázterv. (*Egyházi Műipar*, 6 [1905], 3. szám, 8.)

279. A sajópetri görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

Elképzelhető, hogy a községből kivándorolt hívek találtak a szintén kint élő földijükre, akitől ott rendelték meg a munkát. A képek stílusa nazarénus hagyományok bizáncias változatára épít, de érződik rajtuk az alkotó egyedi látásmódja is.

A 20. század első évtizedeiben működött Mihályi Béla „egyházi festő” Ungváron. Ő is mindenféle templomi festéshez kapcsolódó megbízást elvállalt. Nem tudjuk, hogy rokonai szál fűzte-e a 19. században feltűnő, az előző fejezetekben már érintett Mihályi nevű festőkhöz.²¹⁵ Azt sem tudjuk, milyen képzésben részesült. Ismert munkái alapján megállapítható, hogy megfelelő rajzkészséggel rendelkezett, önálló művészi teljesítményre nem törekedett, inkább megelégedett a barokk és a nazarénus művészek munkáinak

másolásával. Kitűnően másolta le Roskovics két erősen megkopott alapképét az ungvári Ceholnya városrész parókiális templomában. Munkásságára 1898 és 1934 között van adat.²¹⁶

1870 után a templomi berendezések készítésében, különösen a képek esetében egyre nagyobb szerep jut a kegytárgyakat üzemi méretekben gyártó vállalkozásoknak. Görögkatolikus templomainkban az első ilyen típusú ikonosztázionok az Eperjesi Egyházmegyében jelentek meg. Sajópetriben az 1877-es egyházlátogatás jegyzőkönyve szerint az új ikonosztáz vászonra festett képeit Münchenből „Michael Dymet”-en keresztül, aki egy lebergi kegytárgykereskedő volt, szerezték be, míg a faragott állványzatot itthon készíthették, annak festését és aranyozását a debreceni Müller Károly

²¹⁵ Kiskolon (Kolonica, Szlovákia) faluban az ikonosztázt 1882 után Mihályi Antal homonnai festő „művésziesen” készítette el 736 forintért. Revizor: Kolonicza község s egyházának története, *Görög-Katolikus Szemle*, 6 (1905), 5. szám, 24.

²¹⁶ A ceholnyai ikonosztázról: МАКАРИЙ 2021a, 37, 134–140. A munkáira vonatkozó adatokat összegyűjtötte: uo. 43–45. 1909-ben a szerencsi templomot is kifestette, a régi ikonosztáz képeit részben átfestette, vö. *Görög-Katolikus Szemle*, 10 (1909), 350. 1909 szeptemberében Bányai János kér engedélyt a püspöktől az elkészült templom megáldására, levele végén a főpásztor figyelmébe ajánlja Mihályi kisvárdai festőt: DAZO fond 151. opisz 3. no. 1221, fol. 88r. A szerencsi ikonosztázról: TERDIK 2011a, 63. 1910-ben a nyírlugosi templomot is kifestette három hónap alatt, a beszámolóban Mihályit „kisvárdai hitsorsosunk”-nak írják. Templommegáldás Nyírlugoson, *Görög-Katolikus Szemle* 12 (1911), 2. szám, 5. Ezek után Ungvárra költözött, ahol rendszeresen kiadott egy árjegyzéket éppen kapható kínálatából: *Görög Katolikus Egyházi Képfestészet Jegyzéke*. Szerkeszti és kiadja: Mihályi Béla egyházi képfestő Ungvár, Dombalja-utca 7-ik szám, Ungvár, 1913–14. évre. Megjelenik minden évnegyedben. Ingyen példány. DAZO fond 151. opisz 7. no. 1968.

végezte (279. kép).²¹⁷ 1885-ben készült el a felsővadászi templom ikonosztázionja, amelyet az Utolsó vacsora kép hátoldalán olvasható egyházi szláv felirat szerint Kovaliczky Péter faragott, a festmények pedig a gablonci Franz Bergmanntól származtak (280–281. kép). Előbbi a munkácsi egyházmegye hivatalos szobrásza volt már közel egy évtizede, míg Bergmann alig volt ismert. Képei fémlemezre készültek, s úgy tűnik, hogy nem is festett, hanem nyomott olajképekről van szó. 1886-ban szintén Kovaliczky faragta és Bergmann képeivel ékesítette az 1817 és 1825 között épült, Zemplén vármegyei Tőketerebes templomának új ikonosztázionját.²¹⁸ Ennek a három ikonosztáznak a képei már egyértelműen azokat a – mai szemlélő számára is – ikonosnak tűnő, de az akadémiai és a késő nazarénus festészet elvei szerint megformált típusokat mutatják, amelyek majd a hazai műipari intézetek képkészletének is a bázisát jelentik egészen az 1930-as évekig.

Bergmann egy 1894-ben kelt, a munkácsi püspöknek címzett levele szerint 1876-tól teljesített megrendeléseket az egyházmegye számára.²¹⁹ Ő annak az „iparosított” festészetnek a képviselője, amely a 19. század közepétől Észak-Csehországban, a németek által lakott Szudéta-vidéken vált jellemzővé. A 18. század végén, II. József és a helyi földesúr erkölcsi és anyagi támogatásával Johann

Schöffel (1750 k. – 1830) festő alapított szülőföldjén a Gablonz an der Neisséhez (Jablonec nad Nisou, Csehország) közeli Reichenau bei Gablonzban (Rychnov u Jablonce nad Nisou) lakkdobozokat készítő gyárat. A korszakban népszerű, kis méretű, papírmáséból készült hengeres formájú vagy hasáb alakú lakkdobozok tetejét profán és vallásos témájú, miniatűr képekkel díszítették. 1864-ben kétszáznyolcvan és háromszáz közötti személy dolgozott Reichenauban a lakkdobozkészítő szakmában, akik között ötven-hatvan festő volt.²²⁰ A 19. század végére a lakkdobozok gyártása megszűnt, azonban a festők manufaktúraszerűen, családi vállalkozásokban tovább dolgoztak, és egész Közép-Kelet-Európát ellátták egyenletes színvonalú, főképp késő nazarénus festők munkáitól ihletett, vallásos témájú képpel.²²¹ Megrendelőik jelentős mértékben a Habsburg és az Orosz Birodalom ortodox, illetve görögkatolikus közösségei voltak, akikhez rendszerint bécsi és budapesti kereskedőkön keresztül jutott el az áru.²²² A Gablonzban és Reichenauban festmények készítésével és forgalmazásával foglalkozó vállalkozók közül a Munkácsi Egyházmegyében közvetlen adatunk leginkább a már említett Franz Bergmannra van.²²³ A hazai szerb ortodox közösségek gyakran a reichenau Hofrichter család vállalkozásával álltak kapcsolatban.²²⁴

²¹⁷ „Iconostasis 1872. anno erecta, in linteo picta, imagines via Michaelis Dymet reip: München 475 fl[ore]nis procuratae, apparatus et inauratio 1100 Flnis medio Caroli Müller Debreczeniensis inauratoris instituta, statumen állvány per Patronatum 48 fl. exstructum, totusque apparatus 1800. fl. per fideles oblati.” Az egyházlátogatás jegyzőkönyve: AGKA Inv. č. 480. Rok 1877. Sigm. 47, 16. o. „Dömet Mihály” sokáig hirdette magát a görögkatolikus sajtóban, mint olyan kereskedő, aki minden igénynek megfelelően tud beszerezni berendezéseket: például *Kelet*, 2 (1889), 5. szám.

²¹⁸ A teljes ikonosztázt Kovaliczky faragta és aranyozta, a díszítőfestést Király József kassai mester végezte. „A bádogra festett művészi képek pedig Bergmann Ferencz gablonci (Csehország) festő akadémiájából kerültek ki.” A berendezésre a költséget már 1886-ban összegyűjtötték. „A munka oly gyorsan haladt, hogy még ugyanazon év aug. 27-én a renaissance (sic!) stilben kitűnő izlésel és díszesen kiállított képállvány, nemkülönben a díszfestés is teljesen készen állott.” 1898-ban a Szeplőtelen fogantatás tiszteletére új mellékoltárt is emeltek, melynek képét, a megyéspüspök (Firczak Gyula) javaslatára, Bottmerné Eliz festőművésznő készítette, magát az oltárt „Peregrini kassai szobrász” faragta. Lásd –k –s., A tőke-terebesi gör. kath. egyház és templom, in *Görög katolikus naptár az 1901-iki évre*, Ungvár [1900], 80–87: 85–87. Az ikonosztázt 1949-ben Alsókomárnokra (Nižný Komárnik, Szlovákia) vitték. МАКАРИЙ 2021a, 39.

²¹⁹ Munkásságával foglalkozott: МАКАРИЙ 2021a, 36, 40–41.

²²⁰ A reichenau „festőipar” történetéről: Die Dosenfabrikationen in Reichenau, *Die Reform*, 4 (1865), 1244–1247; BENDA 1877, 240–305. A vállalkozás története, Schöffel életrajzával: PEUKERT 1990, 24–98. Az európai lakkdobozgyártás történetéről: HOLZHAUSEN 1959. Itt a késői vállalkozások között említik ezt a gyárat: uo. 238–239. A 18–19. századi lakkdobozokról lásd még: RICHTER 1988.

²²¹ Reichenauban az egyik műhelyben volt egy nagy szekrény, ahol a metszet- és fotóelőképeket tartották, főképp nazarénus festők vallásos témájú képeiről: PEUKERT 1990, 110.

²²² PEUKERT 1990, 118–128.

²²³ 1881-től már szállított képeket ikonosztázokhoz a Munkácsi Egyházmegyében is: МАКАРИЙ 2021a, 36, 40. 1926-ban a baziliták egy másik vállalkozástól evangéliumos könyvre való porcelánképek ügyében leveleztek, amelynek fejlődés papírján ez szerepelt: „Josef Pilz, Reichenau bei Gablonz a. N. Böhmen, Bürgergasse No 188. Kunstanstalt für religiöse Oelmalerei gegründet 1860.” A dokumentumot lásd DAZO fond 64. opisz 4. no. 489, fol. 2r, 14r.

²²⁴ A grábóci monostor levéltárában fennmaradt egy 1900 körül készült árjegyzékük. Ezen a pontos megnevezésük: „Jos. Hofrichter’s Sohn, Reichenau bei Gablonz Nordböhmen. Atistische Anstalt für Religiöse Malerei”. A Budai Szerb Ortodox Egyházmegye Levéltára, Szentendre, Grábóci monostor iratai, 1900–1902, XII. (doboz). Megköszönöm Golub Xénianak, hogy erre a dokumentumra felhívta a figyelmemet. A nevüket említi még a kecskeméti és a lórévi ikonosztázzal kapcsolatban: NAGY 1994, 118–119, 124. Hasonló stílusban alkotó Hofrichter nevű festő élt Bécsben is. A mariazelli bazilika kincstárában fennmaradt egy, a Mindenkor Segítő Szűzet ábrázoló olajkép, melynek keretén egy kis tábla van, a következő felirattal: „Aus Dankarbeit gewidmet von / H. u. M. Hofrichter / Maler in Wien, I. Gonzagasse 11.”

280. A felsővadászi görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

281. Emlékfelirat a felsővadászi ikonosztáz hátoldalán (Térdik Szilveszter, 2010)

Magyarországon talán a legelső kegszergyártó és -forgalmazó vállalkozást Oberbauer Alajos (Pest, 1838 – Budapest, 1883) alapította 1863-ban Pesten, a cég

központja a Váci utca 15.-ben volt.²²⁵ A Munkácsi Egyházmegye 1876-os *Schematismus*ában Oberbauer Alajos mint az egyházi szerek gondnoka szerepel.²²⁶ A 20. században már vállaltak ikonosztázionkészítést is, de ekkor még nem. A faberendezéseket az 1870-es évektől számos esetben a magyar katolikus közösségek tiroli mesterektől szereztek be, akik az első világháborúig fontos szerepet töltek be a Habsburg Birodalom országaiban a katolikus templomok felszerelésében.²²⁷ Az 19. század végén megjelenő hazai oltárépítő vállalkozások gyakran konkurenciát láttak bennük, és munkáik kiszorítására törekedtek.

Rétay Béla (1863–1908) és Benedek Lajos (1875–1918) kereskedők 1894-ben vásároltak meg egy reverenzszabóságot, amely kegszergyártó vállalkozásuk alapja lett.²²⁸ Három év múlva meghívták Hölzel Albint, a bécsi Művészeti Akadémián végzett szobrászt

²²⁵ Oberbauer halála után, 1889-ben az özvegytől a kassai származású Kronberg József (1865 – Budapest, 1927) és felesége vették meg az üzletet, később gyermekeik vitték tovább. TERDIK 2022c, 177. Az „Oberbauer A. utódai” néven futó vállalkozás a hirdetésekben úgy tüntette fel magát, mint „Magyarország legrégebb egyházi szerek és zászlók” gyára. Vö. *Katolikus Egyházi Közöny*, 2 (1890), 459. A cég 1948-ig létezett.

²²⁶ „Paramentorum Ecclesiasticorum Procurator Dioecesanus, D. Aloysius Oberbauer, Pestini in Platea Vaczensi sun No. 15.” *Schematismus*, 1876, 93. Az 1878-as kiadásban még ugyanígy szerepel, az 1881-esben már nem. Az 1886-os kiadásban Gebé Viktor kanonokot, az 1877-ben alapított egyházmegyei múzeum igazgatóját tüntetik fel a paramentumok referenseként. Vö. *Schematismus*, 1886, 49. Ugyanígy szerepel az 1888-as kiadásban is, de az 1891-esben már nincs rá utalás. A cég története: Oberbauer A. Utóda. *Árjegyzék*. Budapest, 1938, 1–4.

²²⁷ Munkásságukat ismerteti, és jól összefoglalja: RAMPOLD 2007, 502–504, 514–518, Kat. 244–249.

²²⁸ A cég történetével foglalkoztam: TERDIK 2008b, 325–360.

282. A sumjáci ikonosztáz terve. (*Egyházi Műipar*, 2 [1901], 3. szám, 9.)

283. A sumjáci görögkatolikus templom ikonosztáza (Makarij Medvigy, 2022)

művezetőnek, majd rövidesen cégtag is lett.²²⁹ Édesapja, Hölzel Mór, néhány évtizeddel korábban Bártfán alapított faragóiskolát.²³⁰ 1900-ban *Egyházi Műipar* címmel saját folyóiratot is indítottak, amelyben művészettörténeti írások mellett jelentős helyet kaptak tervrajzaik – közöttük ikonosztázok többféle változatban, a gótikustól a neobarokkig –, illetve az elkészült munkákat méltató olvasói levelek, nem titkolt reklám céllal. Az első számban Császka György kalocsai érsek és Mihályi Viktor gyulafehérvár-fogarasi görögkatolikus érsek „udvari szállítóiként” hirdetik magukat.²³¹ Hölzel

a bártfai tűzvész (1902) – amely az iskolát is elpusztította – után kilépett a cégből, és hazatért Bártfára, hogy apját segítse, majd annak hamarosan bekövetkező halála után Lajos nevű, szintén akadémiát végzett festő testvérével „Hölzel Mór fiai” néven működtette tovább a vállalkozást.²³² A görögkatolikusoktól is kaptak megrendeléseket, a Rétay és Benedektől való elválása után a munkácsi püspök figyelmébe is ajánlotta bártfai műhelyüket (282–283. kép).²³³

Két évtized alatt (1899 és 1920) a Rétay és Benedek cég készítette a legtöbb ikonosztáziont a

²²⁹ „Rétay, Benedek és Hölzel” néven, 1899. március 1-jétől kezdett működni. *Központi Értesítő*, 24 (1899), 38. szám, 599.

²³⁰ Hölzel Mór Prágában született, Bécsben, a Képzőművészeti Akadémián tanult, majd az 1870-es évektől Izsó Miklóssal, Steindl Imrével dolgozott együtt. Életéről és az iskola történetéről: DIVALD 1897; DIVALD 1898; VAS 1901, 15–26; Hölzel Mór, *Budapesti Hírlap*, 23 (1903), 205. szám, 10; Izsó és Hölzel, *Budapesti Hírlap*, 24 (1904), 205. szám, 24–26; Hölzel Mór, *Magyar Nemzet*, 22 (1903), 179. szám, 9; GYÖNGYÖSSY László, Hölzel Mór, *Ország-Világ*, 24 (1903), 41. szám, 813; DIETZ 1930, 21–24; SISA 2005, 92, 98.

²³¹ *Egyházi Műipar*, 1 (1900), 1. szám, 16.

²³² A bártfai kép- és műfaragó intézet bomlása, *Pesti Hírlap*, 24 (1902), 181. szám, 6; Hölzel Mór, *Pesti Hírlap*, 25 (1903), 204. szám, 7. Lásd a hirdetésüket például: *Alkotmány*, 9 (1904), 38. szám, 12.

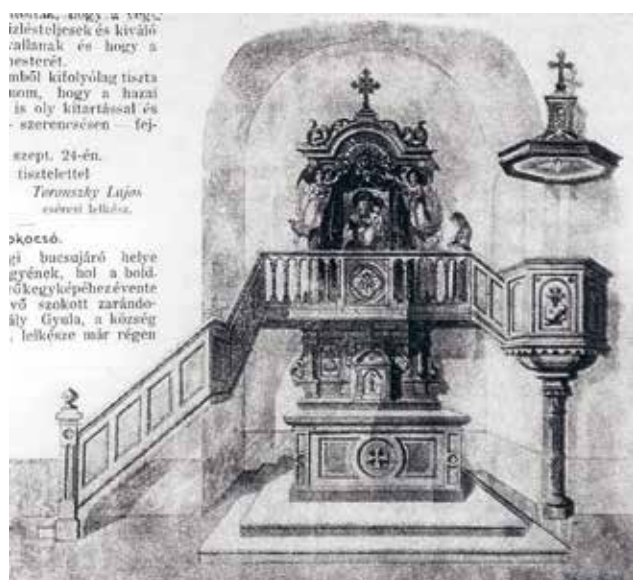
²³³ Ők készítették a bártfai gör. kat. templom főoltárát „bizánci stílusban”, valamint a homonnai (Humenné, Szlovákia) és sumjáci (Šumiac, Szlovákia) templomok oltárát és ikonosztázionját. (A sumjáci ikonosztáz, szószék és oltárok terveit, amelyek nagyrészt Ferdinánd bolgár király mint kegyúr adományaiból valósultak meg, közölték: *Egyházi Műipar*, 2 [1901], 3. szám, 9–10; uo. 4. szám, 10–11.) A cég 1914-ig működött. Hölzel Budapestre költözött, ahol súlyosbodó pszichiátriai betegsége miatt sokat tartózkodott a lipótmezői elmegyógyintézetben. 1927 és 1930 között ő faragta ki az intézet kápolnájának főoltárát és szószékét. Minderről: D. E. [DIENTZ Emil], Egy elfeledett magyar faragó művész. Hölzel Albin művei, *Nemzeti Újság*, 12 (1930), 27. szám, 38. Hölzel márványportrét is készített ekkoriban: PERENYEI 2013, 63, 16. j.

284. A debreceni főszékesegyház oltára (Bakos Zoltán, 2010)

285. A jánki görögkatolikus templom ikonosztáza (Gánicz Tamas, 2010)

286. A klokocsói kegyoltár terve. (*Egyházi Műipar*, 5 [1904], 6. szám, 5.)

287. A munkácsi bazilika kolostor templomának ikonosztáza. Archív fotó

Kárpát-medencében, több mint százat.²³⁴ Az egyszerűbb, neoromán, eklektikus stílusú, különböző árkatóriákban kínált együttesek esetében valószínűleg Hölzel Mór terveit használták tovább a mester kilépése után is. Dolgoztak azonban egyedi, nevesebb építészek tervei alapján is, például az ungvári szemináriumi kápolna (1906) és a debreceni templom esetében (1910), amelyek berendezését ifj. Bobula János álmodta meg (284. kép) – mindkét helyszínen oltárokról van szó. A hazai szerb közösségek számára pedig Harmincz Mihály tervei alapján kiviteleztek ikonosztázokat.²³⁵ Az ikonosztázokba, oltárokba

szánt festményeket ők is a csehországi műintézetektől szerezhették be. Azonban a képeken lévő feliratokat – akár szentírási idézetekről, akár donációs feliratról van szó – már ők készíthették, a megrendelők igényei szerint egyházi szláv, magyar vagy román nyelven.²³⁶ Sok művük mai napig megtalálható templomainkban, például Sárospatakon (1905),²³⁷ és annak filiájában, Vajdácskán (1912),²³⁸ vagy Jánkon (285. kép).²³⁹ A sokszor szerény anyagi háttérű közösségek számára mindig igyekeztek kedvező megoldásokat találni: Nagypeleskén 1907-ben úgy lett kész az új ikonosztázion, hogy az oromzatot díszítő ornamensek között fölhasználták a korábbi faragott berendezés jobb állapotú részeit is.²⁴⁰ A templomok egy részében csak az oltárok származnak tőlük.²⁴¹ 1904-ben ők készítették a klokocsói kegyhely számára is új az kegyoltárt (286. kép).²⁴²

²³⁴ Birtokban van egy 1913 után megjelent, töredékes termékkatalógusuk, amelyben korábbi munkáikat vármegyék szerint összesítették. Ebben százhusz ikonosztázt említenek (169–170 oldal).

²³⁵ Egyedi munkáikkal foglalkoztam: TERDIK 2022c, 177–183, 223–228.

²³⁶ Román felirat készült például Esztrón (Istrău, Románia), az ikonosztáz Szent Mihály és Gábor főangyalokat, a templom védőszentjeit ábrázoló alapképen, az íves keretet követve: „ACEST ICONOSTAS SAŪ RĂDICAT PE SPESELE VREDNICŪLUI POPOREAN / GEORGE PAPP TINER ȘI SOȚIA LUI ELISAVETA PRUNAR, IN ANŪL / DOMNŪLŪI 1912.” A templom rövid történetéről röviden: Szöcs 2010a, 46–47.

²³⁷ Az egész templomot kifestették, új oltárok és ikonosztáz, valamint színes ablakok készültek. Az ezzel kapcsolatos levéltári iratanyagot feldolgozta LOVRA 2021, 252–255.

²³⁸ A berendezésre vonatkozó szerződésük: MEL V–30–c.

²³⁹ Az ikonosztáz középtengelyében, az Utolsó vacsora kép alatt a következő felírást helyezték el: „E Szentegyház épült: 1855ben / Föl lett szentelve decz. 3. / Torna épült – 1862ben. / E tábla az 50 év emlékére 1905decz.4.” Az új ikonosztázt egy évvel korábban szentelték meg. *Görög Katolikus Hírlap*, 2 (1904), 2. szám, 7.

²⁴⁰ TERDIK 2014e, 168–173.

²⁴¹ Termékkatalógusuk alapján ők készítették a komlósikai és a nyírlugosi oltárokat is, de a rajtuk lévő emlékfelirat csak az adományozókat említi: Komlósokán a Jézus mennybemenetelét ábrázoló, vászonra festett főoltárkép hátoldalán: „Ezen oltárképet hit- / buzgóságuk jelül / 1911 évben emeltették. / ifj. Hatinger József / és neje / Szingészki Mária.” Nyírlugoson a szentségház hátoldalán olvasható felirat: „Isten dicsőségére / emeltette / FUCSKÓ JÁNOS / 1910.”

²⁴² Király Gyula helybéli parókus köszönőlevele és az új oltár terve: *Egyházi Műipar*, 5 (1904), 6. szám, 5. Néhány évvel ezelőtt ezt az építményt átalakították.

288. A munkácsi bazilika kolostor templomának ikonosztáza (Legeza László, 1989)

289. Mellékoltár terve az abaujszántói görögkatolikus templom számára. MEL

290. Mellékoltár az abaujszántói görögkatolikus templomban (Bakos Zoltán, 2011)

A Rétay és Benedek cég mellett természetesen más oltárépítők is kaptak megrendeléseket. A végardói ikonosztázion készítésére az újhelyi Rollny Adolf vállalkozóval és Ozoróczy Dénes szobrással szerződtek 1899. december 10-én. A munkát csak 1903 májusában fejezték be, az eredetileg megállapított 1500 forint helyett végül 1700-at fizettek nekik. A képekről is ők gondoskodtak, minden bizonnyal műintézetektől vásároltak.²⁴³ A délvidéki Blaskovits (Bátori) János hirdetéseivel 1900-tól számos újságban találkozhatunk. Műhelye körülbelül 1912-ig létezett, utána talán egy tanítványa vette át. Blaskovits által készített ikonosztázt eddig nem ismerünk.²⁴⁴ Évekig hirdette magát ikonosztázépítésre a budapesti Schmidt János is,²⁴⁵ aki a Munkács melletti Csernek-hegy bazilika

monostorának főtemplomába készített neobarokk ikonosztázt 1909-ben, amely ma is áll (287–288. kép).²⁴⁶ Az Iaszegen élő Sztrizs István készített terveket ikonosztázokhoz, az újdávidházi (Нове Давидково, Ukrajna) meg is valósult.²⁴⁷ Szabó Sándor szatmári oltárépítő is több ikonosztázt készített: például Magyarkomjaton, Ignécen (Зняцьово, Ukrajna) (1908) és Felsőveresmarton (Велика Копаня, Ukrajna) (1906). A képeket ő is rendszerint a műintézetektől rendelte, az értékesebb régi darabokat pedig eladta.²⁴⁸ Egyelőre nem azonosított műhelyben, 1914-ben készült az abaújszántói templom két mellékoltára, amelyek szépen kidolgozott terve fennmaradt a parókia levéltárában. Érdekességük, hogy eredeti színezésük is ép-ségben megmaradt (289–290. kép).²⁴⁹

²⁴³ TERDIK 2011a, 83. Ehhez az ikonosztázhoz nagyon hasonlít a sajpálfalai és a csobádi templomé is. Az előbbi 1892-ben készült, az utóbbi 1896-ban, ez biztosan Peregrini András munkája. *Görögkatolikus templomok* 2014, 41, 116–117.

²⁴⁴ Díszítőfestői hagyatéka nagyrészt az újvidéki városi múzeum gyűjteményébe került. Munkásságáról: LAZIC 2022, 16–24.

²⁴⁵ 1903-ban a cége kitüntetést kapott: „A jó hírnévnek örvendő Schmidt János oltárépítő céget (Budapest, VIII., Gólya-utca 43. sz.) a verségi kiállításon – követésre méltó példáért – az arany éremmel és díszoklevéllel tüntették ki: Kitüntetését a székesfővárosi tanács első ügyosztályából már át is vette.” *Budapesti Hirlap*, 23 (1903), 137. szám, 8. 1906-ban egy monumentális ikonosztáz képével hirdeti magát „iconostás” építésre, javításra: *Görög Katolikus Hirlap*, 4 (1906), 40. szám, 7. 1914-ben így hirdeti magát: „35 év óta fennálló oltárépítőcég. Elvállal: mindennemű templom belső javítását és teljes berendezését. Schmidt János oltárépítő Budapest, X., Kőbányai-út 53.” *Alkotmány*, 19 (1914), 153. szám, 14. Ezek szerint már 1879 körül megalapította a vállalkozását.

²⁴⁶ A templomfestés 1909 és 1910 között zajlott. A munkák kiadásait Dolhy Leontin „monostorfőnök” összesítette 1912. december 31-én. 1911 januárjához írja: „Smidt (!) budapesti oltárépítőnek a belső berendezésért kifizettetett – 10.000 [korona]”, majd ugyanazon év augusztusában: „Smidt oltárépítőnek conto kiadatott – 2100 [korona]”. DAZO fond 64. opisz 5, no. 386. fol. 5. Az ikonosztáz képeit Virágh Gyula festette, amelyeket az 1980-as években már kicseréltek.

²⁴⁷ 1914-ben szerződtek vele a munkára, de még 1917-ben, a háború alatt is dolgozott rajta. DAZO fond 151. opisz 4, no. 1259. fol. 20–22. Munkásságával foglalkozott, fennmaradt ikonosztázterveire utal: BAKÓ–KOVÁCS 2019, 399–406.

²⁴⁸ Munkásságával foglalkoztam: TERDIK 2006, 152. A magyarkomjati barokk ikonosztázion rajta keresztül jutott 1913-ban a budapesti Iparművészeti Múzeum tulajdonába. Uo. 151.

²⁴⁹ A parókia levéltárában fennmaradt egy leltárvázlat is, amelyben azt írják az oltárokról: „a hajóban kétoldalt, a fal mellett egymással szemben 2 oltár van, melyek 1914-ben az egyházmegyei tűzkár biztosítási alaphól nyert segélyből beszerezve és felállítva, képekkel”. MEL V–1–b.

RÉVÉSZ GYÖRGY (1821–1875)

Egyesek szerint Ungváron született, azonban a *Vasárnap* *Ujság*ban halála évében megjelent rövid emlékező cikk szerint a szegény családból származó gyermek tehetségére timári parókusa figyelt fel, ami alapján arra következtethetünk, hogy gyermekkorát a Tiszaparti faluban töltötte, de az is lehet, hogy ott született. A parókus ajánlására Popovics Vazul munkácsi püspök (1837–1864) karolta fel a fiatal fiút. A rövid nekrológ a püspökön kívül Bernáth Zsigmond (1790–1881) országgyűlési képviselőt, Ung vármegye főispánját említi még mint a festő pártfogóját. Támogatásuknak köszönhető, hogy 1843-ban, huszonkét évesen be tudott iratkozni a bécsi Képzőművészeti Akadémiára. Hazatérte után öntudatosan csak „academiai képírónak” titulálta magát.

Bécsi tanulmányairól nem sokat tudunk, talán ekkoriban jutott el Itáliába is, amiről a már idézett nekrológ emlékezik meg. Úgy tűnik, hogy Révész csupán egy évet maradt Bécsben, ugyanis levéltári adatok szerint 1844 szeptemberében a munkácsi püspök jóváhagyásával már az Ung vármegyei Rákó ikonosztázionjának festésére szerződött. A következő két évben az orosz-komoróci és a pászikai ikonosztázionok festésével kapcsolatban is felmerül a neve.

Révész Bécs után valószínűleg Ungváron telepedett le, legalábbis a levéltári források alapján ez sejthető. Feltehetően abban reménykedett, hogy a püspöktől megbízásokat kap, s idővel kinevezik az ekkoriban már betegeskedő Mankovits Mihály egyházmegyei festő posztjára.

Ebből az időszakból munkái közül a bodrogszerdahelyi ikonosztázionra festett képei maradtak fenn eredeti helyükön. A munkát 1846 nyarán kezdte meg, amellyel a következő évben végzett is. 1847-ben Popovics Vazul püspök megbízásából az ungvári püspöki kápolnában is dolgozott, amely a székesegyház északi oratóriumában helyezkedett el. Képeket festett az új berendezésbe, majd a falak festéséhez is hozzáfogott. Révész munkáit legkésőbb az 1930-as években cserélhették ki.

Ezekben az években festhette az alsóhrabóci templom ikonosztázát is, amelynek képei nagyon sok formai egyezést mutatnak a bodrogszerdahelyi táblákkal. Az alsóhrabóci képállvány a 20. század második felében a nagymihályi múzeum gyűjteményébe került.

Révész aktív szerepet vállalt az 1848–1849-es szabadságharcban is. Erről keveset tudunk, a számonkérés éveit Kassán úszta meg ügyesen. Valószínűleg '48-as szereplésének köszönhető, hogy Mankovits halála után nem nyerhette el az egyházmegyei festő címet. Később rendszeresen szerepelt a pesti Műegylet kiállításain, közben kapott egyházi megrendeléseket is.

1859-ben a bácsaranyosi ikonosztázion festésére nyert engedélyt a munkácsi püspöktől. Sátoraljaújhelyben a görögkatolikus templom főoltárára festette meg a Szentháromságot 1862-ben, az oltárasztal előlapjára pedig Noé áldozatát. Ekkor kifestette a szentély falait is, ami mára elpusztult. Az ikonosztázionba negyedik alakképként Szűz Mária mennybevételét festette meg.

Révész dolgozott Hajdúdorogon is, a főoltár számára egy Utolsó vacsora képet festett (1857). 1868-ban azzal bízták meg ugyanott, hogy a karzat fölötti boltozatra fesse meg *A Szent István lerombolja a bálványokat* című kompozíciót, amelyet az 1930-as években lemeszeltek.

Révész Münchenben is élt és dolgozott, ahol feltehetően látogatta a Képzőművészeti Akadémiát. 1874-ben két képet ajándékozott a kassai Felső-magyarországi Múzeumnak. Ekkoriban római katolikus templomok számára is festett oltárképeket: a nagyváradi premontrei templom számára négy mellékoltárt, majd az ubrezsi templom főoltárképét, amely a patrónust, Szent István magyar királyt ábrázolja.

Utolsó éveiben már Sátoraljaújhelyben is feltűnik, ahol öccse, Révész András és családja élt. A gyászjelentése szerint 1875. augusztus 10-én hunyt el, az anyakönyvi bejegyzésből tudható, hogy nem Újhelyben, hanem Balsán. Két nappal később, délután 4 órakor helyezték örök nyugalomra a sátoraljaújhelyi görögkatolikus temetőben.

Roskovics Ignác (1854–1915)

Roskovics Ignác 1854. szeptember 28-án a Zemplén vármegyei Szalókon (Slavkovce, Szlovákia) született. Édesapját, id. Roskovics Ignácot (1822–1895) 1848-ban szentelték görögkatolikus pappá Ungváron. Az idősebb Roskovicsnak Szalók volt az első szolgálati helye, ahonnan 1856-ban Nyírkarászra, majd 1862-ben Hajdúböszörménybe helyezték. Itt hunyt el fiatalon a felesége is. Hat félársvá lett gyermekével 1866-ban Nyírpilisre költözött. 1875-ben Ungvárra helyezték, hogy a papnevelő intézetben különböző teológiai tárgyakat tanítson. Később kanonok, majd nagyprépost lett, 1895-ben itt hunyt el.

Ifjabb Roskovics Ignácot, a többi fiútestvérével együtt, az édesapa otthon tanította. Nyírpilisen súlyos betegségbe esett, melynek következtében egész életében nagyothallott. Középszkolai tanulmányait részben apja vezetésével, magántanulóként végezte, de néhány évet járt az ungvári gimnáziumba is. Ez utóbbi helyen Heverdle Ferenc volt a rajztanára. Nyaranta Vidra Ferdinánd (1815 körül – 1879) festő keze alatt dolgozott.

Roskovics a Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezdében kezdte meg emeltebb szintű művészeti tanulmányait 1876-ban. Összesen négy félévre iratkozott be mint művésznövendék. Ezekben az években görögkatolikus templomok számára már dolgozott: a tiszabüdi (ma: Tiszavasvári) ikonosztázba négy, az ungvár-ceholnyai templom számára két alapképet készített, míg a tarackrasznai templomban egy teljes ikonosztáz képanyagát festette meg 1879-ben.

Haynald Lajos kalocsai érsek alapítványának anyagi támogatásával 1880 októberétől Münchenben folytatta festészeti stúdiumait, de csupán egy félévet járt az akadémiára, majd saját műtermet bérelt a városban. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter szerette volna, ha az üvegfestészetet is elsajátítja, de ez irányú eredményeit nem ismerjük. Münchenből részt vett az egyházi festészet megújítását célzó pályázatokon. A pályázatot kiíró és elbíráló bizottság elnöke Ipolyi Arnold besztercebányai római katolikus

püspök volt, akivel Roskovics jó kapcsolatot ápolt. Oltárképvázatai közül A Szentlélek leszállása díjat is nyert. Ezt meg is festette, a kész kép a porvai római katolikus templomba került, ahol ma is megtalálható. Münchenben készült a Nepomuki Szent Jánost, Szűz Mária mennybevételét, a Szentháromságot és Szent Józsefet ábrázoló oltárképvázata is.

Müncheni tanulmányaival párhuzamosan, 1880-ban az eperjesi görögkatolikus székesegyház falképeit kezdte festeni, de feltételezhetően anyagi természetű viták miatt a festmények egy része befejezetlen maradt. Erről tanúskodik Roskovics szignója is a székesegyház hajójának északi falán, a Krisztust az Olajfák hegyén ábrázoló falkép bal alsó sarkában: „Félbe hagyatott 1881: Dec. 16. Roskovics”. Ennek ellenére levéltári források alapján kimutatható, hogy 1882-ben még dolgozott itt.

1882-től Rómában töltött két évet. Itt festette meg a Szent Józsefet ábrázoló nagy méretű oltárképet a lévai piarista templomba. Már Münchenben elkezdett a korszak divatos műfajában – a főképp népéletből kölcsönzött témákat ábrázoló zsánerképet – festeni, az egyik vázlatát 1884-ben az Örök Városban szignálta.

Rómából hazatérve – kisebb alkotói válságba kerülve – egy évig Ungváron élt, majd végleg Budapestre költözött.

A Münchenben szerzett művészeti tapasztalatok egész életében meghatározóak maradtak. Budapesten rendszeresen szerepelt az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat kiállításain, ekkoriban már több művére is fölfigyeltek: 1885-ben a *Pici piros alma* című festményével elnyerte a társulat első díját (600 forint), a következő évben, 1886-ban pedig Ferenc József megvásárolta Az *Ebéd előtt* című képét (mindkét kép elpusztult vagy lappang). A korban kedvelt zsánerképei mellett, amelyekből csak néhány került közgyűjteménybe, kortársakról és történelmi szereplőkről készített portréi arattak nagyobb sikert. Kossuth Lajos egész alakos képmását megfestette

a szegedi városháza, majd a pesti vármegyeháza számára is (1894–1895). Magánszemélyekről, hivatalnokokról készült portréival rendszeresen benevezett a társulat kiállításaira. Közben természetesen festett oltárképeket is (például Nepomuki Szent János, Szent Anna, Patrona Hungariae, római katolikus plébániatemplom, Szinna; Nepomuki Szent János, Csekonic-kastély kápolnája, Zombolya).

A Millenniumhoz kapcsolódó országos pályázatokon is részt vett. Szeged városa számára, a nagy árvízkor Ferenc József látogatását megörökítő vázlatával ugyan nem nyert, de a vázlatot a város megvette. 1895-ben viszont Kolozsvár városa a Magyarország és Erdély 1848-ban kimondott uniójának megfestésével bízta meg. A nagy méretű (4 × 7 m) vászonképen sokáig dolgozott, de haláláig sem fejezte be.

Roskovics 1885 és 1900 között sok illusztrációt készített különböző kiadványok számára, számos rajza *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című munkában szerepel, amelyek közül kiemelkedően szép a ruszin parasztokat bemutató sorozata.

1894-ben Budapesten, a józsefvárosi plébániatemplomban, 1901-ben pedig a kecskeméti nagytemplom falképein dolgozott. Utóbbi munkájára 1902-ben Lotz-díjat kapott, amelyet a még élő Lotz Károly ítelt meg számára.

Oltárképei közül említésre méltó a máriaradnai ferences zarándoktemplom főoltárképe (Angyali üdvözet, 1892), Budapesten a kőbányai Szent László-templom két (Szent László és Árpádházi Szent Margit, 1894), a Rózsák téri Szent Erzsébet-templom egy oltárképe (Keresztre feszítés, 1910). A műfajban a legnagyobb megrendelést a budai vár egykori Szent Zsigmond-kápolnája számára festett nagy oltárkép jelentette, amely Szent Istvánt ábrázolta fiával, Szent Imrével. Ezt a megbízást 1900-ban kapta, de haláláig sem tudott vele elkészülni.

Ugyanekkor részt vehetett a budai királyi vár Hauszmann-féle újjáépítése során a Szent István-terem belső díszítésének megtervezésében: magyar uralkodókat és szenteket, illetve Szent István életéből két jelenetet festett meg vászonra, amelyeket a pécsi Zsolnay gyár kerámiában kivitelezett. Sajnos az utóbbiak a háborúban szinte teljesen megsemmisültek, viszont a vászonképek jelentős része fennmaradt. 2001-ben ezeket az elfeledett műveket restaurálták. 2015-ben kezdődött a Szent István-terem rekonstrukciója, amely 2021 augusztusában fejeződött be.

A Szent István-terem kompozíciói nyomán festette meg magyar szenteket ábrázoló sorozatát a budapesti Avilai Nagy Szent Teréz-plébániatemplom számára 1914–1915-ben.

Roskovics Budapesten tudatosan vett részt a Magyarországi Görögkatolikusok Országos Szövetségének munkájában, velük együtt küzdött a magyar liturgikus nyelv szentesítéséért, a saját egyházmegye felállításáért. A magyar görögkatolikusok 1900-as római zarándoklatának emléket állító díszalbum borítójára megfestette a Magyarok Nagyasszonyát ábrázoló kis méretű képét. Ezt a kompozíciót nagy méretben, vászonra, 1905-ben festette meg újra az első budapesti magyar görögkatolikus templom számára, amely a Rózsák terén áll. Ugyanoda, néhány évvel később elkészítette az ikonosztázion főbb képeit is: az Isten-szület a Gyermekkel, a Tanító Krisztust (1907) és a királyi ajtó feletti Utolsó vacsorát (1909).

1906-tól súlyos szembetegséggel küzdött, egy időre látását is elvesztette. Roskovics 1915. november 29-én hunyt el Budapesten, december 1-jén temették a Fiumei úti sírkertben. Hagyatékából 1918-ban rendeztek kiállítást a Nemzeti Szalonban. Egyszerű, feketegránit síremlékét a főváros állíttatta a Magyar Görögkatolikusok Országos Szövetsége kezdeményezésére, 1931 októberében szentelték meg.

VÁLTOZÓ MŰVÉSZETI TENDENCIÁK A 20. SZÁZADBAN (1912–1972)

291. Az alsóregmeci görögkatolikus templom ikonosztázanak királyi ajtaja
(Áment Gellért, 2021)

292. A miskolci görögkatolikus székesegyház oltára (Tóth Tamás, 2023)

A Hajdúdorogi Egyházmegye alapítása évétől (1912) az első világháború időszakán át továbbra is a Rétay és Benedek Műipari Intézet kapta a legtöbb megrendelést egészen 1920-ig, amely nem csupán az ország és az egyházmegye határait lényegesen befolyásoló trianoni békeszerződés éve, hanem a Rétay és Benedek cég megszűnésének, illetve eladásának időpontja is. Működésük utolsó évtizedének legfigyelemreméltóbb emléke a miskolci görögkatolikus templom berendezése. A Hajdúdorogi Egyházmegye első új temploma épp a miskolci lett. Schirilla Szólon Andor parókus 1911 áprilisában először Helfer Antal bártfai szobrászt bízta meg a berendezés megtervezésével, a kivitelezés egy részét is neki ígérve. A mester „román-magyar” stílusban készítette el terveit, de végül nem ő, hanem a

293. Az Iparművészeti Múzeum bejárata (Áment Gellért, 2011)

Rétay és Benedek cég nyerte el a megbízást, amint Helfer 1913-ban benyújtott panaszából kiderül.¹ A váltás pontos oka nem ismert, talán anyagi megfontolások állhattak a háttérben.²

A miskolci templom berendezése valóban egyedülálló, különleges a Rétay és Benedek cég munkái között. A parókus kéréséhez igazodva ugyanis „magyaros” motívumokkal díszítették az 1912-ben felállított baldachinos főoltárt (292. kép) és az előkészítő oltárt, majd a szószéket és a két mellékoltárt. A magyaros igénynek úgy tettek eleget, hogy a berendezés sima, festhető felületeit a korban nemzetinek tartott ornamentekkel díszítették, ami alapvetően a népművészet formakincséből származó motívumok alkalmazását jelentette. A 19. század végétől erősödtek fel azok az irányzatok, különösen az Erdélyben dolgozó Huszka József (1854–1934) rajztanár munkásságának köszönhetően, amelyek az ornamentikában vélték felfedezni az egyes modern nemzetek művészetének ősi rétegeit. Az építészetbe ezt a keleties formanyelvet hazánkban leginkább Lechner Ödön (1845–1896) kísérelte meg átültetni, aminek legjobban sikerült példája az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és Iskola 1896-ban átadott épülete. A miskolci főoltár esetében a magyaros ornamenteken túl a baldachin mélyített, rovátkolt oszlopai is az Iparművészeti Múzeum nyitott előcsarnokának kerámiával burkolt oszlopait idézik, amelyeket Lechner a magyarság keleti gyökereire utalva indiai és perzsa épületek formáitól ihletve alkotott meg (293. kép). Magyaros stílusú

¹ GKPL I–1–a. 1913/1380. Helfer Antal 1920 után Csehszlovákiában maradt, minden bizonnyal a Hölzel-féle iskolában tanulhatott. Az 1920-as években az ungvári székesegyház számára is dolgozott.

² A budapesti cégnek miskolci kötődése is volt, mert Rétay Béla bátyja, Rétay Kálmán (1865–1946) a városban volt plébános, s egy ideig a cég kiadásában megjelenő *Egyházi Műipar* című lapot is ő szerkesztette.

294. A miskolci görögkatolikus székesegyház ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

ornamensek borítják a miskolci ikonosztáziót is, amelyet 1917-ben rendeltek meg,³ a következő évben pedig már be is állították (294–296. kép). Az egyházközség *Historia Domusában* Schirilla parókus ezzel kapcsolatban meg is jegyezte, hogy „az ikonosztázion vázlatrajzom után készült Réta y és Benedek műiparintézetében”.⁴ A diadalívét szinte teljesen kitöltő képfal királyi ajtaja szokatlanul széles, nyilván annak érdekében, hogy a baldachinos főoltár is látható

maradjon. A királyi ajtó szárnyait vasrácsok alkotják úgy, mint Budapesten, a Rózsák terén, az egy évtizeddel korábban felállított képfal esetében (vö. 259. kép). Miskolcon a szokatlan forma ellenére az ikonosztázokon ekkoriban elvárt képmennyiséget is el tudták helyezni, bár hat ünnepnek eredetileg csak az áldoztató rácson jutott hely.⁵

Más templomokban, ahol ekkoriban a Réta y és Benedek céget bízták meg a berendezés elkészítésével,

³ GKPL I–1–a. 1917/3801.

⁴ Az ikonosztáz 8600 koronába került, míg a szóla szélére állított vasrácsért, amelyen eredetileg hat ünnep ikonját is elhelyezték, 2600 koronát fizettek. MEL V–22–a, 99–101. o. Lásd még: PAPP 2010, 69–79.

⁵ Az ezredforduló táján ez a rács kikerült a templomból, az ünnepképeket a királyi ajtó rácsaira helyezték át.

295. Istenszülő-alapkép a miskolci ikonosztázon (Tóth Tamás, 2023)

296. Tanító Krisztus-alapkép a miskolci ikonosztázon (Tóth Tamás, 2023)

leginkább a két évtizedes működésük alatt már bevált, az *Egyházi Műipar* című folyóiratukban is bemutatott eklektikus stílusú ikonosztázokat valósították meg, például Újfehértón 1913-ban (297. kép). A háború első évében több közösség számára készítettek új főoltárt, a korábbi ikonosztázokat csak megújították (például Kenézlőn és Bujon).⁶ 1917-ben a nagykálói templom főoltára égett el, az új elkészítésére is ők kaptak megbízást. Az oltár különlegessége, hogy

a szentségház hangsúlyos eleme egy templomtorony modellje (298. kép),⁷ amely miatt oltárképet nem lehetett alkalmazni. A háború végén is kaptak komoly megrendeléseket: 1918-ban készült a kiskvárdai templom teljes berendezése;⁸ Tolcsván az ugyanekkor megrendelt különös formájú ikonosztáz beállítása a közműn miatt 1920-ra csúszott (299. kép).⁹ Így jártak Kállósemjénben is, ahol 1918-ban vállalták fel az új berendezést, a falak festését, de szállítani késve, már a

⁶ Kenézlőn a szentségház bal oldalához csatlakozó kis posztamens rövidebb oldalán olvasható felirat: „Kohut István lelkészete alatt építette: Kruj János / fürdőtulajdonos és neje Magnucz Anna 1914 évben.” A cég műtárgykatalógusából tudható, hogy az oltár az ő munkájuk. Bujon a szentségház hátoldalán olvasható felirat: „Ezen templom renoválva lett: / Méltóságos Miklósy István püspök úr / Főtisztelendő Volosin Bazil esperes lelkész / Seszták János éneklész-tanító / ifj. Deme Mihály egyházi főgondnok idejében / Réтай és Benedek budapesti cég által / az Úrnak 1914. esztendejében.”

⁷ Az oltár pusztulásáról: GKPL I-1-a, 4256/1917. A Réтай és Benedek cég ennek az oltártípusnak a tervét 1909-ben közölte a saját folyóiratában, mint amely már elkészült Zebegnyőre (Zbehňov, Szlovákia), vö. *Egyházi Műipar*, 9 (1908), 142. A nagykálói új templom oltárára a szomszédos biri hívei is adakoztak, vö. TERDIK 2011b, 33. 1915-ben a Réтай és Benedek cégtől rendelték meg a templom szószékét is: GKPL I-1-a, 871/1915.

⁸ A munkát 1917-ben rendelték meg, több mint 8000 koronába került, vö. PONCSÁK 2000, 142–143. A kész berendezést 1918. június 9-én áldotta meg a kerületi esperes. Az eseményről röviden beszámoltak: *Görög Katolikus Szemle*, 19 (1918), 24. szám, 3.

⁹ Erről részletesebben: TERDIK 2011a, 83, 139–143.

297. Az újfehértói görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

következő évben tudtak, a kész templomot csak 1920 őszén áldották meg (300. kép).¹⁰

A Hajdúdorogi Egyházmegye központja kezdetben Debrecenben volt, majd az 1914-es bombamerénylet után Miklósy István püspök Nyíregyházára költözött. Az egyházmegye alapításakor tett kormányvállalás, hogy tudniillik a szükséges intézmények megalapítását, kiépítését, fenntartását biztosítják, a háború és az ország területi veszteségei miatt nem valósulhatott meg. A trianoni békeszerződés következményeként a Hajdúdorogi Egyházmegye a székelyföldi parókiáit teljes egészében elveszítette, de a szatmári és bihari parókiák jelentős hányada is Romániához került. Északkelet-Magyarországon azonban itt maradt kéttucatnyi parókia az Eperjesi és egy a Munkácsi Egyházmegyéből. Ezek számára alapította meg 1924-ben az Apostoli Szentszék a Miskolci Apostoli Adminisztratívát, melynek élére Papp Antal címzetes érseket nevezték ki, aki az Exarchátusnak nevet adó, de továbbra is a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez tartozó

298. A nagykállói görögkatolikus templom oltára (Bakos Zoltán, 2011)

¹⁰ GKPL I–1–a. 942/1919, uo. 825/1920. A templom történetéről: JAKAB–TERDIK 2014, 166–173.

299. A tolcsvai görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

300. A kállósemjéni görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

301. A sajószögedi görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

Miskolcon telepedett le, és az ekkorra már gazdagon felszerelt Nagyboldogasszony-templomban végezte püspöki szolgálata liturgikus részét.

A Miskolci Exarchátus másik központja Múcsony volt. A 19. század elején felépült templomot 1925-ben kereszthajóval, új szentéllyel bővítették, az ikonosztáz elkészítésével a Réta és Benedek céget is megvásárló Ecclesia Rt.-t bízták meg. Ez a megbízás lassan formálódott: 1925-ben még arról levelezett a cég képviselője ifj. Vaskovics Antal (1869–1943) püspöki helynökkel, helybéli parókussal,¹¹ hogy mennyibe kerülne a régi ikonosztázon kibővítése mind a két oldalon 70-70 centiméterrel. A cég Verbanits János asztalost küldte ki a helyszínre, az ő jelentése alapján készítettek ajánlatot. Júniusban kelt költségvetésükben az új képek (két

főkép, hat ünnep) festőjeként Vedródi Istvánt adják meg, aki korábban a sajószögedi ikonosztázt festette (301. kép),¹² Verbanits esetében a rakamazi, nagynyárádi és kenderesi munkáira hivatkoznak referenciaként. Amikor Verbanits megtudta, hogy a parókus sokallja a cég ajánlatában szereplő összeget, augusztus folyamán arról tájékoztatta a helybéli lelképásztort, hogy mivel már két hónapja nincs munkája az Ecclesiánál, kénytelen volt magát önállósítani, és szívesen vállalt megbízásokat. Levelei nem maradtak hatástalanok, mert szeptember 25-én vele szerződtek a főoltár megújítására, aranyozására, festésére és az új szószék elkészítésére is.¹³ A következő évben a falak festésével Keipert László nyíregyházi „festőművészt” bízták meg, aki el is készítette a munkát.¹⁴ Ő korábban már több római

¹¹ 1909-től haláláig szolgált itt, 1924–1925 között volt az Exarchátus általános helynöke. VÉGHSEŐ 2015, 55–56.

¹² Ezt az ikonosztázt 1923-ban állították be: GKPL I–1-a. 1817/1923; MAJCHRICSNÉ UJTELEKI 2014b, 167.

¹³ 1925. augusztus 8-án kelt leveléből kiderül a címe is: Rákospalota, Tompa utca 11. Augusztus 25-én keltezett levelét Kenderesről írta, ahol akkor éppen a helybéli római katolikus templomban festette a padokat. Ezen év november 4-én Vedródi István írt egy levelet az oltár és a szószék festményeivel kapcsolatban. A hivatkozott dokumentumok: MEL IV–24–c.

¹⁴ A megbízásról szóló egyházközi jegyzőkönyv 1926. február 23-án kelt, március 19-én szerződtek vele, a munka költségének utolsó részleteit szeptember elején kapta meg. MEL IV–24–c. Keipert az osztrák–magyar közös hadseregben szolgált, osztrák származású tiszt volt, aki 1918-ban Nyíregyházán telepedett le, és főleg arcképfestéssel foglalkozott. Vö. *Művészeti lexikon*, 1, Budapest, 1935, 537. 1917-ben már volt kiállítása a nyíregyházi főgimnáziumban: Keipert László háborús képkiallítása, *Nyírvidek*, 38 (1917), 9. szám, 3. 1881-ben Bécsben született, majd feleségével, Pálffy Ilonával 1935 és 1944 között Alsóörsön élt, 1954-ben Vácott hunyt el. ALBRECHT Sándor, Festők a múltból, *Halászbokor. Alsóörs és Csopak közéleti lapja*, 20 (2010), 9. szám, 2; ALBRECHT 2012. Különböző munkái (portrék, városképek) találhatóak ma is a nyíregyházi városházán: KOMISZÁR 2006, 207.

302. A múcsonyi görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

katolikus templomban dolgozott, 1925-ben pedig a tokaji templomunk falképeit festette.¹⁵ A múcsonyi ikonosztázion megvalósítása 1926-ra maradt. Az ekkor küldött, felfrissített árajánlatban már nincs szó a régi ikonosztáz restaurálásáról, hanem egy új együttes felállítását említik. A képek festésére Vedrődi és Dienes László adott ajánlatot.¹⁶ A cég augusztus 9-én kelt részletes költségvetése szerint mind a két művész munkájával számoltak. A levéltári anyagban fennmaradt az új képállvány bal oldali felét vázlatosan mutató, de méretarányos terve, amelyre azt írták: „Tervezte ifj. Vaskovics Antal a miskolci ikonosztázion után”. Valóban, a kész építmény arányaiban, formájában a

miskolci példát követi, ebben az esetben az Ecclesia részben továbbvitte az elődcege, a Réta és Benedek formai örökségét (302. kép). A vázlat ezek szerint a parókustól származott, vagy inkább az ő instrukciói alapján készült. Az Ecclesia egyik árjegyzékében a múcsonyi új képállvány fotóját is közölték, a képalírásban a tervezőjeként azonban Hegyesi János „okl. építő iparművész”-t adták meg.¹⁷ Hegyesi János munkáságáról keveset tudunk, 1916 és 1921 között tanult az Országos Iparművészeti Főiskolán bútortervezés szakon.¹⁸ Az Ecclesia tervező munkatársaként dolgozott, a húszas évek végén több, a cég által az Egyesült Államok görögkatolikus templomaiba szállított

¹⁵ A falképek részletes ismertetése: A tokaji gör. kath. templom freskói, *Nyírvidek*, 46 (1925), 278. szám, 2; NYÍKA Béla, Templomszentelés Tokajban, *Görögkatolikus Tudóstíró*, 5 (1925), 22. szám, 3.

¹⁶ Időnként Dénesnek is írják. Rajztanár, 1891-ben született Szepsiben, református vallású volt. 1922-ben Budapesten kötött polgári házasságot. Ugyanebben az évben kilépett a rákospalotai magángimnázium tanári karából, mert „a jövőben kizáróan művészettel kíván foglalkozni”. Vö. *Wagner Manó Rákospalotai Nyilvános Főgimnáziumának Értesítője az 1922–23-ik tanévről*, Budapest, 1923, 5. Budapesten szerzett rajztanári oklevelet, majd müncheni tanulmányúton is részt vett. Vö. *Művészeti lexikon*, 1, Budapest, 1935, 248.

¹⁷ *Ecclesia rt. Templom berendezések és felszerelések* [árjegyzék, Budapest, 1933?], 4. szám, 79. Az ikonosztázt 1930. június 29-én áldották meg: Fényes egyházi ünnep Mucsonyban, *Görög Katolikus Szemle*, 2 (1930), 14. szám, 3.

¹⁸ HELBING 1930, 84.

303. A rakacai görögkatolikus templom belseje (Bakos Zoltán, 2011)

berendezés¹⁹ készítésében is közreműködött, amint arról a *Görögkatolikus Szemlé*ben megjelenő rövid ismertető is megemlékezik.²⁰ Más, római katolikus templomokba készített munkáinak némelyikét, illetve egy görögkatolikus baldachinos oltárhoz és előkészítő asztalhoz készített tervrajzát közölték is az *Ecclesia* árjegyzékében.²¹ Utóbbiak esetében szakít a szokásos historizáló formákkal, a rajzok geometrizált barokk részletei emlékeztetnek a korszak art deco irányzatára

(például Kozma Lajos [1884–1948] bútoraira), de a tervek megvalósult változatait nem ismerjük. Hegyesi 1926-ban szerepelt az Országos Katolikus Szövetség szervezésében, a budapesti Nemzeti Szalon helyiségeiben megrendezett *Egyházművészeti kiállításon* is több munkájával az iparművészeti szekcióban. Ebben a részben állított ki Vedródi István is,²² akinek művészi előképzettségéről keveset tudunk, állítólag Bécsben és Münchenben is tanult.²³

¹⁹ „Az elmúlt években vállalatunk az Északamerikai Egyesült Államok területére a következő helyekre végzett nagyobb munkákat: South-Fork-ikonosztázion, főoltár, zsertovnikok, Cleveland-ikonosztázion, Bayonne-ikonosztázion, mellékoltár, Homestaed-úrkoporsó-oltár. Minersville-ikonosztázion.” A legutolsónak a fényképét is közlik, míg a South Fork-i ikonosztázionnak a tervrajzát. Ez utóbbi formáját a Rétyay és Benedektől vehették át, leginkább a tolcsvai ikonosztázzal rokonítható. Vö. *Ecclesia rt. Templom berendezések és felszerelések* [árjegyzék, Budapest, 1933?], 4. szám, 80.

²⁰ „Ikonosztázion tervező művésziünk. E különleges művészi feladat külön arra képzett embert kíván, aki tisztában van a keleti rítus sajátosságaival. Nálunk legkiválóbb szakértője Hegyesi János, okl.[eveles] építőművész, az orsz. iparművészeti főiskola végzett növendéke. Egyik műve Clevelandbe ment, az ottani görög-katolikus templomba, de készített munkákat több Unióbéli templomokba is. Alkotásainak legfőbb érdeme, hogy a templom stílusához igazodnak. – Hegyesi János, amennyiben hozzá fordulnak, készséggel készít tervrajzokat az Egyháznak. Felszólításra, megfelelő költségvetéssel is vállalja a munka teljes lebonyolítását. Címe: Budapest, IX., Ferenc-körút 26. Telefon Aut. 661–42.” *Görög Katolikus Szemle*, 2 (1930), 10. szám, 3.

²¹ *Ecclesia rt. Templom berendezések és felszerelések* [árjegyzék, Budapest, 1933?], 4. szám, 83–86, 89.

²² Mind a kettőjüktől főleg liturgikus textilek szerepeltek, de Hegyesinek több tervrajzát is kiállították, többek között a Johnstowni gör. kat. egyházközség számára készített keresztelőkútjának tervét: *Egyházművészeti kiállítás 1926*, [Budapest, 1926], 19–20. A keresztelőkút fényképét később az *Ecclesia* árjegyzékében is közölték: *Ecclesia rt. Templom berendezések és felszerelések* [árjegyzék, Budapest, 1933?], 4. szám, 87.

²³ 1879-ben született Budapesten, más források szerint szülővárosában és Pozsonyban tanult, 1905-től tájképei és csendéletei voltak ismertek. Vö. *Művészeti lexikon*, 2, Budapest, 1935, 579. 1941-ben hunyt el, nekrológja szerint Münchenben és Bécsben is tanult, 1904-től tanított a fővárosban, 1927-től rajzszakfelügyelő lett, tanmenetet is összeállított az elemi iskolák számára, 1938-ban igazgatói kinevezést kapott. Megjegyzik, hogy a vallásos témák felé vonzódott: U. B., Vedródi István (1879–1941), *Országos Polgári Iskolai Tanárjegyesületi Közlöny*, 45 (1940–1941), 9. szám, 362. Bartók Béláról festett portróját méltatják: *Révai kétkötetes lexikona*, 2, Budapest, 1948, 589. Bartók portróját 1904-ben festette. BAKI 1965, 865. Vogyéraczký vezetéknévét 1906-ban magyarosította: *Budapesti Közönlöny*, 40 (1906), 87. szám, 1.

304. Az alsóregmeci görögkatolikus templom belseje (Áment Gellért, 2021)

305. Az alsóregmeci templom oltára (Bakos Zoltán, 2011)

Figyelemre méltó, hogy az Ecclesia cég árjegyzékeiben már nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy az egyes tárgytipusok esetében a tervező művészek nevét is szerepeltessék, ami jelentős szemléletváltozást mutat a Réta és Benedek céghez képest, amelynek folyóiratában Hölzel Albinon és néhány építészen kívül egyáltalán nem szerepelnek mesternevek. Az Ecclesia működésének első évtizedében számos hazai és külföldi elismerést nyert.²⁴

Még az Exarchátus megalapítása előtt, 1921-ben fejezték a be a nagy múltú borsodi ruszin település, Rakaca új templomának építését Árva Pál (1887–1935)

miskolci mérnök tervei szerint.²⁵ A falu szélén emelkedő hegy tetején áll az impozáns, oktagonális hajójú épület. Belső festését Korény József egri díszítőfestő készítette.²⁶ Az ikonosztázt néhány évvel később csináltatták, talán az Ecclesia Rt.-nél. Szerkezete emlékeztet a Rózsák téri megoldásokra: mindössze két alapképből áll, amelyeket a szűk diadalív miatt oldalra toltak, a három ajtót pillérek köteg választja el. Az ajtószárnyak azonban nem vasból vannak, hanem fából faragottak, kis képekkel. A felső sorokban Szent Miklós, az Örömhírvétel, egy-egy próféta, két-két apostol, a királyi ajtó felett egy búcsúsokat fogadó Szűz Máriát ábrázoló kép kapott helyet (303. kép). A festő nevét nem ismerjük. A még főiskolás Petrasovszky Manó 1925. augusztus 26-án kelt levelében arról ír, hogy az ikonosztázt Rakacán szeptemberben akarja megcsinálni,²⁷ de végül nem ő dolgozott itt. Az alapképek a múcsönyira emlékeztetnek (például a Sixtusi Madonna mint alapkép), talán Védördi munkái, amelyek valójában az egykori anyaegyházmegye székesegyházának, az eperjesi főtemplom ikonosztázában hagyományát örökítik tovább.

Korény József több más helyen is dolgozott a Hajdúdorogi Egyházmegye területén: Hejőkeresztúrtban 1924-ben,²⁸ Nyírparasznyán 1931-ben,²⁹ Fábriánházán

²⁴ A cég számára tervező alkotók nevét és a különböző szakmai kiállításokon nyert díjait ismertetik: SZENTMIKLÓSSY Géza (szerk.), *A magyar feltámadás lexikona*, Budapest, 1930, 404.

²⁵ Árva Nyíregyházán született, a budapesti József Műegyetemen 1908-ban szerzett diplomát, majd Miskolcon telepedett le. Életútja összefoglalója: Árva Pál műépítész, kormánytanácsos meghalt, *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 44 (1935), 173. szám, 3.

²⁶ Szignója a legtöbb figurális kompozíciója jobb alsó sarkában szerepel, például az Utolsó vacsora képen: „Korény J. 1923.” Korény 1881-ben Rimaszombatban (Rimávcska Sobota, Szlovákia) született, a budapesti iparművészeti iskolában (1901 és 1905 között, vö. HELBING 1930, 85), és Münchenben tanult, Egerben telepedett le 1908-ban, és főleg templomfestéssel foglalkozott. *Művészeti lexikon*, 1, Budapest, 1935, 582. Lásd még HORTOBÁGYI Jenő (szerk.), *Keresztény magyar közéleti almanach*, 1, Budapest, 1940, 539.

²⁷ TERDIK 2022b, 216.

²⁸ GKPL I-1-a. 976/1924.

²⁹ A kész templomot 1931. szeptember 22-én áldották meg: Templomszentelés Nyírparasznyán, *Görög Katolikus Szemle*, 3 (1931), 19. szám, 3. 1958-ban Veress Géza és Kolozsvári Pál újították meg: TERDIK 2014h, 228–229.

306. Magas trón az alsóregmeci templomban (Áment Gellért, 2021)

1933-ban,³⁰ majd tíz év múlva Sajószögeden a falak díszítésével, és az ikonosztázion csontszínűre festésével akarták megbízni.³¹ Mára csupán a rakacai munkája maradt fenn átfestés nélkül.

1931 májusában szentelték fel az alsóregmeci új templomot, amely szintén Árva Pál tervei alapján épült. A monumentális méretű, bazilikális épület berendezése több szakaszban készült el. Az impozáns

méretű baldachinos főoltárt a szövetség ladáját idéző szentségházzal Petrasovszky Manó (rövid életrajzát lásd a fejezet végén) tervei alapján kiviteleztek, ahogy az előkészítő oltárokat és az úgynevezett magas trónt is. Az utóbbiakhoz tartozó festményeket ő festette még a szentelés évében, ugyanekkor elkészült a későbbi ikonosztáz két szélső alapképével is, de a központi alapképeket és a királyi ajtót csak 1949-ben állították be (291., 304–306. kép).³²

A két háború közötti időszak nehéz gazdasági körülményei ellenére épült néhány új templom, a meglévőket pedig igyekeztek szépíteni az 1930-as években is. Nyíregyházán az 1896-ban felszentelt Szent Miklós-templomot használták székesegyházként. Díszes baldachinos főoltára még a 19. század végén készült, ikonosztáza nem volt. A belső első díszítőfestése 1931-ben valósult meg. Ekkor a központi bordás keresztboltozat négy cikkelyébe az evangélistákat festette meg Berecz Károly szobrász,³³ „akinek Csonka Lajos, a neves amatőr festő segédkezett”.³⁴ Egy év múlva hat stallumot is beállítottak a káptalan tagjai számára,³⁵ majd 1938-ban elhatározták a templom bővítését is.³⁶ A nagy vállalásból aztán nem lett semmi, de ugyanebben az évben több vászonképpel is gazdagodott a templom berendezése, az oltár mögé Kürti Sándor³⁷ nagy méretű Keresztre feszítés festménye került, amely valójában Munkácsy Mihály (1844–1900) monumentális Golgotájának (1884, 460 × 712 cm) szerény minőségű másolata.³⁸ Csonka Lajos amatőr festő később dolgozott több, Nyíregyháza környéki templom számára is: Kótajban,³⁹ Nyírészőlősen

³⁰ Szerződése, engedélykérés templomszentelésre, szeptember 24. GKPL I–1–a. 1587/1933.

³¹ GKPL I–1–a. 1921/1943.

³² Az alsóregmeci berendezésről: TERDIK 2022b, 83–90, 95–101. kép. Az oltárhoz készült vázlatai magántulajdonban vannak. A szószék 1943-ban lett kész, a kosarát tartó csavart oszlopon olvasható felirat szerint: „Emry és Hornyák család adománya 1943 évben”.

³³ A két háború közötti szabolcsi sajtóban nyíregyházi szobrászként szerepel, munkái a városban és a környékbeli településeken állnak.

³⁴ *Nyírvidék*, 52 (1931), 187. szám, 3; NYIRÁN–MAJCHRICSNÉ UJTELEKI 2017b, 124.

³⁵ *Nyírvidék*, 53 (1932), 16. szám, 5; NYIRÁN–MAJCHRICSNÉ UJTELEKI 2017b, 125.

³⁶ *Nyírvidék*, 6 (1938), 55. szám, 3; NYIRÁN–MAJCHRICSNÉ UJTELEKI 2017b, 129–130.

³⁷ Horgoson vagy Borotapusztán született, egyszerű családban, az első világháború alatt Nyizsnyij Novgorodban esett hadifogságba, ahol rajzolni kezdett, majd hazatérve festéssel is foglalkozott, a két háború között számos portrét rendelték tőle, a sajtóban „östehetségként” ünnepelték: m. l., Kanászyerekből konyhalegény, konyhalegényből portréfestő, *Délmagyarország*, 12 (1936), 297. szám, 6; Kanászyerekből festőművész, *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 47 (1938), 179. szám, 2.

³⁸ *Nyírvidék*, 6 (1938), 184. szám, 5. A festmény kikerült a templomból, képét itt közölték: NYIRÁN–MAJCHRICSNÉ UJTELEKI 2017b, 131.

³⁹ A főoltára egy nagy Keresztre feszítést festett, illetve három ikonosztáz alapképet 1935-ben és 1938-ban. Az oltárkép készítéséről Szemerszky János parókus is megemlékezett a *Historia Domusban*: 1945 szeptemberében rendelte meg 50 000 pengőért, és a következő évben, február 2-án meg is szentelte: NYEL II–30–a. (16. doboz: Egyházközségi krónika [1885] 1923–1960; 32. o.). A kép jobb alsó sarkában szignó: Csonka Lajos 1945. Érdekes, hogy a keretére átrakták a korábbi, Szűz Máriát ábrázoló festmény adományozásáról szóló kis emléktáblát is („Orosz Lázár és neje / Sepsi Szt. Györgyi lakos / háztulajdonos és iparos / 18- szívbőlű áldozata 94.”). A Keresztre feszítés jelenleg a templom gyóntatóhelyiségében található, három szignált alapképet 2022-ben a nyírmadai templomnak ajándékozták. Vö. TERDIK Szilveszter, Ikonosztáz Kótajban, *Görögkatolikus Szemle*, 34 (2023), 10. szám, 16.

maradtak fenn munkái, s amint az előző fejezetben láttuk, a nagykálói templom egykori ikonosztázának képeit is „restaurálta”.⁴⁰ Négy alapképe a Görögkatolikus Múzeum gyűjteményébe került.⁴¹

Az egyházmegye szatmári és szabolcsi részein új templom épült Rozsályban,⁴² Szabolcsveresmarton,⁴³ Nyírgelsén,⁴⁴ Urában,⁴⁵ Penészleken,⁴⁶ Nyírpazonyban,⁴⁷ Nyírbátorban.⁴⁸ Kisebb templomokat emeltek az északkeleti területeken: Berzéken⁴⁹ és Kisrosvágyon.⁵⁰ Némi sajtóvisszhangot is kapott 1931-ben a kibővített és újonnan kifestett csegöldi templom megáldása: „Ügyszólván semmiből varázsolták újjá az ország legújabb és történelmileg egyik legértékesebb egyházi épületét. Nemcsak kibővítették és tartoztatták a templomot, hanem belsejének olyan

művészi pompát adtak, amilyennel kevés templom dicsekedhetik. Benke László iparművész tervezte az ornamentikai részt. Égőszínű, mozgalmas és mégis áhítatot keltő művészi freskóit pedig Molnár Géza, a Képzőművészeti Akadémiának zseniális fiatal tanára⁵¹ festette. Színben, rajzban, lüktető életerejében ezek a freskók áhítatra buzdítják még a cinikus műszemlélőt is. Az elmúlt századok nyugságos, vastag falaival szinte lenyűgöző ellentétben ott ég és nyugtalanítja a szemlélődő lelkét egy új egyházművészeti irányzatnak erőteljes duzzadó formakeresése. Ez a fiatal művész, aki már a Benczur-Társaság Rothermere-díját,⁵² majd Nemes Marcell ösztöndíját⁵³ megnyerte, valamikor büszkén mutogatja majd a csegöldi templom freskóit, mint művészi kibontakozásának határállomását.”⁵⁴ Pataki

⁴⁰ Nyíregyházán 1931-ben alakult meg az amatőr festők társasága, amelynek egyik vezéralakja volt Csonka, a Hattyú vendéglő tulajdonosa. Erről lásd TÓTH 2010, 44–45.

⁴¹ A nagy méretű, fémlemezre festett képeken a máriapócsi ikonosztáz alapképeit másolta. Jobb alsó sarkukban szignáltak: „Csonka Lajos Nyíregyháza, 1936”. A Krisztus-kép bal alsó részén olvasható: „E négy alapképet Isten dicsőségére készítették Gajdics István és neje Sarkadi Márta / 1936-37.” A négy alapkép eredetileg a nyírvasvári templom számára készült, majd az 1960-as években Bacsóka Pál kérte el őket a Lövöpetriben lévő kápolna számára.

⁴² Rozsály eredetileg Nagypeléseke filiája volt, de miután az anyaegyház átesett a határ túloldalára, új templom építése vált szükségessé. 1921-ben Kozma Rezső csengeri vállalkozó építette, terveinek másolata is megvan. GKPL I–1–a. 1420/1921.

⁴³ 1923. július 1-jén szentelték fel: Tóth János, Új templom Szabolcsveresmarton, in *Máriapócsi Naptár az Úr Jézus Krisztus születésétől számított 1924. esztendőre*, Nyíregyháza, 128–129. Az építkezéssel kapcsolatos iratok: GKPL I–1–a. 1388/1916.

⁴⁴ Itt egy középkori templomot bontottak le 1924-ben: TERDIK 2014k, 180–182.

⁴⁵ 1932-ben szentelték fel, a torony felsőbb szintje ekkor még hiányzott. GKPL I–1–a. 1081/1932.

⁴⁶ Kozma Rezső csengeri vállalkozó építette. Erről részletesebben: TERDIK 2022b, 95, 98. A templom belsejében két műkő tábla emlékezik meg az építkezésről: „Emlékezetül. / E szentegyház épült az Úr 1936-38-évében, / Isten dicsőségére és a mindenkor segítő / Szűzanya tiszteletére / a hívek buzgó közreműködése / BODNÁR SÁNDOR / Lelkész, / ALMÁSSY MIHÁLY / Gondnok / Irányítása mellett. / Tervezte: / KOZMA REZSŐ. / Kivitelezte: / PÁSZTOR JÓZSEF. / Felszentelte: / DUDÁS MIKLÓS PÜSPÖK.” A másik táblán: „Ezen szent hajlék boldog / és örök emlékü alapítói / és jötevői: / SZILÁGYI PÉTER / és neje, / HAJDU MÁRIA. / Emlékére. / Akik e szentegyház alapjait 200 hold föld adományozásával / megvetették.” A szentelésről: A penészleki templomszentelés, *Görögkatolikus Élet*, 3 (1939), július–augusztus, 119–120.

⁴⁷ Az építéssel kapcsolatos iratok: GKPL I–1–a. 253/1930, GKPL I–1–a. 1432/1931. A templom terve 1931-ből Csávás Lajos és Barucha József munkája, amely több részletben különbözik a megépült állapottól: NYEL II–45–a. A templom belsejében márványtábla emlékezett meg az építkezésről: „Épült / 1930 – 1935 / között / közadakozásból / Miklósy István / püspök / TÓTH GYÖRGY / lelkész / Tóth Illés / Kalapos István / k. tanítók / Vass János / Barna Miklós / gondnokok idejében.” Berendezése nagyon egyszerű volt, a néhány évvel ezelőtt lebontott baldachinján, a jobb oldali első oszlopának posztamensén, a külső oldalon a következő felirat szerepelt: „Isten dicsőségére készí- / tette: / BÉRES IGNÁC és / neje: / PÁL JULIÁNNA / 1935. okt. 20.” Csávás Lajos okleveles építészmérnök Szolnokon élt: *Belügyi Közlöny*, 1943, 40. szám, 1779. Barucha József nyíregyházi építészmérnök volt, 1927-ben szerzett oklevelet a budapesti József Műegyetemen. Apja néhai Barucha János építőmester volt: *Nyírvidek*, 48 (1927), 51. szám, 5. 1929-ben városi mérnöknek is megválasztották: *Nyírvidek*, 50 (1929), 85. szám, 11.

⁴⁸ 1932 és 1935 között épült Jánky Géza nyíregyházi mérnök tervei szerint: TERDIK 2014j, 257. A templomszentelésről 1932. november 8-án a sajtó is beszámolt, itt a mérnököt „székelyföldiként” említik: Templomszentelés Nyírbátorban, *Nyírvidek*, 53 (1932), 252. szám, 6.

⁴⁹ GKPL I–1–a. 1088/1935. 1933 és 1935 között épült: *Görögkatolikus templomok* 2014, 30–31.

⁵⁰ 1925 és 1935 között épült: GKPL I–1–a. 1950/1935. Az oltárt 1938-ban adományozták: GKPL I–1–a. 2229/1938. A templom építésetörténetével foglalkoztam: TERDIK Szilveszter, Szent Kereszt felmagasztalás templom Kisrosvágyon, *Görögkatolikus Szemle*, 33 (2022), 9. szám, 16.

⁵¹ 1930-ban diplomázott a Képzőművészeti Főiskolán, ahol Rudnay Gyula és Dudits Andor volt a mestere, utóbbi a freskófestészetben. Tanársegéd is volt az intézményben, 1932-ben a római Collegium Hungaricum ösztöndíját is elnyerte. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*, 3, Budapest, 1981, 741–742.

⁵² Egyik rajzára kapta ezt a díjat, vö. *Magyar életrajzi lexikon*, 3, Budapest, 1981, 741–742.

⁵³ Fiatal művészek támogatására alapította Nemes Marcell (1866–1930) műkereskedő, műgyűjtő, egészen 1949-ig létezett.

⁵⁴ MÉCS Alajos, Templomszentelés a végeken. Restaurálták és művészi átalakították a csegöldi Mátyás-korabeli templomot, *Magyarság*, 12 (1931), 207. szám, 4. A szöveg egy részét átvették: Fejlődésünk, *Görög-Katolikus Szemle*, 3 (1931), 18. szám, 2.

307. Szegedi Molnár Géza: Szűz Mária oltalma. Falkép a csegöldi templomban (Bakos Zoltán, 2011)

István (1893–1965) „helyettes lelkész”⁵⁵ szervezte a munkát és gyűjtést, a kész épületet már szeptember 8-án, Kisasszony napján, a templom búcsúünnepén meg is áldották. A szertartást Bányay Jenő vezette, aki Miklósy püspöknek részletesen beszámolt az ünnepről, külön kitért a templom festésére is: „A templom csinosan és izlésesen, többek véleménye szerint művészi módon van kifestve. [...] Különös figyelmet érdemel a hajó boltozatán (!) látható hatalmas csoportkép, melyen a B. Szűz kiterjesztett paláستtal és közelében minden rendű, rangú és koru emberek nagy tömege van ábrázolva annak jelképezésére, hogy a B. Szűz Mária mennyei pártfogásába fogadja mindazokat, akik reménykedve és bizakodva fordulnak hozzá kérelmeikkel.” Bányay azt is kiemeli, hogy a búcsún jelen voltak az egyházi és világi „intelligens elem” képviselői, a környék fontos politikusaival együtt. Beszámolójának a festőkről szóló részét Mécs Alajos cikkéből vette

át szinte szó szerint.⁵⁶ Azt szemérmesen elhallgatta, hogy a templom mennyezeti festményén a sokaságban jól felismerhető módon Miklósy István püspök is szerepel (307. kép). Érdekes adalék, hogy a csegöldi templom újjáépítéséhez kapcsolódó levéltári anyagban több fénykép is fennmaradt: egyikén az épület látható bontás közben (308. kép), a másikon pedig Molnár Géza festő, amint a mennyezeti kép egy, az egyes arányú nagy kartonja mellett ül talán egy iskolateremben (309. kép).

Úgy tűnik, hogy ekkor kezdődött Molnár Géza⁵⁷ és Benke László festők számára a több évtizedig tartó görögkatolikus megrendelések sorozata. Molnár Géza Csegöldön leginkább a templom új részein készítette el falképeit: a diadalív fölött két prófétát, a karzatok keleti falának két végén, a déli oldalon az Angyali üdvözlést, a másik oldalon ennek pandanjaként a Szent Családot helyezte el. A hajóablakok

⁵⁵ 1922 és 1935 között szolgált Csegöldön. VÉGHSEŐ 2015, 116.

⁵⁶ 1931. március 21-én szerződtek Kozma Rezső csengeri vállalkozóval a munkára, aki a terveket is készítette. Pataki elmondása szerint 1929-ben határozták el a bővítést, amikor a tornyot felújították és újrafedték. 1931. április 13-án kezdődött meg a falak lebontása. Június végére az új falak tető alatt voltak. A munka körülbelül 22 000 pengőbe került. GKPL I-1-a. 848/1931. Bányay Jenő jelentése szeptember 30-án kelt. A résztvevők közül kiemelte: „dr. Nyisztor Zoltán teológiai tanár, a Magyar Kultúra Hírneves szerkesztője”, a világiak közül „Mécs Alajos, a Magyarország című napilap külföldi tudósítója, dr. Fábíán Nándor hírlapíró” jelenlétét. GKPL uo.

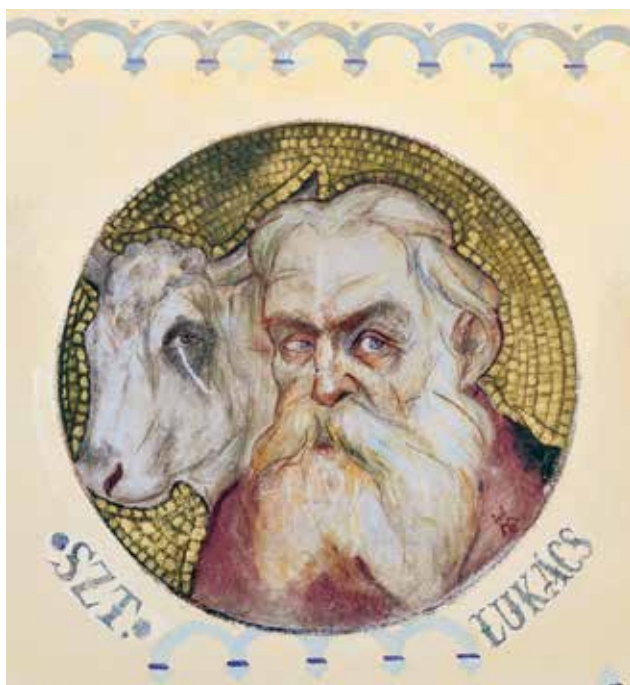
⁵⁷ Szegedi Molnár munkásságáról: ABA NOVÁK–MÉRŐ–SZEGEDI MOLNÁR 1996; SZEGEDI MOLNÁR 1988, 166–168.

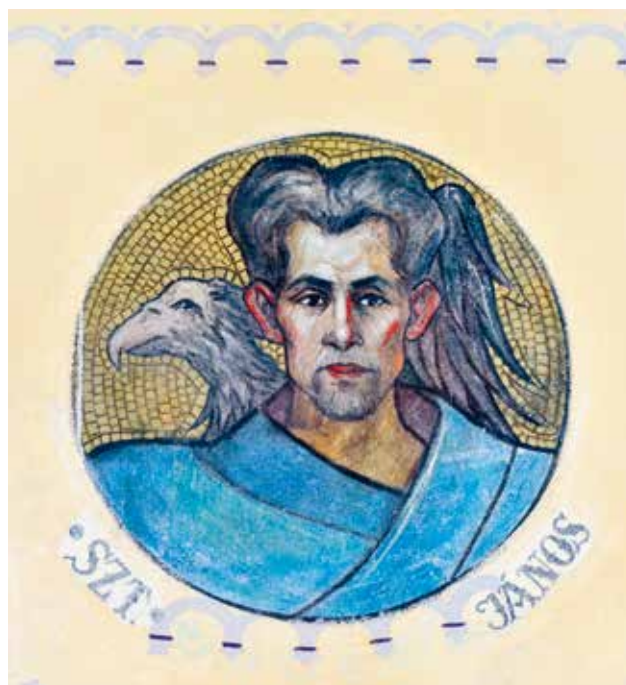
308. A csegöldi templom bontás közben, 1931. GKPL I-1-a. 848/1931.

309. Szegedi Molnár Géza a csegöldi mennyezetkép vázlatával, 1931. GKPL I-1-a. 848/1931.

310. Szegedi Molnár Géza: Szent Lukács evangélista. Falkép a csegöldi templomban (Bakos Zoltán, 2011)

311. Szegedi Molnár Géza: Szent János evangélista. Falkép a csegöldi templomban (Bakos Zoltán, 2011)

két oldalára az apostolok álló alakja került, míg a hajó nyugati végén Szent Cecília orgonál, aki felé zenélő angyalok csoportjai vonulnak. A főhajóban a karzatokat tartó oszlopok oldalára a négy evangélista medallionképét festette, aranyozott mozaikot imitáló festett háttérrel. Szent János evangélista a művész önarcképnek tűnik (310–312. kép). Fia,

ifjabb Szegedi Molnár Géza elbeszélése szerint az egyéves római ösztöndíjáról frissen hazatérő művész itt is házasodott meg.⁵⁸

Szegedi Molnár Géza (1906–1970) még a második világháború előtt, 1937–1938-ban kezdett el a nyírbátori új templomban dolgozni, minden bizonynyal a vászonra festett oltárképekkel indított, de az

⁵⁸ Bár inkább anekdotának tűnik ez az epizód: „Római tanulmányútról hazatérve házasodott meg Csegöldön, 1932 nyarán. Azért ott, mert éppen a templom freskóit festette. Annyira nem szerette a nyilvános szereplést, hogy amikor a pappal és a két tanúval bevonult az ifjú pár, apám bezárta a templom ajtaját és a kulcsot zsebre tette.” ABA NOVÁK–MÉRŐ–SZEGEDI MOLNÁR 1996, [8]. Csegöldön épp a római ösztöndíja előtt alkothattott, amelyet 1931-ben nyert el, vö. KONTHA 1985, 100.

312. Benke László: Isten báránya. Mennyezeti falkép a csegöldi templomban (Bakos Zoltán, 2011)

313. A nyírbátori görögkatolikus templom belseje (Bakos Zoltán, 2011)

egészet csak 1948-ban tudta befejezni. Ikonográfiai szempontból különleges lett a diadalív feletti, a templom akkori címünnepét, a Krisztus királyt ábrázoló kompozíciója, amelyet nem csupán magyar szentekkel, hanem irredenta elemekkel is bővítették (313–314. kép).⁵⁹

Több templomot festett ekkoriban Veress (Veres) Géza, hajdúböszörményi születésű, görögkatolikus festő is (lásd életrajzát a fejezet végén), aki közel-keleti vándorútja után Debrecenben telepedett le. Dolgozott szülővárosa görögkatolikus templomában,⁶⁰ majd több bihari, szabolcsi parókián is. 1939-ben az épülő hajdúdorogi bazilita kápolna számára festett oltárképet *Krisztus közöttünk* címmel.⁶¹ Kislétán négy nagy alapképet alkotott az új ikonosztáz számára (315. kép). A képállvány különlegessége, hogy a királyi ajtaján az Angyali üdvözlés mellett Szent István országfelajánlása is helyet kapott.⁶² Az ő munkája a nagylétei (ma: Létavértes)

314. Szegedi Molnár Géza: Keresztre feszítés. Falkép a nyírbátori templomban (Bakos Zoltán, 2011)

nagytemplom főoltárának Jézus Krisztust ábrázoló képe 1942-ből.⁶³ Vértesen (ma: Létavértes) az 1940-es években bontották le az ikonosztázt, helyette az alapképeket és néhány más kompozíciót Veress Géza a falakra festett meg, míg az új szószéket az álló apostolok ábrázolásával díszítette (316–317. kép).⁶⁴

⁵⁹ TERDIK 2014j, 257, 259.

⁶⁰ A templom homlokzatán lévő Szűz Mária-képet, amely a szintén helyi és görögkatolikus festő, Káplár Miklós munkája volt, mivel a templom felújítása során megsérült, az új parókus, Véghseő Dániel kérésére Veress átfestette. Ebből szerzői jogi per lett, de Káplár keresetét elutasították: *Debreceni Ujság*, 33 (1929), 221. szám, 8; KATHY–SZ. KÜRTI 1979, 87. Életről: GUTH Ferenc, Veress Géza, *Tarcali Hírek*, 22 (2017), 9. szám, 5. Veress öccse, Ferenc is foglalkozott festéssel: Uo. 87; BAGOSI Gáborné, Veress Ferenc (1908–1983) emlékezete halálának 30. évfordulóján, *Görög Oldal, Hajdúböszörményi Görög Katolikus Egyházközség folyóirata*, 4 (2013), 2. (12. szám), május, 4.

⁶¹ A festmény leírása és fényképe: M–ás, A hajdúdorogi bazilita templom oltárképe, in *Máriapócsi Magosz Naptár. A görög-katolikus magyar hívők részére. Az 1939. évre*, Budapest [1938], 53. A kápolnát Lengyel János neje alapította, a festményt is ők rendelték. Megemlíti, hogy a festményről megemlékeztek a *Debreceni Lapok*ban is. Veres további munkái közül kiemelik: „az ő műve a pócsi bazilitáknak megfestett stációs képsorozat, a rendi generálisok arcképei, meg a kisvárdai és nyírkarácsi templomok freskói is”.

⁶² Az Istenszülő-alapkép szignált a jobb alsó sarokban: „Veress Géza 1940.” Egykor az ikonosztáz hátoldalán olvasható felirat: „EZT A KÉP-ÁLLVÁNYT / ID. GEBRI JÁNOS / ÉS CSALÁDJA / 1941-BEN KÉSZÍTTETTE.”

⁶³ A főoltáron papírra írt, üveg alá helyezett, de a keretépítménybe illesztett felirat olvasható: „Az Úr ezen oltára az 1942-ik év május 10-én lett megszentelve. / Az oltárkép Mosolygó Dezső esperes-lelkész felesége Pétery Szidónia költségén készült. – / Az oltár, a baldachin és az előkészületi oltár építésének költségeihez hozzájárultak: / özv. Sandra Györgyné, szül. Szabó Flóra, egyezer pengővel, / Kozma Sándor és felesége háromszáz pengővel, / Fülöp István és felesége száz pengővel és / Rocska Sándor és felesége ötven pengővel.” *Vö. Sz. KÜRTI 1977*, 154. Az előkészületi oltár képe a vérel verejtékező Üdvözítőt ábrázolja, jobb alsó sarkában szignált: „Marozsán Júlia / 1909.”

⁶⁴ Sz. KÜRTI 1977, 154.

315. A kislétei görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

316. A vértessi (Létavértes) görögkatolikus templom belseje (Bakos Zoltán, 2011)

Több egyházi személyről festett portréja,⁶⁵ valamint vallásos témájú, magánhasználatra szánt vászonképei is fennmaradtak.⁶⁶

Vállalt templomfestést a debreceni Papp Ferenc is, aki Aranyosapátiban a kisvárdai Kertész Sándorral dolgozott együtt.⁶⁷ Bodrogekeresztúron is Papp Ferenc

⁶⁵ Például a Nagy Szent Bazil Rend máriapócsi gyűjteményében: Tkacsuk Dénes OSBM (1867–1944) portréja, olaj, vászon, 105 × 75 cm (kerettel), ltsz. 2017.6.1.

⁶⁶ Végheő Dániel (1886–1971) hajdúböszörményi parókus (1927–1951) és felesége, Jaczkovics Anna portrét is elkészítette. Magántulajdonban. Életrajzi adatai: VÉGHSEŐ 2015, 86.

⁶⁷ A karzat alatt mára erősen megkopott emlékfelirat őrzi a festők nevét: „Kertész Sándor Kisvárdai” és „Papp Ferenc Debrecen 1936”. A felújítás befejezése után Mosolygó Sándor parókus arra kért engedélyt, hogy a templomot 1936. július 19-én már használatba vehessék. Így ír az elvégzett munkálatokról: „Templomunk renoválását bevégeztük. Költségünk 3400 pengő volt, melyet nagyjából a hívek adakozásából, részben pedig a templomi földek hozadékából fedeztünk. Kifestettük művésziesen új padokkal, ablakokkal és kövezzel láttuk el, az oltárt átalakítottuk, kívülről a tornyot és a falakat átjavítottuk és kifestettük.” Kelt Révaranyos, 1936. július 8. GKPL I–1–a. 986/1936.

317. Veress Géza: Szűz Mária oltalma. Falkép a vértési templomban (Bakos Zoltán, 2011)

festett 1936-ban, ahol több figurális kompozíciója is fennmaradt, igaz, jelentősen átfestve.⁶⁸ Nagydoboson 1938-ban a falképeken kívül az új ikonosztáz képeit is megfestette (318. kép).⁶⁹ Mind a két helyen a diadalív fölé festett kompozíciókra esett a fő hangsúly, amelyek a Patrona Hungariae előtt hódoló magyar szentek csoportjait mutatják. A magyaros tematika népszerűvé válását több tényező is befolyásolta: egyrészt a trianoni békeszerződés után a hazai közvélemény kezdett újra ellenségessé válni a görögkatolikusokkal szemben, magyar identitásukat gyakran megkérdőjelezték, hol románnak, hol szlávnak titulálták őket, ami arra ösztönözte a közösségeket, hogy nemzeti identitásuknak a templomokban is hangsúlyt adjanak; másrészt az 1930-as években a Szent Imre és Szent István tiszteletére meghirdetett jubileumi évek hatására a főpásztorok

318. A nagydobosi görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

is arra buzdították híveiket, hogy a magyar szentek kapjanak kitüntetett helyet a görögkatolikus templomok ikonográfiai programjában.⁷⁰ Papp és Kertész közös munkájából az aranyosapáti falképek maradtak fenn átdolgozás nélkül, amely alapján megállapítható, hogy a 19. század második felére jellemző historizáló mintákat követték még ekkor is. Kertész máskor Veress Gézával dolgozott együtt: például a kisvárdai templom kifestésén 1937-ben.⁷¹ Amikor ugyanebben az évben a nyírkarászi templom festését is felvállalta, a parókus Nagy Jánost nevezi meg másik festőként, s hivatkozik Kertész korábbi munkáira is: „az utóbbi 3 évben az ajaki, a révaranyosi, a gyulaji, a nyírtassi és most a kisvárdai templomokat festette, illetve festi. Ezen templomok festését úgy a lelkész urak, mint a nép megelégedésére végezte el”.⁷² A nyírtassi templomot még 1931-ben festette ki, az oltárkép is (Az Istenszülő oltalma) ekkor készült.⁷³ A figurális részek mind Tasson, mind Karászban Veress Géza munkái.⁷⁴ Kertésznek a

⁶⁸ GKPL I-1-a. 1839/1934, GKPL I-1-a. 694/1936; TERDIK 2013, 203, 52. j.

⁶⁹ Tartally József parókus 1937-ben az Ecclesiával is levelezett az új képállvány ügyében. Egy új tervezésén kívül felajánlották az 1920 óta raktáron lévő lengyel szállási együttest is, amelyet a cseh hatóságok nem engedtek be rendeltetési helyére. A parókus mindezt drágállotta, ezért levelezett az Oberbauer A. Utódai céggel is, de velük sem tudott megegyezni. Vö. NYEL II-10-a. 5. doboz. Végül Csécsy Lászlónak, aki talán az asztalos lehetett, az ikonosztázért 841,04 koronát, Pappnak a falképekért és az ikonosztázképekért 227,52 koronát fizettek. NYEL II-10-a. 9. doboz, 3. (Bevételi és kiadási napló: 1902–1944; 1939). 1938 augusztusában a parókus arra kér engedélyt, hogy szeptember 4-én elődje, Damjanovich Ágoston áldhassa meg a kifestést és az új ikonosztázt. GKPL I-1-a. 2097/1938.

⁷⁰ Erről bővebben: TERDIK 2013, 193–197.

⁷¹ Vö. GKPL I-1-a. 834/1937.

⁷² Sereghy Jenő parókus június 1-jén kelt levele. A munka 1000 pengőbe került. Ekkor új szószéket is csináltak Bodzai Ferenc asztalossal: GKPL I-1-a. 1491/1937. Ideiglenes szentelésre engedélykérés, mivel a belső festés és a szószék elkészült. GKPL I-1-a. 1638/1937.

⁷³ Az oltárkép bal alsó sarkában adományozási felirat: „Készítette / Orosz József / gondnok, 1931.” A festés a nyáron elkészült, a dokumentumokban a neve nem szerepel: GKPL I-1-a. 1422/1931; szentelésre kérnek engedélyt: GKPL I-1-a. 1742/1931. A mennyezeten lévő figurális kompozíciók megvannak, csak az ornamentikát alakították át később.

⁷⁴ Veress nyírtassi festését említik: KATHY-SZ. KÜRTI 1979, 87.

319. A piricsei görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

nyírgyulaji templom díszítőfestéséhez készített színes vázlatát a levéltár őrzi.⁷⁵

Ezekben az években több megbízást kapott a máriapócsi Juhász János asztalos,⁷⁶ akinek halála után fia, Mihály vitte tovább a műhelyt 1945-ig.⁷⁷ Egyházi megrendeléseket minden bizonnyal a kegyhelyen megforduló egyházmegyes papok és az azt gondozó bazilita atyák figyelmének köszönhatték, akik közül a későbbi megyéspüspök Dudás Miklós és öccse, Bertalan, aki majd tartományfőnök is lesz, a Juhász családdal szomszédos portáról származott. Juhász János 1930-ban a piricsei templom főoltárát faragta,⁷⁸ majd egy év múlva a kétsoros ikonosztázt is ő készítette ugyanide (319. kép).⁷⁹ Az ő műve lehet a szomszédos Encsencs templomának főoltára is.

320. A vencesellői görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

⁷⁵ NYEL II–13–a (4. doboz).

⁷⁶ Juhász János asztalos 1887-ben született Máriapócon, és mindkét ágon asztalos ősökkel büszkélkedhetett (édesapja, Juhász János Mátészalkáról származott, de Paposon született 1843-ban [a nagyapja, Juhász Mihály szintén ott volt asztalos], 1865-ben vette feleségül Márton Máriát Mátészalkán [szül. 1846. Szatmár], akinek az apja, Márton József Szatmárnémetiben volt asztalosmester). Juhász János 1911-ben vette feleségül Meggyesi Máriát, tizenegy gyermekük született, 1937-ben elhunyt. A családtagokra vonatkozó adatokért a máriapócsi Végh Istvánné tartozom hálával.

⁷⁷ Első fiúgyermekük, Mihály ötödik volt a sorban, 1919-ben született, apja halálakor még csak egy hónapos segéd volt, de 1943-ban, Debrecenben mesterlevelet is szerzett. Apja halála után sógorával, Komiszár Ferencsel is sokat dolgozott. Befejezték a félbemaradt berendezéseket is. Az 1960-as években Vállaj, majd több mint két évtizedig Máriapócs tanácselnöke volt. Nyugdíjas éveiben kezdett el újra faragni, két ikonosztázt is készített: egyet a nyíregyházi szeminárium kápolna számára (2018-ban Nyírpazonyba került), egy másikat a nyírtassi templom számára. Vö. FARKAS Kálmán, A pócsi faragó, *Kelet-Magyarország*, 46 (1986), 175. szám, 10; KOMISZÁR 2004, 100–101. Juhász Mihály 2008-ban hunyt el, június 20-án temették Máriapócon, vö. *Kelet-Magyarország*, 65 (2008), 141. szám, 15.

⁷⁸ A szentségház hátoldalán a fába vésett felirat: „Ezen oltárt emeltette / Gliba György ÉS NEJE Bagi Vilma / CANTON OHIO AMERICA 1930 ÉVBEN. / Bába Miklós Lelkész Idejében / Készítette Juhász János / Mária – Pócs”

⁷⁹ Az ikonosztáz hátoldalán olvasható felirat, szintén fatáblába vésvé: „E Képvány készült / Gliba György ÉS NEJE Bagi Vilma / KÖLTSEGEN 1931 ÉVBEN. / Bába Miklós Lelkész / Idejében / Készítette Juhász János / Mária–Pócs” A szólea műkö lépcsőjére írva: „Sereghy Pál lelkész, Gliba / Jenő és Viznyiczky Péter / gondnokok kezdeményezé- / sére a hívők adakozásából készült 1921. május hó 1-én. / készítette a nyíregyházi cementaru ipari r.t.” A képek festőjét egyelőre nem ismerjük.

321. Az álmosdi görögkatolikus templom oltára (Terdik Szilveszter, 2021)

A vencsellői templom teljes belső felújítását 1933-ban kezdték meg, az új ikonosztázt és oltárt Juhász Jánostól rendelték meg (320. kép).⁸⁰ 1935-ben az álmosdi főoltárt készíthette (321. kép).⁸¹ 1937-ben már a fiú, Juhász Mihály faragta, illetve fejezte be a nyírbátori templom új berendezését – baldachinos főoltár (322. kép), mellékoltárok, szószék –, bár az utóbbin lévő faintarzia evangélistaportrék nem az ő munkái.⁸² A bodrogközi Kisrovágy templomának oltára is tőle származik 1938-ból,⁸³ egy év múlva a porcsalmi templom baldachinos főoltárát faragta (323. kép).⁸⁴ A pocsaji templom főoltárán 1940-ben dolgoztak: oltárképként egy korábbi, Keresztre feszítést ábrázoló festményt használtak (324. kép).⁸⁵

322. A nyírbátori görögkatolikus templom oltára (Bakos Zoltán, 2011)

323. A porcsalmi görögkatolikus templom oltára (Bakos Zoltán, 2011)

⁸⁰ GKPL I–1–a. 2773/1943.

⁸¹ Névtelen adakozó adományából készült: GKPL I–1–a. 2448/1935.

⁸² TERDIK 2014j, 257, 259–261.

⁸³ Az oltárképet Petrasovszky Manó festette: TERDIK 2022b, 37, 31. kép.

⁸⁴ A főoltár asztalának déli oldalán egy üveg alá helyezett papíron olvasható: „Isten dicsőségére / a / porcsalmi gör. kat. templom számára / készítette: / Kerezi Bálint és neje Papp Mária / 1939.”

⁸⁵ A szentségház két oldalán olvasható felirat: „Isten minél nagyobb dicsőségére / és Néhai / Opre Mihály és Gyula emlékére / állította ezt az oltárt az előkészületi oltárral / az Úrnak 1940. évében / Opre Mihály és neje Szakál Mária”, és „Főtisztelendő / Nádasy Béla / lelkészkedése alatt / készítették Máriapócson / Juhász Mihály és János”.

324. A pocsaji görögkatolikus templom oltára (Bakos Zoltán, 2011)

Nagylétán a kistemplom berendezése (szószék, oltár) is a Juhász-műhelyben valósult meg, Gyulai Sándor, majd özvegye és fia, ifj. Gyulai Sándor adományából, a templom újjáépítéséhez kapcsolódóan 1942-ben. Az újonnan faragott főoltárhoz egy 19. századi *Immaculatát* raktak (325. kép).⁸⁶ A szomszédos Vértesen (ma: Lézavértes) a háború végén dolgozott Juhász, itt Tiziano híres, a Mennybe felvett Boldogasszonyt ábrázoló velencei oltárképének 19. századi másolatát övezte áttört faragványokkal (326. kép).⁸⁷ Máriapócon több oltár is fennmaradt a Juhász-műhelyből, amelyekből kettő eredetileg a kegytemplom előkészítő oltára, illetve diakonikonja volt. Archív felvételek tanúsága szerint ők készíthették a baziliták hajdúdorogi új alapítású kápolnájának teljes berendezését is (327. kép).⁸⁸ A Juhászok munkáin a festetlen, pácolt, lakkozott felületek dominálnak, időnként a lapos faragású ornamenseknél alkalmaznak bronzporos festést. Oltáraik a kor latin mintáit követik, a tabernákulum köré rendszerint kisebb gyertyatartó posztamensekből, esztergált és faragott elemekből kombinált retabulumot szerkesztettek.

325. A nagylétai kistemplom oltára (Bakos Zoltán, 2011)

1927-ben diplomázott az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskolában Petrasovszky Emmanuel (Manó) díszítőfestő szakon (rövid életrajzát lásd a fejezet végén). Papcsaládból származott, édesapja, id. Petrasovszky Leó az eperjesi polgári fiúiskola alapító igazgatója is volt egyben. Mivel nem volt hajlandó a csehszlovák államesküet letenni, hamarosan kiutasították az új államból, majd Sátoraljaújhelyen telepedett le családjával. Petrasovszky tanulmányai befejezése után ide tért vissza, ahol hamarosan meg is nősült. Első nagyobb munkáiban együtt dolgozott iskolatársával, Mezőkövesdi Takács Istvánnal (1901–1985), akihez életre szóló barátság fűzte.⁸⁹ Petrasovszky görögkatolikusok számára készített első munkái alapvetően kisebb méretű olajfestmények voltak, majd 1929-ből tervei

⁸⁶ TURÓCZI Barnabás, A Kossuth utcai Kistemplomról, *Létavértesi Hírek*, 29 (2020), 5. (263.) szám, 6.

⁸⁷ A szentségház hátoldalán olvasható felirat: „Isten dicsőségére emelték ezen oltárt / az Úr 1944. évében a következő családok: / Erdei József és neje Papp Imréné / özv. Laduczki Józsefné Dudics Pál és neje / Nótuly László és neje Bródi János és neje / özv. Szalatyán Sándorné Atyim János és neje / özv. Kozma Sándorné”. Az oltárkép Dozsnai Károly 1840 körül festett munkája. Sz. KÜRTI 1977, 154.

⁸⁸ Az ottani új rendház 1939 és 1940 között épült, az egykori nyilvános kápolnája berendezéséről archív felvételek maradtak fenn: A máriapócsi Szent Bazil-rendi zárda tagjainak fénykép-gyűjteménye 1924. évtől. Összeállította P. Dudás Bertalan O.S. B.M. tartományfőnök 1949-ben, NSZBRL.

⁸⁹ Részletes életrajza, korai közös munkái: TERDIK 2022b, 22–40, 66–82. Munkásságával foglalkozott: OLBERT 2007; OLBERT 2010.

326. A vértesi görögkatolikus templom oltára (Bakos Zoltán, 2011)

maradtak fenn az újhelyi görögkatolikus templom kifestéséhez.⁹⁰ Két év múlva az újonnan épült alsóregmeci templom berendezését tervezte meg, és néhány olajképet meg is festett.⁹¹

A budapesti Rózsák téri görögkatolikus templom kifestésével a főváros mint kegyúr 1933-ban bízta meg Takács Istvánt és Petrasovszkyt. A figurális kompozíciók jelentős hányadát Takács István festette, Petrasovszky a templomhajó déli falán a bizánci kereszténység és a magyarság akkoriban emblematikusnak tartott – feltehetően fiktív – eseményét örökítette meg: Szent István és Gizella királyné meglátogatja a koronázási paláston dolgozó veszprémvölgyi görög apácákat. A témaválasztás minden bizonnyal Krajnyák Gábor parókushoz köthető, aki önálló tanulmányt is szentelt a koronázási palást történetének.⁹² A két

327. A hajdúdorogi bazilika kápolna egykori oltárai. NSZBRGY

328. Petrasovszky Manó: Szent István és Gizella meglátogatja a koronázási palást készítését. Budapest, Rózsák téri templom (Bakos Zoltán, 2013)

háború közötti időszakra jellemző magyaros tematikának ikonográfiai szempontból ez a kép az egyetlen kiemelkedő példája (328. kép).

1933 és 1935 között dolgozott a vencsellői templomban is, ahol a falak kifestése mellett az ikonosztáz képeinek elkészítésével is megbízták: a képállvány szerkezete a Rózsák téri együttes formarendszerét vette át (vö. 320. kép).⁹³ A vajdácskai templomban is 1935-ben festett, figurális elemek alkalmazása nélkül.⁹⁴ 1937-ben tőle rendelték meg az újonnan épült penészleki templom főoltárképét, amely a Mindenkor

⁹⁰ A tervek magántulajdonban vannak. A falfestés elkészítése után római tanulmányútra ment. TERDIK 2022b, 83.

⁹¹ TERDIK 2022b, 83–91, 96–97. és 98–99. kép.

⁹² KRAJNYÁK 1926. Az itteni falképekkel résztelegebben foglalkoztam: TERDIK 2013, 193–197, 3–4. kép; TERDIK 2022b, 33, 79–82, 25, 87–90. kép.

⁹³ TERDIK 2022b, 90–91.

⁹⁴ Az 1940-ben tartott kánoni látogatás alkalmával a parókus említi: MAJCHRICSNÉ UJTELEKI 2014a, 129.

329. Petrasovszky Manó: Mindenkor Segítő Szűz. Penészlek, görögkatolikus templom (Bakos Zoltán, 2011)

Segítő Szűz ikonjának álló alakos változata (329. kép). A művész a parókushoz írt levele szerint itt kívánta megmutatni, hogy miként képzei el „a bizáncias fel-fogást” a gyakorlatban.⁹⁵ Ebben az időszakban több nagyon érdekes, a bizánci művészettel foglalkozó írása jelent meg a Miskolcon kiadott *Keleti Egyház* folyóirat

hasábjain. Ezek a szövegek arról tanúskodnak, hogy Petrasovszky tisztában volt az ikonfestészet hagyományával, elveivel, de nehéz eldönteni, hogy illusztrációk hiányában az olvasói mit értettek meg fejtegetéseiből.⁹⁶ Munkásságát áttekintve az is jól érzékelhető, hogy az 1970-es évekig a megrendelői sem nagyon akartak bizáncias festményeket: leginkább a latin hagyományból átvett témákat rendelték meg tőle (például Jézus Szíve,⁹⁷ Lisieux-i Szent Teréz,⁹⁸ Pádúai Szent Antal⁹⁹). Petrasovszky munkásságában új elem, hogy a templomok szentélyében a falképek helyett nagyszabású olajképeket festett oltárképként, amelyeket az oltárok szerkezetétől függetlenül helyeztek el. Ilyen monumentális kompozíció készült Sárospatakra 1942-ben, amely a templom címünnepét, a két főapostol vértanúságát ábrázolja. Petrasovszkynak ez a műve arról tanúskodik, hogy a két római tanulmányútja alatt valóban hatottak rá a reneszánsz és barokk vallásos festészet nagy mesterei (330. kép).¹⁰⁰

A történelmi tematika és egyben Petrasovszky munkásságának betetőzése a második világháború utolsó éveiben (1943–1945) a máriapócsi kegytemplom apszisába festett monumentális pannója lett, amely a magyar Mária-tisztelet bemutatásán túl a kegyhely és a hazai görögkatolikuság történetéhez kapcsolódó fontos szereplőket is felvonultatja: Magyarország Védasszonya fogadja a magyar szentek hódolatát, melyek közül kiemelkedik az országot felajánló Szent István, s akik között egy bizánci püspök is feltűnik, minden bizonnyal a bizánci missziót vezető Hierotheosz; a kegyhely történetéhez kapcsolódó történelmi személyiségek mellett megjelennek a különféle nemzetiségű zarándokok csoportjai is (331–332. kép). A kegyhelyet gondozó bazilita szerzetesek az 1930-as évek végétől tervezték a leromlott állagú kegytemplom felújítását. Első lépésben az épület szigetelését oldották meg, majd

⁹⁵ TERDIK 2022b, 95, 98–100, 133–134. kép. A festményt említik: NÓTIN Mihály, Felszentelésre vár az ország legnagyobb görögkatolikus temploma, in *Máriapócsi Magosz Naptár. A görög-katolikus magyar hívők részére. Az 1939. évre*, Budapest [1938], 72–73.

⁹⁶ Írói tevékenységét ismerttettem: TERDIK 2022b, 41–44.

⁹⁷ Zemlénbe Jézus Szíve képet festett: Andor Endre helybéli parókus levele a hajdúdorogi püspöknek (1937. június 1.), amelyben beszámol a már elvégzett (új padok, új ikonosztáz) és még tervezett munkákról: „A régi ikonosztáz pedig teljesen megrongálódott, szuette volt. Az egyszerű festett deszkákra mázolt képek már alig voltak láthatók, kivéve a 4. főkép, melyeket eléggé művészi kivitelüknél fogva az újba is felhasználtunk. [...] Az ikonosztázt olajfestményeivel együtt Paulisinez János ungvári oltárépítő vállalta [...]. Jelenleg a hívek a templomunk hajójában a déli oldal közepén egy Jézus Szíve oltárt óhajtanak felállítani, amire a gyűjtés szépen folyik.” GKPL I–1–a. 1360/1937.

⁹⁸ Sárospatakon a torony alatti mellékoltárba, amely „a templom igen régi főoltármaradványaiból van összeállítva”, 1939-ben festette meg. Az 1940-ben tartott kánoni látogatás alkalmával a parókus említi: MAJCHRICSNÉ UJTELEKI 2014a, 137. Képét közöltem: TERDIK 2022b, 107, 141. kép.

⁹⁹ Például Dámócon 1929-ben: TERDIK 2022b, 30–31, 19–21. kép.

¹⁰⁰ TERDIK 2022b, 107–110, 142–143. kép.

330. Petrasovszky Manó: Szent Péter és Pál vértanúsága. Sárospataki görögkatolikus templom (Bakos Zoltán, 2011)

a boltozatokra készítették új festést Boksay Józseffel (rövid életrajzát lásd a fejezet végén), aki Kárpátalján élt, és a rend Csehszlovákiában maradt rendházaiban, majd a visszacsatolás után Ungváron is foglalkoztatták, nemcsak a baziliták, hanem a püspök a székesegyház felújítása során. Boksay a mennyezeti képek festése során megtartotta az 1750-es évekből származó díszítőfestés nagy részét, ebbe helyezte el új kompozícióit (333. kép). Vele tervezték meg az északi oldalapszisba a kegykép új helyének szánt barokk mellékoltár átalakítását is. A faberendezés felújítását, átalakítását a pécsi ferencesek fafaragóműhelyében készítették.¹⁰¹

A budai görögkatolikusok birtokába került Fő utcai barokk Szent Flórián-kápolnát szintén – a Rózsák téri templomhoz hasonlóan – a főváros kegyúri támogatásából 1938-ra újították meg. Ekkor, valódi mérnöki bravúrral, a feltöltődés miatt jóval az utca járósíntje alá eső padlószintű templomot megemelték, úgy, hogy a barokk épületnek nem esett baja.¹⁰² Néhány évvel korábban Gróh István (1867–1936), az Iparművészeti Iskola nyugalmazott igazgatója azt is felvetette, hogy

ebben a templomban a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának egyik görögkatolikus eredetű ikonosztázát fogják felállítani.¹⁰³ Ez elmaradt, a felújítás során egyáltalán nem készült ikonosztáz, talán azért, mert a munkálatok megkezdését már Gróh sem érte meg. A templom eredeti barokk berendezéséből megmaradt, ekkorra már szobordíszektől megfosztott oltárokba új képek készültek (334. kép). A szentélybe előkészítő asztal és diakonikon került, két nagy olajfestménnyel (335. kép), míg a bejárathoz közeli fülkébe kisebb, új díszes keretekbe olajképeket helyeztek el, köztük a máriapócsi kegykép másolatát. A boltozatokra, gazdagon formált stukkókeretekbe falképeket festettek: az oltár fölött a Getszemáni kertben imádkozó Jézust, a diadalív hajó felé néző oldalára a Jó Pásztort a négy evangélistával, a hajóba pedig a Szent Kereszt felmagasztalását és az Istenszülő oltalmát, melyeket két-két magyar szent önálló ábrázolása egészít ki. A hajó két nagy kompozíciójában a mellékalakok egy része korabeli személyiségek portréja (336–338. kép). Az új, modern hangvételű festmények, de a boltozati szekciók

¹⁰¹ TERDIK 2013, 195–197, 5–6. kép; MAJCHRICSNÉ UJTELEKI–NYIRÁN 2019, 201–209; TERDIK 2022b, 110–129.

¹⁰² Vö. *Görögkatolikus Élet*, 1 (1937), március, 7.

¹⁰³ „A nemzeti múzeum néprajzi osztálya két gör. kath. ikonosztáziónt őriz, ebből az időből valókat gyűjteményében és az egyiket már át is engedte letétképen a mi budai templomunknak.” Gróh István, A szent Flóriánnak szentelt budai görögkatholikus templom, in *Máriapócsi Magosz Naptár. A görög-katolikus magyar hívők részére. Az 1929. évre*, Budapest [1928], 71–72. A szóban forgó két ikonosztáz Viskóról és Tornahorvátiból származott. Ezekről a további irodalommal: TERDIK 2011a, 10–12, 14–17.

331. Petrasovszky Manó: Magyarok Nagyasszonya. Falkép a máriapócsi kegytemplomban (Áment Gellért, 2013)

332. A Magyarok Nagyasszonya falkép részlete (Áment Gellért, 2013)

333. Boksay József: Négy evangélista a máriapócsi kegytemplomban (Gaylhoffer-Kovács Gábor, 2013)

334. Medveczky Jenő: Örömhírvétel és Szent Miklós. Budapest, Fő utcai görögkatolikus templom (Bakos Zoltán, 2011)

335. Medveczky Jenő: Jézus születése. Budapest, Fő utcai görögkatolikus templom (Bakos Zoltán, 2011)

336. Medveczky Jenő: Jézus imája a Getszemáni kertben. Budapest, Fő utcai görögkatolikus templom (Bakos Zoltán, 2011)

337. Medveczky Jenő: A Szent Kereszt felmagasztalása. Budapest, Fő utcai görögkatolikus templom (Bakos Zoltán, 2011)

is a római ösztöndíjas Medveczky Jenő (1902–1969) művei.¹⁰⁴ Az ikonográfiai programot a görögkatolikus művészettörténész, Gerevich Tibor (1882–1954), az úgynevezett római iskola, a második világháború előtt Rómában ösztöndíjjal tanuló képzőművészek spiritus rectora dolgozta ki.¹⁰⁵

Különös, hogy a budai munka esetében már nem számítottak a pesti templomban is dolgozó Mezőkövesdi Takács Istvánra és Petrasovszky Manóra. Ennek az lehetett az oka, hogy ők nem tartoztak Gerevich köréhez, ráadásul nem a Képzőművészeti, hanem az Iparművészeti Iskolában diplomáztak, nem is festő, hanem díszítőfestő szakon, ami a művészek közötti belső hierarchiában alacsonyabb „fokozatot” jelentett.¹⁰⁶

338. Medveczky Jenő: Az Istenszülő oltalma. Budapest, Fő utcai görögkatolikus templom (Bakos Zoltán, 2011)

¹⁰⁴ P. SZÜCS 1987, 110. (Itt tévesen görögkeleti templom szerepel.)

¹⁰⁵ A felújításról szóló emléklíratok a templom előcsarnokában: LEGEZA 2011, 30; TERDIK 2013, 195–196. Az olajfestmények egy részét mára újra cserélték, a diakonikont, amelyet a Keresztre feszítés díszítette, 1990 körül elajándékozták.

¹⁰⁶ A hierarchiáról: GRASSKAMP 2009, 11–12.

339. Kontuly Béla: Jézus születése. Rózsák tere, görögkatolikus templom (Bakos Zoltán, 2011)

Gerevich nyilván a képzetesebbnek, művészi szempontból önállóbbnak tekintett római ösztöndíjasaira számított. A Rózsák téri templom számára 1935-ben a szentélyben elhelyezett előkészítő oltár és diakonon képeinek festésével Kontuly Bélát (1904–1983) bízta meg, aki szintén a „római iskolás” művészek közé tartozott (339–340. kép). Elképzelhető, hogy az Egyházművészeti Bizottságon keresztül ebben az esetben már Gerevich is jobban tudta akarátát érvényesíteni.¹⁰⁷

A második világháború után

A háborút követő gazdasági válság és fokozatosan beálló, majd diktatúrává alakuló baloldali fordulat ellenére a művészeti tevékenység nem szűnt meg, sőt, épp a leginkább egyházellenes időszakban, az 1950-es években vett erős lendületet. A kegyúri rendszer megszűnésével a hívek már csak önerőből tudták finanszírozni az új művészi megrendeléseket. Rendszerint ugyanazok a művészek nyerték el ezeket a megbízásokat, akik már a háborút megelőző évtizedekben is

340. Kontuly Béla: Keresztre feszítés. Rózsák tere, görögkatolikus templom (Bakos Zoltán, 2011)

komoly megrendeléseket kaptak. Többek számára – mivel nem álltak be a kommunista propaganda által kijelölt irányba – ezek az egyházi megrendelések biztosították a megélhetés egyetlen formáját.

Veress Géza továbbra is Debrecenben élt, ahol 1952 és 1960 között a Képzőművészeti Szabadiskolát vezette,¹⁰⁸ tanítványai közül többen is művésszé váltak.¹⁰⁹ Ő a szocialista elvárások irányában is megtette a kötelező köröket, ezért 1953-ban Munkácsy-díjat kapott. Ettől függetlenül az egyházi megrendelésektől sem zárkózott el. 1950 előtt dolgozott a szakolyi és a nyírkátai templom festésén,¹¹⁰ Csengerújfaluban¹¹¹ és Nyírcsaholyban 1958-ban vállalt munkát.¹¹²

Sok megrendelést kapott a valóban perifériára szorult, Budapesten élő Szegedi Molnár Géza is az 1950-es években: Nyírábrány (1953–1954), Nyírpilis (1955) (341. kép),¹¹³ Timár (1957)¹¹⁴ és Nyíradony (1958) templomaiban dolgozott. Nyíregyházán 1956-ban festette ki a Szent Miklós-templomot.¹¹⁵ A korábbi festéshez igazodva a négyzet keresztboltozatára a négy

¹⁰⁷ BIZZER 2003, 103, kat. 139–140.

¹⁰⁸ TÓTH Ervin, Veress Géza emlékezete, *Hajdú-Bihari Napló*, 31 (1974), 219. szám, 5.

¹⁰⁹ KOMISZÁR 2004, 36, 70, 94, 136, 170, 180, 192, 194.

¹¹⁰ A nyírkátai festésről: GKPL I–1–a. 1562/1949. A szakolyi képek erősen átfestett állapotban még megvannak.

¹¹¹ GKPL I–1–a. (17) 1941/1958.

¹¹² GKPL I–1–a. (17) 1421/1958.

¹¹³ A szentélyben lévő Emmauszi tanítványokat ábrázoló nagy falkép bal alsó sarkában szignó: „Szegedi Molnár Géza / 1955”.

¹¹⁴ 1957-ben a helybéli parókus Petrasovszky Manóval akarta kifestetni a templomot, aki Takács Istvánt ajánlotta maga helyett (TERDIK 2022b, 229), de végül Molnár Gézát bízták meg: GKPL I–1–a. 980/1957. A hullámos vonalú barokk karzatmellvédre a sírban nyugvó Krisztust festette meg. Ennek jobb alsó sarkában szignó: „Szegedi Molnár 1957”. A boltozaton a Szűz Mária koronázása jeleneten ugyanez.

¹¹⁵ NYIRÁN–MAJCHRICSNÉ UJTELEKI 2017, 164–165.

341. Szegedi Molnár Géza: Emmauszi tanítványok. Falkép a nyírpilisi görögkatolikus templomban (Bakos Zoltán, 2011)

evangélista képét helyezte medalionokba, míg a szentély rövid oldalfalaira – mintegy ikonosztázpótlékként – az Istenszülő és a Tanító Krisztus egész alakos ábrázolása került (342–343. kép). Szegedi Molnár stílusa nem sokat változott a háború előtti időszakhoz képest: továbbra is élénk színeket, lendületes, de gyakran robusztusnak ható, elnagyolt redőjű ruhákba öltözött figurákat festett.¹¹⁶ Technikai szempontból figyelemre méltó, hogy a figurális részeknél igazi freskótechnikát alkalmazott. Közel egy évtizedig (1952–1959) dolgozott a debreceni Istenszülő oltalma templom számára: 1952-ben egy keresztutat rendeltek meg tőle, amellyel együtt egy 2 × 3 méteres, a Keresztre feszítést ábrázoló vászonképet is festett. Ez utóbbit ideiglenesen a főoltár fölé kívánták helyezni, a régi oltárképet pedig a kereszt-hajóba rakták át.¹¹⁷ A képcsere oka az volt, hogy az ovális főoltárkép a Patrona Hungariaet ábrázolta Roskovics Rózsák téri műve alapján, amelynek hangsúlyos eleme a kommunisták által megváltoztatott magyar címer is, ami miatt nem maradhatott központi helyen. A nagy Keresztre feszítés kép végül a déli kereszthajó apszisába került, az oltárra Szegedi Molnár egy ovális formájú Krisztus-képet festett.¹¹⁸ Két év múlva az északi kereszthajó mellékoltára számára rendeltek meg tőle egy nagy Szűz Mária-képet.¹¹⁹ 1958-ban a templom

342. A nyíregyházi székesegyház belseje 1960 körül, GKPL IV–I. (Dudás-album)

343. Szegedi Molnár Géza: Tanító Krisztus. Egykori freskó a nyíregyházi székesegyházban GKPL IV–I. (Dudás-album)

¹¹⁶ Nyíregyházi falképeit 1989-ben új falfestéssel helyettesítették. NYIRÁN–MAJCHRICSNÉ UJTELEKI 2017, 17.

¹¹⁷ GKPL I–1–a. 1360/1952.

¹¹⁸ Ezt aztán a politikai változások után, az 1990-es években a restaurált régi oltárképpel helyettesítették.

¹¹⁹ GKPL I–1–a. 2111/1954.

344. Lohr Ferenc: Az Istenszülő oltalma. Falkép a debreceni főszékesegyházban (Áment Gellért, 2020)

345. A debreceni főszékesegyház belseje 1960 körül. GKPL IV-I. (Dudás-album)

falainak kifestését is elkezdte.¹²⁰ A debreceni templom részleges belső festése még az épület felszentelése évében, 1910-ben megvalósult: Lohr Ferenc budapesti művész, aki Roskoviccsal is együtt dolgozott már korábban, csak a szentélyapsziszt és a kupolát, illetve a négy csegelyt festette ki.¹²¹ A szentélyben egy monumentális, kezét kereszt alakban kitaró Krisztus-figura, míg a kupolában a trónon ülő, palástját oltalmazó gesztusként kiterítő Istenszülő kapott helyet – nyilván a templom címünnepét megidézve (344. kép). A Szűz alakját szecessziós angyalok sokasága övezi, a csegelyekben a négy evangélista ülő alakja látható. Az 1950-es évek végén sem volt elegendő anyagi fedezet ahhoz, hogy az egész templomot kifessék, de Szegedi Molnár nagy lehetőséget kapott: a templom szentélyapszisztában dolgozhatott. Lohr Krisztus-képe helyett egy nagyszabású freskót alkotott (345. kép). Befalazhatta az apszisz tíz ablakát, így sokkal nagyobb felület állt rendelkezésre: a félkupolában a Szentháromság egyes személyei jelennek meg, Krisztussal egy szinten Szűz Mária alakjával, akitől balra az 1914-es bombamerénylet három áldozatát, míg a másik oldalon a máriapócsi búcsúba igyekvő zarándokok csoportját látjuk, akik a pócsi kegyképet ábrázoló hordozható képet visznek. A menetben, az oltárbaldachin takarásában

Miklós István, az első megyéspüspök is jól azonosítható (346–348. kép). Ez az apsziskép alapvetően a hazai görögkatolikus identitás két sarokpillérét kívánja megjeleníteni: a magyarsághoz való tartozást, aminek emblemikus alakjai lettek az orosz titkosszolgálatok által finanszírozott, román ügynök által végrehajtott merénylet áldozatai, valamint a legnagyobb összefogó erő, a máriapócsi kegyhely szeretete, a pócsi könnyező ikon tisztelete. Szegedi Molnár a kupolához és a csegelyekhez nem nyúlt, a keresztoszárakba festett még összesen öt nagy jelenetet.¹²² Szegedi Molnár debreceni megbízásában az is közrejátszhatott, hogy ekkor Árkosy István (1898–1964) volt már itt a parókus, aki a nyírbátori templomban is több éven át foglalkoztatta a művészt.¹²³

Sok megrendelést kapott a Jászberényből származó, és ott letelepedő Benke László (1903–1983) festő is, aki az Iparművészeti Iskolában szerzett diplomát 1934-ben. Korábban már Szegedi Molnár Gézával együtt dolgozott Csegöldön.¹²⁴ Ajakon 1954-ben szerződtek vele a templom kifestésére, ahol a figurális részek mellett a díszítőfestést is elvállalta. A szerződés ikonográfiai leírást is tartalmaz, a hajó oldalfalaira a magyar szentek ábrázolásait szánták.¹²⁵ Az új képek mellett vállalt „restaurálást” is, például Kislétán, ugyanebben

¹²⁰ GKPL I-1-a. (17) 1599/1958.

¹²¹ TERDIK 2020e, 355, 6. kép; TERDIK 2022a, 126–127, 138–139, 146.

¹²² Az oltárhoz közel eső Pünkösöd-jelenet jobb alsó sarkában szignó is olvasható: „Szegedi Molnár 1958”.

¹²³ Árkosy 1922-ben még hitoktatóként került Nyírbátorba, majd 1924-es pappá felszentelése után itt lett szervezőlelkész, később parókus. 1946-tól haláláig szolgált Debrecenben. VÉGHSEŐ 2015, 130–131.

¹²⁴ Életről: EGRI-JÁNOSI 2001, 7–20. Egyházi megbízásainak jegyzéke nem levéltári adatokon alapul, sok pontatlan adatot tartalmaz: uo. 66–67.

¹²⁵ A munkát 23 000 forintért vállalta. GKPL I-1-a. 569/1954. A falképek ma már nem léteznek.

346. Szegedi Molnár Géza: Szűz Mária oltalma. Falképrészlet a debreceni főszékesegyház szentélyében (Bakos Zoltán, 2011)

az évben,¹²⁶ majd Nyírbélteken 1956-ban.¹²⁷ Pocsajban 1957-ben festette ki a templomot. Itt a figurális részt az egyterű templom stukatúros mennyezetén helyezte el, barokkos látszarchitektúrát idéző keretekkel.¹²⁸ Ugyanebben az évben dolgozott Nyíraczádon, ahol a két évvel korábban kereszthajóval és új szentélyvel bővített barokk templomot akarták kifestetni.¹²⁹

Nagylétán a nagytemplom teljes kifestésére adott ajánlatot 1958-ban. Az egyházmegyei hatósághoz benyújtott színvázlatát Palatitz Jenő (1926–1997) bírálta, aki külön kiemelte, hogy a tervek ornamentikája „stilszerű”, vagyis illik az épület stílusához, de több ponton kifogásolta a sok „reneszánsz” elemet, helyette barokk motívumokat javasol (349. kép).¹³⁰

Ugyanebben az évben Ópályiban is dolgoztak, a templomhajó boltozataira a „Szentmise allegóriája”, Szűz Mária mennybevétele és a Magyarok Nagyszonya kompozíció került.¹³¹ Kállósemjénben 1960-ban festette ki Benke a teljes templomot neobarokk stílusban. A szentély hátsó falára a Keresztre feszítés,

347. Szegedi Molnár Géza: Az 1914-es bombamerénylet áldozatai. Falképrészlet a debreceni főszékesegyház szentélyében (Bakos Zoltán, 2011)

348. Szegedi Molnár Géza: Máriapócsi körmenet. Falképrészlet a debreceni főszékesegyház szentélyében (Bakos Zoltán, 2011)

boltozatára az Oltáriszentség apoteózisa került, a hajó boltszakaszaira Szűz Mária mennybevételét, Jézus születését, feltámadását és a Szentlélek eljövetelét szánta (350. kép).¹³² Egy év múlva Nyírmadán festett, ahol a tervek alapján Dudás püspök több módosítást is kért.¹³³

¹²⁶ Az Istenszüülő elhunya kompozíció a középső boltmezőben, melynek jobb alsó sarkában: „fest. Adam Gyula / 1912. Rozsnyó” Ettől balra: „Restaurálta BENKE LÁSZLÓ 1954.”

¹²⁷ A munkát 28 000 forintért vállalta. A korábbi figurális falképeket meghagyta. GKPL I–1–a. 1732/1956.

¹²⁸ A munkát 32 000 forintért vállalta. A színvázlatokat Palatitz Jenő véleményezte. GKPL I–1–a. 1070/1957.

¹²⁹ A munkát 53 000 forintért vállalta. A színvázlatokat Palatitz Jenő véleményezte júniusban. GKPL I–1–a. 1316/1957.

¹³⁰ 96 000–100 000 forintra becsülték a költségeket. GKPL I–1–a. 1769/1958. A szentély mennyezetén felül a bal oldalon: „Benke László 1958.” Palatitz Jenő Budapesten 1952-ben doktorált liturgikából, Nyíregyházán a Görögkatolikus Hittudományi Főiskola tanára és a Papnevelő Intézet spirituálisja volt 1952 és 1957 között, utána politikai okok miatt eltávolították, és Dámócra került. Vö. VÉGHSEŐ 2015, 202.

¹³¹ TERDIK 2014g, 217.

¹³² 70 000 forintért vállalta. A szentélyben lévő falkép szignált. GKPL I–1–a. 1361/1960.

¹³³ „A diadalíven a szentek csoportosítását úgy oldják meg, hogy egyik oldalon legyenek megfestve a magyar szentek (Sz. István, Erzsébet, Imre, Margit, stb.), a másik oldalon pedig a görög szentek (Sz. Miklós, Bazil, Aranyszájú Sz. János, stb.). 2. Az evangélisták arcképét (nem szimbólumait) a templomhajó mennyezetére a négy sarokra fessék. Az eredeti terven szereplő evangélista szimbólumok helyére egyéb szimbólumokat /szentségek, erények, stb/ fessenek. 3. A »Szűz Mária mennybevétele« képen a ruházat csak a valóságnak megfelelő legyen, ne hosszabb. 4. Amennyiben a szentélyboltozat képe »Urunk mennybemenetelét« (nem pedig a Megállapodásban feltüntetett »Urunk átváltozását«) ábrázolja, úgy változtatás nélkül megfesthető. Nyíregyháza, 1961. május 18.” GKPL I–1–a. (17) 1281/1961.

349. Benke László: Szűz Mária mennybevétele. Mennyezeti falkép a nagylétei Nagytemplomban (Bakos Zoltán, 2011)

350. Benke László: Szűz Mária mennybevétele. Mennyezeti falkép a kállósemjéni templomban (Bakos Zoltán, 2011)

351. Petrasovszky Manó: Nagy Szent Bazil. Máriapócs, kegytemplom (Áment Gellért, 2021)

Nyírmihálydiban a templom hajójának festésére szerződött 1964-ben, mivel ott a szentélyt és a diadalívet 1960-ban már Király Sándor kifestette, aki azonban egy év múlva hirtelen elhunyt.¹³⁴

A másik jászberényi festő Gy. Riba János (1905–1973) volt, akitől csupán egy görögkatolikus templomi munkát, a kótaji templom festését ismerjük, ahol 1962-ben dolgozott.¹³⁵ Hasonló stílusban alkotott, mint Benke, de kompozíciónak színvonala változó.

Az 1960-as években több megrendelést kapott Döbrentey Gábor (1897–1990) szombathelyi származású festőművész is, aki 1928 és 1933 között a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult.¹³⁶ Alsóregmecen 1961-ben (vö. 304–305. kép),¹³⁷ majd néhány évvel később

¹³⁴ A munkát 22 500 forintért vállalta. GKPL I–1–a. (17) 1000/1964. Falfestményei ma már nem léteznek.

¹³⁵ 2014-ben Anducska Tibor és csapata megújította, az ornamentális részt átfestette. Gyulavesi Riba János 1953–1954 között a faji római katolikus templomot festette, ez volt az első ilyen megbízása. MALETICSNÉ DR. RIBA [2000], 13–15, 29–30. Az 1920-as években a főiskolára anyagi okok miatt nem tudott beiratkozni, így különböző budai szabadiskolákban képezte magát.

¹³⁶ Döbrentey életéről, munkásságáról: HORVÁTH 1984, 382–393.

¹³⁷ A diadalív felett a Jó Pásztor látható, a kompozíció jobb alsó sarkában tűnik fel a művész szignója: „Döbrentey G. 1961.”

352. Petrasovszky Manó és Leó: Mennyezeti falképek a végardói templomban (Áment Gellért, 2021)

Dámócon dolgozott.¹³⁸ A többi festőhöz képest egy modernebb, letisztultabb formanyelv jellemzi műveit.

Petrasovszky Manó a háború utáni években több jelentős megrendelést kapott: Máriapócsra kisebb-nagyobb oltárképeket (a kegyoltár zenélő angyalai és a Szent Bazil-oltár) festett (1948-ban) (351. kép), majd folyamatosan tervezte a kegytemplom új üvegablakait, 1:1-es arányú kartonokat és kisebb méretű színvázlatokat készítve hozzájuk. Az ólmozott üvegablakokat kezdetben Palka József budapesti műhelyében, az államosítások után annak jogutód állami vállalatában kivitelezték. A bazilita rend 1950-es feloszlása után sem szűnt meg a máriapócsi megrendelések sora,

353. Petrasovszky Manó és Leó: Mennyezeti falkép a végardói templomban (Áment Gellért, 2021)

Petrasovszky hosszabb-rövidebb megszakításokkal ugyan, de egészen 1965-ig kapott különböző megbízásokat a kegyhelyet gondozó parókusoktól.

A templomi falképek kivitelezésében a háború utáni időszakban a bátyja, ifj. Petrasovszky Leó is vele dolgozott, aki elvégezte a Képzőművészeti Főiskolát, de katonai pályára lépve rajztanárként tevékenykedett Pécsen. A kommunizmus térnyerésével mellőzötté vált, az úgynevezett B-listára került, Pécsen el kellett hagyniuk, családjával ő is Sátoraljaújhelyen telepedett le az idős szülők házában. Manó, hogy segítse őket, igyekezett bátyjának is munkát biztosítani.¹³⁹ Első közös megbízásukat Rudabányácskán kapták, ahol a templom falképeit festették úgy, hogy néhány korábbi elemet is megőriztek. Az új falképekhez készített kartonjaik részben fennmaradtak.¹⁴⁰ A Sárospatakhoz közeli Végardó templomát 1950-ben festették ki (352–353. kép). A munkaszerződésben csak Petrasovszky Leó neve szerepel, de nehezen hihető, hogy az egészet egyedül készítette volna. Ha így is volt, a tervezésben, a kartonok elkészítésében egészen biztosan Manónak jutott a főszerep. Falképeik közül ez a leginkább barokk jellegű, amivel a templom építészeti stílusához kívántak igazodni. A végardói festmények figuráinak lendületes beállítása mozgalmassá teszi az egyes kompozíciókat.¹⁴¹

¹³⁸ A hajó északi falán, az első falszakaszon lévő Lourdes-i Mária-falkép alsó részén olvasható a szignója. Vencsellőn Döbrentey festett két képet az előkészítő asztalra és a diakonikon asztalára, az egyik a szenvedése előtt a Getszemáni kertben imádkozó Krisztust, a másik kép pedig a Levételt a keresztről ábrázolja (szignáltak: Döbrentey Gábor 1982). Döbrentey Vencsellőn egy oltárképet és mennyezeti képet is említ egy később vele készült interjúban (vö. HORVÁTH 1984, 392), de valószínűleg a helyi római katolikus templomra gondol, ahol szintén ő dolgozott.

¹³⁹ Petrasovszky Leó munkásságával foglalkozott: MATITS 2010; MATITS–OLBERT 2010; PETRASOVSKY 2011.

¹⁴⁰ TERDIK 2022b, 129–136, 184–192. kép. A négy evangélista kartonja: uo. 89, 102–105. kép.

¹⁴¹ TERDIK 2022b, 136–141, 194–206. kép. Az 1940-ben tartott kánoni látogatás alkalmával a parókus említi, hogy a főoltárképet, amely Kiss Gyula lelkes ajándéka, „Petrasovszky Leó festőművész festette”: MAJCHRICSNÉ UJTELEKI 2014a, 125. De téves adat, mert a kép szignált, és Manó festette 1930-ban. TERDIK 2022b, 136, 193. kép.

354. Petrasovszky Manó és Leó: Mennyezeti falképek a miskolci székesegyház szentélyében (Bakos Zoltán, 2011)

1951-ben együtt dolgoztak a miskolci Istenszülő elszenderülése templom festésén is.¹⁴² A szentélyben a Mennyei Liturgiára esik a fő hangsúly, amelynek központi eleme a Szentháromság szimbólumokkal megjelenített egyes személyei a boltozaton, valamint az Eucharisztia színeit felmutató diakónus angyalok. Az oldalfalakon ehhez társulnak a liturgikus öltözkében szolgálatot tevő angyalok, és a keresztáldozatra, mint az Eucharisztia ősforrására utaló kompozíciók (Keresztre feszítés, Pietà). A diadalív külső oldalán, az ikonosztáz felett a Magyarok Nagyasszonya jelenik meg magyar szentek és boldogok társaságában. Nem lehetett véletlen, hogy épp a kibontakozó hazai sztálinizmus legsötétebb éveiben, amikor mind a nemzeti, mind az egyházi lét komoly elnyomást szenvedett, foglalmazták meg ezt a hatalmas képi fohászt (354–355. kép). Hasonló stílusban dolgoztak a szuhakállói templom kifestésén is 1955-ben, ahol a szentély Szentháromság- és a templomhajó végfalán az Istenszülő oltalma kompozíció érdemel figyelmet (356. kép).¹⁴³

355. Petrasovszky Manó és Leó: Istenszülő. Falkép a miskolci székesegyházban (Áment Gellért, 2021)

Petrasovszkyval akarták kifestetni a műcsonyi templomot is még ugyanebben az évben, de nem vállalta. Egy évvel később Pusztai Kodat Sándort bízták meg ezzel a munkával.¹⁴⁴

Petrasovszky Leó önállóan is vállalt templomfestést (például Abod, Sajópálfala, Viszló, Buj), de leginkább

¹⁴² TERDIK 2022b, 143–147, 213–229. kép.

¹⁴³ TERDIK 2022b, 152–158, 234–248. kép.

¹⁴⁴ Az apostolfejedelmek vértanúságát ábrázoló, boltozati festmény egyik szélén olvasható. „Festette: Az Úr 1956-ik évében PUSZTAI KODAT S.” Pusztai Kodat 1955-ben és 1956-ban gyakran hirdette magát az *Új Ember* hetilapban ezzel a szöveggel: „Templomfestést, freskófestést, freskórestaurálást, oltárképfestést vállalom, ajánlattételre helyszínre utazom. Pusztai Kodat Sándor festőművész, Budapest, XIV. Szigligeti u. 21/b.” Életrajzi adatait eddig nem sikerült megtalálni. Falképei szerény festői tudásról tanúskodnak.

356. Petrasovszky Manó: Az Istenszülő oltalma. Falkép a szuhakállói templomban (Bakos Zoltán, 2011)

357. Petrasovszky Manó: Uralkodó Krisztus. Mennyezeti falkép a görömbölyi templomban (Bakos Zoltán, 2011)

358. Petrasovszky Manó: Szent Márk evangélista. Mennyezeti falkép a görömbölyi templomban (Bakos Zoltán, 2011)

Manó kartonjait használhatta.¹⁴⁵ Utolsó közös munkájuk, amikor Manó is a helyszínen dolgozott még, Görömbölyön volt 1968-ban.¹⁴⁶ Az Istenszülő oltalma templom falképeinek színe még mindig szokatlanul élénk, ugyanis a figurális részeket olajfestékkel dolgozták (357. kép). A négy evangélista expresszív ábrázolásait először a hercegekúti római katolikus templomban

alkalmazták, majd Szuhakállóban, másfél évtized múlva pedig itt (358. kép).

Petrasovszky Manó az 1960-as évektől leginkább olajjal festett, főképp nagy méretű oltárképeket, de vállalt kisebb formátumú megbízásokat is (plascenyicák, pléhkrisztusok stb.). 1954-ben a hajdúdorogi székesegyház számára az Istenszülőt megkoronázó Szentháromságot rendelték meg tőle, amelyen jól megfigyelhető itáliai tanulmányútjainak hatása, egyéni módon alkalmazta a katolikus megújulás késő reneszánsz, barokk oltárképfestészetének eredményeit (359. kép).¹⁴⁷ 1962-ben két farostlemez táblára arany háttérrel, vésett görög feliratokkal és mustrákkal díszített Szent Miklós- és Jézus Szíve-képet festett a Rózsák terére, amelyeket a korszakban az ikonfestészethez való viszonzatérés jeleként értelmeztek (360. kép).¹⁴⁸ 1965-ben egy nagy Keresztre feszítés képet festett a nyíregyházi Szent Miklós-templomba. Ekkor azzal is megbízták, hogy a templom számára új, teljes ikonosztáziont tervezzen. A tervek megszülettek az alapképek kis méretű rajzolt vázlaival együtt, de ez a munka nem valósult meg (361. kép).¹⁴⁹

Néhány megbízást kapott ekkoriban Petrasovszky jó barátja, Mezőkövesdi Takács István is. Takács az Iparművészeti Iskolában a díszítőfestő szakon töltött évek alatt kötött életre szóló barátságot Petrasovszky Manóval. A tanulmányaik befejezése utáni években még

¹⁴⁵ Viszlón és Bujon egészen biztosan: TERDIK 2022b, 51, 52–53. kép. Időnként oltárképet is rendeltek tőle, például Vajdácskára egy Lourdes-i Máriát festett. A kép szignált: „Ifj. Petrasovszky Leó 1954”.

¹⁴⁶ TERDIK 2022b, 177–179, 275–287. kép.

¹⁴⁷ TERDIK 2022b, 148–152, 232. kép.

¹⁴⁸ TERDIK 2022b, 173–175, 271–272. kép.

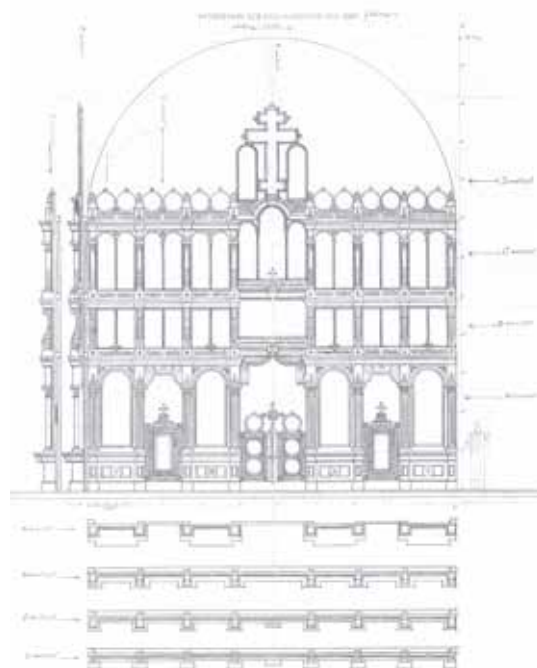
¹⁴⁹ TERDIK 2022b, 163–173, 267–270. kép.

359. Petrasovszky Manó: A Szűz Máriát megkoronázó Szentháromság. Oltárkép a hajdúdorogi székesegyházban (Bakos Zoltán, 2011)

360. Petrasovszky Manó: Szent Miklós-ikon. Budapest, Rózsák tere (Áment Gellért, 2021)

361. Petrasovszky Manó: Terv a nyíregyházi székesegyház ikonosztázához, 1965. GKPL I-1-o (6. doboz)

sokszor együtt is dolgoztak. Takács a második világháborúig Budapesten élt és alkotott, majd a viláégést követően visszatért családjával szülővárosába, Mezőkövesdre, ahonnan főleg templomfestési munkákat vállalt az ország egész területén.¹⁵⁰ Műveit naturalizmusba hajló, neobarokk vonzódás jellemzi, kiváló rajztudással és élénk színhasználattal.¹⁵¹ Petrasovszkyval együtt tartották magukat az Iparművészeti Iskolában elsajátított elvekhez: igyekeztek az adott templom építészeti stílusához igazodva megtervezni a festészeti programot.

Nyírlugoson a templombelső kifestését 1955. május 9-én határozta el az egyházközség. A képviselőtestület jegyzőkönyve szerint a díszítőfestést az egri Korény

József vállalta, terveit meg is küldte, míg a figurális részeket Takács István festőművész készítette, az ő terveire ekkor még vártak.¹⁵² A festéssel augusztusban már jól álltak, a szentelés október 30-án volt.¹⁵³

¹⁵⁰ Életét, munkásságát feldolgozta: BÁN 1996.

¹⁵¹ Takács munkásságát a II. vatikáni zsinat utáni purizmus idején egyházi körökben sem tartotta mindenki követendőnek: „Nagyméretű és mozgalmas mennyezetképeivel ma már időszerűtlen, patetikus jeleneteivel és pontos barokk utánérzéssel az egri és a váci székesegyházak, számos fővárosi és vidéki templomot freskóztott. A templomfalak benépesítése a II. vatikáni zsinat óta túlhaladott. A templom nem színház.” ERDŐSSY 1983, 46.

¹⁵² Előbbi 29 000, utóbbi 16 000 forintot kért. A munka fedezeteként el kellett adni a régi temetőt, illetve Szennyvespusztán (ma: Szabadságtelep) egy telket. GKPL I-1-a. 1193/1955.

¹⁵³ GKPL I-1-a. 2226/1955. Takács István néhány év múlva egy Jézus Szívét és az Istenszülőt ábrázoló nagy vászonképet is festett a diadalív két oldalára, a kliroszok szélére, egyfajta ikonosztázpótlékként. Ezeket az utóbbi években a karzat alatt helyezték el. Ekkoriban kapott megbízást a filia Szabadságtelep templomának Mária-képeire is.

362. A nyírlugosi görögkatolikus templom belseje (Bakos Zoltán, 2011)

A szentélyben és a diadalíven elhelyezett nagy kompozíciók mellett különösen szépek a hajóban megfestett görög egyházatyák (362–370. kép). Ekkoriban dolgozhatott az újfehértói templomban is, ahol a hajó két boltozatára Szűz Mária mennybevételét, illetve az előtte hódoló helyi hívek csoportját festette meg, a két nagy ovális méretű kompozíció két oldalára az evangélisták portréit helyezve (371. kép).

Penészleken a templom festését Takács István testvére, András vállalta el, amely alapvetően ornamentális díszítőfestésből áll.¹⁵⁴ Ugyancsak ő dolgozott Hejőkeresztúron is, ahol ekkoriban az egyházmegye legképzettebb liturgikus szakembere, Rohály Ferenc (1904–1982) volt a parókus.¹⁵⁵ A munkára 1970 végén adtak ajánlatot, de csak 1972-ben végezték el. A korlátozott anyagi lehetőségek miatt alapvetően

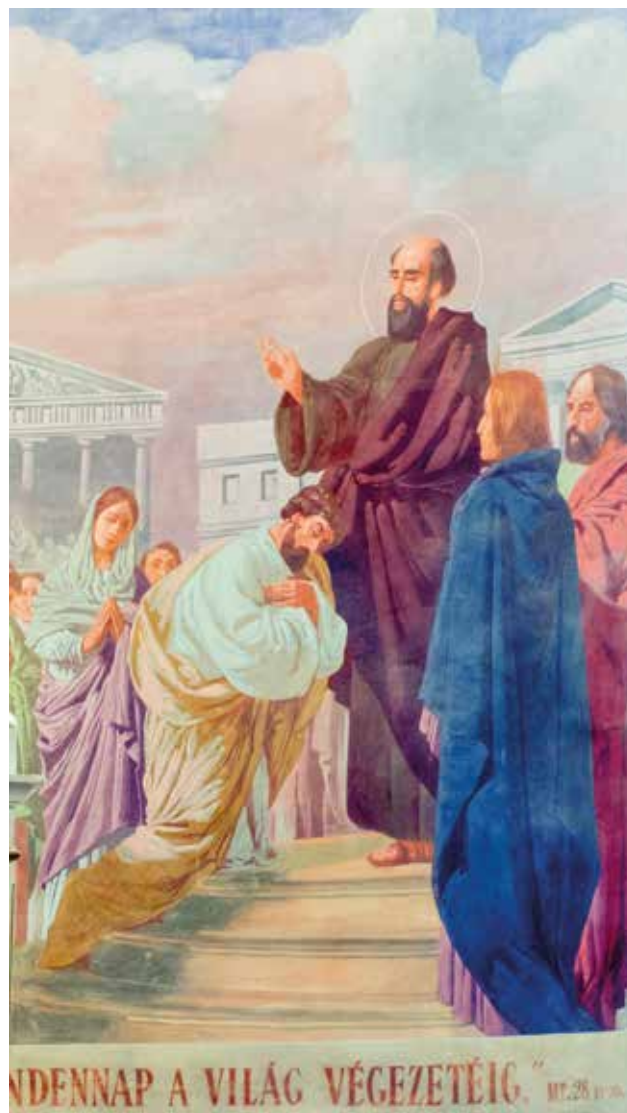
363. Mezőkövesdi Takács István: Szent Péter prédikál. Falkép a nyírlugosi templom szentélyében (Bakos Zoltán, 2011)

¹⁵⁴ A templom festéséről egy felirat emlékezik meg a szentélytől bal oldalra lévő oldalkápolna diadalívének belső oldalán: „TAKÁCS ANDRÁS / FESTVE: 1964.” Ebbe a kápolnába van áthelyezve a korábbi templom baldachinos főoltára (20. század eleje, Rétay és Benedek műve), melynek díszes mennyezetét, annak érdekében, hogy ide beférjen, részben megcsonkították. A baldachin párkányának egyik hosszabb oldalán ószláv felirat olvasható: „Szent, Szent, Szent”. Egy év múlva a közeli Piricse templomát is kifestette ornamentális díszítéssel. GKPL I–1–a. (17) 2005/1965. A festés szép vázlatja 2010-ben még megvolt a parókia irattárában.

¹⁵⁵ Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán 1928-ban doktorált liturgikából. A nyíregyházi Hittudományi Főiskolán 1959 és 1962 között tanított, ugyanekkor a Papnevelő Intézet spirituálisa is volt. Innen került Hejőkeresztúrra, ahol 1976-ig, nyugdíjba vonulásáig szolgált. VÉGHSEŐ 2015, 140–141.

364. Mezőkövesdi Takács István: Krisztus szétküldi az apostolokat. Falkép a nyírlugosi templom szentélyében (Bakos Zoltán, 2011)

365. Mezőkövesdi Takács István: Szent Pál prédikál. Falkép a nyírlugosi templom szentélyében (Bakos Zoltán, 2011)

366. Mezőkövesdi Takács István: Magyar szentek. Falkép a nyírlugosi templom diadalívén (Bakos Zoltán, 2011)

367. Mezőkövesdi Takács István: Hívek csoportja. Falkép a nyírlugosi templom diadalívén (Bakos Zoltán, 2011)

ornamentális festés készült, Rohály parókus csupán azt kérte, hogy a templomhajó mennyezetére egy figurális kompozíciót fessenek. Ezt Takács István vállalta, vázlatát, amely a parókus instrukciói alapján készült, 1972 júniusában hagyta jóvá az egyházmegyei hatóság (372. kép). Rohály 1970. február 6-án kelt levelében így írta le a mennyezeti falkép tematikáját: „A hajó mennyezeti képével kapcsolatban a téma alap gondolatát szeretném egy kicsit részletesebben papírra vetni. Isten népének hejőkeresztúri családja a mennybemenő Krisztus nyomdokán a Krisztust reprezentáló pap vezetésével zarándokol (vándorló – zarándok – egyház) a mennyei Jeruzsálem felé. Útmutató a II. vatikáni egyetemes zsinat, védnöke a Máriapócsi Szűzanya.

A zarándoklás nem a régi értelemben vett ájtatoskodási gyakorlat: menetel, ima, éneklés... hanem vándorlás a mennyei haza felé egész életünk istenszolgálatával,

368. Mezőkövesdi Takács István: Nazianzi Szent Gergely. Falkép a nyírlugosi templom hajójában (Bakos Zoltán, 2011)

369. Mezőkövesdi Takács István: Nagy Szent Bazil. Falkép a nyírlugosi templom hajójában (Bakos Zoltán, 2011)

370. Mezőkövesdi Takács István: Arany-szájú Szent János. Falkép a nyírlugosi templom hajójában (Bakos Zoltán, 2011)

371. Mezőkövesdi Takács István: A hívek hódolata Szűz Mária előtt. Mennyezeti falkép az újfehértói templomban (Bakos Zoltán, 2011)

– hivatásbeli, állapotbeli kötelességünk hű teljesítésével is. Ez elengedhetetlen együttjáró a jámborkodással. Kifejezési formáját már nehezm tudom papírra vetni. A magam laicitásában így képzelem: Az anya karján viszi kicsijét, az apa kézen vezeti fiát, – valami családi közösségben mennek, egy-két típus (földműves, iparos, tisztviselő, gyári munkás, bányász) a maga munkaruhájában foglalkozási eszközével. Magatartásukon a fáradozás, de ajkukon az Isten dicsérete. Krisztus a mennyei Jeruzsálem kapujában hívja őket, a pap feléje mutat, a hívek vonulnak. A személyi kultusz azonban (arcok megörökítése) távol legyen!

372. Mezőkövesdi Takács István: A hívek hódolata Krisztus előtt. Mennyezeti falkép a hejőkeresztúri templomban (Bakos Zoltán, 2011)

373. A hejőkeresztúri templom oltára (Baán István, 1970-es évek)

Nagyon kérem, ne úgy tessék venni e pár sort, mintha művészi munkájában akarnék kontárkodással eligazítást adni, csak egy kicsi elgondolásmat akarom jobban kifejezni a témával kapcsolatban. Először ugyanis a pócsi zarándoklat terve merült fel, – aztán ebből formálódott egy egyetemes jellegű, időszerű, egyházi téma, melyet igehirdetésemben sok esztendő óta erősen hangsúlyozok híveinknek, akik igen hajlamosak arra a felfogásra, hogy a vallásosság a jámborkodás, – a hétköznapi élet munkája pedig kenyérkereset. Holott a zsinati szemlélet szerint a kettő együtt istenszolgálat, földi életünknek istenkiosztotta hivatásban, az ő kedve szerint való szolgálatban töltött lelése.”

Ezenkívül Rohály azt is részletesen leírta, hogy a mennyezetre milyen további szimbólumokat képzelte el, a templom egyes tereinek liturgikus funkcióit figyelembe véve (szentély [apszis, oltártér, külső szentély]: Atya, Fiú, Szentlélek, vagyis a Szentháromság személyeire utaló szimbólumok; hajó: a vándorló egyház [ezt az előbb ismertetett nagy figurális kompozíció mutatja be], míg a karzat fölé az egyházra mint a világosság és élet forrására utaló szimbólum kerül).¹⁵⁶ Rohály Ferencet minden bizonnyal a II. vatikáni zsinat *Lumen Gentium* című konstitúciója, az egyházzal szülő tanítása nyugozta le, annak is különösképpen a VII. fejezete, amely a „Zarándok-egyház eszkatalógikus jellege és egyesülése a mennyei egyházzal” címet viseli.¹⁵⁷ A templom festésével egy időben a zsinati megújulás jegyében, Rohály a templom oltáraihoz is hozzányúlt: a hazai görögkatolikusoknál a 18. század végétől elterjedt gyakorlatnak megfelelően, hátul nyitható szekrényként is használható főoltár helyett új, „szabályos” kőoltárt építtetett; a kliroszokban lévő mellékoltárokat lebontotta, asztalaikat bevitte a szentélybe előkészítő oltároknak, képeik alá egyszerű tartókat tervezett. Az új főoltár márványtalapzatra épült, négy pillér tartja a fedlapot, melynek közepén ereklye elhelyezésére alkalmas mélyedést is kért. A rakacai márványból és műkőből emelt új oltár fedlapja szabályos négyzet lett (140 × 140 cm). Az oltárra fából és üvegből készült szentség ház mögé nagyon egyszerű, forrasztott-festett fémrudakból szerkesztett hététagú gyertyatartót állított. A régi baldachint kisebb módosításokkal ugyan, de megtartotta, az egykori, a Keresztre feszítést ábrázoló oltárképet a szentély apszisában, a magas trón mögött helyezte el (373. kép).¹⁵⁸

A templom berendezésének átalakítása mögött jól felismerhető a II. vatikáni zsinat keleti egyházakról szóló dokumentumának szellemisége (*Orientalium Ecclesiarum*), amelyet minden bizonnyal jól ismert a parókus. Ennek 6. pontjában a keleti közösségeket az ősi hagyományaikhoz való hűségre intették a zsinati

¹⁵⁶ Rohály Takács javaslatára a mennyezeti kép megfestésével Petrasovszky Manót szerette volna megbízni, aki 1970. január 12-én kelt válaszlevelében tudatta, hogy egészségügyi okok miatt nem vállalhatja ezt a feladatot. A festési munkáért járó 30 000 forint átvételét 1972. szeptember 14-én igazolta Takács András. (Ekkora összeg szerepelt 1970. december 30-án az egyházközségnek eljuttatott árajánlatában is.) MEL V–14–b. A közeli Szakáld kis templomát is ők festették ki ezekben az években. Képek a templomról: *Görögkatolikus templomok* 2014, 136–137.

¹⁵⁷ ALBERIGO–L. DOSSETTI 1991, 887–891. Magyarul: CSERHÁTI–FÁBIÁN 1986, 73–76.

¹⁵⁸ Az új oltárral kapcsolatban Lakatos László beregdaróci parókussal levelezett 1970-ben, aki néhány évvel korábban, még Rakacszenden építtetett egy új, „szabályos bizánci” oltárt. A kőfaragómestert, a szikszói Petró József kőfaragót is ő ajánlotta. A mester egyik leveléből kiderül, hogy ekkor, 1971-ben az abaujlaki templomba is rendeltek tőle egy ilyen oltárt. Az ezzel kapcsolatos levelezés: MEL V–14–b. A korábbi oltár, az ikonosztáz, a szószék és a mellékoltárok 1900-ban készültek a Rétyas és Benedek cégnél. Az ikonosztáz tervét közölték, és a munkákról beszámoltak: *Egyházi Műipar*, 1 (1900), 10. szám, 5–7.

374. Szilágyi János: Deészisz. Falkép a mátészalkai görögkatolikus templom szentélyében (Bakos Zoltán, 2011)

375. Szilágyi János: Az Istenszülő elszenderülése. Falkép a csengerújfalui görögkatolikus templom szentélyében (Bakos Zoltán, 2011)

atyák: „Rítusaikat napról napra jobban meg kell ismerniük, és azt egyre tökéletesebben kell átültetniük a gyakorlatba. Ha pedig attól helytelenül eltértek volna a korviszonyok vagy személyi körülmények miatt, igyekezzenek visszatérni őseik hagyományaihoz.”¹⁵⁹

A zsinati intéshöz jobban igazodó festői stílust képviselt Szilágyi János (1911–1978) festőművész, aki még a második világháború előtt diplomázott az Iparművészeti Főiskolán. Templomi festményeiben a középkori formák, kompozíciók, ornamentális elemek hatása egyértelműen kimutatható. Első görögkatolikus megbízása 1969-ben a mátészalkai templom kifestése lehetett.¹⁶⁰ A festési terv vázlatát Mosolygó Marcell teológiai tanár véleményezte. Érdekes felidézni bevezető sorait, amely jól jellemzi a korszak elképzeléseit a hagyomány és modernség viszonyáról: „Bátornak és dicséretesnek tartom a törekvést, hogy végre egy templomunkat a bizánci stílusjegyek figyelembevételével, de ugyanakkor modernül, s nem valami régi bizánci vagy orosz alkotás szolgai lemásolásával akarnak kifesteni. Véleményem szerint a tervezet, az egyházközség szerény anyagi lehetőségeit is figyelembe véve, elég jól megfelel e törekvésnek. Ultramodernkedés és túlzott archaizálás nélkül kifejezi az állandóságot, a nyugalmat, a hierarchikus rendet, a christocentrizmust, az égi és földi liturgia egybefonódását.”¹⁶¹

¹⁵⁹ ALBERIGO–L. DOSSETTI 1991, 902. Magyarul: CSERHÁTI–FÁBIÁN 1986, 359.

¹⁶⁰ A mátészalkai templom építését 1940-ben kezdték Jánky Géza nyíregyházi mérnök és építési vállalkozó tervei szerint, a saját meghatározásában „újklasszikus” stílusban. A kész épületet Dudás Miklós szentelte fel 1948. augusztus 29-én, vasárnap. PIRIGYI–FARKAS–PAPP 1998, 64–66.

¹⁶¹ Kelt Nyíregyházán, 1969. április 25-én. GKPL I–1–a (17) 1463/1969. Mosolygó Marcell (1928–2001) a nyíregyházi Hittudományi Főiskolán 1962 és 1974 között oktatott különféle tárgyakat. Erről: IVANCSÓ 2020, 33–59.

¹⁶² Árajánlat Szilágyi János festőművésztől és Gyurkó Bonaventúra szobafestőtől 1969-ből, Mosolygó Imre parókus kérésére. A munkáért 50 000 forintot kértek, júliusban dolgoztak a helyszínen. GKPL I–1–a (17) 1463/1969. A római liturgiáról: VÉGHSEŐ–TERDIK 2012, 86–87. A mátészalkai festésre Kolacsek Sándor miskolci díszítőfestő is adott árajánlatot. A szentély falképe szignált (Szilágyi János 1969), az alatta lévő felirat pontos szövegét közölték: PIRIGYI–FARKAS–PAPP 1998, 71.

376. Szilágyi János: Keresztre feszítés. Falkép a csengerújfalui görögkatolikus templom hajójában (Bakos Zoltán, 2011)

Szilágyinak a templom apszisába festett nagyszabású falképe egyértelműen a középkori orosz ikonfestészet Pantokrátor- és deésziszábrázolásaitól ihletett munka (374. kép). A falkép Rómában a II. vatikáni zsinaton, Dudás Miklós megyéspüspök által 1965. november 19-én végzett első magyar nyelvű Szent Liturgiának is emléket állított a festmény alatt futó felirat tanúsága szerint.¹⁶²

Szilágyi János néhány évvel később, 1973-ban a csengerújfalui templomban festette meg a legikonosabb falképeit (375–376. kép). A főpásztornak bemutatott

színes tervvázlata alapján még az előző évben maga Dudás püspök kérte, hogy tegye ikonográfiai szempontból még bizánciasabbá a kompozíciókat.¹⁶³

Az ikonosztázzról való gondolkodás változásai

A 20. században az ikonosztázhoz való viszony több alkalommal radikálisan módosult a magyarországi görögkatolikusok között. A hagyománnyal való szakítás kezdetét jelzi, hogy még a Munkácsi Egyházmegye főnhatósága idején, 1900 körül emelt nagyvárosi templomok többségében már nem készült ikonosztázion (például Nyíregyháza, Hajdúböszörmény, Debrecen), helyette latin mintára áldoztató rácsokat szereltek be. Hasonlóképpen jártak el több, Nyíregyháza környéki falusi templomban is (például Kótaj, Biri). A két háború közötti időszakban több helyen lebontották a meglévő ikonosztázt, amelyek egy része ténylegesen művészi értékkel nem bír, vagy nagyon meggyengült szerkezet volt. Ez a folyamat egészen az 1960-as évekig tartott.¹⁶⁴ Amint láttuk, ugyanakkor arra is volt példa – igaz, jóval kevesebb –, hogy ikonosztáz épül (például Piricse, Kisléta, Nyírvasvári).

Vajon mi lehetett az oka, hogy a Kárpát-medencében éppen a későbbi Hajdúdorogi Egyházmegye központi fekvésű városaiban kezdték el először tudatosan mellőzni a görögkatolikus templomok sajátos berendezési tárgyát, az ikonosztázt? Nyilván sok függött a közösség anyagi erejétől, de fontosabb tényező lehetett a lelkipásztor és a hívek hozzáállása. Az anyagi háttérrel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az első világháború több egyházközség számára végzetesnek bizonyult, mert az ikonosztázionokra gyűjtött pénzt hadikölcsönbe fektették, ami aztán teljesen elérteltelenedett, s később sem jutott már fedezet effajta munkákra. A papság és a hívek egy részében biztosan

megváltozott a bizánci liturgiához való viszony a 20. század elejére, ami aztán a század első felében lett meghatározó.¹⁶⁵ Római katolikus hatásra egyre többen vélték úgy, hogy a liturgikus cselekmények alatt az oltárt és a papot látni kell. Az ikonosztáziont látványt zavaró, elválasztó falnak érezték. Nehéz eldönteni, hogy az új szemlélet elterjedésében melyik csoportnak volt nagyobb szerepe: a papságnak, vagy inkább a hívek azon részének, amely minden téren szeretett volna a többségi társadalomhoz, így a katolikus egyházon belül is a többségi, az ekkoriban magasabb rendűnek érzett latin rítushoz idomulni.

Az ikonosztázokkal szembeni ellenérzés kialakulásában fontos tényezőnek számíthatott a papság nevelési helyszíneinek, a szemináriumoknak a példája: nem volt ikonosztáza már az ungvári szeminárium 19. század közepén kialakított belső kápolnájának, ahogy a székesegyház püspöki magánkápolnájának sem, amint láttuk. A két háború közötti időszakban pedig a trianoni Magyarország görögkatolikus papsága – saját szeminárium hiányában – szinte teljes egészében római katolikus közegben végezte tanulmányait, ami a görög rítusra nézve veszélyt jelentett – erre egyébként már Miklósy István, az egyházmegye első püspöke is figyelmeztetett, amikor az államnál saját szeminárium felállítását sürgette. A latin szemináriumban tanuló kispapoknak ugyan voltak rítustanáraik, de a két budapesti görögkatolikus templom, ami a berendezést illeti, nem járt elől igazán jó példával.

A magyar nyelvű görögkatolikus sajtó megjelenésével időnként foglalkoztak az ikonosztáz kérdéssel, hagyományával is.¹⁶⁶ A 20. század elején már a Munkácsi Egyházmegyében is érezték, hogy több új templomban nem épült ikonosztáz. Ezt a negatív tendenciát az úgynevezett skizmatikus perek kapcsán levont tanulságok között is említik: „Újabb templomaink egy része ikonosztáz nélküli, akármilyen, csak nem a szertartásnak megfelelő stílusban épül. Templomaink beosztása sem felel meg a szertartás jellegének.”¹⁶⁷

¹⁶³ Édesapám, Terdik Mihály (1937–2020) akkori parókus közlése. A családjunk birtokában lévő, a novgorodi ikonfestészetet bemutató album (LAZAREV 1969) lehetett a kiindulási alap. A csengerújfalui falképek (Istenszülo elszenderülése, Keresztre feszítés, Deészisz, Aranyszájú Szent János és Nagy Szent Bazil) előképeit leginkább ebben az albumban találhatjuk meg. Vö. LAZAREV 1969, Fig. 11, 45, 49, 72.

¹⁶⁴ A kérdéssel már foglalkoztam korábban: TERDIK 2012, 59–66.

¹⁶⁵ Ezt tekinthetjük latinizációnak. Ennek mibenlétéről és hatásairól lásd DOBOS 2020a, 59–60; DOBOS 2020b, 389–391; DOBOS 2022, 651–659.

¹⁶⁶ MIKITA 1890. Egyesek úgy tartották, hogy az ikonosztázion képeinek rendjét már Nagy Szent Bazil egyházatya meghatározta, a képfal története, ikonográfiai, teológiai magyarázata: ROSKOVICS 1903; SZÓCSKA 1905.

¹⁶⁷ REVIZOR, A szigeti pör tanulságai, *Görög Katolikus Szemle*, 15 (1914), 10. szám, 1–2.

Ettől függetlenül a Munkácsi Egyházmegyében számos ikonosztáz épült a 20. század első évtizedeiben, főképp a Réta és Benedek Műipari Intézet közreműködésével, amely meg tudta találni azt a kedvező, alacsony árfekvést, ami a szegényebb falusi közösségek számára is elérhető volt.¹⁶⁸

A két háború között többször átdolgozott és több kiadást megért, hittankönyvként használt *Görögkatolikus szertartásban* részletesen bemutatták az ikonosztáz képi rendszerét, az egyes képek teológiai jelentőségét.¹⁶⁹ A templom fontos részének tartotta a képállványt Bányay Jenő kanonok, általános helynök is, amikor a templomépítésetről írt általánosságban.¹⁷⁰ Egyszerű, érthető nyelven foglalta össze az ikonosztáz értelmét a görögkatolikus sajtóban Rohály Ferenc 1938-ban: „A népet az oltártól nem szakítja el, csak az eucharisztikus titkot egészíti ki – a nép testi, érzékelő érdeklődését finomítja lelkivé.

Kenyér s bor színének leple takarja a krisztusi lényegét, takaróval fedett kehely rejtja a színeket, ikonosztázion borítja árnyékba a köztünk lakozás szent helyét, hogy az örökmécse fényében a lélek keresse a megfoghatatlan istenséget a látható és megfogható színek mögött.

De egyuttal a hit titkait is hirdeti és az érzékeket a szellem szolgálatába kényszeríti.”¹⁷¹

A következő évben Fehér József tette szóvá, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegyében feltűnően kevés új ikonosztáz épül, úgy becsülte, hogy a templomok harminc százalékában egyáltalán nincs. Éles hangnemben megírt szövegében így fogalmaz, ennek okait kutatva: „Mert sajnos, akadnak olykor sorainkban, akiknek lelkét – talán akarataik ellenére és tudtukon kívül is – olyannyira megfeküdte a latin gondolkodás, hogy már eszükbe sem jut csodálkozni azon, hogy hát

»ni-ni, hisz ebben a templomban még ikonosztáz sincs«.”¹⁷² Az ikonosztáz mellőzésének okai között az anyagiak hiánya is felmerül. Ezzel szemben felmelegíti azt a tényt, hogy régen sokkal szegényebb közösségeket ez egyáltalán nem tartott vissza, sőt mindig fontosnak tartották, hogy a templomaikban képállványt is emeljenek. Megjegyzi, hogy „napjainkban” sem az anyagiakkal van a baj: negatív példaként hoz egy esetet – nem nevezi meg a parókiát, de egyértelmű, hogy a budai Fő utcáról van szó –, ahol a hívek összeszedték ugyan a pénzt, de mégsem épült meg az ikonosztáz: „Ha egy pap bele mer fogni szinte fillér nélkül templomépítésbe – s hála Istennek, sok ilyen hős papunk van – és az Úr építi a házat, akkor – kérdem én, civilember létemre – miért nem mer bízni a Gondviselésben egy képállvány megépítésénél? Egyik legelőkelőbb, nem régen létesült parochiánk, illetve akkor még filiánk hívei 6000 P-t adtak össze ikonosztázra. És mi történt? Képállvány máig sincs, ellenben kifestették a templomot rikító barokk alakokkal (szentekkel és nem-szentekkel) és kiaranyozták a templom külső szobrain a stólát és infulát (azelőtt u. i. latin kápolna volt)!”¹⁷³

A kommunizmus éveiben sokkal rövidebb terjedelemben és rosszabb minőségben kiadott szertartás-tan lényegesen egyszerűbben ismerteti az ikonosztáz, fényképek helyett egyszerű vázlatrajzzal könnyítve meg a leírtak értelmezését.¹⁷⁴ Ez arra utal, hogy elvileg úgy tekintettek a képállványra, mint a saját rítus fontos ismertető jegyére, de a gyakorlatban többen inkább szívesen mellőzték.

Az 1950-es évek végén az ikonosztázok bontása az egyházmegyei főhatóságnak is szemet szúrt. Dudás Miklós püspök 1960-ban arra kérte az espereseket, hogy részletesen írják meg, hol és mikor, kik és miért

¹⁶⁸ Az 1900-ban indított folyóiratuk első számában már külön foglalkoznak az ikonosztázzal, egy rövid összefoglaló ismertetés után átvéve a *Kelet* folyóiratból Bilkei Gorzó Bálintnak a dubrókai templomban a cég által végzett munkáit (festés, új ikonosztáz, új oltárok) méltató írását (*Kelet*, 1899, 45. szám). A szöveghez egy „kisebb ikonosztáz” tervét is mellékeltek. Vö. Az ikonosztázion, *Egyházi Műipar*, 1 (1900), 1. szám, 7–8.

¹⁶⁹ MIKITA 1891, 23–29; MELLES 1937, 21–26. (4. kiadás). A leíráshoz két fényképet is mellékeltek: az egyik „Szentély miséző pappal”, a másik „Gör. kat. templom belseje ikonosztázzal”. Uo. 21–22. A fotók készülni helyét nem adják meg. Az elsőt a kállósemjéni ikonosztáz részlete látható, nyitott királyi ajtóval, a két központi alapképpel és az Utolsó vacsora ábrázolásával, amely fölött éppen annyira megnyílik a szerkezet, hogy a főoltár baldachinjának tetejét is lehessen látni; a másik felvételen a máriapócsi kegytemplom belsejét látjuk.

¹⁷⁰ BÁNYAY Jenő, Az ó- és az újszövetségi templom, in *Máriapócsi Magosz Naptár. A görög-katolikus magyar hívők részére. Az 1932. évről*, Budapest [1931], 64–71: 69–70.

¹⁷¹ ROHÁLY Ferenc, *Ikonosztázion*, *Görögkatolikus Élet*, 2 (1938), augusztus, 109–110.

¹⁷² FEHÉR József, És az ikonosztáz? *Görögkatolikus Szemle*, 11 (1939), 9–10. szám, 3.

¹⁷³ Uo.

¹⁷⁴ *Görögkatolikus szertartás. Az általános iskolák V. osztályának görögkatolikus tanulói számára*. Szerkesztette a Hajdúdorogi Egyházmegyei Főhatóság által kijelölt bizottság, Budapest, 1958, 9–10.

377. A nyírmártonfalvi görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

378. A nyíregyházi szeminárium belső kápolnájának ikonosztáza (Áment Gellért, 2020)

bontottak le ikonosztáziont az egyes esperesi kerületekben. A püspök levele második felében nyomatékosan fölhívta a papság figyelmét arra, hogy írásbeli engedélykérés nélkül nem lehet a templomok berendezését érintő lépéseket tenni. A válaszoknak csak egy részét ismerjük.¹⁷⁵ Mitró János (1894–1982) szatmári főesperes, aki korábban a csengeri esperesi kerületet is vezette, részletesen megírta, hogy mi zajlott az előző

fél évszázadban ebben a kerületben. Három helyen bontották le az ikonosztázt: Csegöldön, a templom bővítése során (amint láttuk 1931-ben), valamint Porcsalmán és Pátyodon harmincnyolc évvel ezelőtt (tehát 1922-ben). Az indok ezek esetében is az építmények igénytelensége volt. Ezeken a helyeken ő szolgált akkoriban, és Porcsalmán valóban készült egy új szerkezet is a régi helyett.¹⁷⁶

¹⁷⁵ GKPL I-1-a (17) 1771/1960.

¹⁷⁶ „Lebontásra került még a kerületben a porcsalmi, valamint a pátyodi templomok ikonosztázionja is 38 évvel ezelőtt. A köztudatban e templomok »füstös« templomoknak nevezettek ikonosztázionjaik miatt, melyeknek képei a budapesti Műemlékvédő Bizottság megállapítása szerint értékkel nem bírtak. Minthogy hosszú, kerítésdeszkaszerűen voltak felépítve s a rájuk festett szinte torzképek áhitatot nem emeltek és szuette anyaguk felújításra alkalmatlannak bizonyult, b. emlékü Miklósy püspök úr engedélye alapján lebontattak s még felhasználható anyagukból 3 ajtós szekrények, lócák, fogasok, Porcsalmán szószék is és a képállvány átlátszó váza is felépült oly tervezéssel, hogy a szuette mennyezet kicserélése

379. Az anarcsi görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

Ebben az időszakban nagyon vonzóan bizonyult a budapesti Rózsák tere és a miskolci Búza téri templom mintájára az egyszerre „van és nincs” érzést keltő ikonosztázok példája, amelyeket aránytalanul széles királyi ajtókkal terveztek, hogy az oltár fontosnak ítélt láthatósága megmaradjon. 1962-ben Papp Szabolcs a nem sokkal korábban épített nyírmártonfalvai templomba baldachinos oltár és ikonosztáz állítására kért engedélyt, amit az év júniusában Dudás Miklós püspöktől meg is kapott. Az ikonosztáz képeit Papp Jánossal (1913–1971), a szomszédos Nyíracásd parókusával festette meg (377. kép).¹⁷⁷ A kész munkát július 8-án a kerületi esperes, Fodor István (1894–1983) nyírgelsei parókus áldotta meg. Néhány nappal később kelt, Dudás püspöknek szóló beszámolójában a következőt írja az új berendezéssel kapcsolatban: „Az egyébként is szép oltárt nagyban emeli a négy oszlopon nyugvó mennyezet. Az oltár teljes egészében látható, érvényesül, de ez a képállvány rovására van, hiányos lett. Mondtam a lelkésznek, hogy lehetett volna más megoldást találni, ha a képállvány felállítását nem mint majdnem teljesen befejezett tényt jelenti be, hanem kikéri Nagyméltóságod véleményét. Lett volna hely

mind a négy alapkép elhelyezésére és a 12 ószövetségi szent képének elhelyezésére is; így is szépen érvényesült volna az oltár.

Ami meg van az mutatós. Kétoldalt a két alapkép fölött kettesével a 12 apostol, fent a két oldalt öszszekötő deszkafalon középen az Utolsó vacsora képe, ettől jobbra és balra az Úr Jézus és Szűz Anya 6-6 fő-ünnepének képe, az utolsó vacsora képe felett az Úr Jézus Krisztus a kereszten, a kereszt alatt a Szűz Anya és Szent János apostol és evangélista képe.

A képeket nézve, alakokat, arcokat, tekinteteket, kezeket, színezéseket, senki sem mondaná, hogy kezdő festő készítette és hogy ez a legelső munkája. Érzéke van a festéshez sok kép, sok minta állt a rendelkezésére, sokat próbálgatott, sokat tanulmányozott és több templom képállványának képeihez viszonyítva lehet mondani, hogy jó munkát végzett.¹⁷⁸

Minden bizonnyal Papp János tervezhette ezt a nyitott állványt, aki épp ekkor próbálgatta festői tehetségét. Festői hajlamait az is erősíthette, hogy apai részről oldalági rokonságban állt Roskovics Ignác festővel. A nyitottikonosztáz-konceptciónak részben áldozatul esett a nyíracásdi régi képállvány is.¹⁷⁹

során új, előírással képállvány is épül megfelelő méretben.” Porcsalma, 1960. október 12. GKPL I–1–a (17) 1771/1960. Mitró 1920 és 1970 között szolgált Porcsalmán, majd ott is hunyt el. VÉGHSEŐ 2015, 119.

¹⁷⁷ Papp 1936-ban végezte tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán, ahol liturgikából szerzett doktori fokozatot. 1938-ban Miskolcon szentelte a Hajdúdorogi Egyházmegye papjává Papp Antal érsek. 1952-től haláláig szolgált Nyíracásdon. VÉGHSEŐ 2015, 171.

¹⁷⁸ Az egészszel kapcsolatos levelezés: GKPL I–1–a (17) 1400/1962.

¹⁷⁹ Itt kibontatta a királyi ajtót és a két központi alapképet. Új alapképeket festett vászonra, amelyeket a régi fatáblákra illesztett. Az ikonosztáz visszaalakítása a 20. század végén megtörtént. A feltárt eredeti két alapképről: PUSKÁS 2008, 83, 227, 83–84. kép.

380. A rózsalyi görögkatolikus templom ikonosztáza (Bakos Zoltán, 2011)

Gyökeres változást hozott a II. vatikáni zsinatnak a keleti katolikus egyházakra vonatkozó határozata, amely buzdította őket, hogy térjenek vissza rítusuk eredeti hagyományaihoz, amint már idéztük. Természetesen ez a liturgikus terek megformálására is hatással lett. Hosszú idő után ikonosztázion épült az egyházmegyében, még hozzá éppen a szeminárium kápolnájában, Bacsóka Pál (1929–1995) kezdeményezésére, Dudás Miklós püspök áldásával 1965-ben.¹⁸⁰ Az ikonosztázion képeit B. Bélaváry Alice festette meg (378. kép).¹⁸¹

Nagy problémát jelentett, hogy ikonfestésben járatos művészt ekkor nem lehetett találni, hiszen a technikai és ikonográfiai tudás a 19. századtól az ortodox közösségekben is erősen megkopott, mivel szinte teljesen nyugati befolyás alá kerültek ők is. Az ikonokhoz való viszony a 20. század elejétől kezdve az egész nyugati kultúrában radikálisan kezdett megváltozni,

különösen az első világháború után. Az akadémiák preferálta realista, naturalista művészetet űző festők által megvetett ikonfestészetet 1900 körül a nemzeti stílus keresése közben a szecesszió, majd éppen a modern, avantgárd művészcsoportok fedezték föl maguknak újra; különösen az ikonok absztrakt természete nyugtázta le őket. A Szovjetunió számos lebontott templom ikonját eladta Nyugatra, bár az értékesebb darabok restaurálását később már ők maguk is elkezdték, aminek következtében az ikonfestés hagyományos technikáját is jobban megértették.¹⁸² A hazai görögkatolikusok az ikonok másodvirágzásáról már Petrasovszky Manó cikkeiből értesülhettek az 1930-as években,¹⁸³ bár úgy tűnik, hogy az egyházi megrendelők nem nagyon tudták ezt értelmezni. A 1960-as évektől a nyíregyházi szeminárium légkörét az ikonok iránti fogékonyság határozta meg: gyűjtötték az ikonos naptárakat, albumokat, sokan fára ikonokat is ragasztottak.¹⁸⁴

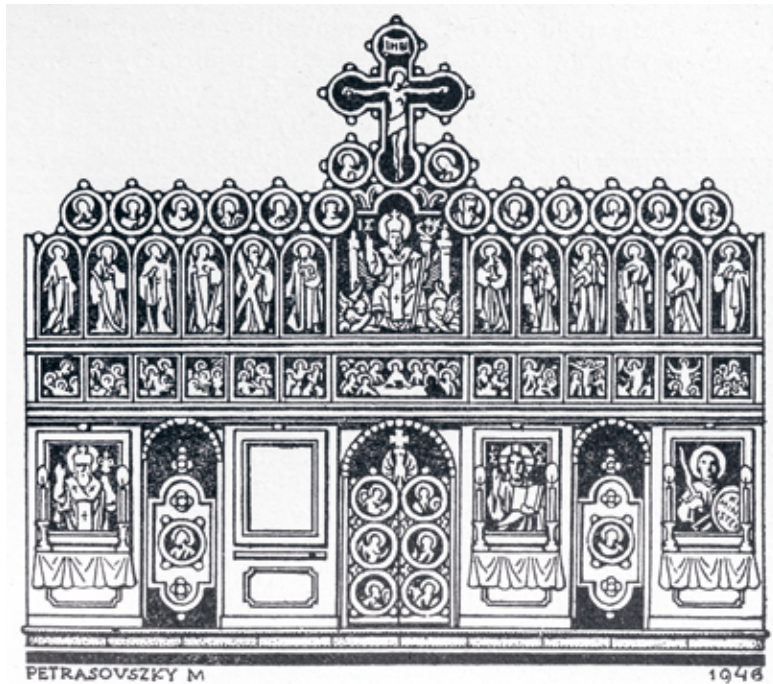
¹⁸⁰ Új ikonosztázion Nyíregyházán, *Új Ember*, 21 (1965), 52. szám, 6. A zsinatra hivatkozik, és a folyamatot röviden vázolja: NAGYMIHÁLYI 1987, 78–80.

¹⁸¹ A Pestszentlőrincen élő B. Bélaváry Alice Burchard-Bélaváry István és Enrica Coppini festők lánya, Vaszkó Ödön festő özvegye, 1972. december 19-én hunyt el Budapesten. Művészetét a kor modern irányzatai határozták meg. Ikonosztázionokat festett még Tiszaeszlárra, Rakacára (a kápolnába), Edelénybe. Művészetét főképp a katolikus sajtóban méltatták az 1960-as években. Lásd Freskókartonok között, *Új Ember*, 18 (1962), 46. szám, 4; SINKÓ Katalin, Bélaváry B. Alice műtermi kiállításáról, *Vigilia*, 28 (1963), 373; ERDŐSSY 1983, 64.

¹⁸² Ezekről a folyamatokról: TARASOV 2001, 73–101; JAZYKOVA 2002; GATRALL–GREENFIELD 2010; KOTOULA 2023.

¹⁸³ PETRASOVSZKY 1934a–f; PETRASOVSZKY 1935; PETRASOVSZKY 1936; PETRASOVSZKY 1937a–c.

¹⁸⁴ Dr. Verdes Miklós elmondása szerint a teológiai tanárok is segítettek ezt a folyamatot, a Nyugatról kapott naptárakat szívesen tovább is adták.

381. Petrasovszky Manó: A máriapócsi fatemplom elképzelt ikonosztáza. Könyvillusztráció

A szemináriumi kápolna hatására megindult az ikonosztázionok építése a parókiális templomokban is. Beregdarócon 1969-ben határozták el az új ikonosztáz elkészítését Lakatos László parókussága idején.¹⁸⁵ A négy alapképet már évekkorábban megfestette az előző parókus, Szekerák Miklós (1913–1981), aki autodidakta módon szentképek festésével is foglalkozott.¹⁸⁶ Lakatos parókus megjegyzi, hogy az új állványzatot a szemináriumi kápolna ikonosztázának mintájára képzelik el, tervet is mellékel kérvényéhez. A cél, hogy a négy alapkép beállítását után majd további képekkel is tudják bővíteni, ami így is lett.¹⁸⁷

Az erősen stilizált ikonosztázok gyakorlata még a következő időszakban is tovább élt. Ezek közé tartoznak az egykori mátészalkai és biri együttesek, amelyek mindössze két képből és egy átlátszó fémszerkezetből álltak.¹⁸⁸ Az 1970-es években épült az anarcsi templom egysoros, de hat alapképből álló ikonosztáza (379. kép), amely egyértelműen a római Aventinuson alapított bazilita kolostor templomának 1960-ban, egy sztudita szerzetes által készített ikonosztázának együttesét követi.¹⁸⁹ A mintát minden bizonnyal Dudás Bertalan atya, a Bazilita Rend utolsó, háború előtti tartományfőnöke választotta, aki többször járt Rómában is, a rend feloszlása után pedig Anarcszon szolgált.¹⁹⁰

¹⁸⁵ GKPL I–1–a (17) 2070/1969. Itt is volt egy korábbi ikonosztáz, amelyet valahonnan hozhattak, amire utal a parókus is, amikor a „század elején templomunkban tönkrement ikonosztáz”-ról beszél. 2020-ban Szikora Ede akkori parókus három töredéket szállított be a nyíregyházi Egyházművészeti Gyűjteménybe. Ezek úgynevezett presztolok, vagyis alapképek elé való faragványokkal díszített konzolasztalok. A 18. század végéről származhatnak, ami azt is jelenti, hogy valahonnan máshonnan kerültek a 19. század második felében épített beregdaróci templomba. Az egyiket 2021-ben Kutas Eszter konzerválta és feltárta, ami alapján Bakonyi Tímea a festés digitális rekonstrukcióját is elkészítette: A beregdaróci ikonosztázasztalok díszítésének digitális rekonstrukciója (mma-mmki.hu).

¹⁸⁶ Szekerák 1942 és 1956 között szolgált itt, majd Végardóra került (vö. VÉGHSEŐ 2015, 168), ahol a helyi templomban szintén több festményét őrzik. A beregdaróci két központi alapkép Roskovics budapesti ikonosztázképeit követi.

¹⁸⁷ A teljes ikonosztázzal 1973-ra készültek el.

¹⁸⁸ A mátészalkai képei rézdomborítások, a biri együttesét farostlemezre festette Szilágyi János 1977-ben. Mindkét együttes helyett hagyományos formájú ikonosztáz épült az 1990-es években, így a mátészalkai átkerült Erdőhorvátiba, a biri pedig Pácinba: *Görögkatolikus templomok* 2014, 52–53, 102–103.

¹⁸⁹ Az ikonosztázt Juvenalij Mokrickij (1911–2022) festette. A templom falait díszítő mozaikokat Francesco Vignanelli (1888–1979) Monte Cassinó-i bencés szerzetes készítette. A Krisztus Király-rendház történetéről és templomáról: Монастир Христа Царя (Рим) – Вікіпедія (wikipedia.org).

¹⁹⁰ Az anarcsi templomban néhány évtizeddel korábban, a diadalív két oldalára egy egész alakos Szűz Mária és Jézus falképet is festetett, stílusuk alapján úgy tűnik, hogy ezek Takács István munkái lehetnek.

Az egyik első, úgynevezett teljes ikonosztáz Rozsályban épült, az 1970-es évek elején (380. kép).¹⁹¹ A szerkezethez a mintát Petrasovszky Manónak a máriapócsi kegyhely történetét feldolgozó regény, Tartally Ilona *Ékes virágszál...* című könyvének 1946-ban megjelent kiadásában szereplő illusztrációja jelentette, amely az egykori pócsi fatemplom elképzelt ikonosztázionját ábrázolja (381. kép).¹⁹² Az állványzat alapvetően bútortlapokból készült, amelyre faragott sordíszeket illesztettek, ez utóbbiak esetében a mintát a görögkatolikus énekeskönyv fejlécei jelentették.¹⁹³ A képeket egy

debreceni festő, Kolozsvári Pál készítette, aki Veress Géza tanítványa volt. Kolozsvári főleg vászonra dolgozott, előképül a jó minőségű reprodukciókon elérhető orosz és görög ikonokat használta, de az apostol- és prófétasorok esetében megmutatkozott a festő kreatív tehetsége is. Rendszerint arany hátteret alkalmazott, ami akkoriban újdonságnak számított.¹⁹⁴

Szilágyi János falképei, Kolozsvári Pál ikonosztázai már egy új fejezetet jelentenek a hazai görögkatolikuság művészetében, amelyet a bizánci hagyományok iránt megmutatkozó fokozott érzékenység jellemez.

¹⁹¹ Az ikonosztázion 1970 és 1973 között épült. Tóth Elek személyes közlése.

¹⁹² TARTALLY Ilona, *Ékes virágszál... A máriapócsi könnyező Szűzanya*, Máriapócs, Máriapócsi Kegyetemplom, 1946, 47. Megköszönöm Szemán Andrásnak, hogy erre felhívta a figyelmemet.

¹⁹³ *Dicsérjétek az Urat! Görögszertartású katolikus énekeskönyv*, Budapest, 1960.

¹⁹⁴ Kolozsvári Pál 1916. április 19-én született Miskolcon. Édesanyja korán meghalt, így tizenkét évesen Husztra került nevelőszülőkhöz, ahol szobafestést tanult. 1945-ben jött el Kárpátaljáról a feleségével együtt, 1948 májusától élt Debrecenben, ahol iparendélllyel rendelkező szobafestőként dolgozott. 1951-ben a nyékládházi római katolikus templomba készült az első oltárképe. Az 1947-ben alapított Képzőművészeti Szabadiskolába járt, 1955-ben a debreceni képzőművészeti munkacsoport tagja lett Veress Géza (Munkácsy-díjas festőművész), Félegyházi László (1907–1986), Menyhárt József (1901–1976) festőművészek és Kolozsvári Pál (1921–1997) grafikus mellett. Kirakatrendezőként is dolgozott, a Moziüzemi Vállalatnál plakátokat, dekorációkat készített, 1972-től a reklámfestő csoportot vezette. 1978-ban nyugdíjba ment. 1980. április 12-én hunyt el, április 25-én temették. Vö. *Hajdú-Bihari Napló*, 37 (1980), 94. szám, 6. Kolozsvári Pál életrajzi adatait lányainak és unokájának, Vargyas Marcsinak köszönöm.

Boksay József (1891–1975)

Boksay József görögkatolikus papcsaládban született a máramarosi Gyertyánligeten (Кобилецька Поляна, Ukrajna) 1891. október 2-án. Művészeti tanulmányait a budapesti Képzőművészeti Főiskolán 1910–1914 között végezte, mestere Révész Imre (1859–1945), de nagy hatással volt rá Roskovics Ignác művészete is, akit feltehetően még személyesen ismert. Az első világháborúban besorozták, orosz fogságba esett. Hazatérve, 1918-tól az ungvári gimnázium rajztanára lett. 1920 után a Csehszlovákiához került szülőföldjén maradt, 1927-ben Erdélyi Bélával (1891–1955) művészeti szabadiskolát alapított.

A két világháború közötti időszakban számos megbízást kapott a Munkácsi Egyházmegyében. Az 1930-as években a kisbereznai bazilita monostortemplom falképeit festette, de az ő falképei díszítették az ungvári bazilita kolostor templomát is (egykori ortodox templom a várhoz közel). A szovjet időszakban mind a két műve elpusztult.

Hasonló stílusban festette ki az ungvári székesegyház északi oratóriumában található püspöki kápolnát. Kárpátalja visszacsatolása után a magyar állam jelentős összeggel járult hozzá az ungvári székesegyház felújításához 1939-ben, ekkor dolgozott itt is. A kápolnában a historizáló, szecessziós jellegű ornamensek közé az egyházmegye korai fatemplomainak látképeit helyezte, a nagyobb képmezőkbe evangéliumi jeleneteket (A kulcsok átadása), illetve szentek életéből vett epizódokat (Szent Miklós püspök és a szegények, Aranyszájú Szent János liturgiát végez) festett. Ekkor nyerte el a székesegyház hajójának kifestésére szóló megbízást is. A dongaboltozaton téglalap alakú mezőben a templom címünnepét, a Szent Kereszt feltalálását ábrázoló nagyszabású kompozíciót, körülötte kisebb medalionokban pedig egyházatyák mellképeit helyezte el.

1943-ban a máriapócsi kegytemplom falképeinek rekonstrukciójával bízták meg: a figurális részek tervezését, kivitelezését Boksay, a díszítőfestést a szintén ungvári Szarnovszky Sámuel templomfestő kapta meg. Máriapócon az 1896-os átfestés eltávolításával kezdtek a munkát, amely során igyekeztek az 1756-ból származó, barokk látszatarcitektúra-festést is megőrizni, de végül teljesen újrafestették, több helyen

eltérve az eredeti kompozícióktól. A templom szentélyboltozatán a szláv feliratokat magyarra cserélték, míg a felső párkány feletti festett vakablakok helyére a négy egyházatyát festették meg. A hajóban, a diadalív előtti keresztboltozatra az eredeti barokk elemek közé Szűz Mária mennybevitele került. A következő boltszakaszban, a központi nagy látszatkupolában az Oltáriszentséget imádó két angyallal bővítette az eredeti kompozíciót. A boltozat négy sarkában a gyenge 19. századi festés alatt ugyan megtalálták az eredeti, nagyon sérült barokk falképeket is, de helyettük Boksay új evangélistákat festett. A két oldalapszisban, a mellékoltárok fölé, a párkány fölötti mezőkbe új képek: A csodatévő Pócsi Máriához gyógyulásért járuló betegek, míg a szemben lévő fülkébe Nagy Szent Bazil liturgiája került. A kórus feletti boltozatra Szent Mihály főangyal, a pócsi templom védőszentjét festette, a hajó nyugati boltszakaszára pedig Szent Bazil apoteózisát. A pócsi falképekhez kartonra készített vázlatok a család birtokában máig fennmaradtak.

A kegytemplom berendezésének átalakítására is sor került. A kegyképet az ikonosztáz királyi ajtaja felől az északi mellékoltár átalakításával megformált kegyoltárra kívánták áthelyezni. A Szent Kereszt-oltár átalakításához Boksay 1943-ban két tervet is készített, amelyek alapján a kivitelezésre felkért pécsi ferencesek dolgoztak, bár a munka során több részletet módosítottak. A kegyképet 1945. szeptember 8-án helyezték át ünnepélyesen ide.

A nyíregyházi szemináriumban maradt fenn egy nagy méretű, a trónon ülő Istenszülőt és a gyermek Jézust liliumokkal és pünkösdi rózsákkal díszített környezetben ábrázoló, olajjal festett vászonkép, amelynek jobb alsó sarkában Boksay szignója és az 1944-es évszám olvasható. Abban az időben felmerült, hogy a pócsi ikonosztázion 1896-ban készült képeit kicserélik, a szóban forgó festmény Boksaynak ehhez a feladathoz készült mintadarabja volt. Az ikonosztázion átalakítása a világháború miatt elmaradt.

Boksay szülőföldjének szovjet megszállása után az új politikai berendezkedés 1949-ben a görögkatolikus egyházat felszámolta, katakombalétbe kényszerítette, ami lehetetlenné tette a vallásos témájú festészet nyílt

megjelenését. „Családi” használatra azért később is alkotott vallásos témájú műveket. Boksay nem szakadt el a képzőművészettől, 1950 és 1956 között – nyugalomba vonulásáig – a lemergi Iparművészeti Iskolában tanított. Műveit a Szovjetunió múzeumaiban is kiállították, többet meg is vásároltak az állami gyűjtemények. Ungváron hunyt el 1975. október 19-én.

Életművéből Budapesten a Párbeszéd Házában rendezett kiállítást unokája, Erfán Ferenc, aki az ungvári Szépművészeti Múzeum igazgatója, amely 1990 óta nagyapja nevét viseli. A tárlaton a művész leszármazottainak tulajdonában lévő, Magyarországon és Szlovákiában őrzött műveket lehetett látni (2018. december 12. és 2019. január 15. között).

Veress Géza (1899–1970)

Veress Géza Hajdúböszörményben, tízgyermekes görögkatolikus családban született 1899. július 7-én, édesapja kerékgyártómester, édesanyja piaci kofa volt. Művészeti tanulmányait a budapesti Képzőművészeti Főiskolán, Csók István (1865–1971) vezetése alatt kezdte meg 1916-ban. Az első világháborúban az északolasz fronton harcolt Udinénél, sebesülése után Velencében lábadozott. A fronton találkozott a később híressé vált Vaszary János (1899–1963) és Mednyánszky László (1852–1919) festőkkel is. Hadifogságba esett, hazatérte után, 1921-től tanulmányait két évig Glatz Oszkár (1872–1958) osztályában folytatta. 1924-ben vándorútra indult, öt évig Törökországban és a Közel-Keleten utazgatott, festői megrendelésekből tartva el magát. Hazatérve, 1932-ben feleségül vette Kocsis Veronikát, és Debrecenben telepedtek le. Műveiben a táj- és életképek váltak meghatározóvá: Tokaj-Hegyalja, a Bodroghöz és a Tisza mente falvai, az ott látott mindennapi jelenetek és környezet hatott rá leginkább. 1930-tól rendszeresen kiállított.

A festészet mellett grafikai műfajokban is alkotott, különösen a linómetszés állt hozzá közel.

1948-ban Petőfi-díjat kapott. Az ötvenes években a szocreál témák sem hiányoztak művészetéből. Munkái helyet kaptak különböző csoportos tárlatokon: például a budapesti Műcsarnokban (1951, 1953), az Ernst Múzeumban (1954, 1957), majd Miskolcon (1967). Pedagógusként nagy hatást gyakorolt a következő nemzedékekre, mivel 1952 és 1960 között a debreceni Képzőművészeti Szabadiskolát irányította. 1953-ban Munkácsy-díjat kapott a *Békegalambot himző lány* című festményére. 1961 és 1964 között három egyéni kiállítása is volt, míg halála után Hajdúböszörményben (1977, 2011) és Debrecenben (1984) is szerveztek emlékkiállításokat a műveiből.

A Hajdúdorogi Egyházmegye területén első megbízásait a harmincas években nyerte el (mennyezeti kép, főoltárkép, Nyírtass, 1931; falképek, Nyírkarász, 1937). A második világháború éveit a vértesi templom falképeit és a szószéken lévő apostolsort is elkészítette, Kislétára megfestette az ikonosztázion képeit (1940). 1942-ben Nagylétán (ma: Létavértes) a kis templomban a falak festését végezte. Egy oltárképe szülővárosa görögkatolikus templomában is van, de a már lebontott korábbi templomba állítólag falképeket is festett. Az 1940-es évek végén dolgozott a szakolyi templom falképein (átfestve, de megvannak). 1947-ben felesége szülőfalujába, Szabolcsveresmartra festett ikonosztázt (képei helyett Pásztor Miklós 1981-ben újakat alkotott). 1958-ban Csengerújfaluiban a templom falait festette (ez már elpusztult) tanítványával, Kolozsvári Pállal, aki – bár református volt – a hetvenes években több ikonosztázunkat is megfestette (például Rozsály, Baskó). A második világháború előtti években a bazilita atyáktól, görögkatolikus papcsaládoktól is rendszeresen nyert megbízásokat, amiről több portré, illetve a családok tulajdonában fennmaradt vallásos témájú vásznai tanúskodnak.

Debrecenben hunyt el 1970. szeptember 18-án. Neve ma leginkább a műkedvelő lokálpatrióták számára cseng ismerősen, műveit a Déri Múzeumban és a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeumban őrzik. Utóbbi helyre özvegye felajánlásából több mint hatvan műve került.

Veress Géza tanítványai közül nemcsak Kolozsvári Pál, hanem a szintén református id. Pikó László is számos görögkatolikus templom számára dolgozott a 20. század utolsó évtizedeiben.

Testvére, Veress Ferenc (Hajdúböszörmény, 1908 – Budapest, 1983) tervezőmérnök, feltaláló, festő és költő volt, de nem dolgozott egyházi megrendelésekre.

Petrasovszky Emánuel (Manó) (1902–1976)

Petrasovszky Emánuel (vagy ahogy legtöbbször műveit szignálta: Manó) görögkatolikus papcsaládban született 1902. január 11-én a Zemplén vármegyei Világon (Svetlice, Szlovákia) ötödik gyermekként, akit még további öt testvér követett. Gimnáziumi tanulmányait Eperjesen végezte, ahol édesapja, id. Petrasovszky Leó a görögkatolikus fiú polgári iskola alapítója és hitoktatója volt. Az első világháborút és a trianoni békeszerződést követő, a család életére is kiható politikai változások miatt Emánuel már szlovák nyelven érettségizett, de miután 1920-ban el kellett hagyniuk Csehszlovákiát, és hamarosan Sátoraljaújhelyen telepedtek le, ott magyar nyelven is levizsgázott. Az érettségi után a gyerekként is ügyesen rajzoló, tehetségét tudatosan fejlesztő fiatalember 1922-től folytatta felsőfokú művészeti tanulmányait. Budapesten, az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskolában öt évig tartó képzés után 1927-ben, díszítőfestő szakon jeles eredménnyel és külön dicsérettel szerzett diplomát. Eredetileg állítólag a Képzőművészeti Főiskolára készült, de betegség miatt oda nem tudott felvételizni. Anyai nagyanyja (Mankovits Izabella) révén távoli rokonságban állt Mankovits Mihály (1785–1853) festővel. Testvérei közül a katonai iskolát végzett bátyja, ifj. Petrasovszky Leó (1896–1981) a budapesti Képzőművészeti Főiskolán diplomázott festő szakon. Ő a második világháború előtt a pécsi katonai középiskolában oktatott rajzot, maga főképp portrékat festett, majd 1946-tól, amikor a politikai okokból bekövetkezett kényszerű mellőzöttség miatt családjával a szüleinél, Sátoraljaújhelyben telepedett le, öccse templomfestői megbízásaiban is közreműködött. Öccsük, Petrasovszky Pál is szívesen rajzolt, festett.

Petrasovszky Manó művészeti tanulmányainak utolsó éveiben, majd közvetlenül a diploma megszerzése után tanárai javaslatára pályatársaival együtt kezdett el dolgozni, főképp templomfestési megbízásokon (például Szigetvár, Dunaföldvár, Tolcsva, Sátoraljaújhely római katolikus templomaiban). 1930-ban Takács István festőbarátjával együtt Olaszországba utaztak egy hosszabb tanulmányútra. Hazatérte után egy évvel, 1931-ben megházasodott és Sátoraljaújhelyben telepedett le. Itt, illetve innen kiindulva teljesítette egyre

gyarapodó, önálló megbízásait. 1939-ben Takács Istvánnal újra Itáliába utaztak egy rövidebb tanulmányútra. Sokféle műfajban (grafika-könyvillusztráció, falképek, táblaképek stb.), sok helyszínen alkotott.

1933-ban a budapesti Rózsák téri templom festésén Takács Istvánnal együtt dolgozott. Falképei közül kiemelkedő jelentőségű – nemcsak nagyságát, hanem művészi megoldásait is tekintve – a máriapócsi kegytemplom szentélyébe festett ciklusa (1943–1944), amelyen kétévi katonai szolgálatot követően dolgozott. Petrasovszky festette az újonnan kialakított kegyoltár zenélő angyalokat ábrázoló két táblaképét, illetve a Szent Bazil-oltár vászonképeit is (1948). 1946 és 1953 között készítette el a kegytemplom színes üvegablakainak vázlattevéit, amelyeket Palka József műhelye kivitelezett Budapesten. Későbbi ablaktervei közül a legismertebb a nyíregyházi Szent Miklós görögkatolikus templom (2015-től a Nyíregyházi Egyházmegye székesegyháza) szentélyének három ablakába szánt kompozíciója 1958-ból.

A második világháború után több templomfestési megbízást kapott, amelyekben már bátyja, Leó is besegített: Rudabányácskán és Végardón (1949–1951); Miskolcon a Búza téri templomban (2015-től a Miskolci Egyházmegye székesegyháza) a diadalív külső oldalára és a szentélyben festettek (1951–1952). Falképei közül jelentősebbek még a szuhakállói (1954–1955), a mezőzombori (1951–1953), a sátoraljaújhelyi (1965) és a görömbölyi (1968) görögkatolikus templomba festett ciklusai. Többször dolgozott római katolikus közösségek számára is, vannak falképei például Erdőbényén és Herceghúton (1955).

A falképek mellett több nagy méretű vászonképet is festett. 1938-ban a pécsi hadapródiskola számára Zrínyi Miklós kirohanását, ugyanebben az évben a penészleki templom számára a Mindenkor Segítő Szűz Máriát. A sárospataki templomba a védőszentek, Szent Péter és Pál vértanúságát megjelenítő vászna készült (1942). A nyíregyházi templom számára egy monumentális Keresztre feszítést (1964–1965), míg Nagykovács a helyi közösség történetét is feldolgozó vászonképet alkotott 1960–1962 között. Késői oltárképei közül az 1973-ban a vámosújfalui kápolnába

festett Szent Illést és Elizeust ábrázoló kompozíció figyelemre méltó.

Petrasovszky Papp Antal címzetes érsek meghívására 1931-től aktívan részt vett a Miskolci Apostoli Adminisztrátúra egyházművészeti bizottságának munkájában. Több tanulmánya jelent meg a *Keleti Egyház* hátsólapjain. Ezekben az írásaiban foglalkozott az ikonokkal, a bizánci művészet liturgikus természetével, úgy tartva, hogy a nyugati egyház művészete is csak ezen keresztül tudna megújulni. Ennek fényében meglepőnek tűnik, hogy két korai ikonosztáznak, a vencesellőinek (ma:

Gávavencsellő) és az alsóregmecinek a képei alig mutatnak rokonságot a bizánci hagyománnyal. Jobban érzékelhető változás állt be a II. Vatikáni Zsinatot követő időszakban, amikor a nyíregyházi templomba tervezett egy teljes, négy sorból álló ikonosztázt 1965-ben (nem valósult meg), majd különösen utolsó éveiben, amikor két ikonosztázhoz is festett alapképeket, Sajószentpéterre és Penészlekre, bár mind a két műve befejezetlen maradt, ami különösen az utóbbi művén zavaró. 1976. október 10-én hunyt el Sátoraljaújhelyben, sírja a városi temetőben található.

ÖSSZEGZÉS

382. Szilágyi János: Királyok imádása. Üvegkép, 1973. Magántulajdon (Áment Gellért, 2020)

Áttekintésünket a 18. század végén kezdtük, és a 20. század közepe után fejeztük be. A 19. században alapvetően azokra az évtizedekre koncentráltunk, amikor az 1813-ban megjelenő egyházmegyei festő cím még valóban gyakorlati feladatokkal is felruházott posztot, ugyanakkor megtisztelő kinevezést is jelentett. A cím kiüresedése Roskovics Ignác működése alatt történt meg, aki – elsőként a hazai görögkatolikus művészek közül – országos ismertségre tett szert, aminek köszönhetően a Munkácsi Egyházmegye által kínált (anyagi és szakmai) keretek bizony szűkössé váltak számára. Amíg mestere, Vidra Ferdinánd római katolikus származása ellenére a görögkatolikus Munkácsi Egyházmegye szolgálatában találta meg a számára legmegfelelőbb alkotói közeget (stílusa szinte nem is változott semmit az itt töltött több mint negyedszázad alatt), addig Roskovics már korának akadémiai tudásával felvértezve teremtette meg vallásos témájú festményeinek világát. Az egyházmegye Vidra halála után még Roskovicsot is hivatalos „megyei” festőnek tekintette, de nyilvánvalóvá vált, hogy nagy megrendeléseinek köszönhetően egyre kevesebbet tud foglalkozni az otthoni ügyekkel, bár időnként később is kikérték a véleményét.

Ezzel párhuzamosan, vagyis az akadémiai, képzett festők feltűnése mellett a hazai görögkatolikus „piacon” a 19. század utolsó évtizedében egyre jelentősebb szerephez jutottak az olcsó és gyorsan elkészülő berendezési tárgyak, kegyeszerek előállítására szakosodott vállalkozások, az úgynevezett műipari intézetek, amelyek egy része egészen az államosításig (1949) fennmaradt. Az intézetek hangsúlyos szerepvállalásának köszönhetően az egyéni festői megbízások száma erősen lecsökkent. Ezek a vállalkozások rendszerint a faragott szerkezeteket készítették saját műhelyeikben, a festményeket, amelyek a nazarénus művészeti örökségnek a bizánci hagyományokból is merítő válfaját képviselték, ők is más, a Habsburg Monarchián belül vagy a szomszédos országokban működő gyárak kínálatából szerezték be. A kevésbé képzett festők gyakran az ő munkáikat másolták, még olcsóbb árfekvéssel dolgozva.

A 19. század első évtizedeiben még tovább éltek a késő barokkban megszokott formai megoldások. Ezt a tendenciát az ungvári székesegyház ikonosztázanak állandó referenciaponttá válása erősítette. Még 1859-ben is ezt a képállványt tekintették követendő mintának, az ungvári együttes hatása eleinte még a festmények stílusán, kompozícióin is megfigyelhető.

A 19. század közepére azonban a festők már inkább a saját korukban népszerűnek tartott, metszetekről ismert mintaképekkel dolgoztak, aminek fokozatosan az ikonográfiai hagyomány szinte teljes átalakulása lett a következménye. Ezáltal a bizánci motívumok, amelyek persze ekkorra már leginkább csupán az alapképek beállításain, az arany háttéren és a feliratok használatán voltak tetten érhetőek, szinte teljesen kiszorultak. Ez a tendencia már Mankovits Mihály művein is megfigyelhető, de igazi, számunkra is ismert konfliktust Révész György munkásságában eredményezett: rajta az arany háttér hiányát kérték számon, míg más mestereknél a szokatlan megoldásokat furcsállotta az egyházi hatóság. Gyakran szerepel a „botránkozató” jelző az elfogadhatatlannak ítélt művek jellemzésére az egyháziak részéről, de hogy pontosan mit értettek rajta, ma már nehezen rekonstruálható. 1848 körül az előző évtizedekhez képest új szempontok is megfogalmazódnak a művészek részéről. A megrendelővel folytatott vitáikban a művészet szabadsága mellett érvelnek, ünneplik a céhes korlátok háttérbe szorulását, s kritikájukat már az egyházi hagyományörzéssel szemben is megfogalmazzák a festészet „szabad művészet”-ként való elismerését sürgetve. Minden bizonnyal egyik fél sem volt könnyű helyzetben. Eddig nem találtunk olyan szövegeket, amelyekben az egyházi megrendelők pontosan meghatározták volna, hogyan képzelik el a számukra is elfogadható műalkotásokat: noha a „bizánci” és „keleti” stílust emlegető, kósza hivatkozások már az 1840-es években megjelennek, nehéz megmondani, vajon mit értettek rajta. A főpásztorok szinte biztosan a kor vallásos festészetét is követendőnek tekintették. Így történhetett meg, hogy a Sixtusi Madonna, amelyet ekkoriban a szent művészet felülmúlhatatlan remekének tartottak, a vallásos festészet ikonikus műveként valódi ikonszerepbe került úgy, hogy egyes másolatait az ikonosztázok alapképsorában helyezték el (például az eperjesi székesegyházban és a munkácsi parókiális templomban).

Úgy tűnik, hogy az ungvári ikonosztáz mintaadó szerepe is alapvetően már a faragott szerkezet formai követésére szorítkozott, ami azt jelentette, hogy egy komplett ikonosztáznak négy-öt sorosnak kell lennie három ajtóval s körülbelül ötven képpel. Ekkora képmennyiség valójában nem csupán a megrendelő közönségeket, hanem a felkért mestereket és művészeket is nagy kihívás elé állította: előbbieik számára rendszerint az anyagi lehetőségek voltak szűkösek, utóbbiaknál

pedig a művészi alkotóerőt tehetette próbára a monoton munka rémképe, aminek következtében az ihlet is csökkenhetett. Ez a formai elvárás tehát mind a két felet túlzott, néha már teljesíthetetlen célok felé hajszolta. Ritkán merték „a kevesebb néha több” szempontot érvényesíteni.

A korszakban az vált uralkodó felfogássá – bár ezt konkrétan soha nem mondták ki –, hogy az ikonosztázok faragott szerkezete többre értékelendő a képeknél. A festők egy-egy ikonosztáz esetében gyakran a faragott részek elkészülte után, évekkal később kaptak megbízást, ilyenkor ahhoz kellett alkalmazkodniuk, amit helyben készen találtak. Az aranyozás, miután a képekről szinte teljesen eltűnt, a faragásokon vált meghatározóvá, ami szintén irreális költséget jelentett a kisebb közösségek számára. Ennek nyomát vehetjük észre azokban a forrásokban, amelyekben az egyházmegyei festők a pót- és hamis anyagok használatától próbálják elrettenteni a kisebb mestereket.

Az itt felvázolt folyamat eredményeként a képek „ikon”-szerepe lassan elhomályosult, gyakran csupán díszítőelemeivé váltak egy amúgy is díszes építménynek. Ezzel magyarázható, hogy a hagyományos táblaképforma is fellazult, és a korábbi emléksanyagban még szokatlan, ismeretlen képformák is elterjedtek (például ovális alapképek) az 1830-as évektől kezdve. A festményeket az 1870-es évektől kezdve új típusú, addig ritkának számító anyagokra (fémlemez, vászon) kezdik festeni, leginkább praktikus megfontolásból, a tartósság érdekében.

Az a szemlélet, amely a faragott szerkezetet előbbre valónak tekinti az ikonoknál, máig érezhető. Ma is gyakran hamarabb találják meg a faragót, mint az ikonfestőt, utóbbit néha meg sem kérdezik arról, hogy milyen típusú állványzaton tudná elképzelni az ikonokat. A másodlagos elem (állványzat) így szorította és szorítja háttérbe az elsődleges alkotóelemeket, vagyis az ikonokat.

A 19. század első felében megbízásokat kapó mesterek nagyon különböző színvonalon dolgoztak. Műveik

felett gyakran már a század végén ítéletet hozott az utókor, amikor újra szebbnek tartott műintézeti együttesekre cserélték azokat. Ez a folyamat ma is tart, különösen Kárpátalján és Romániában tapasztalható a megkopott együttesek rohamos pusztulása. Gyakran múzeumi elhelyezésükre sincs mód, néha a felekezeti villongások áldozataivá válnak. Munkámban egy számos aspektusból még kevésbé kutatott emlékcsoportot, időnként – mondjuk meg őszintén – mára méltán elfeledett mesterek műveit, munkásságát vizsgáltuk. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ezek a gyakran meglehetősen egyszerű és naiv alkotások mára szinte egyedüli, pótolhatatlan tanúivá váltak a korszak közösségeiben működő, számos nehézséget legyőző, teremtő erejű hitnek.

A 19. századi események vizsgálata során megfigyelhető mintázatok ismétlődtek meg a 20. század folyamán is. A művészeti akadémiát végzett festők gyakran nehezen találták helyüket a megrendelő közösség és a művészeti öntudatból fakadó elvárások között: egyrészt hűek kívántak maradni a hagyományos formákhoz, ugyanakkor nehezükre is esett a bizánci képi örökséggel való azonosulás, mivel úgy érezhették, hogy ezzel művészi kreativitásuk csorbul. Lényeges változást jelentett az 1960-as évektől a II. Vatikáni Zsinat hatására kialakuló új szellemiség, amely egyszerre vált nyitottá a hagyományos bizánci és az absztrakt formák felé. Bár ekkor is nehéz volt olyan művészeket találni, akik az ikonok festői világát, a bizánci művészeti hagyományt és saját koruk elvárásait jól össze tudták volna hangolni. Inkább azok a festők tudtak jobban érvényesülni – akárcsak a 19. században –, akik nagy mennyiségben és olcsón tudtak sok képet előállítani. A saját koruk művészeti tapasztalatait a hagyománnyal valóban kreatívan egyesítő művészek (például Puskás László, Kárpáti László, Maklár Zsolt) feltűnése már egy következő korszak kezdete, amely jelen kutatásunk határain kívül esik.

FÜGGELÉK

Rövidítések

- AGKA – Archiv gréckokatolického arcibiskupstva, Prešov
BFL – Budapest Főváros Levéltára, Budapest
BIGKKL – Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, Beregszász
DAZO – Derzhahsky Arkhiv Zakarpatskoi Oblasty, Berehovo
GKPL – Görögkatolikus Püspöki Levéltár, Debrecen
MEL – Miskolci Egyházmegye Levéltára, Miskolc
MÉM MDK – Magyar Építészei Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest
MNL HBML – Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Hajdúböszörmény
MTA BTK MI – Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Művészettörténeti Intézet, Budapest
NSZBRGY – Nagy Szent Bazil Rend Gyűjteménye, Máriapócs
NSZBRL – Nagy Szent Bazil Rend Levéltára, Máriapócs
NYEL – Nyíregyházi Egyházmegye Levéltára, Nyíregyháza
OSZK – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
SZAGKHF – Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza
SZM – KEMKI ADK – Szépművészeti Múzeum – Közép-Európai Művészettörténeti Intézet Archivum és Dokumentációs Központ, Budapest

Felhasznált irodalom

- ABA-NOVÁK Judit–MÉRŐ Éva–ifj. SZEGEDI MOLNÁR Géza 1996, *Szegedi Molnár Géza festőművész 1906–1970*, [h. n.]
ÁDÁM Iván 1912, *A veszprémi székesegyház*, Veszprém.
AGGHÁZY Mária 1959, *A barokk szobrászat Magyarországon 2*, Budapest.
ALBERIGO, Giuseppe–L. DOSSETTI, Giuseppe et alii (a cura di) 1991, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bologna.
ALBRECHT Sándor 2012, *Keipert László festőművész Alsóörsön*, Alsóörs.
AURENHAMMER, Hans 1956, *Die Mariengnadenbilder Wiens und Niederösterreichs in der Barockzeit*, Wien.
B. NAGY Margit 1970, *Reneszánsz és barokk Erdélyben: Művészettörténeti tanulmányok*, Bukarest.
BABOŞ, Alexandru–COVACI, Mihai 2020, Raport de cercetare a unor picturi din bisericile de lemn maramureşene, *Acta Musei Maramorosiensis*, XVI, 604–619.
BAKI Miklós 1965, Részlet a Bartók-ikonográfiából – Szabó István Bartók-plakettje, *Tiszatáj*, 19, 865–868.
BAKÓ Zsuzsanna Ildikó–KOVÁCS Gergely 2019, Egy másik István a szomszédból. Sztrizs István (1874–1922) oltár-építő-mester munkásságának rövid áttekintése, *Ars Hungarica*, 45, 399–406.
BALAJTHY József 1828, A' Csernek-hegyi Klostrom, *Felső Magyar-Országai Minerva*, 4, 1695–1699.
BALAJTHY József 1829, A' Munkátsi Klostrom bővebb esmertetésének folytatása, *Felső Magyar-Országai Minerva*, 5, 869–903.
BALAJTHY József 1836, *Munkács azaz Munkács városának és várának topographiai, geographiai, historiai és statistikai leírása*, Debrecen.

- BALDASSARI, Francesca 1995, *Carlo Dolci*, Torino.
- BÁN József 1996, *Takács István*, Mezőkövesd.
- BARA Júlia 2014, Szatmárnémeti, római katolikus székesegyház, in TERDIK–BARA 2014, 139–157.
- BARANYI András / БАРАНИЙ, АНДРИЙ 2006, *Munkács. Ahogy nagyszüleink látták / Мукачево. Очима наших бабусь і дідусів*, Budapest–Munkács.
- BARNA Gábor 1995, A mesterszállási templom építésének története, in BARNA Gábor (szerk.), *Mesterszállás – Fejezetek a község történetéből*, Mesterszállás, 131–149.
- BARNES, Susan J.–DE POORTER, Nora–MILLAR, Oliver–VEY, Horst 2004, *Van Dyck. A complete Catalogue of the Paintings*, New Heaven–London.
- BELLESÍ, Sandro–BISCEGLIA, Anna (a cura di) 2015, *Carlo Dolci 1616–1687: Catalogo della mostra* (Firenze, Palazzo Pitti, Galleria Palatina, 30 giugno – 15 novembre 2015), Livorno.
- BENDA, Adolf 1877, *Geschichte der Gablonz und ihre Ambegung*, Gablonz a. d. Niesse.
- BENDÁSZ István (összeáll.) 2023, *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papjainak életrajzi adatai a legrégebb időktől a szovjetek általi önkényes megszüntetésig, azaz 1949-ig*. Az adatokat különböző forrásokból összeszedte: Bendász István görögkatolikus esperes-lelkész 1943, [Beregszász, megjelenés alatt].
- BENICKÁ, Lucia (ed.) 2013, *Sacral Elementum II, Sakrálne v súčasnom umení, Sacral in Contemporary Art, Ikony, Icons*, Spišska Nová Ves.
- BESZKID Miklós 1909, *Kováts János: 1764–1834, eredeti levelezések és egykorú források nyomán írta Beszkid Miklós*, Budapest.
- BESZKID Miklós 1914a, Egy elfeledett képírónk, *Művészet*, 13, 47–63.
- BESZKID Miklós 1914b, Mankovics Mihály, *Művészet*, 13, 422–427.
- BESZKID Sándor 1905, Paróchiáink története. Abaújszántó, Bodókövőáralja, Komlóska, *Görög Katolikus Hírlap*, 3, 7. szám, 4–6.
- BÍRÓ Béla 1969, Overbeck és magyar követői, *Katolikus Szemle*, 21, 369–375.
- BIZZER István 2003, *Kontuly Béla 1904–1983*, Budapest.
- BODA Attila–SZŐGI László 2023, *Az ungvári görögkatolikus szeminárium növendékei 1778–1852* (Felsőoktatástörténeti Kiadványok. Új sorozat. 28. – Collectanea Athanasiana V/3.), Nyíregyháza–Budapest.
- BOROVSKY Samu (szerk.) [1905], *Zemplén vármegye és Sátoraljaiúj hely, Magyarország vármegyéi és városai*, Budapest.
- BORZA, Peter–GRADOŠ, Juraj (eds.) [2018], *Historický schematismus farnosti Prešovskej metropolie, Prešovska archieparchia* (Gréckokatolícka cirkev na Slovensku 8.), Prešov.
- BRATU, Anca 2015², *Pictura murală maramureșeană*, București.
- BUZÁSI Enikő 2016, *Források a magyarországi, erdélyi, valamint magyar megrendelésre dolgozó külföldi művészek bécsi akadémiai tanulmányaikhoz (1726–1810): Kivonatok az Akademie der bildenden Künste Wien beiratkozási protokollumaiból és névjegyzékeiből*, Budapest.
- CHIRIAC, Aurel 1996, Contractul privind pictarea bisericii rutenilor din Oradea la 1788, *Ars Transilvaniae*, VI, 147–152.
- CSERHÁTI József–FÁBIÁN Árpád (szerk.) 1986, *A II. vatikáni zsinat tanítása. A zsinati döntések magyarázata és okmányai*, Budapest.
- CSORBA László 2016, Miért a „legnagyobb”? Egy tiszteleti név nyomában, *Rubicon*, 27, 9. szám, 4–13.
- ДАВИДОВ, Динко 2006², *Српска графика XVIII века*, Београд.
- DERCSÉNYI Dezső–VOIT Pál (szerk.) 1969, *Heves megye műemlékei*, I, Budapest.
- DESCHMANN Alajos 1990, *Kárpátalja műemlékei*, Budapest.
- DIETZ Emil 1930, Hölzelék Bártfai fafaragó-iskolája, *Képes Krónika*, 12, 17. szám, 21–24.
- DIVALD Kornél 1897, A bártfai szobrásziskola I, *Magyar Iparművészet*, 1, 102–106.
- DIVALD Kornél 1898, A bártfai szobrásziskola II, *Magyar Iparművészet*, 1, 201–207.
- DIVALD Kornél 1917, *A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei*, Budapest.

- DOBOS András 2020a, A történeti Munkácsi Egyházmegye liturgikus hagyománya, in TERDIK 2020b, 54–60.
- DOBOS András 2020b, A magyar nyelvű liturgia emlékei, in TERDIK 2020b, 386–391.
- DOBOS, András 2022, *Prassi e teologia circa l'Eucaristia nella storica Eparchia di Mukačevo. Dall'unione di Užhorod (1646) fino alla metà del XX secolo* (Studies in Eastern Christian Liturgies 3), Münster.
- DUCHNOVIČ, Alexander 1971, *The History of the Eparchy of Prjasev*. Translated and supplemented with notes by Athanasius Pekar, Rome.
- EGRI Mária–JÁNOSI György 2001, *Benke László élete és festészete* (Hamza Múzeum Kiadványai 5), Jászberény.
- ELEK György 1993, Árak Karcagon a XVIII. század második felében II. rész, *Zounuk, A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*, 8, 289–305.
- ENTZ Géza (szerk.) 1986, *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei*, I, Budapest.
- ENTZ Géza (szerk.) 1987, *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei*, II, Budapest.
- ERDŐSSY Béla 1983, *Korunk magyar egyházművészete*, második, bővített kiadás, Budapest.
- ЕРФАН, Франциск 2016, *Йосиф Бокшаї: Художник правди. Людена правди*, Ужгород.
- FEHÉR József 1989, Megyénk Nepomuki Szent János szobrai, *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*, 26, 189–201.
- FERINO-PAGDEN, Sylvia et alii 1991, *Die Gemäldegalerie des Kunsthistorisches Museums in Wien: Verzeichnis der Gemälde*, Wien.
- FLEISCHER Gyula 1935, *Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián*, Budapest.
- FRICKÝ, Alexander 1971, *Ikony z východného Slovenska*, Košice.
- FRICKÝ, Alexander 1995, Ikony na východnom Slovensku, *Ars*, 28, 168–183.
- GÁBOR, Milan 2017, Ikonostas v gréckokatolíckom Chráme sv. apoštolov Petra a Pavla v Kojšove, in MARINČAK, Šimon–ŽEŇUCK, Petr (eds.), *Medzikultúrne vzťahy Východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku do konca 18. storočia*, Košice–Bratislava, 259–300.
- GARAS Klára 1955, *Magyarországi festészet a XVIII. században*, Budapest.
- GARAS Klára 2006, Festő, restaurátor, képkereskedő: Adam Braun (1748–1827) és a magyar műbarátok, *Ars Hungarica*, 34, 83–94.
- GATRALL, Jefferson J. A.–GREENFIELD, Douglas M. (eds.) 2010, *Alter icons: the Russians icon and modernity*, University Park, Pennsylvania.
- GIEMZA, Jarosław 2017, *Cerkwie i Ikony Lemkowszczyzny*, Rzeszów.
- GOLUB Xénia 2011, Ortodox fafaragók magyarországi működéséről a legújabb kutatások tükrében: Avram Manojlovics képfaragó munkái, *Műemlékvédelem*, 55, 366–373.
- GOLUB Xénia 2022, A pomázi szerb templom berendezésének kialakulása a 18. század végén, *Művészettörténeti Értesítő*, 71, 27–44.
- Görögkatolikus templomok* 2014, *Görögkatolikus templomok a Miskolci Exarchátusban*, Miskolc.
- GRANASZTÓI Olga 2009, *Francia könyvek magyar olvasói. A tiltott irodalom fogadtatása Magyarországon 1770–1780* (Res Libraria 3.), Budapest.
- GRASSKAMP, Walter 2009, Akadémiai művészek, in HESSKY Orsolya–KÁRAI Petra–VESZPRÉMY Nóra (szerk.), *München / magyarul. Magyar művészek Münchenben 1850–1914*, Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2009. október 1. – 2010. január 10. Budapest, 11–17.
- GREŠLÍK, Vladislav 1994, *Ikony Šariškého múzea v Bardejove: Icons of the Šariš Museum at Bardejov*, Bratislava.
- GRÓH István 1932, Nyíri hittestvérek között (Buj), *Görög Katolikus Szemle*, 4, 21–22. szám, 1–2, 2–3.
- GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (red.) 1968, *Súpis Pamiatok na Slovensku II*, Bratislava.
- GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (red.) 1969, *Súpis Pamiatok na Slovensku III*, Bratislava.
- HELBING Ferenc (szerk.) 1930, *Az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola Évkönyve 1880–1930. Az intézet ötvenéves fennállása alkalmából*, [Budapest].

- HENSZLMANN Lilla (szerk.) 1973, *Acta cassae parochorum. Nagyvárad, Munkácsi, Besztercebányai, Pécsi, Rozsnyói, Szombathelyi és Szepesi Egyházmegye 1733–1779* (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai IX.), Budapest.
- HERPAY Gábor 1926, *Nemes családok Hajdúvármegyében*, Debrecen.
- HESKY Orsolya 2009, Az Akadémiától a modernizmusig. München és a magyar művészet 1850–1914 között, in KÁRAI Petra–VESZPRÉMI Nóra (szerk.), *München magyarul: Magyar művészek Münchenben 1850–1914*, Budapest, 21–37.
- HIDEG Ágnes 2011, Adatok a miskolci evangélikus gimnázium történetéhez, *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 40, 496–502.
- ГОДИНКА, АНТИН [Hodinka Antal] 1935, Переписка Еп. М. М. Олшавського з ігуменами ЧССВ, *Записки чина св. Василя Великого*, VI, 1–2, 225–258.
- HOLLEIN, Max–STEINLE, Christa (Hrsg.) 2005, *Religion, Macht, Kunst: Die Nazarener, Ausstellung*, Frankfurt am Main.
- HOLZHAUSEN, Walter 1959, *Lackkunst in Europa* (Bibliothek für Kunst- und Antiquitätenfreunde, XXXVIII), Braunschweig.
- HONCA, Ciprian-Emanuel 2020, *Árkád Pásztor: Egumen la Bixad și moșier în Tur. Documente*, Cluj-Napoca.
- HORVÁTH Ferenc 1984, Egy vasi festőművész portréjához: Döbrentey Gábor, *Vasi Szemle*, 38, 3. szám, 382–393.
- IVANCSÓ István 2020, „Szent, modern, magyar görög katolikus kispapokat!” – Dr. Mosolygó Marcell atya teológiai tanári munkálkodása, in Uő (szerk.), *Mosolygó Marcell (1928–2001)*, Nyíregyháza, 33–59.
- JAKAB Attila–TERDIK Szilveszter 2014, Adatok a kállósejéni görögkatolikus templom történetéhez, in KOLLÁR Tibor (szerk.), *Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken*, Nagyvárad–Nyíregyháza, 166–173.
- JANJUŠEVIĆ, Bogdan–NIKOLIĆ, Petar 2010, *The Cathedral of St Nicholas at Sremski Karlovci*, Novi Sad.
- JANKA György 2019, A magyar görögkatolikusok első nagygyűlése Hajdúdorogon 1868-ban, in VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), *Hajdúdorog, 1868–2018: Tanulmányok és források a magyar görögkatolikusok történetéhez* (Collectanea Athanasiana I/9), Nyíregyháza, 29–54.
- JÁVOR Anna 2000, Lieb Ferenc, az „edelényi festő”, *Művészettörténeti Értesítő*, 49, 167–186.
- JAZYKOVA, Irina 2002, „Io faccio nuova ogni cosa”: *L'icona nel XX secolo*, Bergamo.
- JÓZSA László 1991, A kunszentmártoni nagytemplom két évszázada, *Magyar egyháztörténeti vázlatok*, 2, 93–104.
- JUHÁSZ Anna 2023, A bodrogkeresztúri római katolikus templom története és kiállítása, in VIRÁG Zsolt (szerk.), *Kastélyok, kúriák, templomok és borházak Tokaj-Hegyalján*, Tokaj, 61–75.
- KARLINSZKY Balázs–VARGA Tibor László 2010, *Centenáriumi album a veszprémi székesegyház újjáépítésének százéves évfordulójára, 1910–2010*, Veszprém.
- КАТНУ Імре–SZ. KÜRTI Katalin 1979, *Hajdúböszörmény építésze – képzőművésze*, Hajdúböszörmény.
- КАВАЧОВИЧОВА-ПУШКАРЬОВА, БЛАНКА–ПУШКАР, ІРІХ 1971, Дерев'яні церкви східного обряду на Словаччині, *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику*, 5, Пряшів.
- KEMÉNY Lajos 1913, Adatok művészetünk történetéhez. Kassán polgárjogot nyert művészek, *Művészet*, 12, 283–284.
- KEMÉNY Lajos 1914, Adatok művészetünk történetéhez, *Művészet*, 13, 377–380.
- KERNY Terézia 2004, Salamon magyar király ábrázolásairól (14–19. század), in VADAS Ferenc (szerk.), *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*, Budapest, 33–51.
- KERNY Terézia–СМОHAJ András (szerk.) 2013, *István, a szent király. Tanulmányok és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján*, Székesfehérvár.
- КОБАЛЬ, Йосип 2008, *Ужгород відомий та не відомий*, Львів.
- KOMISZÁR Dénes 2006, 1945 előtti festmények és szobrok a városházán, *Szabolcs-Szamár-Beregi Szemle*, 41, 2. szám, 191–209.
- KOMISZÁR János 2004, *Színes paletta*, Debrecen.
- KONTHA Sándor (szerk.) 1985, *Magyar művészet 1919–1945*, 1, Budapest.
- KORHECZ PAPP Zsuzsanna 2019, Jakobey Károly délvidéki oltár- és falképei, in *Katolikus Kincses Kalendárium: Urunk születése utáni 2020. esztendő*, Novi Sad, 125–144.

- КОРОЛИЈА ЦРКВЕЊАКОВ, Даниела 2017, *Српска црквена уметност у Румунији. Истраживања и конзервација*, Нови Сад.
- ΚΟΤΟΥΛΑ, Dimitra 2023, „In Search of a Painting Without Labels”: The Rediscovery of Byzantine Icon-Painting in Modern Greece During the 20th Century, in DEKONINCK, Ralph–FALQUE, Ingrid (eds.), *Revivals or Survivals? Resurgences of the Icon from the 15th Century to the Present Day*, Milano, 121–136.
- КОСІВ, Роксолана 2019, *Риботицький осередок церковного мистецтва 1670–1760-х років*, Львів.
- КРАЈНҮЉАК Gábor 1926, Szent István donatiojának görög egyházi vonatkozásai, *Századok*, 60, 498–507.
- КУЛИЋ, Бранка 2007, *Новосадске дрворезбарске радионице у 18. веку*, Нови Сад.
- KULIĆ, Branka 2019, A budai ikonosztáz faragványai, in CSÁKI Tamás–GOLUB Xénia (szerk.), *Szerb székesegyház a Tabánban: Az eltűnt Rácváros emlékezete*, Budapest, 179–188.
- LARAREV, V. N. 1969, *Novgorodian Icon-Painting*, Moscow.
- LAZIĆ, Ljiljana 2022, Blaskovits (Bátori) Mihály díszítőműhelyének hagyatéka Újvidék Város Múzeumának gyűjteményében, in KAJDOCSI LOVÁSZ Gabriella (szerk.), *Istoricizam u Bačkoj. Zbornik naučnih radova / Historizmus a Bácskában. Tanulmánykötet*, Szabadka, 16–24.
- LEGEZA László 2011, *A budai Szent Flórián-templom*, Budapest.
- LEHOCZKY Tivadar 1904, *A bereg megyei görögszertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végéig*, Munkács.
- LIŠKA, Anton–GOJDIČ, Ivan 2015, *História a architektúra gréckokatolíckych murovaných chrámov tereziánskeho typu na Slovensku*, Prešov.
- LOVRA Éva 2021, Sárospataki Szent Péter és Pál görögkatolikus templom építéstörténete, *Műemlékvédelem*, 65, 247–261.
- ЛҮКА Károly 1981, *A táblabíró világ művészete. Magyar művészet 1800–1850*, Budapest.
- ЛҮКА Károly 1982, *Nemzeti romantika. Magyar művészet 1850–1867*, Budapest.
- M. KISS Pál 1952, Magyar festők Bukarestben a XIX. században, *Művészettörténeti Értesítő*, 1, 87–98.
- МАЈСНІСНІ УЈТЕЛЕКИ Zsuzsanna (szerk.) 2014a, *Dudás Miklós canonica visitatiói a Hegyaljai Esperesi Kerületben, 1940–1950. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek a Görögkatolikus Püspöki Levéltárban*, 1 (A Görögkatolikus Püspöki Levéltár Kiadványai, V/1), [Forráskiadvány], Nyíregyháza.
- МАЈСНІСНІ УЈТЕЛЕКИ Zsuzsanna (szerk.) 2014b, *Dudás Miklós canonica visitatiói a Miskolci Esperesi Kerületben, 1940. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek a Görögkatolikus Püspöki Levéltárban*, 2 (A Görögkatolikus Püspöki Levéltár Kiadványai, V/2), [Forráskiadvány], Nyíregyháza.
- МАЈСНІСНІ УЈТЕЛЕКИ Zsuzsanna–NYIRÁN János (szerk.) 2019, „Mindnyájunk közös kincse”. Források a máriapócsi kegytemplom és a bazilita rend történetéhez a 20. század első feléből, Debrecen.
- МАКАРІЙ, ієромонах 2021a, *Цегольнянський іконостас у Сторожниці та три ікони від Рошковича в ужгородському кафедральному соборі*, Ужгород.
- МАКАРІЙ, ієромонах 2021b, Місця творчості Богданських, *Богословські читання*, No 2, 5–32.
- МАКАРІЙ, ієромонах 2021c, Збережена ікона Богородиці з дитяком старого доробратівського іконостаса, *Богословські читання*, No 2, 65–69.
- МАКАРІЙ, ієромонах 2021d, Місця творчості Михайла Манковича, *Богословські читання*, No 2, 86–96.
- МАКАРІЙ, ієромонах 2021e, Іконостас у Грабові Мукачівського району, *Богословські читання*, No 2, 97–106.
- MALETICSNÉ DR. RIBA Magdolna 1999, *Gy. Riba János élete és festészete* (Hamza Múzeum Kiadványai 2), Jászberény.
- MAROSI István 2014, *Görögkatolikus magyarok Kárpátalján. Közösségek és templomok*, Nagybégány–Beregszász.
- MARX, Harald (red.) 2006, *Gemäldegalerie Alte Meister Dresden, Band I, Die Ausgestellten Werke*, Köln.
- MATITS Ferenc 2010, Egy művészbarátság emlékezete. Halmy Elemér és Petrasovszky Leó pályája, *Széphalom*, 20, 285–292.
- MATITS Ferenc–OLBERT Mariann 2010, Petrasovszky Leó és Emmánuel festőművészek munkássága, *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 49, 365–378.
- MELLES Emil 1937, *Görögkatolikus szertartástan iskolai és magánhasználatra*. Átdolgozták SZÁNTAY-SZÉMÁN István dr. és KOZMA János. Negyedik, teljesen átdolgozott és bővített kiadás, Budapest.

- MÉSZÁROS Károly 1861, *Ungvár története, a legrégebb időkől maig*, Pest.
- MIKITA Sándor 1890, A szent képekről, *Felvidéki Sion*, 2, 20–23. szám, 154–156, 162–165, 170–172, 177–180.
- MIKITA Sándor 1891, *Liturgika vagyis a görög kath. egyház szertartásainak magyarázata: iskolai és magánhasználatra*, Ungvár.
- MILIAEVA, Liudmila 1997, *Le icone dal IX all' XVIII secolo: Dalle fonti bizantine al Barocco*, Roma.
- MOLNÁR Ferenc 2014, *A Munkácsi Egyházmegye 1848–49-ben. Tanulmányok és kronológia* (Collectanea Athanasiana I/7), Nyíregyháza.
- NAGY Gyöngyvér (szerk.) 2018, *Mezei József életműve: „dallás közt egyszer megszakad szívem”*, Nagybánya.
- NAGY Márta 1994, *Ortodox ikonosztázionok Magyarországon*, Debrecen.
- NAGYMIHÁLYI Géza 1987, Régi és új a görögkatolikus magyarság egyházművészetében, in TIMKÓ Imre (szerk.), *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve, 1912–1987*, Nyíregyháza, 76–91.
- NAGYMIHÁLYI Géza 2006, *A Pantokrátor magyar földön*, Budapest.
- NYIRÁN János–MAJCHRICSNÉ UJTELEKI Zsuzsanna (szerk.) 2017a, *Görögkatolikus kánoni látogatások Szabolcs vármegyében 1816–1824* (Görögkatolikus Püspöki Levéltár Kiadványai VII.), Nyíregyháza.
- NYIRÁN János–MAJCHRICSNÉ UJTELEKI Zsuzsanna 2017b, *Források a nyíregyházi Szent Miklós görögkatolikus székesegyház történetéhez*, Nyíregyháza.
- OLBERT Mariann 2007, Petrasovszky Emmánuel (1902–1976), *Miskolci Keresztény Szemle, a KÉSZ ökömenikus kulturális folyóirata*, 3, 2. szám, 62–80.
- OLBERT Mariann 2010, Petrasovszky Manó (Emmánuel) élete és munkássága, *Athanasiana*, 32, 55–70.
- P. SZÜCS Julianna 1987, *A római iskola*, Budapest.
- ПАП, Стефан 1992, Икони й иконописання на Закарпатті, *Analecta Ordinis S. Basilii Magni, Sectio II. XIV (XX)*, Romae, 123–151.
- PAPP András 2010, „Halasztani immár nem lehet”. *A Miskolc-Belvárosi (Búza tér) Görög katolikus Egyházközség megalakulása és küzdelmei*, Miskolc.
- PAPP Szilárd 2011, Csegöld, görög katolikus templom, in KOLLÁR Tibor (szerk.), *Középkori egyházi építészet Szatmárban*, Nyíregyháza, 279–284.
- PAVLOVSKÝ, František 2007a, *Drevené gréckokatolícke chrámy na východnom Slovensku: Bardejov a okolie*, Prešov.
- PAVLOVSKÝ, František 2007b, *Drevené gréckokatolícke chrámy na východnom Slovensku: Svidník a okolie*, Prešov.
- PAVLOVSKÝ, František 2008, *Drevené gréckokatolícke chrámy na východnom Slovensku: Humenné, okolie a iné*, Prešov.
- PEREGRIN Y János 1915, *Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum állagai IV*, Budapest.
- PERENYEI Monika 2013, Az örület archívumai, *Korunk*, 3, 12. szám, 56–63.
- PÉTER I. Zoltán 1992, *Nagyvárad római katolikus templomai*, Nagyvárad.
- PETRASOVSZKY Emmánuel 1934a, A bizánci művészet szelleme I, *Keleti Egyház*, 1, 65–69.
- PETRASOVSZKY Emmánuel 1934b, A bizánci művészet szelleme II, *Keleti Egyház*, 1, 95–100.
- PETRASOVSZKY Emmánuel 1934c, A bizánci művészet szelleme III, *Keleti Egyház*, 1, 154–158.
- PETRASOVSZKY Emmánuel 1934d, A bizánci művészet szelleme IV, *Keleti Egyház*, 1, 191–195.
- PETRASOVSZKY Emmánuel 1934e, A bizánci művészet szelleme V, *Keleti Egyház*, 1, 227–232.
- PETRASOVSZKY Emmánuel 1934f, A bizánci művészet szelleme [VI–]VII, *Keleti Egyház*, 1, 258–263.
- PETRASOVSZKY Emmánuel 1935, A bizánci Athénban, *Keleti Egyház*, 2, 236–241.
- PETRASOVSZKY Emmánuel 1936, Orosz-bizánci egyházművészet, *Keleti Egyház*, 3, 258–270.
- PETRASOVSZKY Emmánuel 1937a, A bizánci képrírás mai szemmel I, *Keleti Egyház*, 4, 60–66.
- PETRASOVSZKY Emmánuel 1937b, A bizánci képrírás mai szemmel II, *Keleti Egyház*, 4, 171–178.
- PETRASOVSZKY Emmánuel 1937c, Az Eucharisztia kelet művészetében, *Keleti Egyház*, 4, 241–257.
- PETRASOVSZKY Mária 2011, Láncszemek a Petrasovszky családban Sátoraljaújhelyen, *Széphalom*, 21, 497–504.

- PEUKERT, Herbert 1990, *Lackdosen und Ölgemälde aus Reichenau: ein Beitrag zur nordböhmischen Wirtschafts- und Industriegeschichte vom 18. bis ins 20. Jahrhundert*, Schwäbisch Gmünd.
- PIPERSKI, Nikola 2022, Ukrainian Influences and the Serbian Painting in the 18th Century, *Museikon*, 6, 102–116.
- PIRIGYI István–FARKAS József–PAPP András 1998, *A mátészalkai Görög Katolikus Egyházközség. A templom felszentelésének 50. évfordulója alkalmából, 1948–1998*, Mátészalka.
- PLEĆAŠ, Ksenija 2019, Arsenije Teodorović életútja, in CSÁKI Tamás–GOLUB Xénia (szerk.), *Szerb székesegyház a Tabánban. Az eltűnt Rácváros emlékezete*, Budapest, 322–323.
- PONCSÁK Angéla Eszter 2000, A görög katolikus egyházközség története, in *A kisvárdai egyházak története Szent Lászlótól napjainkig*, Kisvárdai, 136–157.
- PORUMB, Marius 2003, *Un veac de pictură românească din Transilvania secolul XVIII*, București.
- ПРИЙМИЧ, Михайло 2014, *Иконостаси Закарпаття*, Ужгород.
- ПРИЙМИЧ, Михайло 2018, Творчість Михайла Манковича як відображення нових мистецьких устремлінь на Закарпатті початку ХХ. ст. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*, 35, 22–38.
- PRZEŹDZIĘSKA, Maria 1965, Dzieje rodu Bogdańskich, malarzy cerkiewnych po obu stronach Karpat, *Науковий збірник музею української культури в Свиднику*, 1, 107–123.
- PUSKÁS Bernadett 1995, A máriapócsi kegytemplom és bazilita kolostor, *Művészettörténeti Értesítő*, 44, 169–190.
- PUSKÁS Bernadett 2006, 19. századi ikonosztázionok a görög katolikus templomokban, *Athanasiana*, 24, 125–135.
- PUSKÁS Bernadett 2008, *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás, Nyíregyháza*.
- PUSKÁS Bernadett 2009, A munkácsi görög katolikus püspökök arcképcsarnoka, *Művészettörténeti Értesítő*, 58, 95–109.
- PUSKÁS Bernadett 2012, *A Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény*, Nyíregyháza.
- PUSKÁS Bernadett 2015, Kérdések Spalinszky Mihály és Tádé festészetével kapcsolatban, in BOJTOS Anita (szerk.), *Kéleti keresztény kultúra határainkon innen és túl: A 2012. november 9-én rendezett jubileumi konferencia tanulmányai (Művelődéstörténeti Műhely – Rendtörténeti Konferenciák, 9)*, Piliscsaba–Budapest, 120–139.
- PUSKÁS Bernadett 2020, A fatemplomok építészete és művészete a 17–18. században a Munkácsi Egyházmegyében, in TERDIK 2020a, 76–91.
- PUSKÁS Bernadett–TÓTH Ferenc 2004, *A makói görög katolikus templom*, Makó.
- RAMPOLD, Reinhard 2007, Kirchengausstattungen vom Historismus bis zum Jugendstil, in NAREDI-RAINER, Paul–MADERSBACHER, Lukas (Hrsg.), *Kunst in Tirol 2, Vom Barock bis in die Gegenwart*, Innsbruck–Bozen, 495–518.
- REŠOVSKA, Margita 2013, *Jaroslav Rešovský (1953–2008) maliar a reštaurátor*, Prešov.
- RICHTER, Detlev 1988, *Lackdosen*, München.
- ROETTGEN, Steffi 2005, *Anton Raphael Mengs 1728–1779*, I–II, München.
- РОМАНУВЪ, Антоній 1934, *Переписка єпископа нашого бл. п. Михаїла Мануїла Олишавського зь тогочасними гуменами Гедеоном зь Пазиномъ и Йоаннікіємъ зь Скрипкомъ*, Жовка.
- ROSKOVICS Emmánuel 1903, Az ikonosztázion, *Görög-Katolikus Szemle*, 4, 52. szám, 2.
- ROȘU VĂDEANU, Ina 2018, *Programul arhitectural al bisericii române unite cu Roma. Episcopia de Gherla și Cluj-Gherla (1853–1947)*, Cluj-Napoca.
- ROYT, Jan 2011, *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*, Praha.
- RUS, Gabriela 2023, *Arhitectură și identitate. Edificii eclesiastice greco-catolice din Episcopia de Oradea (1848–1860)*, Cluj-Napoca.
- РЫЖОВА, О. О. 2013, Иконопись Киева века XVIII: мастерские и сохранившиеся произведения, *Вестник ПСТГУ Серия V. Вопросы истории и теории христианского искусства*, Вып. 1 (10), 110–135.
- Schematismus* 1841, *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsiensis, pro anno Domini MDCCCXLI*, Cassovia.

- Schematismus* 1842, *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjesiensis, pro anno Domini 1842*, Kassa.
- Schematismus* 1851, *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjesiensis, pro anno Domini 1851*, Kassa.
- Schematismus* 1856, *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsiensis, pro anno Domini MDCCCLVI*, Kassoviae.
- Schematismus* 1876, *Schematismus Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis ad Annum Domini 1876*, Ungvár.
- Schematismus* 1877, *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Szamosujváriensis, pro anno a Christi nato 1877*, Szamosujvarini.
- Schematismus* 1886, *Schematismus Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis ad Annum Domini 1886*, Ungvár.
- Schematismus* 1899, *Schematismus Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsiensis ad Annum Domini 1899*, Ungvár.
- Schematismus* 1903, *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjesiensis, pro anno Domini 1903*, Eperjesini.
- SIMIĆ, Vladimir 2019, Arsenije Teodorović festészete és a tabáni szerb székesegyház belső felújítása a 19. század elején, in CSÁKI Tamás–GOLUB Xénia (szerk.), *Szerb székesegyház a Tabánban: Az eltűnt Rácváros emlékezete*, Budapest, 129–178.
- SIMIĆ, Vladimir 2022, The Icon Painter Jov Vasiljevič and the 18th-Century Iconostases of the Krušedol and Bođani Monasteries, *Museikon*, 6, 117–128.
- SIMON Katalin 2010, A bodrogkeresztúri görög katolikus templom ikonosztázionja, in TÜSKÉS Anna (szerk.), *Ars perennis. Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája, 2009*, Budapest, 303–308.
- SISA József 2005, *Steindl Imre (Az építészet mesterei)*, Budapest.
- SISA József (főszerk.) 2018, *A magyar művészet a 19. században. Képzőművészet (A Magyarországi Művészet Története 5/2)*, Budapest.
- SPINELLI, Riccardo 2015, Carlo Dolci e i Medici: riflessioni e appunti sulla committenza e sul collezionismo granducali, in BELLESI–BISCEGLIA 2015, 66–83.
- SUHR, Norbert–KIRCHBERGER, Nico et alii (bearb. von) 2012, *Die Nazarener – vom Tiber an den Rhein: Drei Malerschulen des 19. Jahrhunderts, Ausstellung*, Regensburg.
- SZ. KÜRTI Katalin 1977, *Köztéri szobrok és épületdíszítő alkotások Debrecenben és Hajdú-Biharban*, Debrecen.
- SZ. KÜRTI Katalin 1989, Hajdúdorog, székesegyház, in ÉRI István (szerk.), *Magyar székesegyházak*, Budapest, 177–192.
- SZABÓ Júlia 1985, *A XIX. század festészete Magyarországon*, Budapest.
- SZABOLCSI Hedvig–GALAVICS Géza (szerk.) 1980, *Művészet Magyarországon (1780–1830)*, Budapest.
- SZÁNTHÓ János 1870, *Tudósítvány a miskolci Ág. Evang. Algymnasiumról, az 1869–70-iki tanévben*, Miskolcz.
- SZÁNTHÓ János 1872, *Tudósítvány a miskolci Ág. Evang. Algymnasiumról, az 1871–72-ik tanévben*, Miskolcz.
- SZÁNTHÓ János 1873, *Tudósítvány a miskolci Ág. Evang. Algymnasiumról, az 1872–73-ik tanévben*, Miskolcz.
- SZÁNTHÓ János 1874, *Tudósítvány a miskolci Ág. Evang. Algymnasiumról, az 1873–74-ik tanévben*, Miskolcz.
- SZEGEDI MOLNÁR Géza 1988, *Nekem már lóttek*, Budapest.
- SZEKERNYÉS János 1995, Temesvár kövei 11. A képfaragók, a napszámosok és özvegyek utcája, *Heti Új Szó*, 1, 22. szám, 20.
- SZÉPHELYI F. György 1981, Vallásos festészet, in SZABÓ Júlia–SZÉPHELYI F. György (szerk.), *Művészet Magyarországon 1830–1870, Katalógus I*, Budapest, 79–93.
- SZILÁRDFY Zoltán 2003, Szűz Mária sajátos ikonográfiai típusa a barokk-rokokó művészetben: a Győztes Immaculata és Jó Pásztornó, in SZILÁRDFY Zoltán, *Ikonográfia – kultusztörténet. Képes tanulmányok*, Budapest, 20–29.
- СИРОХМАН, Михайло / SYROKHMAN, Mykhailo 2000, *Церкви українї Закарпаття – Churches of Ukraine Zakarpathia*, Львів/L'viv, 2000.

- СИРОХМАН, Михайло 2021, *Втрачені церкви Закарпаття*, Київ.
- SZŐCSKA János 1905, Templomainknak a görög egyház szabályai szerint való berendezéséről, *Görög-Katolikus Szemle*, 6, 150–151, 156–157.
- SZŐCSKA János 1907, A tiszadonyi gör. kath. filiális történetéhez, *Görög-Katolikus Szemle*, 8, 284–285, 290–291.
- SZŐCS Péter (szerk.) 2008, *Supur. Szopor. Ghid cultural și istoric. Történelmi és kulturális kalauz. A Cultural and Historical Guide*. Satu Mare.
- SZŐCS Péter (szerk.) 2010a, *Moftin. Ghid cultural și istoric. Majtény. Történelmi és kulturális kalauz. Maitingen. A Cultural and Historical Guide*. Satu Mare.
- SZŐCS Péter (szerk.) 2010b, *Ciumești. Ghid cultural și istoric. Csomaköz. Történelmi és kulturális kalauz. Schamagosch: A Cultural and Historical Guide*, Satu Mare.
- SZŐGI László 2013, *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon 1789–1848*, Budapest.
- SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella 2014, Képzőművészeti reprodukciók a sajtóban a 19. század első felében, *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 39, 41–64.
- ТАНУ, Zuzana 2018, Metodika a technologické pri reštaurovaní ikonostasov, *Monument revue*, 7, 1. szám, 82–97.
- TARASOV, Oleg 2001, The Russian Icon and the Culture of the Modern: the Renaissance of Popular Icon Painting in the Reign of Nicholas II, *Experiment*, 7, 70–101.
- TELEPY Katalin 1993, Egy negyvennyolcas ifjú honvéd festőnek készül. Telepy Károly naplójából, *Művészettörténeti Értesítő*, 42, 54–61.
- TERDIK Szilveszter 2005, A pócsi Szűzanya kegyképének másolatai, in IVANCSÓ István (szerk.), „Téged jöttünk köszönteni”. Máriapócs, 2005. november 21–22. A máriapócsi kegykép harmadik könnyezésének centenáriuma alkalmából rendezett nemzetközi konferencia anyaga, Nyíregyháza, 49–61.
- TERDIK Szilveszter 2006, „Elsőrendű ipari termékek”. A Néprajzi Múzeum két ikonosztázionjáról, *Néprajzi Értesítő*, 58, 143–155.
- TERDIK Szilveszter 2007a, Rácz Demeter, egy XVIII. századi görög katolikus mecénás, *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*, 49, 333–380.
- TERDIK Szilveszter 2007b, Csegöld középkori temploma és a csegöldi táblaképek, *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 42, 2. szám, 177–192.
- TERDIK Szilveszter 2008a, A bikszádi monostor kegyképének eredete, in VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai* (Collectanea Athanasiana I/1), Nyíregyháza, 315–340.
- TERDIK Szilveszter 2008b, „Kitűnő munka, kiváló versenyképesség és nagybanitermelés”. Réтай és Benedek egyházi műiparintézete, *Fons*, 15, 325–360.
- TERDIK Szilveszter 2009, Újabb eredmények a Munkácsi Egyházmegye művészetének föltérképezésében, *Athanasiana*, 30, 119–150.
- TERDIK Szilveszter 2010a, Adatok az abodi görög katolikus templom történetéhez, *Athanasiana*, 31, 129–156.
- TERDIK Szilveszter 2010b, Ján Rombauer a gréckokatolici. Tendencie v maliarstve Mukačevskej gréckokatolíckej eparhie na prelome 18. a 19. storiča, in BEŇOVÁ, Katarína (red.), *Ján Rombauer (1782–1849). Levoča, Petrohrad, Prešov*, Bratislava, 129–144.
- TERDIK Szilveszter 2011a, „...a mostani világnak töltsse, és a rítusnak módja szerint”. Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez (Collectanea Athanasiana, I/5), Nyíregyháza.
- TERDIK Szilveszter 2011b, *Adatok a biri görögkatolikus egyházközség történetéhez*, Biri.
- TERDIK Szilveszter 2011c, Ikonosztázionok a néhai Felső-Magyarországról budapesti múzeumok gyűjteményeiben, *Gömörország: az északi magyar peremvidék fóruma*, XII, 2. szám, 10–19.
- TERDIK, Szilveszter 2012, La trasformazione del ruolo dell'iconostasi nella tradizione greco cattolica ungherese, *Folia Athanasiana*, 14, 59–66.
- TERDIK Szilveszter 2013, Szent István király tisztelete a görögkatolikus egyházban, in KERNY–SMOHAY 2013, 188–204.

- TERDIK Szilveszter 2014a, *Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században. Művészet és reprezentáció* (Collectanea Athanasiana VI/1), Nyíregyháza.
- TERDIK Szilveszter 2014b, Máriapócs. Szent Mihály főangyal kegytemplom, in TERDIK–BARA 2014, 9–47.
- TERDIK Szilveszter 2014c, A nagykárolyi magyar görögkatolikus templom, in TERDIK–BARA 2014, 67–89.
- TERDIK Szilveszter 2014d, A szatmárnémeti magyar görögkatolikus templom, in TERDIK–BARA 2014, 111–137.
- TERDIK Szilveszter 2014e, A nagypeleskei görögkatolikus templom, in TERDIK–BARA 2014, 159–179.
- TERDIK Szilveszter 2014f, Fábriánháza, görögkatolikus templom, in TERDIK–BARA 2014, 181–207.
- TERDIK Szilveszter 2014g, Ópályi, görögkatolikus templom, in TERDIK–BARA 2014, 209–219.
- TERDIK Szilveszter 2014h, Nyírparasznya, görögkatolikus templom, in TERDIK–BARA 2014, 221–235.
- TERDIK Szilveszter 2014i, Nyíregyháza, görögkatolikus társszékesegyház, in TERDIK–BARA 2014, 237–253.
- TERDIK Szilveszter 2014j, Nyírbátor, görögkatolikus templom, in TERDIK–BARA 2014, 255–265.
- TERDIK Szilveszter 2014k, Középkori templomok görögkatolikus használatban Északkelet-Magyarországon, in KOLLÁR Tibor (szerk.), *Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken*, Nagyvárad–Nyíregyháza, 178–188.
- TERDIK Szilveszter 2018a, Fancsika: A görögkatolikus templom ikonosztáza, in KOLLÁR Tibor (szerk.): „...ideje az építésnek...” *A Rómer Flóris tervek műemlék-helyreállításai*, Budapest, 56–63.
- TERDIK Szilveszter 2018b, Adatok a Nagybánya környékén álló XVIII. századi görögkatolikus kőtemplomok történetéhez, *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve*, LX, 581–625.
- TERDIK Szilveszter 2019, A tabáni székesegyház oltára és liturgikus tárgyai, in CSÁKI Tamás–GOLUB Xénia (szerk.), *Szerb székesegyház a Tabánban: Az eltűnt Rácváros emlékezete*, Budapest, 188–223.
- TERDIK Szilveszter (szerk.) 2020a, *Orcád világossága. Görögkatolikusok Magyarországon*, Debrecen.
- TERDIK Szilveszter 2020b, A Munkácsi Egyházmegye és a művészetek a 18. században, in TERDIK 2020a, 174–189.
- TERDIK Szilveszter 2020c, A magyarkomjáti ikonosztázion, in TERDIK 2020a, 244–255.
- TERDIK Szilveszter 2020d, Nemzeti szentélyünk: Máriapócs, in TERDIK 2020a, 294–303.
- TERDIK Szilveszter 2020e, A 19–20. század művészet tendenciái és a görögkatolikusok, in TERDIK 2020a, 350–365.
- TERDIK Szilveszter 2020f, *A Munkácsi Egyházmegye festészete a 19. században* (Collectanea Athanasiana VI/2), Nyíregyháza.
- TERDIK Szilveszter 2022a, *Roskovics Ignác: Egy elfeledett életmű* (Collectanea Athanasiana VI/3), Nyíregyháza.
- TERDIK Szilveszter 2022b, *Petrasovszky Manó: Egy görögkatolikus festősors a 20. században* (Collectanea Athanasiana VI/4), Nyíregyháza.
- TERDIK Szilveszter 2022c, A budapesti Réta és Benedek Műipari Intézet és a szerb ortodox egyház kapcsolata, in KAJDOCSI LOVÁSZ Gabriella (szerk.), *Istoricizem u Bačkoj. Zbornik naučnih radova / Historizmus a Bácskában. Tanulmánykötet*, Szabadka, 177–184.
- TERDIK Szilveszter–BARA Júlia 2014, „...kincseiből újat és régit hoz elő”. *Válogatás a történeti Szabolcs és Szatmár vármegye görög- és római katolikus szakrális emlékeiből – „...scoate din vistieria sa lucruri vechi și lucruri noi”. Din patrimoniul eclesiastic greco- și romano-catolic al fostelor comitate Szabolcs și Sătmar*, Nyíregyháza.
- TERDIK Szilveszter–DEMJÁN Szabolcs 2020, *Pinxit Michael Mankovits. Mankovits Mihály (Michael Mankovits) festőművész*, Miskolc.
- TERDIK Szilveszter–VADAS Krisztián 2016, *A nagykárolyi görögkatolikus egyházközség története*, Nagykároly.
- TIMKOVIČ, Jozafát V. 2004, *Letopis Bukovského monastýra (Bukovej Hory) a historické zmienky o iných baziliánskych monastýroch na východnom Slovensku*, Prešov.
- TIMOTIJEVIĆ, Miroslav 2010, Serbian Art in the XVIII Century, in *Serbia – The Cultural Bridge between East and West. An exhibition on the occasion of the 150th anniversary of the Serbian Orthodox Church Municipality in Vienna*, Novi Sad, 97–120.
- ТИМОТИЈЕВИЋ, Мирослав 2020, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад.
- ТОДИЋ, Бранислав 2013, *Српска сликари од XIV до XVIII века*, II, Нови Сад.

- TÓTH Ferenc 1997, *A makói görög katolikus egyházközség kánoni látogatásai* (A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség füzetei 26), Makó.
- TÓTH Gergely 2016, *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)*, Budapest.
- TÓTH Sándor 2010, A Szabolcsvármegyei Benczúr Kör megalakulása és működése (1931–1938), *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 45, 43–54.
- TÜSKÉS Anna 2010, A pócsi Mária-kegykép kisgrafikai ábrázolásai, in *Ars perennnis. Fiatal művészettörténészek II. konferenciája*, Budapest, 264–284.
- UDVARI István 1994, *Ruszinok a XVIII. században: Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Nyíregyháza.
- UDVARI István 2002, *Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához*, I, *Bacsinszky András munkácsi megyéspüspök cirillbetűs körlevelei*, *Збирька жерел про студию русинського писемства*, I, *Кириличні уббіжники мукачівського єпископа Андрія Бачинського*, Nyíregyháza.
- UDVARI István 2005, *Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához*, II, *Blazsovszky Gábor, Olsavszky Mihály Manuel, Bradács János püspökök és koruk – Собрание источников для изучения русинской письменности*, II, *Єпископы Гавриил Блажовский, Мануил Ольшавский, Йоанн Брадач и их время*, Nyíregyháza.
- VAS Antal 1901, A bártfai Hölzel-féle szobrász-iskola, in *A Bártfai Magyar Kir. Állami Gimnázium V. Értesítője az 1900–1901. iskolai évről*, Budapest, 15–26.
- VÉGHSEŐ Tamás 2015, *Görögkatolikus papok történeti névtára I* (Collectanea Athanasiana V/I/1), Nyíregyháza.
- VÉGHSEŐ Tamás 2019, Hajdúdorog 1868 – Hajdúdorog 1912, in Uő (szerk.), *Hajdúdorog, 1868–2018. Tanulmányok és források a magyar görögkatolikusok történetéhez* (Collectanea Athanasiana I/9), Nyíregyháza, 55–74.
- VÉGHSEŐ Tamás–TERDIK Szilveszter 2012, „...minden utamat már előre láttad”. *Görögkatolikusok Magyarországon, Strasbourg*.
- ВУКОВИЋ, Коста–КОРОЛИЈА, Црквењаков Даниела 2011, *Српска црквена уметност у Мађарској*, Нови Сад.
- VUKOVITS Koszta 2019, A budai szerbek és a Szentháromság-székesegyház a 18. században, in CSÁKI Tamás–GOLUB Xénia (szerk.), *Szerb székesegyház a Tabánban. Az eltűnt Rácváros emlékezete*, Budapest, 99–128.
- VYSKUPOVÁ, Martina 2016, *Cabinets of Prints at Mirbach Palace*, Bratislava.
- ZLINSZKYNÉ STERNEGG Mária 2008, A ladás asztaltól a gömbasztalig. Adatok Debrecen bútorművészetének 17–18. századi történetéhez, *A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei*, 60, Debrecen.
- ZSÁMBÉKI Anna (szerk.) 2017, *Megmentett műkincsek / Preserved Art Treasures*, Budapest.
- ZSÁMBÉKI Anna–VÁRFALVI Andrea (szerk.) 2022, *Megmentett műkincsek / Preserved Art Treasures. Restaurátorhallgatók diplomakiállítás / Graduate Conservators' Diploma Projects*, Budapest.

NÉVMUTATÓ

- Abaújlak 220
Abaújszántó 33, 42, 59, 78, 79, 80, 87, 91, 142, 165, 166, 177, 178
Abaújszolnok 161
Abod 42, 72, 82, 83, 214
Ádám Iván 145
Ajak 199, 210
Álmosd 201
Alsóarpa (Нижня Апша, Ukrajna) 120
Alsócsernye (Cernyina/Černina, Szlovákia) 83, 84, 85
Alsódomonya (Доманинци, ma Ungvár része) 57, 58, 64, 65, 90, 112
Alsóhrabóc (Alsógyertyán/Nižný Hrabovec, Szlovákia) 135, 137, 138, 179
Alsóhunkóc (Choňkovce, Szlovákia) 23, 24, 25, 167, 168
Alsókomárnok (Nižný Komárnik, Szlovákia) 172
Alsómerse (Nižný Mirošov, Szlovákia) 16, 17
Alsóörs 189
Alsóregmec 183, 192, 193, 203, 212, 232
Alsószlatina (Nagyszlatina/Нижне Солотвино, Ukrajna) 52
Alsószopor (Supuru de Jos, Románia) 35
Alsóverecke (Нижні Ворота, Ukrajna) 68
Ambrózy Márton 78
Áment Gellért 9
Anderkó Péter 119, 122
Andruchovics István 72
Anducska Tibor 212
Anarcs 225, 227
Andor Endre 204
Antwerpen 82
Arafy Mihály 65
Apellész 116
Apsai Mihályi János 103, 130
Aranyosapáti (korábban Bácsaranyos, Révaranyos) 110, 122, 140, 155, 179, 198, 199
Árkosy István 210
Árok (Ярок, Ukrajna) 54, 58, 116
Árva Pál 192, 193
- B. Bélaváry Alice 226
Bácsaranyos (ma Aranyosapáti) 99, 100, 110
Bacsinszky András 16, 17, 22, 23, 32, 38, 42, 52, 57, 60, 79, 90, 95, 100, 128
Bacsinszky Mária 90
Bacsinszky Miklós 96, 103, 108
Bacsóka Pál 194, 226
Baja 42, 43, 44, 80
Bakonyi Tímea 227
Bakos Zoltán 9
Baktakék 15, 150
Balajthy József 95
- Balázsfalva (Blaj, Románia) 33
Balázsvágás (Blažov/Szlovákia) 90
Balsa 142, 169, 179
Balzer, J. 116
Bányai János 171
Bányay Jenő 195, 223
Barabás Miklós 144
Baracza Szabolcs 99, 112
Barankovics 54
Barna Miklós 163
Barnova, Dana 68
Barót (Baraolt, Románia) 35
Bártfa (Bardejov, Szlovákia) 15, 16, 50, 70, 77, 83, 90, 91, 174, 184
Bartók Béla 191
Barucha János 194
Barucha József 194
Baskó 43, 230
Bayonne (USA) 191
Bécs 17, 22, 32, 38, 40, 43, 44, 45, 60, 61, 62, 69, 71, 76, 82, 83, 90, 91, 111, 128, 133, 140, 141, 142, 144, 169, 172, 173, 174, 179, 189, 191
Becsky család 112
Bedó (Bedóháza/Бедевля, Ukrajna) 148
Bélavézsza (Belovezsza/Beloveža, Szlovákia) 76, 90
Benedek Lajos 173
Benedik Mihály 83
Beniczky Gergely 113, 114, 115
Benke László 194, 195, 197, 210, 211, 212
Bercsényifalva (Dubrínics/Дубриничі, Ukrajna) 66, 67, 96
Bergmann, Franz 172
Berecz Károly 193
Beregdaróc 220, 227
Bereggrákos (Rákos/Ракошино, Ukrajna) 96, 103, 137, 138
Beregssárrét (Kalnik/Кальник, Ukrajna) 51
Beregszász (Берегове, Ukrajna) 56
Berkenyéd (Jarembina/Jarabina, Szlovákia) 38, 39, 40
Berky Ferenc 140, 154, 155
Berlin 144
Bernáth Zsigmond 128, 179
Berzék 194
Berzevice (Brezovica, Szlovákia) 79
Beszkid Miklós 60, 61, 76, 77, 79, 83
Beszkid Sándor 78, 79
Bezdan (Бездан, Szerbia) 82
Bezanosz, Natalja 23
Bező (Bežovce, Szlovákia) 76
Bikszád (Bixad, Románia) 168
Bilcz István 113
Bilke (Білки, Ukrajna) 96, 151, 156

- Bilkei Gorzó Bálint 223
 Biri 186, 222, 227
 Blaskovits (Bátori) János 178
 Bobula János, ifj. 146, 176
 Boda József 86, 87
 Bódis János 140, 152, 158
 Bodrogkeresztúr 104, 107, 108, 198
 Bodrogmező (Leleszpolyán/Pol'any, Szlovákia) 48, 49, 50, 52, 102, 103, 117
 Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrogom, Szlovákia) 98, 101, 102, 126, 133, 134, 135, 136, 137, 150, 179
 Bodzay Ferenc 199
 Bodzásújlak (Novosad, Szlovákia) 66, 68, 69, 70, 90
 Bogdanski, Anton 83
 Bogdanski család 54, 61, 83, 157
 Bogdanski, Jan 68, 83, 149
 Bogdanski (Pawol) Pál 61, 83, 157
 Boksay József 18, 129, 146, 204, 205, 206, 229, 230
 Borotapuszta 193
 Bottmerné Eliz 172
 Bölöni Melinda 124
 Bölöni Vilmos 124
 Bradács János 15, 16, 17
 Bradács Mihály 16, 60, 90
 Braun, Adam 111
 Bredikus András 70, 82
 Brinszky Miklós 87
 Brno 20
 Bródy László 124
 Bruszilovszka, Halina 23
 Buda 37, 38, 42, 43, 45, 57, 80, 205
 Buda János 43
 Budapest 15, 21, 25, 33, 35, 36, 37, 76, 118, 122, 142, 143, 158, 159, 160, 161, 166, 167, 168, 169, 172, 173, 178, 180, 181, 184, 185, 190, 191, 192, 203, 205, 206, 207, 210, 212, 213, 216, 217, 222, 223, 224, 225, 227, 229, 230, 231
 Buj 32, 98, 99, 100, 127, 145, 186, 214, 215
 Bukarest 143
 Bukóc-hegy (Buková Hôrka, Szlovákia) 53
 Bukovszky Sándor 66, 67, 68
 Bulsovcsik, Jozsif 68
 Burchard-Bélaváry István 226
- Caffin 115
 Cima da Conegliano 83, 149
 Cleveland (USA) 191
 Coppini, Enrica 226
 Correggio, Antonio da 114, 116
 Czinka László 124
- Csabaháza (Csabalóc/Čabalovce, Szlovákia) 60, 61, 62, 90
 Csáky Antal 86
 Csarnató (Черна, Ukrajna) 112, 113
 Császka György 167, 174
 Csávás Lajos 194
 Csécsy László 199
 Csegöld 125, 126, 194, 195, 196, 210, 224
- Csenger 194, 195, 224
 Csengerújfalva 208, 221, 222, 230
 Cserjés (Лозянскі, Ukrajna) 65, 66
 Csibi Julianna 165
 Csík Ilona 111
 Csobád 178
 Csók István 230
 Csomaköz (Ciumești, Románia) 162
 Csongrádi Péter 12, 13, 14, 15, 25
 Csonka Lajos 162, 193, 194
 Csurgovics János 72, 96, 97, 98, 101
- Damjanovich Ágoston 199
 Damjanovich Antal 142
 Damjanovics Demeter 68
 Damjanovics József 76
 Dámóc 101, 103, 117, 205, 211, 213
 Danilovics Antal 90
 Danilovics Miklós 97, 98
 Debrecen 35, 36, 118, 165, 171, 175, 176, 187, 197, 198, 200, 208, 209, 210, 211, 222, 228, 230
 Deger, Ernst 86
 Demjanovics János 128
 Derbalj, Vasyl 54, 55, 64
 Dienes László 190
 Disznópataka (Valea Stejarulu, Románia) 119
 Dittman Eduárd 126
 Dobrovolszki (Dobrovolszky) József 38, 72, 83
 Dolci, Carlo 76, 90
 Dolha (Довге, Ukrajna) 75, 97
 Dolhy Leontin 178
 Domahida (Domănești, Románia) 125
 Dombó (Дубове, Ukrajna) 73
 Donát János 77, 90
 Döbrentey Gábor 212
 Drágabártfalva (Доробратово, Ukrajna) 31, 71, 72, 97, 108
 Dragomérfalva (Dragomirești, Románia) 100
 Drezda 83, 114
 Drugetháza (Záricsó/Зарічово, Ukrajna) 51, 148
 Dubróka (Dobróka/Dúbravka, Szlovákia) 223
 Duchnovics, Martin 19, 50, 51, 52, 54, 55
 Duchnovics Sándor 76
 Duchnovszky (Duchnovszki) Martinus 50, 51
 Dudás Bertalan 200, 227
 Dudás Miklós 8, 30, 200, 210, 211, 221, 222, 223, 224, 225, 226
 Dudinszky Antal 98, 133
 Dudits Andor 194
 Dunaföldvár 231
 Durkát Máttyás 116
 Düsseldorf 86
 Dymet (Dömet), Michael 171
- Edelény 226
 Eger 12, 13, 14, 33, 41, 42, 78, 192
 Emódi Tamás 43
 Eötvös József 130
 Encsencs 200

- Eperjes (Prešov, Szlovákia) 16, 27, 53, 70, 82, 83, 84, 86, 91, 126, 140, 148, 149, 158, 160, 180, 192, 202, 231, 234
Éralja (Inóc/Inovce, Szlovákia) 73, 74, 90
Erdélyi Béla 229
Erdőbénye 231
Erdőhorváti 227
Erfán Ferenc 230
Ertt (Ertl), Johann 27
Esztergom 126
Esztró (Istrău, Románia) 176
- Fábiánháza 55, 56, 57, 140, 142, 192
Fáj 212
Falkus (Falkušovce, Szlovákia) 31, 140
Fancsika (Фанчикове, Ukrajna) 34
Fedorcsák 87
Feeg (Feech/Feck), Franz 22, 32
Feeg (Feech/Feck), Johann 22, 32
Fehér József 223
Félegyházi László 228
Felsőcebény (Vyšné Čabiny, Szlovákia) 76, 90
Felsőnémeti (Vyšné Nemecké, Szlovákia) 74, 75, 115, 116
Felsőodor (Felsőorlik/Vyšný Orlík, Szlovákia) 84, 85, 152
Felsőszalánk (Szlovinka/Vyšné Slovinky, Szlovákia) 77
Felsőszelistye (Săliște de Sus, Románia) 119, 120, 123
Felsővadász 161, 172, 173
Felsőverecke (Верхні Ворота, Ukrajna) 152
Felsőveresmart (Велика Копаня, Ukrajna) 178
Felsővízköz (Svidník, Szlovákia) 15
Felsőzsolca 88, 89, 166, 167
Fenczik Kornél Gyula 149, 150, 160, 161, 162
Fenczik Péter 148, 150, 160, 161
Ferdinánd, bolgár király 174
Ferenc, I., magyar király 91, 144
Ferenc József, I., magyar király 122, 150, 180, 181
Fernezey (Alsófernezey/Firiza, Románia) 112, 113
Fesztóry János 108
Fesztóry Tamás 142, 143
Filep János 163
Firczák Gyula 161, 167, 172
Firenze 62, 76, 90
Fischer, Vinzenz 141
Fodor István 225
Forrai Kornélia 14
Frimmel, Josef 70
Fulyán (Fulianka, Szlovákia) 70, 90
Führich, Joseph von 144
- Gablonz an der Neisse (Jablonec nad Nisou, Csehország) 172
Gadna 79
Gaganecz József 83, 85, 116
Gányu (Ганичі, Ukrajna) 73
Garadna 153, 154
Gáva (ma Gávavencsellő) 168
Gebe (ma Nyírkáta) 144, 155
Gebé Viktor 173
Gerevich Tibor 207, 208
- Gernyés (Копашньово, Ukrajna) 112, 113
Gézsény (Gézsén/Hažin, Szlovákia) 51
Gibárt (ma Encs része) 78
Giordano, Luca 71
Glatz Oszkár 230
Golub Xénia 29, 143, 172
Gorzó Elek 140
Gosztincsár Ferenc 162, 163
Görögh Péter 141
Görömböly (ma Miskolc része) 215
Grábóc 172
Greguss Mihály 43
Gróh István 205
Guczogó János 161
- Gy. Riba János 212
Gyertyánliget (Кобилецька Поляна, Ukrajna) 229
Gyulai Sándor, id. 202
Gyulai Sándor, ifj. 202
Gyurkó Bonaventúra 221
- Hadzsega Bazil 75, 129, 140, 143
Haerl, Ignaz 39
Hajdúböszörmény 130, 141, 180, 197, 198, 222, 230
Hajdúdorog 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 63, 65, 66, 70, 76, 77, 97, 130, 134, 139, 141, 156, 179, 197, 202, 203, 215, 216
Hanocz, David 38
Hardicsa (Zemplínske Hradište, Szlovákia) 68, 90
Harmathy Ödön 76
Harmincz Mihály 176
Hársád (Litmanová, Szlovákia) 39
Havrilenko, Anasztaszija 23
Haynald Lajos 158, 167, 180
Hegedűs István 169, 170, 171
Hegyesi János 190, 191
Hegyombás (Hlivišce/Hlivištia, Szlovákia) 54
Hejőkeresztúr 87, 192, 217, 219, 220
Helfer Antal 142, 184
Herceggút 215, 231
Heverdle Ferenc 157, 180
Hidegkút (Láposhidegkút/Mocira, Románia) 113
Hierotheosz 141, 204
Hippe 124
Hizsem Mária 100
Hitter Szilveszter 86
Hittner Mátyás 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 63, 76, 77, 165
Hofrichter család 172
Hollós János 9
Holovcsák, Mikola 158
Holozsnyai András 102
Homestaed (USA) 191
Homicskó György 128
Homrogd 80
Homonna (Humenné, Szlovákia) 52, 86, 98, 151, 171, 174
Hoppe János 124
Hora (Gora) János Alajos 143
Horatius Flaccus, Quintus 131

- Horgos (Хоргош, Szerbia) 193
 Horlyó (Худльово, Ukrajna) 112, 113
 Horváth Máttyás 118
 Hosszúmező (Câmpulung la Tisa, Románia) 120
 Hölzel Albin 173, 174, 184, 192
 Hölzel Lajos 174
 Hölzel Mór 174, 176
 Hrabár István 130
 Hrabár János 66
 Hradeczký Moni 9
 Huszka József 184
 Huszt (Хуст, Ukrajna) 64, 113, 228
 Hutóczki Vivien 118
- Ignéc (Зняцьово, Ukrajna) 178
 Iosva (Іршава, Ukrajna) 145
 Imsád (Ігеровець, Ukrajna) 75
 Ipolyi Arnold 180
 Irota 46, 47, 87, 88
 Isaszeg 178
 Isztáncs (Stanča, Szlovákia) 68, 93, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 118, 126
 Iványi János 97
 Iza (Іза, Ukrajna) 113, 120
 Izsnyéte (Жнятино, Ukrajna) 35
 Izsó Miklós 174
- Jackovics Péter 96
 Jaczkovics Anna 198
 Jakobey Károly 123
 Jakovits Antal 84, 86
 Jaktorovics, Olha 23
 Jánk (ma Jánkmajtis) 144, 175, 176
 Jankovics Miklós 41, 42
 Jánky Géza 194, 221
 Jászberény 210, 212
 Jesper Lőrinc 107
 Jóczin Benjamin 103
 Jód (Ieud, Románia) 64
 John, Friedrich 111
 Johnstown (USA) 191
 Jordán Miklós 126
 Jósza (Jovsa, Szlovákia) 151
 József, II., magyar király 25, 172
 József nádor 145
 Juhász János, id. 200
 Juhász János, ifj. 200, 201, 202
 Juhász Mihály, id. 200
 Juhász Mihály, ifj. 200, 201, 202
- Kabelik Károly 125
 Kacziány Ödön 139
 Kacsány (Kvacsány/Kvačany, Szlovákia) 62, 70, 71, 90
 Kállósején 186, 188, 210, 212, 223
 Kálnarosztoka (Kalná Roztoka, Szlovákia) 29, 30, 31, 150
 Kány 86, 87
 Káplár Miklós 197
- Kapossy János 107
 Karcag 36
 Karczub András 139
 Karlóca (Сремски Карловци, Szerbia) 41, 42, 80, 82
 Károlyi család 123
 Kárpáti László 89, 235
 Karpiv, Vaszily 23
 Kassa (Кошіце, Szlovákia) 13, 22, 32, 35, 43, 50, 60, 63, 68, 77, 79, 83, 86, 88, 90, 91, 95, 128, 139, 141, 142, 143, 169, 172, 173, 179
 Kassay 75
 Kaszner Lajos 88
 Kecskemét 14, 172, 181
 Kecskőc (Kečkovce, Szlovákia) 86
 Keipert László 189
 Kékesoroszfalu (Rus, Románia) 123
 Kelen (Klenová, Szlovákia) 71
 Kende 100
 Kenderes 189
 Kenézlő 35, 79, 186
 Kereknye (Коритняни, Ukrajna) 52, 53, 54, 55, 56, 57
 Kertész Sándor 198, 199
 Kertész Tódor 37
 Kihán Mária 124
 Kijev 23, 68, 90
 Király Gyula 176
 Király József 172
 Királyhelme (Kráľovský Chlmec, Szlovákia) 100
 Kisberezna (Малий Березний, Ukrajna) 18, 29, 52, 56, 96, 140, 166, 229
 Kisdobra (Dobra, Szlovákia) 95, 96, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 108, 116, 117, 118, 119, 120, 126
 Kisgereblyés (Hrabová Roztoka, Szlovákia) 15
 Kisléta 123, 143, 144, 197, 198, 210, 222, 230
 Kiskolon (Kolonica, Szlovákia) 171
 Kismajtény (Moftinu Mic, Románia) 33
 Kisolysó (Olysavka/Oľšavka, Szlovákia) 15
 Kisortovány (Porúbka, Szlovákia) 86
 Kispásztély (Пастілки, Ukrajna) 66, 67, 90
 Kispeszt (ma Budapest) 169
 Kisrozvágy 194, 201
 Kiss Gyula 213
 Kiss István 78
 Kiss Lászlóné Jekelfalussy Éva 37
 Kiss Margit 37
 Kissarkad (Горбок, Ukrajna) 123
 Kisszeben (Sabinov, Szlovákia) 39, 90
 Kisvárd 171, 186, 197, 198, 199
 Klimkovics 139, 142
 Klimkovics Béla 142, 143
 Klimkovics Ferenc 142
 Klimkovics Flóris 141
 Klokocsó (Klokočov, Szlovákia) 176
 Klösz György 168
 Kocsis Veronika 230
 Koharszkij, Timotej (Koharszky Timót) 50, 51, 52, 54, 55
 Kojsó (Kojšovce, Szlovákia) 62, 63

- Kolacsek Sándor 221
 Kokodinják, Onufrij 151
 Kolozsvár (Cluj Napoca, Románia) 35, 181
 Kolozsvári Pál, festő 192, 228, 230
 Kolozsvári Pál, grafikus 228
 Komizár Ferenc 200
 Komlóska 176
 Konstantinápoly 141
 Kontuly Béla 208
 Kopócsapáti (ma Aranyosapáti) 55, 140
 Korény József 192, 216
 Kormos Brigitta 33
 Koromlak (Korumlya/Koroml'a, Szlovákia) 50
 Kossuth Lajos 180
 Kótaj 193, 212, 222
 Kovács István (Sztefan) 72, 151
 Kovács János 77, 91
 Kovács János, festő 118
 Kovácsrét (Kusnica/Кушниця, Ukrajna) 75, 77, 97
 Kovaliczky (Kovaliczki) Péter 128, 158, 161, 172
 Kovalszkij, Makszim 23
 Kovaly, Tetjana 23
 Kovacsák Teréz 100
 Kozma Lajos 191
 Kozma Rezső 194, 195
 Köblér (Кибляри, Ukrajna) 76, 109
 Körmend 169
 Kövesfalva (Kamjonka/Kamienka, Szlovákia) 37, 38
 Kračun, Teodor 82
 Krafft, Peter 91
 Krajnyák Gábor 203
 Krajnyák Mihály 103, 128, 129, 130, 146, 152, 155, 156
 Kramer, Samuel 38
 Kráska (Kráskarebrény/Zemplínska Široka, Szlovákia) 94
 Krasznibród (Laborcrév/Krasny Bród, Szlovákia) 19, 20, 21, 91, 131
 Kraudy Ignác 39, 40
 Krichbaum József 104, 116, 126, 150
 Krichbaum Károly 126, 150
 Kroesner (Groesner) Károly 108, 109
 Kronberg József 173
 Kubicza Lajos 140
 Kuchlmeister, Anton 44, 45
 Kulcsár Krisztina 38
 Kunszentmárton 163
 Kutas Eszter 227
 Kutka János 23, 96
 Kürti Sándor 193

 Labancz Antal 67, 73
 Laborcradvány (Radvaň nad Laborcom, Szlovákia) 61, 62
 Lakárt (Lekarovce, Szlovákia) 52, 126, 130
 Lakatos Adél 166
 Lakatos László 220, 226
 Lámfalussy János 98, 99
 Lánczy József 80
 Láposbánya (Băița, Románia) 100

 Lechner Ödön 184
 Lehóc (Ляхівці, Ukrajna) 52
 Lehoczky Tivadar 149
 Lelekács, M. 50
 Lemberg lásd L'viv
 Lengyel Antal 65
 Lengyel Bazil (László) 65, 66, 68, 97, 130
 Lengyel János, alapító 197
 Lengyel János, faragó 65
 Lengyel József 65
 Lengyel Miklós 65
 Lengyel Péter 65
 Lengyelszállás (Лісковець, Ukrajna) 199
 Leó, XIII., pápa 160
 Leonardo da Vinci 111, 114
 Leordina (Leordina, Románia) 64
 Léva (Levice, Szlovákia) 180
 Levelek 35, 36, 37, 61
 Lipcse 123
 Lippusz Borbála 165
 Lohr Ferenc 146, 159, 210
 Lórév 172
 Lotz Károly 181
 Lőcse (Levoča, Szlovákia) 90
 Lövöpetri 194
 Lublókorompa (Krempach/Kremná, Szlovákia) 39
 Lucskay Mihály 74
 Lukó (Likov, Szlovákia) 70
 Lupess István 128
 Luyken, Caspar 45
 Lyka Károly 83
 L'viv (Ukrajna) 23, 90, 171, 230
 Lyachovits János 52

 M. Balassa Gábor 145
 Machiavelli, Niccolò 103
 Mád 165
 Magyarkomját (Nagykomját/Великі Ком'яти, Ukrajna) 34, 35, 76, 178
 Majchricsné Ujteleki Zsuzsanna 9, 163
 Majerhoffer András 52
 Majerhoffer (Johann) János 52, 53, 54, 56
 Major Gergely (Grigore Maior) 32
 Makk Cecília 15
 Makkoshotyka 79
 Makkosjánosi (Яноші, Ukrajna) 150, 154
 Maklár Zsolt 235
 Makó 162, 163
 Mankovits Izabella 231
 Mankovits Mihály 9, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 80, 90, 91, 94, 103, 109, 112, 116, 119, 122, 126, 128, 129, 179, 231, 234
 Manojlovics, Avram 42
 Máramarossziget (Sighetu Marmației, Románia) 64, 65, 103, 118, 122, 123, 148
 Mária Terézia, magyar királynő 25

- Máriapócs 12, 13, 14, 20, 25, 26, 28, 35, 46, 47, 56, 89, 123, 131, 132, 167, 198, 200, 202, 204, 205, 206, 210, 211, 212, 213, 218, 227, 228, 229, 231
- Máriaradna (Radna, Románia) 167, 181
- Mariazell 172
- Markos Mihály 156
- Marković, Aksentije 69
- Markovics (Marković) család 42
- Markovics Ferenc 76
- Marosi István 9
- Márton József 200
- Márton Mária 200
- Mátészalka 200, 221, 227
- Mécs Alajos 195
- Medence (Мідяниця, Ukrajna) 71
- Mednyánszky László 230
- Medveczky Jenő 206, 207
- Medveczky Mihály 75
- Medvigy, Makarij (Jeromonah Makarij) 9, 15, 17, 19, 29, 35, 39, 40, 52, 54, 55, 64, 65, 68, 123, 137, 142, 158
- Meggyesi Mária 200
- Melczér István 126
- Mengs, Anton Raphael 111
- Menyhárt József 228
- Mérgekvágása (Nova Polianka, Szlovákia) 15
- Mesterszállás 163
- Mészáros Károly 146
- Mezey József 122, 123
- Mezőkövesd 216
- Mezőkövesdi Takács István 202, 203, 207, 208, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 227, 231
- Mezőterem (Tiream, Románia) 32, 33
- Mezőzombor 30, 31, 231
- Micu (Klein von Munti), Efreim 69
- Mihalko Lukács 63, 65
- Mihályi Antal 151, 152, 157, 171
- Mihályi Béla 169, 171
- Mihályi János 74, 75, 104, 115, 116, 117, 118, 120, 129, 151
- Mihályi Lukács 84, 85, 86, 116, 151
- Mihályi Sándor 151
- Mihályi Viktor 174
- Mijerovszki (Mirejovszky/Mireóvszki) József 16, 17
- Mikloda András 149
- Miklósy István 160, 162, 187, 195, 210, 222, 224
- Miklósy József (Zmij/Miklosik/Miklussig) 62, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 86, 91, 149
- Miklósy Mihály 83, 86, 91, 149
- Miller S. 95
- Minersville (USA) 191
- Mirejovszki János 17
- Mirejovszky József 82, 87
- Miskolc 14, 37, 42, 44, 45, 82, 87, 88, 89, 184, 185, 186, 189, 190, 192, 214, 221, 225, 228, 230, 231
- Misztice (Імстичово, Ukrajna) 21, 123
- Misztótfalu (Tăuții de Jos, Románia) 112, 113, 114
- Mitró János 224, 225
- Mokrickij, Juvenalij 227
- Molnár Bazil 100
- Molnár Demeter 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 109, 111, 113, 116, 122, 124, 133, 153
- Molnár György 100, 101, 113
- Molnár Illés, id. 100
- Molnár Illés, ifj. 100
- Molnár Mihály 80
- Monte Cassino 227
- Mosolygó Imre 221
- Mosolygó Marcell 221
- Mosolygó Sándor 99, 198
- Moszkva 90
- Múcsony 82, 83, 91, 189, 190, 192
- Munkács (Мукачево, Ukrajna) 28, 29, 55, 56, 57, 60, 95, 97, 108, 109, 114, 122, 131, 149, 150, 156, 160, 161, 162, 176, 177, 178, 234
- Munkácsy Mihály, parókus 156
- Munkácsy Mihály, festő 193
- Munteanu, Radu 32
- Murillo, Esteban 62, 71
- Müller Károly 171
- Müller Sámuel 94, 95
- München 139, 142, 144, 156, 158, 169, 171, 179, 180, 191, 192
- Nagy János 199
- Nagy Mária 26
- Nagy Nepomuk János 162, 163
- Nagybánya (Baia Mare, Románia) 64, 102, 113, 122, 123
- Nagyberezna (Великий Березний, Ukrajna) 52, 67, 73, 74, 75, 96, 97, 98, 116, 128
- Nagydobos 199
- Nagydobra (Dobrá nad Ondavou, Szlovákia) 166
- Nagykálló 139, 161, 162, 186, 187, 194, 231
- Nagykároly (Carei, Románia) 32, 98, 123, 124, 125, 126, 160, 162
- Nagykőpatak (Kvakovce, Szlovákia) 166
- Nagyláz (Великі Лазі, Ukrajna) 144, 156
- Nagyléta (ma Létavértes) 40, 144, 197, 202, 211, 212, 230
- Nagylucska (Великі Лучки, Ukrajna) 122, 123
- Nagymajor (Folyvárk/Strážany, Szlovákia) 39
- Nagymihály (Michalovce, Szlovákia) 31, 51, 52, 68, 68, 70, 94, 116, 135, 138
- Nagymihályi Géza 37
- Nagynyárád 189
- Nagyolsva (Olšavica, Szlovákia) 20
- Nagypeleske (Peleş, Románia) 176, 194
- Nagyrosztoka (Rosztoka/Alsóhatárszeg/Позтока, Ukrajna) 140
- Nagyszombat (Trnava, Szlovákia) 17
- Nagyszőlős (Виноградів, Ukrajna) 148, 161
- Nagyszulin (Sulín, Szlovákia) 39
- Nagytarna (Tarna Mare, Románia) 100
- Nagyvárad (Oradea, Románia) 33, 35, 43, 142, 179
- Napkor 163, 164
- Nemes Marcell 194
- Nemes Lengyel Lajos 97
- Németh Erzsébet 169

- Nevice (Невицьке, Ukrajna) 46, 47, 50, 51, 52
 Novakovszki Antal 161
 Novgorod 222
- Nyágó (Ňagov, Szlovákia) 70, 71, 90
 Nyékládháza 228
 Nyéresháza (Alsóneresznica/Нересниця, Ukrajna) 67, 73, 90
 Nyírábrány 208
 Nyíracád 35, 36, 37, 211, 225
 Nyíradony 208
 Nyírbátor 194, 196, 197, 201, 210
 Nyírbétek 161, 162, 211
 Nyírcsaholy 208
 Nyíregyháza 21, 27, 32, 40, 111, 130, 132, 152, 161, 167, 187, 189, 192, 193, 194, 200, 208, 209, 211, 215, 216, 221, 222, 224, 226, 227, 229, 231
 Nyírgelse 163, 194
 Nyírgyulaj 68, 162, 163, 199
 Nyírkarász 95, 152, 180, 197, 199, 230
 Nyírkáta (korábban Gebe) 208
 Nyírlugos 171, 176, 216, 217, 218, 219
 Nyírmada 193, 211
 Nyírmártonfalva 224, 225
 Nyírmihálydi 212
 Nyírparasznya 28, 28, 192
 Nyírpazony 194, 200
 Nyírpilis 180, 208, 209
 Nyírszőlős 193
 Nyírtass 199, 200, 230
 Nyírvasvári 194, 222
 Nyiznyij Novgorod 193
- Oberbauer Alajos 173
 Olsavszky Mihály Mánuel 12, 13, 15, 17, 18, 20, 25
 Ólubló (Stará Lubovňa, Szlovákia) 39
 Ópályi 153, 161, 211
 Orbán József 99
 Orfelin, Jakov 82
 Oros 163, 164
 Oroszhrabóc (Nagyereblyés/Ruský Hrabovec, Szlovákia) 151
 Oroszkomoróc (Руські Комарівці, Ukrajna) 53, 97, 98, 109, 179
 Oroszmokra (Руська Мокра, Ukrajna) 72, 73
 Orosztelek (Ruszkóc/Руське, Ukrajna) 96, 108, 109
 Osztonya (Osturňa, Szlovákia) 39
 Overbeck, Carl Wilhelm 83, 84
 Overbeck, Friedrich 144
 Ozoróczy Dénes 178
- Ökörmező (Міжгір'я, Ukrajna) 65, 66, 68, 90
 Őrhegyalja (Podhering, ma Munkács része) 28
 Őrmező (Strážske, Szlovákia) 94
- Pácín 227
 Pádits Péter 42, 78, 82
 Palahuszinyec, Nyelja 23
 Palatitz Jenő 211
 Pálfy Ilona 189
- Palka József 213, 231
 Pallai Béla, ifj. 168
 Palota (Palota, Szlovákia) 131, 132
 Pályükovics Bazil 73
 Pannonhalma 134, 135
 Pantaszics, Arsenij (lásd még Arsenije Teodorovics) 38
 Papos 200
 Papp Antal, id. 153
 Papp Antal, ifj. 187, 225, 232
 Papp Ferenc 198, 199
 Papp János 225
 Papp Szabolcs 225
 Passau 73
 Pászika (Kishídvég/Пасика, Ukrajna) 179
 Pásztelyi András 71, 103, 108
 Pásztelyi János 150
 Pásztor István 96, 118
 Pásztor Miklós 230
 Pásztory Árkád 166, 167, 168, 169
 Pataki István 194, 195
 Pátyod 224
 Paulisinecz János 169, 204
 Pécs 181, 213, 231
 Peer (Paer, Beer, Ber) Ferenc 52, 53, 54, 55, 56, 57
 Peer János 55, 57
 Peer József 55, 57
 Penészlek 142, 143, 194, 203, 204, 217, 231, 232
 Perbenyik (Pribeník, Szlovákia) 101
 Pere 165
 Perecseny (Перечин, Ukrajna) 72, 97
 Peregriny Endre (=Peregrini András) 108, 153, 172, 178
 Peregriny János 25
 Perekháza (Перехресний, Ukrajna) 18
 Pest 41, 44, 79, 83, 115, 123, 126, 140, 143, 144, 147, 173, 179
 Pestszentlőrinc 226
 Petrasovszky Leó, id. 202, 231
 Petrasovszky Leó, ifj. 213, 214, 215, 231
 Petrasovszky (Emmanuel/Emánuel) Manó 9, 26, 192, 193, 201, 202, 203, 204, 207, 208, 212, 213, 214, 215, 216, 220, 226, 227, 228, 231, 232
 Petrasovszky Pál 231
 Petró József 220
 Pforr, Franz 144
 Pikó László, id. 230
 Piloty, Karl von 139
 Pilz, Josef 172
 Piricse 200, 217, 222
 Piskárkos (Pișcari, Románia) 100
 Pisztraháza (Пістрялово, Ukrajna) 150
 Plebanovics, Georg (Georgius) 19, 52, 54
 Pocsaj 201, 202, 210
 Pocsajev (Почаїв, Ukrajna) 56
 Pócsi (Pócsy) Elek 60, 67, 68, 90
 Pomáz 38
 Ponehalszki, Alexander 32
 Popescu, Grigore 125
 Popovics András 52, 64

- Popovics Bazil (Vazul) 60, 65, 66, 72, 75, 76, 83, 90, 95, 97, 101, 103, 112, 115, 117, 128, 129, 131, 133, 139, 143, 146, 148, 179
 Porcsalma 201, 224, 225
 Porva 180
 Posada Rybotyczka 14, 29
 Povolny Ferenc 147, 150, 151, 153
 Pozsony (Bratislava, Szlovákia) 70, 191
 Prága 117, 174
 Prescsuk Mihály 68
 Prighel (Priegly) János 96, 108, 109, 122
 Prijmics, Mihajlo 75
 Prodán Péter 102, 103, 117
 Pryl József 166
 Puskás Bernadett 18, 25, 28, 29
 Puskás László 235
 Pusztai Kodat Sándor 214
- Rác Demeter 123
 Radvánc (ma Ungvár része) 115
 Rafajóc (Rafajovce, Szlovákia) 97
 Raffaello Sanzio da Urbino 62, 83, 111, 116, 144, 149
 Rahó (Paxiv, Ukrajna) 63, 64, 90
 Rakaca 191, 192, 193, 226
 Rakacaszend 220
 Rakamaz 189
 Rákó (Раково, Ukrajna) 97, 103, 128, 130, 131, 133, 152, 179
 Rákospalota (ma Budapest része) 189
 Rakovszky János 143
 Reichenau bei Gablonz (Rychnov u Jablonce nad Nisou, Csehország) 172
 Reszegi (Reszeghy) Mihály 99, 122
 Réta Béla 173, 184
 Réta Kálmán 184
 Révész András 131, 142, 179
 Révész György 109, 111, 126, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 150, 152, 179, 234
 Révész Imre 229
 Riedler János 120
 Rimaszombat (Rimávská Sobota, Szlovákia) 192
 Rohály Ferenc 217, 218, 220, 223
 Rollny Adolf 178
 Róma 47, 77, 83, 144, 158, 159, 180, 181, 194, 196, 203, 204, 207, 221, 227
 Román György 83, 84
 Románószky Kornél 75
 Rombauer János 83, 84, 85, 152
 Roska Gergely 120
 Roskovics Heléna 158
 Roskovics Ignác, id. 141, 180
 Roskovics Ignác, ifj. 9, 146, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 167, 169, 171, 180, 209, 210, 225, 227, 229, 234
 Rosti Pál 35
 Rosztoka (Розтока, Ukrajna) 72
 Róth Mihály 124
 Rozália (Rozávlya/Rosavlea, Románia) 64, 120
 Rozsály 194, 226, 228, 230
 Rozsnyó (Rožňava, Szlovákia) 142
- Rubens, Peter Paul 116
 Rudabányácska 104, 126, 150, 213, 231
 Rudnay Gyula 194
 Rudolf trónörökös 159
 Ruzsálovics, Atanaszij 72
- Sagáth Anna 78
 Sajópálfala 42, 178, 214
 Sajópetri 89, 171
 Sajószentpéter 232
 Sajószöged 82, 91, 189, 193
 Salánk (Шаланки, Ukrajna) 33
 Sánok 15
 Santer, Filip 64
 Sámogy (Šamudovce, Szlovákia) 68, 103, 104
 Sárosbuják (Brežany, Szlovákia) 15
 Sárospatak 15, 176, 204, 205, 213, 231
 Sátoraljaújhely 18, 60, 68, 102, 103, 104, 126, 140, 141, 142, 178, 179, 202, 213, 231, 232
 Schaitzner Fülöp 64, 65, 103, 118, 119
 Schaitzner Imre 65, 118, 119, 120, 122
 Schaitzner József 119
 Schatz Gusztáv 25
 Schirilla Szólon Andor 184, 185
 Schmidt János 178
 Schnorr von Carolsfeld, Julius 123
 Scholtz, Johann 38, 39
 Schöffel, Johann 172
 Schuller (Suller) Károly 99, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118
 Schwarz Gottfried 141
 Seregély József 72
 Sereghy Jenő 199
 Sereghy Pál 148
 Seres Tamás 57, 89
 Setnik, Johann 38
 Sikli Kincső 15
 Simon Katalin 167
 Simsa Mihály 109
 Sirani, Giovanni Andrea 62
 Sislóc (Шишлівці, Ukrajna) 165
 Solymos Szilveszter 135
 Sósfüred (Šarišský Štiavnik, Szlovákia) 15, 46, 47, 161
 South Fork (USA) 191
 Sóvár (Tótsóvár/Solivar, ma Eperjes része) 53
 Spalinszky András 31
 Spalinszky Erzsébet 31
 Spalinszky Ferenc 31, 108
 Spalinszky Mihály 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 35, 50, 57, 107, 147, 165
 Spalinszky Tádé 20, 21, 28, 29, 30, 31
 Spisák (Pisák) András 165
 Spisák (Szepesi) Gyula 25, 26, 166, 167, 168, 169
 Spisák (Szepesi) Imre 25, 26, 166, 167, 168, 169
 Spisák (Pisák) János 165, 166, 169
 Spisák József 165
 Spisák Margit 165, 166

- Stefánia hercegnő 159
 Stéfány (Stephany/Stephani/Stefani) József 124, 125, 126
 Steindl Imre 174
 Stoffer József 144
 Stohr, M. 126
 Subotić, Mojszej 69
 Sumjác (Šumiac, Szlovákia) 174
 Świątkowa Mala 15
- Sz. Kürti Katalin 76
 Szabó Dénes 168
 Szabó Gyula 87, 88, 89
 Szabó Péter 8
 Szabó Roland 9
 Szabó Sándor 178
 Szabolcsveresmart 194, 230
 Szakáld 220
 Szakoly 208, 230
 Szalánk (Szlovinka/Slovinky, Szlovákia) 91
 Szalók (Slavkovce, Szlovákia) 180
 Szalóki (Szálóky) Gábor 68, 104, 105, 107
 Szárazberek (Bercu, Románia) 155
 Szárics Jakab 87
 Szarnovszky Sámuel 229
 Szász János 74
 Szatmárnémeti (Satu Mare, Románia) 35, 100, 113, 120, 122, 124, 125, 154, 155, 162, 163, 178, 200
 Szatmárvári (Odoreu, Románia) 95, 97, 100, 101, 112, 113
 Széchenyi István 87
 Széchenyi Ferenc 47
 Szécsényi József 32, 33, 34
 Szeged 180, 181
 Szegedi Molnár Géza, id. 194, 195, 196, 197, 208, 209, 210, 211
 Szegedi Molnár Géza, ifj. 196
 Szekerák János 86
 Szekerák Miklós 227
 Szemán András 228
 Szemerszky János 193
 Szentendre 13, 14, 15
 Szentesi Edit 43
 Szennyespuszta (Szabadságtelep, ma Nyírlugos része) 216
 Szepsi (Moldava nad Bodvou, Szlovákia) 17, 82, 87, 189
 Szerednye (Середне, Ukrajna) 52, 109, 113, 114, 123
 Szerencs 42, 171
 Szidorfalva (Грабово, Ukrajna) 35
 Szigetvár 231
 Szikora Ede 227
 Szikora József 66, 67
 Szikszó 220
 Szilágyi Elek 161
 Szilágyi János 221, 227, 228, 233
 Szilágypercesen (Pericei, Románia) 82
 Szinna (Snina, Szlovákia) 181
 Szirmay család 95
 Szirmay Mihályné 94
 Szkakun, Olekszandr 23
 Szoldatics Ferenc 144
- Szolnay György 52
 Szolyva (Свалява, Ukrajna) 130, 145, 148
 Szombathely 145, 212
 Szőlősvégárdó (Підвиноградів, Ukrajna) 123
 Sztan, Vaszily 23
 Sztariavszky, Vinzenz 128
 Sztrizs István 178
 Sztropkó (Stropkov, Szlovákia) 51, 54, 55, 87
 Sztropkó Zsuzsi 165
 Szudova Visnya (Судова Вишня, Ukrajna) 14
 Szuhakálló 214, 215, 231
 Szüts János 42, 43, 45, 76, 77, 130
- Tabakovics János 72, 97
 Takács András 217, 220
 Takács István lásd Mezökövesdi Takács István
 Talapkovics Bazil 156
 Talapkovics Bertalan 144, 151, 156
 Tanai Péter 134
 Tapolyi Antal 61, 62, 98
 Tarackraszna (Krasznisora/Красна, Ukrajna) 158, 159
 Tarkovics Gergely 42, 43, 77, 78, 82, 83, 91
 Tartally József 199
 Tartally Ilona 228
 Tasnád (Tășnad, Románia) 35
 Tasnádszántó (Santău, Románia) 112
 Teleki család 78
 Telepi György 143, 144
 Telepiánovics Antal 143, 144
 Telepy Károly 144
 Temesvár (Timișoara, Románia) 163
 Teodorovics (Teodorović), Arsenije 37, 38, 42, 43, 44, 45, 80
 Terdik Mihály 222
 Tereselpatak (Тарасівка, Ukrajna) 64, 120
 Ternavszky (Tarnószky/Tarnovszky) András 95, 96, 97, 100, 101, 103, 107, 108, 118, 128
 Thaliodorosz, Konsztantinosz 12
 Thoma János 150
 Tieger Hermann 152, 153
 Tikos Albert 83, 84, 149
 Timár 128, 168, 169, 179, 208
 Tiron, Franz 19
 Tiszaadony 111, 112
 Tiszaújlak (Вилок, Ukrajna) 64, 148, 150
 Tiszavasvári (egykor Tiszabüd/Büdszentmihály) 157, 158, 180
 Tiszaeszlár 226
 Tivadar András 140, 142, 143
 Tizedy Gábor 77
 Tiziano Vecellio 202
 Tkacsuk Dénes 198
 Todić, Branislav 14
 Tokaj 13, 26, 27, 28, 35, 43, 107, 126, 130, 159, 165, 190
 Tolcsva 15, 165, 186, 188, 191, 231
 Tomáskó Péter 67, 73
 Topolya (Тополя, ma Nagymihály része) 51
 Tornahorváti (Chorvaty, Szlovákia) 205
 Tornyospálca 110, 111

- Tóth Elek 228
 Töketerebes (Trebišov, Szlovákia) 52, 142, 172
 Törökruzska (Ruszkóc/Nagyruzska/Ruskovce, Szlovákia) 76
 Trefort Ágoston 180
 Turc (Turț, Románia) 100, 116
 Turjaremete (Тур'ї Ремеги, Ukrajna) 72, 90
 Turjasebes (Turjabisztra/Тур'я-Бистра, Ukrajna) 52
 Turjavágás (Turjapászika/Тур'я Пасіка, Ukrajna) 97, 128
- Ublya (Ugar/Ubla, Szlovákia) 140, 151, 152
 Ubrezs (Úbrež, Szlovákia) 142, 157, 179
 Udine 230
 Újdávidháza (Нове Давидково, Ukrajna) 178
 Újfehértó 155, 186, 187
 Újhelyi Mihály 97
 Újszemere (Сімерки, Ukrajna) 140
 Újtövissfalva (Драчино, Ukrajna) 123
 Újvidék (Нови Сад, Szerbia) 42, 69, 178
 Ungdaróc (Ungvár része) 22
 Ungi (Unghi/Unghy) Károly 65, 119, 120, 122, 148
 Ungvár (Ужгород, Ukrajna) 12, 17, 22, 23, 25, 28, 32, 35, 37, 38, 41, 42, 50, 52, 53, 54, 57, 58, 60, 61, 64, 65, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 90, 94, 95, 96, 98, 100, 103, 107, 108, 112, 115, 116, 119, 122, 128, 129, 130, 131, 133, 138, 140, 146, 147, 149, 150, 151, 156, 158, 159, 161, 165, 166, 171, 176, 179, 180, 204, 205, 222, 229, 230, 234
- Ura 194
 Utcás (Ulič, Szlovákia) 165
- Vác 145, 190
 Vadas Krisztián 124
 Vais (Weiss) Jakab 53
 Vajdácska 15, 176, 203, 215
 Vajkaja (Oroszkomoróc közelében) 53
 Vállaj 200
 Valkovszky Bazil 113
 Vályi János 160
 Vámosújfalva 231
 van Dyck, Anthonis 82
 Vankay Mihály 113
 Varga László 130
 Vargyas Marcsi 228
 Varjú János 151
 Vaskovics Antal, ifj. 189, 190
 Vaszary János 230
 Vaszkó Bazil 145
 Vaszkó Ödön 226
 Vécsey Miklós 126
 Vedródi (Vogyeráczy) István 189, 190, 191, 192
 Végardó (ma Sárospatak része) 161, 178, 213, 227, 231
 Végh Istvánné 200
 Véghseő Dániel 197, 198
 Véghseő Tamás 8
 Végpetri (Pitrova/Petrová, Szlovákia) 83
 Velejte (Veľaty, Szlovákia) 142
 Velence 83, 202, 230
 Velledits Lajos 57
 Vencsellő (ma Gávavencsellő) 200, 201, 203, 213, 231
- Verbanits János 189
 Verdes Miklós 226
 Verebes (Verbias/Верб'яж, Ukrajna) 72
 Veress Antal 36
 Veress Ferenc 197, 230
 Veress (Veres) Géza 192, 197, 199, 208, 228, 230
 Veress Mátyás 36
 Vértés (ma Létavértes) 197, 198, 199, 202, 203, 230
 Veszprém 143, 145
 Vezendy Simon 131, 132
 Vidra Ferdinánd 23, 51, 126, 130, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 180, 234
 Vidrány (Vydraň, Szlovákia) 131
 Vignanelli, Francesco 227
 Világ (Svetlice, Szlovákia) 231
 Világos (Simeria, Románia) 139
 Viller Vencel 35
 Virágh Gyula 178
 Visk (Вишково, Ukrajna) 155, 156, 159
 Viskó (Viskóc/Viškovec, Szlovákia) 76, 205
 Visotravka, Jacob 112
 Viszló 214, 215
 Vitéz János 88
 Vodnák Viktória 89
 Volosin, Marjana 23
 Volosinovszky Tódor 67, 68
 Vörös Antal 35
 Vulkán Sámuel 100
 Vukovits Koszta 13, 14
 Vurczér Lőrinc 122
 Vurczér Gusztáv 161
- Wandza (Vándza/Váncza) Mihály 80, 81
 Weichrich János 153
 Weigel, Christoph 45
 Wisotravka, Jakob 112
- Zahorai (Zahoray) János 155, 156
 Zakor Ivett 9
 Závídfalva (Завидово, Ukrajna) 72
 Zboró (Zborov, Szlovákia) 16
 Zebegnyő (Zbehňov, Szlovákia) 186
 Žefarović, Hristofor 56
 Zemplén (Zemplín, Szlovákia) 169, 170, 171, 204
 Zemplénagárd 95, 107, 117, 118, 121, 126
 Zempliner Gusztáv 150
 Zetz Mihály 36
 Zichy Károly 144
 Zimányi János (Joannes) 79, 91
 Zloczky Kornél 140
 Zombory György 113
 Zrínyi Miklós 231
 Zubriczky Teofán 77
 Zugó (Hukliva/Гукливиий, Ukrajna) 52
- Zsidi Vilmos 166
 Zsolnai (Zsolnay) György 52, 53, 54, 55
 Zsombolya (Jimbolia, Románia) 181